

वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क २०८०

विविध लेख, रचनाको सँगालो

 नेपाल बँक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

NBL लघु उद्यम कर्जा | NBL सजिलो व्यवसाय कर्जा

आत्मनिर्भरताको लागि हाम्रो भरोसा...

विरहताहरु:

- रु.१२ लाख रकम सम्मको चालु तथा रिथर पूजा कर्जा • नयाँ व्यवसाय सुरु गर्नेका लागि पनि उपयुक्त
- सुलभ व्याजदर • सम्पूर्ण शाखाबाट कर्जा प्रवाह • ६ कार्य दिन भित्र निर्णय*
आउँ आफ्नो कर्जाको सम्बन्धमा सम्पर्क गर्नुहोस्

*सर्वोत्तम कर्जा योजना

वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क २०८०

विविध लेख, रचनाको सँगालो

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रकाशक

नेपाल बैंक लिमिटेड
प्रधान कार्यालय

प्रमुख सल्लाहकार

समता पन्त
का.मु.प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

सम्पादन समूह

होमबहादुर खड्का, सहायक प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
प्रतिभा डंगोल, मुख्य प्रबन्धक
सचिता पराजुली, मुख्य प्रबन्धक
अर्जुन बहादुर कँडेल, मुख्य प्रबन्धक
प्रकाश पहारी, वरिष्ठ प्रबन्धक
सजिव जोशी, वरिष्ठ प्रबन्धक
विश्वराज भण्डारी, वरिष्ठ प्रबन्धक
बाबुराम काफ्ले, वरिष्ठ प्रबन्धक
अमर बहादुर थापा, वरिष्ठ प्रबन्धक
अनिल उपाध्याय, उप-प्रबन्धक
मोहनकुमार श्रेष्ठ, सहायक प्रबन्धक

आवरण/ कम्प्युटर सज्जा

सन्तोष भट्ट
(ग्लोबल प्रिन्ट कनेक्सन प्रा.लि.)

मुद्रण

ग्लोबल प्रिन्ट कनेक्सन प्रा.लि.
कमलादी, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४२२७२५९
eMail: gpc2070@gmail.com

प्रधानमन्त्री

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपाल

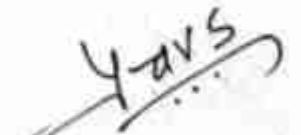
शुभकामना

नेपालमा बैङ्किङ प्रणालीको जननीको रूपमा रहेको नेपाल बैङ्क लिमिटेडले आफ्नो ८७औं वार्षिकोत्सव मनाउन गइरहेकोमा खुशी लागेको छ।

देशमा बैङ्कको परिचय र औचित्य स्थापित गर्दै छरिएर रहेको निष्क्रिय पुँजीलाई संकलन गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन मार्फत रोजगारी वृद्धि र उमशीलता विकास गर्न यस बैङ्कले खेलेको भूमिका महत्वपूर्ण छ। साथै, सरकारी र निजी क्षेत्र दुवैलाई आर्थिक-सामाजिक विकासको साझेदारको रूप रही राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सबलीकरण गर्न राष्ट्रको आर्थिक स्थायित्व कायम राख्न बैङ्कले पुन्याएको योगदान सराहनीय छ। बैङ्कले स्थापनाकालदेखि हालसम्म समयसापेक्ष हुनेगरी आफ्नो सेवालाई परिमार्जन गर्दै हालको आधुनिक बैङ्किङ प्रणालीको प्रतिस्पर्धामा राम्रो भूमिका खेलेकोमा समग्र सरोकारवाला, नियमनकारी निकाय, बैङ्क व्यवस्थापक र कर्मचारी वर्गमा धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

अन्त्यमा, सेवा प्रवाहको विस्तार एवम् नवप्रवर्तनात्मक, समयानुकूल, प्रविधिमैत्री बैङ्किङ प्रणाली अवलम्बन गर्दै देशमा रोजगारी वृद्धि र उद्यमशीलता विकासलाई जोड्न सशक्त भूमिका खेल्न सकोस् भन्ने अपेक्षाका साथ बैङ्कको ८७औं वर्ष प्रवेशको अवसरमा सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

०१ कार्तिक, २०८०

पुष्पकमल दाहाल 'प्रचण्ड'

डा. प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरवार, काठमाडौं
नेपाल

२०८० कार्तिक

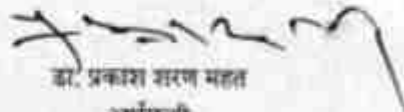
शुभकामना

नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको यस नेपाल बैंक लिमिटेडको आफ्नो स्थापनाको ८७ औं वर्षमा प्रवेश गरेको उपलक्ष्यमा यस बैंक र यसमा आवद्ध सबैलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना दिन चाहन्छु।

वर्तमान अवस्थामा नेपालको बैंकिङ व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री तथा विश्वसनीय बनाई वित्तीय क्षेत्रको विकास गर्न जरुरी छ। सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराई समग्र आर्थिक कारोबारलाई बैंकिङ प्रणालीमा आबद्धता गराउने औपचारिक अर्धतन्त्रको आकार बढाउन समेत अपरिहार्य छ।

यस बैंकको वित्तीय स्वायत्तताका लागि आर्थिक अनुशासनका सबै मापदण्डलाई पूर्ण परिपालना गरी नव प्रवर्तनकारी बैंकिङ मार्फत बजार विस्तार, प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास तथा गुणस्तरीय वित्तीय सेवामा जोड दिने एवं लगानी र जोखिमको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रचलित सिद्धान्त तथा मापदण्डलाई आत्मसात गरी कम्पनीको सवलीकरणलाई उच्च प्राथमिकता दिई कार्य गर्नु हुनेछ भन्ने समेत अपेक्षा गरेको छु।

अन्तमा, अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा प्रतिपादित असल अभ्यासहरूलाई अनुकरण गर्दै नागरिकको आवश्यकता अनुरूप सहज बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउन तथा बैंकको संस्थागत मुशासन कायम गर्न यस बैंकले उपयुक्त रणनीति तर्जुमा गरी ठोस कदम चाल्नेछ भन्ने विश्वास लिई अन्य वित्तीय संस्थासँगको प्रतिस्पर्धी क्षमतामा अभिवृद्धि गर्दै समग्र आर्थिक स्वायत्तताको लागि प्रविध्यमा टेवा पुऱ्याउनेछ भन्ने अपेक्षा गर्दै वार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

डा. प्रकाश शरण महत
अर्थमन्त्री

टेलिफोन नं: +९७७-१-४२११८०९ (का), फ्याक्स नं: +९७७-१-४२११८३१

वेबसाईट: www.mof.gov.np

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभकामना

नेपालको पहिलो बैंकको रूपमा स्थापना भएको नेपाल बैंक लिमिटेड ८६ वर्ष पूरा गरी ८७ औं वर्ष प्रवेश गरेको अवसरमा बैंक परिवारप्रति हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु। नेपालको पहिलो बैंकको रूपमा मुलुकमा बैंकिङ सेवाको सुरुआत गर्दै देशको कुनाकापुवासम्म पुगेर जनतामा बैंकिङ बानीको विकास गर्नुकासाथै औद्योगिक एवं आर्थिक विकास गर्न बैंकले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। यस क्रममा बैंकले विभिन्न आरोह अवरोह पार गर्दै हाल एउटा सबल बैंकको रूपमा कार्य गर्दै आएको कुरा स्मरणयोग्य रहेको छ।

आजको प्रतिस्पर्धात्मक वित्तीय बजारमा बैंकले औपचारिक वित्तीय सेवाबाट वञ्चित सर्वसाधारणलाई वित्तीय सेवाको दायरामा ल्याउदै विद्यमान नीतिगत एवं नियामकिय व्यवस्थाको अधिनमा रहि व्यावसायिक भूमिका निर्वाह गर्नु पर्नेछ। लामो बैंकिङ अनुभव तथा फराकिलो शाखा सञ्जालको उपयोगमाफत् प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरी आधुनिक बैंकिङ सेवा प्रदान गर्न बैंक सफल हुने कुरामा म विश्वस्त छु।

आगामी दिनमा यस बैंकले मानव संसाधन प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन, सेवा प्रवाहमा समयानुकूल सुधार, उत्पादकत्व अभिवृद्धिका साथै प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरी आफूलाई अब्बल बैंकको रूपमा उभ्याउन सक्नेछ भन्ने मैले अपेक्षा गरेको छु। साथै बैंकको ८७ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा ऐतिहासिक गरिमा कायम राख्दै चुस्त सेवा प्रवाहमाफत् आफ्ना उद्देश्य हासिल गर्न बैंक सफल हुने विश्वासकासाथ बैंक परिवारमा पुनः बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

(महा प्रसाद अधिकारी)

पत्र संख्या :-
स. नं. :-

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

शुभकामना

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

नेपालमा बैंकिङ प्रणाली स्थापना र विकासका लागि अग्रणी भूमिका निर्वाह गरेको नेपालको पहिलो बैंक नेपाल बैंक लिमिटेडको ८७ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकको सञ्चालक समितिका प्रदाधिकारीहरु, बैंकका कर्मचारीहरु र सम्बद्ध सबै सरोकारवालाहरुलाई हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

आफ्नो स्थापनाको शुरुवाती चरणमा नेपालको केन्द्रिय बैंकको भूमिका समेत निर्वाह गरेकी यस बैंकले मुसुको बैंकिङ प्रणालीको विकास र विस्तारमा पुऱ्याएको महत्वपूर्ण योगदानको कारण आमनेपालीको मनमस्तिष्कमा अमोघ छाप पार्न सफल भएको छ । बैंकिङ क्षेत्रमा नयाँ नयाँ स्वदेशी तथा विदेशी बैंकहरुको आगमन पश्चात समेत बैंकले आफ्नो प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरी प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा आधुनिक बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै आएको छ ।

नेपाल बैंक लिमिटेडले आफ्ना सेवा सुविधालाई समयानुकूल बनाई सूचना प्रविधिमा आएको परिवर्तनलाई आत्मसाध गरी सोही बमोजिम डिजिटल बैंकिङ सेवा समेत प्रदान गर्दै आएको छ । सर्वसाधारण नागरिकको साथै औद्योगिक एवम् व्यावसायिक प्रतिष्ठान र नेपाल सरकारको समेत बैंकिङ साझेदारको रूपमा सेवा प्रदान गरिरहेको नेपालको पहिलो बैंकले मुलुकभर वितीय पहुँच विस्तारगरी नविनतम वितीय उपकरणको प्रयोग मार्फत सेवा प्रवाहलाई अझ बढी दक्ष एवम् प्रभावकारी बनाउँदै आफ्नो शाख र छवि उच्चो-धान सफल होस् भन्ने अपेक्षाका साथ ८७ औं वार्षिकोत्सवको शुभ अवसरमा नेपाल बैंक लिमिटेड परिवार प्रति हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

कात्तिक ३०, २०८०

डा. राम प्रसाद घिमिरे
सचिव (राजस्व)

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय
सञ्चालक समिति
धर्मपथ, काठमाडौं

शुभकामना

मुलुकको पहिलो वाणिज्य बैंकको रूपमा वि.सं. १९९४ साल कार्तिक ३० गते स्थापना भई निरन्तर सेवा प्रदान गरिरहेको नेपाल बैंक लिमिटेड स्थापनाको ८७ औं वर्ष प्रवेश गरेको अवसरमा सुखानुभूति व्यक्त गर्दै बैंकको उत्थानमा प्रत्यक्ष परोक्ष योगदान गर्नुहुने बैंक व्यवस्थापन तथा कर्मचारीवर्ग, सञ्चालक समिति, नेपाल सरकार, नियमनकारी निकाय लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरुप्रति आभार व्यक्त गर्दछु।

स्थापनाकालदेखि करिब दुई दशक केन्द्रीय बैंकको जिम्मेवारी समेत बहन गरेको यस बैंकले बैंकिङ्ग शून्यतालाई बिर्दै मुलुकको बैंकिङ्ग प्रणालीलाई संस्थागत बनाउन साथै पूँजी निर्माणमा खेलेको भूमिकाको इतिहास साक्षी छ। बैंकले नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति/निर्देशनको परिपालना गर्दै कृषि; उर्जा; लघु, घरेलु साना एवम् मझौला उद्यम; विपन्न वर्ग क्षेत्रमा लगानी गर्दै आएको र क्रमशः आफ्नो लगानी बढाउँदै लगेको छ। त्यस्तै, बैंकले सहस्रियतपूर्ण कर्जाको माध्यमबाट स्वरोजगार, उद्यमशीलता विकास तथा रोजगारी सिर्जनामा योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ।

विगत केही वर्षहरुबाट प्रविधिमा आधारित ग्राहकमैत्री सेवा प्रवाहमा जोड दिँदै बैंकले दिगो बैंकिङ्ग अवधारणामा आफ्ना गतिविधिहरु सञ्चालन गर्दै आएको छ। बैंकले मुलुकका विभिन्न स्थानमा वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरु समय समयमा आयोजना गर्दै आएको छ। साथै, संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वको माध्यमबाट समाजप्रतिको आफ्नो जिम्मेवारी निर्वाह गरिरहेको छ। आगामी दिनमा संस्थागत सुशासनलाई मजबुत बनाउँदै नियमनकारी निकायका निर्देशनको परिपालना तथा सरोकारवालाहरुको हित संरक्षणमा धप जिम्मेवार भई अघि बढ्ने विश्वास समेत बैंक सञ्चालक समितिको तर्फबाट व्यक्त गर्न चाहन्छु।

बैंकको वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकका आदरणीय ग्राहकवर्ग, शेयरधनी महानुभावहरु, नियामक निकाय, कर्मचारी साथीहरु लगायत सम्बद्ध सबैमा शुभकामना व्यक्त गर्दै बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु।

कार्तिक ३०, २०८०

(डा.चन्द्रबाहादुर अधिकारी)

अध्यक्ष

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय
धरमपथ, काठमाडौं

प्रतिबद्धता

नेपालमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको जननी बैंकको रूपमा रहेको नेपाल बैंक लिमिटेड आजदेखि ८७औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। यस पुनित अवसरमा नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्य नियामक निकाय, शेयरधनी, सेवाग्राही, कर्मचारी तथा सम्बद्ध सबै सरोकारवाला समक्ष शुभकामना प्रदान गर्दै चुशी व्यक्त गर्न चाहन्छु।

सार्वजनिक निजी साझेदारीको अनुपम उदाहरण बोकेको यस बैंकले स्थापनाकालदेखि नै निरन्तर रूपमा सेवाग्राहीहरूको आवश्यकता र मागलाई सम्बोधन गर्दै आइरहेको छ। आफ्नो सेवा सुविधाहरूलाई थप विस्तार एवं नवप्रवर्तन गरी समयानुकूल प्रविधिमैत्री बैंकिङलाई आत्मसात गर्दै आर्थिक विकास तथा रोजगारी सिर्जनामा अझ सशक्त भूमिका खेल्नेमा बैंक प्रतिबद्ध छ। मुलुकमा वित्तीय पहुँच, वित्तीय साक्षरता र वित्तीय समावेशीकरण बृद्धि गर्न आफ्ना २२८ शाखा ५८ एक्सटन्सन काउन्टर, २०४ एटिएम आउटलेट माफत सञ्जाल विस्तार गरी ७१ जिल्लामा करिब २३ लाख ग्राहकलाई सरल एवं सहज अत्याधुनिक बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको छ।

नेपाल बैंक परिवार सदैव उन्नत, गुणस्तरीय, भरपर्दो र अत्याधुनिक बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउन प्रयत्नशील छ। वार्षिकोत्सवको यस सुखद क्षणमा सम्बद्ध सबै सरोकारवाला समक्ष नेपाल बैंक लिमिटेडलाई अझ सबल सक्षम बनाउनको लागि समय गुणस्तर बृद्धि गर्दै अविच्छिन्न रूपमा बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै जाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु।

कार्तिक ३०, २०८०

(समता पन्त)

का.मु. प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

नेपाल बैंक लिमिटेड ८७औं वर्षमा

वि.सं. १९९४ कार्तिक ३० गतेका दिन नेपालमा बैकिङ सेवाको सुरुवात गरेको यस बैंक २०८० कार्तिक ३० गते आफ्नो स्थापनाको ८६ वर्ष पुरा गरी ८७औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । नेपालको पहिलो बैंक यस बैंकले देशमा सिक्काको मात्र प्रचलन रहेको समयदेखि नेपाली जनतामा बचत गर्न प्रोत्साहन गर्दै देशभर छरिएर रहेका स-साना रकम निक्षेप सङ्कलन गरी न्यून आय भएका जनताहरू तथा देशका लागि आवश्यक ठूला उद्योग व्यापारहरूमा कर्जा प्रवाहका माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक समृद्धिको सारथिको भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको छ । नेपालको बैकिङ इतिहासमा गौरवशाली पहिचान बोकेको र मुलुकको आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरणको वित्तीय साक्षी नेपाल बैंक लिमिटेडले स्थापनाको ८७औं वर्षसम्म आइपुग्दा वित्तीय क्षेत्रमा आएका नवप्रवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै डिजिटल बैकिङ लगायतका सेवा सुविधाहरू प्रदान गरिरहेको छ । मुलुकले अवलम्बन गरेको नेपाली जनतामा वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने अभियानको नेतृत्व गर्दै बैंकले देशका दुर्गमदेखि सुगम ठाउँसम्म फैलिएका २२८ शाखा, ५८ एक्स्टेन्सन काउन्टर, २०४ एटिएम आउटलेट मार्फत अविच्छिन्न रूपमा सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ ।

नेपाल बैंक लिमिटेड ८७औं वर्ष प्रवेशको यस पावन अवसरमा विगतमा भई आर्थिक, वित्तीय, व्यवस्थापन एवम् समसामयिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित विविध लेख रचनाको सङ्ग्रह प्रकाशन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिएका छौं । यस प्रकाशनभित्र नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनाकालको सन्दर्भ तथा नेपालमा बैकिङको ऐतिहासिक पङ्क्तिदेखि लिएर अर्थतन्त्र एवम् वित्तीय क्षेत्रका समकालीन सवालहरू र बैकिङ विकासको भावी कार्यदिशा जस्ता आयामहरूमा केन्द्रित नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषामा जम्मा ३३ वटा लेखहरू समावेश गरिएको छ । यस विशेषाङ्कका लागि आफ्ना लेख रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं । विशेषाङ्क प्रकाशन कार्यमा महत्वपूर्ण सल्लाह सुझाव दिनुहुने उच्च व्यवस्थापनप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं ।

यस प्रकाशनमा समाविष्ट लेखहरूलाई लेखकको नामको वर्णानुक्रम अनुसार राखिएको छ । लेख रचनामा अभिव्यक्त विचारहरू लेखकका निजी हुन्, सोही अनुरूप ग्रहण गरिदिनुहुन पाठकवर्गमा अनुरोध छ । ज्ञान एवम् जानकारीको सँगालोका रूपमा रहेको यस विशेषाङ्क पाठकवर्गका लागि उपयोगी हुने विश्वास लिएका छौं ।

विशेषाङ्क सम्पादन एवम् प्रकाशन समूह

विषयसूची

क्र.सं.	विषय	नाम	पृष्ठ
१	अन्तर्वाता: बैंकको वित्तीय अवस्था मजबूत छ	डा. चन्द्रबहादुर अधिकारी	i-ii
२	उत्कृष्ट ग्राहक सेवाका लागि नेपाल बैंकमा अत्याधुनिक कल सेन्टर	कृष्णाहरि बुढाथोकी	१
३	किन आवश्यक छ बायोमेट्रिक राष्ट्रिय परिचयपत्र ?	गुरुप्रसाद पौडेल	५
४	बैंक व्यवस्थापनको मानवीय पक्ष	डा. जयराज आचार्य	९
५	द्विगो विकास लक्ष्य र नेपाल	देवराज भण्डारी	१३
६	बैंकिङ प्रणालीमा तरलता व्यवस्थापन	नन्दकुमार ढकाल	१८
७	हरित अर्थतन्त्र : आजको आवश्यकता	डा. नीलम दुग्गाना तिमिसिना	२३
८	नेपाल बैंकमा कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता तथा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था	प्रकाशकुमार अधिकारी	२९
९	कोभिड, भूराजनीतिक द्वन्द्व र नेपाली अर्थतन्त्र	डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	३२
१०	पैसाको बोट	प्रतीक ढकाल	३८
११	अर्थतन्त्रको अवस्था र संरचनात्मक परिवर्तनको अपेक्षा	प्रेमप्रसाद आचार्य	४३
१२	बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन : सामान्य परिचय	महेशकुमार पुरी	४८
१३	आर्थिक उदारीकरण	मकुन्दप्रसाद निरीला	५१
१४	सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने संसदीय सुनुवाइको भूमिका	डा. रोजनाथ पाण्डे	५७
१५	विप्रेषण आब र नेपालको सन्दर्भ	रूपनारायण खतिवडा	६५
१६	सार्वजनिक निजी सम्बन्धारी र नेपालको अवस्था	वासुदेव शर्मा	७०
१७	नेपालमा सरकारी लेखा र लेखापरीक्षण प्रणाली	शंकर प्रसाद पन्थी	७८
१८	२१औँ शताब्दीमा प्रमुखता हासिल गर्न सक्ने अर्थशास्त्रका केही उदीयमान अवधारणाहरू	साधक कार्की	८८
१९	Achieving Operational Excellence	Arjun Bahadur Kadel	९३
२०	Insurance Industry in Nepal and Its Contribution to National Economy	Bhupendra Upreti	९८
२१	The trade-off between Effective and Ethical Manager	Binod Thapa	१०५
२२	Cyber Resilience – 'An Introduction'	Deena Shrestha	१११
२३	Data Warehousing in Banking perspective	Deepak Bhatta	११६
२४	Does Board Governance of a Bank matter?	Deependra Bickram Thapa	१२०
२५	Characteristics of Nepalese Urban Informal Economy and Challenges	Dipak Bahadur Adhikari	१२३
२६	Fiscal Risks in Nepal	Dr. Gopi Krishna Khanal	१३१
२७	Navigating the Path to Leadership: Opportunities and Challenges for Young Public Sector Leaders in Nepal	Nabin Chapagai	१३८
२८	The Era of Sustainable Banking	Namrata Khatri	१४१
२९	Human Resource Challenges in the Nepali Banks	Shant Bahadur Shah	१४४
३०	Employee Turnover and Career Orientation in Gig Economy	Shikhar Nath Khanal	१५०
३१	Leadership: Traits and Today's Complexities	Susant Neupane	१५४
३२	Public Finance Management in Nepal: Status and Issues	Tika Ram Timilsina	१५८
३३	The Path to a Corruption-Free Society: Nepal's Journey Towards a Cashless Economy	Uma Shankar Prasad	१६४
३४	Nepal Aims to Embrace the Digital Age for a Bright	Uttam Karki	१७०

बैंकको वित्तीय अवस्था मजबुत छ

डा. चन्द्रबहादुर अधिकारी
अध्यक्ष, सञ्चालक समिति
नेपाल बैंक लिमिटेड

बैंकिङ क्षेत्रको धरोहर नेपाल बैंक लिमिटेडले ८७ औं वार्षिकोत्सव मनाउन लागेको पूर्वसन्ध्यामा बैंक सञ्चालक समितिका अध्यक्ष डा. चन्द्रबहादुर अधिकारीसँग गरिएको संवादको अंश।

नेपाल बैंक आफ्नो स्थापनाको ८६ वर्ष पार गरी ८७ वर्षमा प्रवेश गरिरहेँदा नेपाल बैंकलाई कसरी सम्भन्न चाहनुहुन्छ ?

नेपाल बैंक मुलुकको त्यस्तो वित्तीय धरोहर हो जसको स्थापना नियामक निकायभन्दा पहिले भएको इतिहास छ। स्थापनाको शताब्दी अबधि पार गर्ने संघारमा रहेको बैंक नेपालको National Flag बैंक हो। १९९४ सालमा यस बैंकको स्थापना भएको सबैलाई विदितै भएको विषय हो। यस अबधिमा बैंकले विभिन्न आरोह-अवरोह पार गरेको छ। अधिकांश पल सुनौला छन्, कुनै कालखण्ड भने विसर्जनलायक छन् तथापि समस्याबाट कसरी अगाडि बढ्न सकिन्छ भन्ने दृष्टान्त बोकेको अनि जन्मका हिसाबले आधारभूत तर कर्मका हिसाबले आधुनिक बैंकका रूपमा म नेपाल बैंकलाई स्मरण गर्न चाहन्छु।

बैंकको वित्तीय अवस्था र वित्तीय कार्यसम्पादनका बारेमा केही बताइदिनुहुन्छ कि ?

विगत ५ वर्षको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा २०७५ साल असारमा निक्षेप करिब रु.१०० अर्ब रहेकामा आ.व. २०७९/८० को लेखापरीक्षणपूर्वको वित्तीय विवरणअनुसार करिब रु.२४५ अर्ब पुगेको छ जसअनुसार करिब १४५ प्रतिशत निक्षेप बृद्धि भएको देखिन्छ। सोही अवधिमा कर्जा करिब १३५ प्रतिशतले बृद्धि भई रु.१८४ अर्ब कायम भएको छ। सेयर पुँजी करिब ८२ प्रतिशतले बृद्धि भई रु.१४६९ अर्ब पुगेको छ भने नेटवर्धमा समेत आकर्षक बृद्धि भएको छ। मुख्य वित्तीय परिसूचकहरूमा उत्साहजनक स्तरोन्नति भएको छ। उल्लिखित तथ्याङ्कबाट नेपाल बैंक लिमिटेडको वित्तीय अवस्था मजबुत रहेको तथ्य प्रतिविम्बित हुन्छ।

बैंकको वित्तीय पहुँच र समावेशीकरणमा कस्तो अवस्था रहेको छ ?

हाल नेपाल बैंकले करिब २३ लाख ग्राहकलाई सेवा दिइरहेको छ। देशका ७१ जिल्लामा रहेका २२८ शाखा, ५८ एक्स्टेन्सन काउन्टर, २०४ ए.टि.एम बाट सुरक्षित र स्वस्थ बैंकिङ सेवा प्रवाह गरिरहेको छ। करिब ७ लाख मोबाइल बैंकिङ प्रयोगकर्ता, १४ हजारभन्दा बढी इन्टरनेट बैंकिङ ग्राहक, करिब २५ लाख डेबिट कार्ड तथा आधुनिक क्रेडिट कार्डका साथै कर्पोरेट पे मोडलसमेत अपनाइसकेको छ। २६ वटा शाखाबाट सरकारी टुकुटी अर्थात् नोटकोप सञ्चालन गरी सरकारी मुद्रा व्यवस्थापनमा सहयोग गरिरहेको छ। व्यावसायिक सम्भाव्यताका आधारमा देशका सबै जिल्लाहरूमा शाखा सञ्जाल पुऱ्याउने नीतिअनुसार काम अगाडि बढाइरहेका छौं।

नेपाल बैंकको साधन-स्रोतलाई यहाँले कसरी हेर्नुभएको छ ?

नेपाल बैंकको मानवस्रोत, नै प्रमुख स्रोत हुन्। बैंकमा मानवस्रोतको अवस्था नेपालको बैंकिङ क्षेत्रकै अड्डाल छ भनिरहेँदा फरक पर्ने अवस्था छैन। पछिल्लो समयमा संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम समावेशी शैलीमा विविधतायुक्त जनशक्ति भर्ना गरी बैंकले कार्य अगाडि बढाएको छ। बैंकमा सबल, सक्षम, सक्रिय र सदाचारी कर्मचारीहरूको संलग्नता रहेको छ। वित्तीयस्रोतको चर्चा गर्नुपर्दा सेयर, डिभेन्चर जस्ता दीर्घकालीन स्रोतका साथै संस्थागत तथा व्यक्तिगत निक्षेपबाट बैंकले स्रोत जुटाएर लगानीयोग्य साधनको सङ्कलन गरेको छ। विश्व बैंकिङ जगतमा उपलब्ध आधुनिक सूचना प्रविधि भित्र्याएर बैंकले कार्य गरिरहेको छ। सूचना प्रविधिलाई थप आधुनिकीकरण सहित agile बनाउन बैंकले अहोरात्र मेहनत गरिरहेको छ तथापि सुधारका गुञ्जायसहरूलाई नकानं सकिदैन। अग्रणी बैंक भएका नाताले नेपाल बैंकको देशभर गैरबैंकिङका साथै बैंकिङ सम्पत्तिसमेत प्रशस्त रहेको छ।

आगामी दिनमा नेपाल बैंकलाई प्रतिस्पर्धी, स्वस्थ र ठूलो बैंक बनाउन यहाँका विचारमा के गर्नुपर्ने हुन्छ ?

यो विषय निरपेक्षभन्दा पनि सापेक्ष हो । अन्य बैंकसँग तुलना गर्दा हामी कति प्रतिस्पर्धी, स्वस्थ र ठूलो छौं भन्ने विश्लेषण गर्न सहज हुन्छ । नेपाल बैंकले ग्राहकहरूलाई प्रस्ताव गरेका प्रडक्ट तथा सर्भिस हेर्ने हो भने हामी बैंकिङ क्षेत्रको प्रतिस्पर्धी बैंकका रूपमा छौं । हाम्रो कर्जा तथा निक्षेपको व्याजदर र सोमा भएका अतिरिक्त विशेषता केलाउने हो भने हामी प्रतिस्पर्धामा अचल सावित भएका छौं । सो विषयलाई हाम्रो वित्तीय विवरणले समेत पुष्टि गरेको छ । हाम्रो पुँजीकोष विश्लेषण गर्दा बैंक मजबूत वित्तीय निकायका रूपमा स्थापित भइसकेको छ । केन्द्रीय बैंकले तोकेका मापदण्ड अक्षरशः पालना गर्दै बैंक सञ्चालन भइरहेको छ । वातावरणीय तत्त्वको विश्लेषण गर्दै नेपाल सरकार र नियामक निकायसँग समन्वय गर्दै बैंकको आगामी कार्यदिशा तय गरिनेछ । जहाँसम्म ठूलो बैंक बनाउने सवाल छ, वर्तमान अवस्थामा २० वटा वाणिज्य बैंकहरूका बिचमा समेत हाम्रो बजारहिस्सा महत्त्वपूर्ण रहेकाले हामी निःसन्देह ठूलो बैंक नै हौं । आगामी दिनहरूमा थप बैंकिङ कारोबार एवम् पुँजी वृद्धिका माध्यमबाट मुलुककै ठूलो बैंक बन्ने परिकल्पना गरिएको छ । यसका लागि आवश्यकताअनुरूप अन्तर्राष्ट्रिय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सहयोग प्राप्त गर्न सकिनेछ । ठूलो मात्र भएर हुँदैन efficient र innovative पनि हुनुपर्दछ ।

बैंकमा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको छनोट प्रक्रिया चलिरहेको छ, यस अवस्थालाई कसरी विश्लेषण गर्न चाहनुहुन्छ ?

बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनको प्रावधानबमोजिम प्रमुख कार्यकारी अधिकृत छनोटको प्रक्रिया चलिरहेको छ । तोकिएको अवधिभित्र १९ जना प्रतिस्पर्धीले सो पदका लागि उम्मेदारी दायर गर्नुभएको छ । यसबाट बैंकको नेतृत्व छनोट गर्ने कार्यमा राम्रो विकल्प प्राप्त भएको छ । ऐतिहासिक महत्त्व बोकेको यस बैंकको कार्यकारी पदमा छनोट भई सेवा गर्ने सुनौलो अवसर पनि हो यो । यस प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न छनोट समिति तर्जुमा गरिएको छ । बैंकलाई दिशानिर्देश गर्न सक्ने, बैंकको साखवृद्धि गर्दै त्यसलाई निरन्तरता दिन सक्ने सक्षम नेतृत्व छनोट हुने विषय निर्विवाद रहेको छ । सञ्चालक समितिले सो जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपमा वहन गर्नेछ भन्ने प्रतिबद्धतासमेत वार्षिकोत्सवका सन्दर्भमा व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

मुलुकको आर्थिक विकासमा नेपाल बैंकको योगदानलाई कसरी चर्चा गर्न सकिन्छ ?

यो विषय अलि मर्मस्पर्शी पनि छ किनकि यो देशमा वचत तथा लगानीको साक्षरता प्रवाह गरी नेपाली मुद्रालाई स्थापित गराउने बैंक भएको नाताले राष्ट्रियताका सवालमा समेत खम्बा भएर स्थापित भएको बैंक हो, नेपाल बैंक । साथै तथ्य र तथ्याङ्कले समेत नेपाल बैंकले मुलुकलाई गरेको योगदान प्रस्ट्याउँछ । विक्रमको विसौ शताब्दीको उत्तरार्धदेखि अनवरत रूपमा विभिन्न परिवर्तनको साक्षीका रूपमा नेपाल बैंकले अर्थतन्त्रको समृद्धिमा योगदान गरेको छ । यसले बैंकिङ क्षेत्रका लागि आवश्यक जनशक्ति तयार पारेर, अर्थतन्त्रको मौद्रिकीकरण गरेर, शाखा सञ्जाल विस्तारमार्फत वित्तीय पहुँच बढाएर, सरकारका नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गरी स्वाधीन, समुन्नत र समृद्ध मुलुक निर्माण गर्ने दिशामा सकारात्मक योगदान दिएको छ ।

बैंकिङ क्षेत्रले homogeneous प्रडक्ट तथा सर्भिसको कारोबार गरिरहँदा ग्राहक वर्गमा नेपाल बैंक कतन हिस्साबले अनुपम हो भन्न सकिन्छ ?

नेपालको वित्तीय आकाशमा नेपाल बैंकको स्थापना हुनु नै एउटा अनुपम तथा विशिष्ट कार्य हो । हाम्रो बैंक मुलुकको नामसँग जोडिएको निकाय हो । सरकारको ५१ प्रतिशत शेयर भएको, सरकारका आर्थिक एजेन्डा कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी र क्षमता भएको, देशको ७१ जिल्लामा शाखा सञ्जाल भएको, सरकारी कारोबार गर्ने जिम्मेवारी पाएका कारण लगानीका हिसाबले सरकारी तथा निजी क्षेत्रको बैंक तर कामका हिसाबले निजी क्षेत्रको अभ्यास रहेको Public private partnership (PPP) Model मा सञ्चालित पहिलो बैंक हुनु नै नेपाल बैंक अनुपम हुनाका प्रमाण हुन् ।

अन्त्यमा, बैंक ८७ औँ वर्षमा प्रवेश गरिरहेको छ । यस सन्दर्भमा सरोकारवालासमक्ष यहाँले केही भन्नु पर्ने विषय छन् कि ?

Customer are king and queen of business because they have power to accept and reject our product and services भन्ने मान्यता आत्मसात् गरेर सञ्चालित नेपाल बैंकको अनवरत यात्रामा सहयोग पुऱ्याउनु हुने समादरणीय ग्राहक महानुभावहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आगामी कालखण्डमा पनि अविच्छिन्न सहयोगको अपेक्षा राख्न चाहन्छु । शेरधनीको रूपमा अभिभावकत्व प्रदान गर्ने नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत अन्य नियामक निकायहरू, बैंकका सम्पूर्ण सेयरधनी, वर्तमान तथा पूर्वसञ्चालक समितिसमक्ष आभार प्रकट गर्दै ८७ औँ वर्ष प्रवेशको पावन अवसरमा बैंकको सेवा-प्रवाहलाई आधुनिकीकरण गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

उत्कृष्ट ग्राहक सेवाका लागि नेपाल बैकमा अत्याधुनिक कल सेन्टर

कृष्णहरि बृढाथोकी
प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

पृष्ठभूमि

कल सेन्टर ग्राहक केन्द्रित कार्यप्रणाली हो जसले ग्राहक सेवा अभिवृद्धिलाई जोड दिन्छ । हुनत ग्राहक सेवा सुदृढ गर्न लामो समयदेखि सुभाषपेटिकामार्फत गुनासो सुन्ने र सोको सामाधान गर्ने प्रचलन नभएको होइन । विकसित देशहरूमा टेलिफोन सेवाको व्यापक प्रयोग र मूलतः कम्प्युटरको उदयपछि इमेललगायतका हालका विभिन्न डिजिटल माध्यमहरूको व्यापक प्रयोग हुन थालेपछि कल सेन्टरको सान्दर्भिकता हवात्तै बढेको पाइन्छ । कल सेन्टर आज दुनियाँमा एउटा विशिष्ट सेवाका रूपमा देखा परेको छ । यो मुख्यतया तथ्याङ्कका आधारमा ग्राहकहरूसँगको सम्बन्धलाई व्यवस्थित गर्न तथा सम्बन्धलाई निरन्तर सुधार गर्ने एउटा उपाय पनि हो । कल सेन्टरमार्फत बैंकले टेलिफोनलगायत इमेल, फेसबुक, भाइवर, इन्स्टाग्राम, ट्वाट्स एप, ट्विटर आदि डिजिटल माध्यमबाट आएका ग्राहकका जिज्ञासा तथा गुनासाहरूलाई अभिलेखीकरण गरी ती जिज्ञासा तथा गुनासाहरूको समुचित सम्बोधन कल सेन्टरका प्रतिनिधि तथा बैंकका सम्बन्धित कर्मचारीहरूले गर्दछन् । ग्राहकहरूसँग भएका संवादहरू तथा करेसपोन्डेन्टहरूको कहिले, कसले, किन गरेको र सोको सुनुवाइ तथा सम्बोधन भए नभएको, कहिले भएको सबैको व्यवस्थित रूपमा इलेक्ट्रोनिक फर्ममा रहने हुनाले व्यवस्थापनले नियमित रूपमा रणनीतिक योजनाहरू बनाई थप सुधारका लागि अधि बढाउन सक्दछ । कल सेन्टरले हरेक कर्मचारीहरू तथा बैंक स्वयम्लै ग्राहकप्रति पूर्ण जिम्मेवार बनाउँछ ।

कल सेन्टरमार्फत बैंकका आफ्ना सेवा-सुविधाहरू ग्राहकहरूलाई जानकारी गराउने तथा सेवा-सुविधा उपभोग गर्न अभिप्रेरित गर्ने कार्यमा समेत उपयोग हुने गर्दछ । आजको इन्टरनेटको दुनियाँमा लाखौं ग्राहकहरूका बिच बैंक एकै पटक सजिलै पुग्न सक्ने माध्यम पनि हो कल सेन्टर । आजको दुनियाँमा कुनै पनि समयमा ग्राहकले

कुनै पनि ठाउँबाट बैंकसँग सम्बन्धित रहेर आफ्ना कुराहरू राख्न सक्ने र तत्काल सम्बोधन पनि गर्न सकिने माध्यम हो कल सेन्टर । नेपालमा वित्तीय क्षेत्र अत्यधिक प्रतिस्पर्धी र अत्याधुनिक बन्दै गएको एवम् बैंकिङ व्यवसायको महत्त्वपूर्ण आधार ग्राहक सेवा भएकाले कल सेन्टरमार्फत ग्राहकलाई विशिष्टीकृत सेवा दिन जरुरी भइसकेको छ । जनजिज्ञोमा रहेको र उच्चारण गर्न समेत सहज हुन जाने कारण यस लेखमा कन्ट्याक्ट सेन्टरका सट्टा कल सेन्टर शब्दावलीको प्रयोग गरिएको छ ।

कल सेन्टरको इतिहास

ग्राहक सेवालार्इ प्रभावकारी बनाउनका लागि कल सेन्टरको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । सन् १९४० को दशकमा एकजना बेलायती महिला उद्यमीले बेकरीको सामान बिक्री गर्न ग्राहकहरूलाई फोन कलमार्फत सम्पर्क गरी समान बढीभन्दा बढी बिक्री गरेबाट सुरु भएको र पछि प्रविधिको विकाससँगै वस्तु तथा सेवाको बिक्री अभिवृद्धि गर्नका लागि उत्पादकले छुट्टै अफिसको व्यवस्था गरी प्रभावकारी सेवा गरेबाट कल सेन्टरको विकास हुँदै गएको पाइन्छ । सन् १९६० बाट बेलायतमा बर्मिङ्गम प्रेसबाट आधुनिक कल सेन्टरको सुरुवात भएको मानिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा नेपाल टेलिकमले सन् १९९९ मा यसको थालनी गरेको थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थामध्ये एनएमबी बैंकले सन् २०११ मा सर्वप्रथम कल सेन्टरको सुरुवात गरेको थियो । बैंकिङ व्यवसाय ग्राहक केन्द्रित हुँदै जानुले नेपालमा स्थापित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कल सेन्टरको सञ्चालन गर्ने क्रम बृद्धि हुँदै गएको छ ।

विश्वव्यापीकरणसँगै संसार एउटा गाउँ बनेको छ अर्थात् प्रविधिको विकासले कुनै पनि सेवाग्राहीले संसारका विभिन्न ठाउँबाट आधुनिक बैंकिङ सेवा प्राप्त गर्न सक्दछन् । डिजिटल बैंकिङ सेवाका कारण नै यस प्रकारको बैंकिङ सेवा सम्भव भएको हो । महत्वाकाङ्क्षी प्रवृत्ति भएको मानिसको मानसिकता, सेवामा प्रतिस्पर्धा, प्रविधिको विकास, ज्ञानको

उपलब्धता लगायतका कारण सेवाग्राहीले खरिद गरेको वस्तु तथा सेवामा आफूले सोचेको जस्तो गुणस्तर पाएन भए ऊ असन्तुष्ट हुन्छ । सेवाग्राहीमा असन्तुष्टि बढ्नु संस्थाको व्यावसायिकता खस्कुनु नै हो । समय, प्रतिस्पर्धा र प्रविधिको मानिसका लागि समय व्यवस्थापन अति नै चुनौतीपूर्ण रहेका कारण छिटोछरितो ग्राहक सेवाको चाहना राख्नु सेवाग्राहीको स्वाभाविक अवस्था हो । यसर्थ कल सेन्टरमार्फत कुनै पनि सेवाग्राहीले सहजै फोन, इमेल, एसएमएस आदिका माध्यमद्वारा आफूलाई आवश्यक पर्ने सेवा एवम् सुविधाका बारेमा कुनै पनि समय, कुनै पनि दिनमा जानकारी लिनु सक्ने अवस्था रहन्छ । यसले गर्दा सेवाग्राहीको समय र पैसा बचत भई ग्राहकमा सन्तुष्टि अभिवृद्धि हुने गर्दछ ।

नेपालको पहिलो बैंकले वि.स. १९९४ देखि ग्राहकका रुचि, चाहना र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी बैंकिङ सेवाको विकास गर्दै ग्राहकमुखी व्यवसायमा केन्द्रित हुँदै आएको छ । समयको विकाससँगै अत्याधुनिक कल सेन्टरको स्थापना गरी उत्कृष्ट ग्राहक सेवा प्रदान गर्न नेपाल बैंकमा २०८० असोज महिनादेखि कल सेन्टर सञ्चालनमा रहेको छ । नेपाल बैंकमा पुस्तौंदेखि सम्बन्धमा रहेका ग्राहकहरूलाई कल सेन्टरले अत्याधुनिक सेवा दिनेछ भने नयाँ पुस्तालाई आकर्षित गर्न र प्रभावकारी सेवा प्रदान गर्न कल सेन्टरले विशेष भूमिका खेल्नेछ ।

कल सेन्टरको आवश्यकता

ग्राहकका आवश्यकता, चाहना, चासो र समस्या बुझ्नेका र सोहीवमोजिम आफूलाई तयार गरेका संस्था मात्र सफल हुन्छन् । सोहीवमोजिम अधि बढ्नु नसकेका कुनै समयमा अत्यन्तै सफल संस्थाहरूसमेत ग्राहकका आवश्यकता, इच्छा, चासो र आशा बुझ्न नसक्दा असफल भएका उदाहरण प्रशस्तै भेटिन्छन् । यसर्थ सेवाग्राहीको चाहनालाई आत्मसात् गरेर उनीहरूको समस्या समाधान गर्नु नै आजका संस्थाहरूको मुख्य उद्देश्य हुन्छ । यस कार्यका लागि कल सेन्टरको अति प्रभावकारी भूमिका हुन्छ । समस्या वा जानकारी प्राप्त गर्न कुनै पनि सेवाग्राहीले कल सेन्टरमा सम्पर्क गर्दा एकदमै सौहार्दपूर्ण वातावरणमा मिठी भाषामा अत्यन्तै आदरपूर्ण व्यवहार पाउँदा आत्मीयताले मग्नु पर्छन् ।

ग्राहकहरू कुनै पनि व्यवसायको मुटु भएकाले राम्रो ग्राहक सेवाविना कुनै पनि व्यवसाय सफल हुन सक्दैन । कुनै पनि व्यवसायमा एउटा व्यक्तिलाई ग्राहक बनाउनका लागि महिनौं लाग्न सक्छ भने उचित ग्राहक सेवाका अभावमा

सेकेन्डमा नै उक्त ग्राहक गुमाउन सक्छ । मानिस सचेत प्राणी भएकाले ऊ जहिले पनि सम्मानको अपेक्षा गर्दछ । कुनै पनि व्यक्तिले गर्ने राम्रा तथा नराम्रा व्यवहारले उसलाई प्रभाव पार्छ । ग्राहकहरूको सुभाव तथा सल्लाह ग्रहण गर्न, ग्राहक र संस्थाविच सुमधुर सम्बन्ध र प्रभावकारी समन्वय अभिवृद्धि गर्न, ग्राहकहरूलाई वस्तु तथा सेवाको प्रयोगमा प्रोत्साहन तथा संस्थाका सेवाहरूद्वारे जानकारी दिन, धिक्री प्रवर्द्धन गर्न, प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू गर्न लगायतका कामहरू कल सेन्टरमार्फत सहज हुन जान्छन् । कुनै पनि व्यवसायमा रहेका वर्तमान ग्राहकहरूलाई कायमै राख्ने तथा सम्भावित ग्राहकहरूलाई आकर्षित गराउने कार्यमा कल सेन्टरले अहम् भूमिका खेल्दछ । कल सेन्टरले ग्राहकको मनोविज्ञान बुझेर उत्कृष्ट सेवा दिने कार्य गर्दछ । संस्थाको वस्तु तथा सेवा जति नै उत्कृष्ट भए पनि कर्मचारीहरूको सेवाग्राहीप्रतिको धारणा एवम् व्यवहार सकारात्मक भएन भने संस्थाप्रति ग्राहक असन्तुष्ट नै रहन्छन् ।

गुणस्तरीय ग्राहक सेवाका लागि कल सेन्टरले विशिष्टीकृत सेवा उपलब्ध गराउँछ । व्यवसाय अभिवृद्धिमा कल सेन्टरले ग्राहक केन्द्रित भूमिका खेल्दछ । बढ्दो डिजिटल सेवाको विस्तारसँगै कल सेन्टरको भूमिकामा बढोत्तरी आएको देखिन्छ । बैंकिङ सेवामा कल सेन्टरको महत्त्व थप बढेको छ । डिजिटल बैंकिङ सेवाको विकास र विस्तार बृद्धि भइरहेका सन्दर्भमा ग्राहकबाट सेवाको जिज्ञासा एवम् जानकारी बृद्धि भइरहेको छ । बढ्दो बैंकिङ प्रतिस्पर्धाका कारण ग्राहक सेवामा विविधता र गुणस्तरीयता बृद्धि भइरहेका सन्दर्भमा ग्राहकलाई बढीभन्दा बढी सन्तुष्ट तुल्याई व्यवसाय विस्तार र बृद्धिका लागि आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गर्दै कल सेन्टर सञ्चालनमार्फत छिटो छरितो ग्राहक सेवाबाट बढीभन्दा बढी ग्राहकलाई सन्तुष्ट बनाउन अत्यावश्यक रहेको छ ।

डिजिटल प्लेटफर्मको समेत विकास र बृद्धि गर्दै, ग्राहक रुचि तथा चाहनाहरू सर्वेक्षण गर्न, प्रयोगमा आइरहेका वस्तु तथा सेवाहरूको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्न, कर्मचारीहरूको ग्राहकप्रतिको व्यवहार र सम्बन्ध घनिष्ठ तुल्याउन, सेवा प्रवाहका प्रक्रियागत सरलता तथा जटिलताहरूको विश्लेषण गर्न, प्रभावकारी ग्राहक सेवाका लागि अपनाउनुपर्ने नवीनतम उपायहरू पहिचान गर्न, ग्राहकमुखी वस्तु तथा सेवाको विकास गर्न, कर्मचारीहरूलाई दिइने तालिमको आवश्यकता पहिचान गर्न, ग्राहक सन्तुष्टिका विविध आयामहरूको पहिचान र विश्लेषण गरी ग्राहक सन्तुष्टि बृद्धिका विविध उपायहरूको विकास र अवलम्बन गर्न कल सेन्टरले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

बैंकको ग्राहकसंग सम्बन्धित नीति तथा कार्यविधिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, बैंकको प्रडक्ट तथा सेवाहरूको प्रचार प्रसार गर्ने, बैंकको समग्र कार्यपद्धतिको मूल्याङ्कन तथा विकास गर्ने, ग्राहकप्रतिको सकारात्मक धारणा निर्माण गर्ने, धेरैभन्दा धेरै ग्राहकलाई सन्तुष्ट तुल्याउन, ग्राहकहरूको जिज्ञासा एवम् अन्य बैंकिङ समस्याहरूको शीघ्र समाधान गर्ने, ग्राहकमुखी बस्तु तथा सेवाहरूको विकास गर्ने, वित्तीय जानकारी तथा जिज्ञासाका लागि सेवाग्राहीलाई बैंकसम्म आइरहनपने वाध्यताको अन्त्य गर्दै सेवाग्राहीका जिज्ञासालाई शीघ्र सम्बोधन गर्ने, तथा आफ्नो सेवा प्रवाह तथा सङ्गठनात्मक कार्यकुशलताको मूल्याङ्कन गर्ने लगायत समग्र रूपमा सेवा प्रवाहमा उच्चतम ग्राहक सन्तुष्टि हासिल गर्न कल सेन्टरको भूमिका रहेको छ ।

कल सेन्टरको महत्त्व

कल सेन्टरको महत्त्व ग्राहक सन्तुष्टि अभिवृद्धि एवम् ग्राहक आधार बृद्धि गर्दै व्यावसायिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि हो । कल सेन्टर सञ्चालनका लागि दक्ष एवम् विशिष्टीकृत जनशक्तिको प्रयोग भएको हुन्छ । रिपोर्टिङ एवम् लक्ष्य अनुगमन र विश्लेषण, मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरूको निर्माण एवम् अनुगमन र सेवा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि निरन्तर विकास लगायतका कार्यहरू कल सेन्टरमाफत थप विशिष्टीकृत भएका हुन्छन् । कल गुणस्तर निगरानी, सेवा गुणस्तर म्यापिङ र समीक्षा, डाटा विश्लेषण र रिपोर्ट, प्रक्रिया म्यापिङ, समीक्षा, र कार्य योजना निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समेत कल सेन्टरले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

ग्राहकका आवश्यकताहरू पहिचान गर्ने, ग्राहकलाई बैंकिङ सेवा सुविधाबारे जानकारी उपलब्ध गराउने, प्रत्येक ग्राहकका जिज्ञासा एवम् समस्याहरूलाई प्रभावकारी सम्बोधन गर्ने, समाधान वा विकल्पहरू प्रदान गर्ने, ग्राहकहरूबाट इनवाउन्ड कलहरू प्राप्त गरी त्यस्ता कलहरू व्यावसायिक रूपमा सम्बोधन गर्न पहलकदमी गर्ने र सोबाट सम्भव नभएमा बैंकका सम्बन्धित अधिकारीलाई कल टान्सफर गरी समाधानको उपाय दिने कार्य कल सेन्टरबाट हुने गर्दछन् । सबै ग्राहक जिज्ञासाहरू वा ग्राहक अनुरोधहरूको तुरुन्तै र व्यावसायिक रूपमा एवम् उत्तम तवरले सम्बोधन सुनिश्चित गर्ने कल सेन्टरले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

कल सेन्टरले बैंकका ग्राहकहरूसंग दिगो सम्बन्ध निर्माण गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । विशेष अभियानसंग सम्बन्धित ग्राहकलाई अपसेलिङ र क्रस-सेलिङ कलहरू

पनि कल सेन्टरमाफत हुने गर्दछ । ग्राहक सन्तुष्टि कल वा सर्वेक्षण कलहरूका लागि समेत कल सेन्टरबाट भूमिका खेल्दछ । उजुरी दर्ता गर्ने ग्राहकलाई आउट कल गर्न र ग्राहकको गुनासो समाधान गर्ने, स्वागत कलहरूसंग सम्बन्धित नयाँ वा अवरिक्त ग्राहकहरूलाई जानकारी उपलब्ध गराउनका लागि कल गर्ने, ग्राहकका प्रश्नहरूसंग अन्तर्क्रिया गर्ने वा ग्राहकलाई बस्तु र सेवाका बारेमा थप जानकारी प्रदान गर्ने, ग्राहकको बैंकिङ बस्तु वा सेवाका बारेमा ग्राहकलाई शिक्षित गर्न कल सेन्टरले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

ग्राहकसंग गरिने व्यक्तिगत अन्तर्क्रिया र छलफलले ग्राहक सेवामा बढोत्तरी हुने गर्दछ । असल ग्राहक सेवाका लागि मानवीय बृक्षाङ्क महत्त्वपूर्ण हुन्छ । फरक प्रकृतिका व्यक्तिहरूसंग पनि सहजै सम्बन्ध स्थापित गर्न सक्ने सीप भएका कर्मचारीहरू कल सेन्टरमा रही सेवाग्राहीसंग असल व्यवहारबाट जानकारीहरू उपलब्ध गराउँछन् । कल सेन्टरका ग्राहक प्रतिनिधिले संस्थाका नीति, नियम तथा प्रोटोकलका बारेमा यथेष्ट ज्ञान राख्दै ग्राहकका समस्या बुझ्न सक्ने क्षमताको विकाससमेत गरेका हुन्छन् । भौतिक उपस्थितिबिना नै सेवाग्राहीलाई विभिन्न डिजिटल माध्यम, सामाजिक सञ्जाल, चिठीपत्र, इमेल, टेलिफोन आदि जस्ता आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी ग्राहकहरूलाई सहज रूपमा सम्पर्क गर्न र सेवा प्रदान गर्न कल सेन्टरका ग्राहक प्रतिनिधि विशिष्टीकृत सेवा दिइरहेका हुन्छन् ।

कुनै पनि व्यवसायमा रहेका वर्तमान ग्राहकहरूलाई प्रतिधारण गर्ने तथा सम्भावित ग्राहकहरूलाई आकर्षित गराउने कार्यमा ग्राहक सेवासम्बन्धी सीपहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । व्यवसायको प्रोडक्ट जति नै राम्रो होस् यदि ग्राहक सेवासम्बन्धी सीपहरू न्यून स्तरका छन् भने ग्राहकका विचमा संस्थाको छवि राम्रो हुन सक्दैन । फलस्वरूप संस्थाले ग्राहक गुमाउन पुग्दछ र बस्तु तथा सेवाको बिक्रीका साथै व्यवसायको आम्दानीमा पनि कमी आउँछ ।

कल सेन्टरमाफत ग्राहकका समग्र पक्षको सूचना एवम् जानकारीको अभिलेख गर्ने, ग्राहक सेवामा प्रतिबद्ध हुन, ग्राहकसंग अन्तर्क्रिया र छलफलमा बढोत्तरी गर्ने सहज हुन्छ । प्रभावकारी ग्राहक सेवा कुनै पनि संस्था सफलताका लागि महत्त्वपूर्ण कडी मानिन्छ । यसका लागि कल सेन्टरमा कार्यरत ग्राहक प्रतिनिधिहरूले अत्यधिक लचिलो र मिलनसार भएर उत्कृष्ट ग्राहक सेवा प्रदान गर्ने गर्दछन् ।

कल सेन्टरको भूमिका/कार्य

कल सेन्टरबाट ग्राहक आधार बढ्ने, ग्राहकसँग सम्बन्धित जानकारी तथा अनुसन्धानका कार्यहरू व्यवस्थित हुने भएकाले बैंकको व्यवसाय वृद्धिमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष भूमिका रहेको हुन्छ ।

क) इनवाउन्ड कलअन्तर्गत ग्राहकहरूबाट प्राप्त हुने जिज्ञासाहरूको समाधानका लागि कल सेन्टरमा रहेका ग्राहक प्रतिनिधिहरूले भूमिका निर्वाह गर्नेछन् । आधारभूत सेवा एवम् कमिसन, व्याजदर, बस्तु सेवाका विशेषताहरू, सेवा प्राप्त गर्ने प्रक्रिया, समय, स्थानलगायका विषयहरू, सेवासम्बन्धी गुनासाहरू, डिजिटल बैंकिङ सेवा एवम् सुविधाहरूलगायत ग्राहकहरूले विविध सेवा सुविधाको जानकारी, गुनासा, जिज्ञासा आदि बैंकिङ सेवा सुविधासँग सम्बन्धित प्रश्नहरू पेस गर्न सक्नेछन् र यसको उपयुक्त समाधानका लागि कल सेन्टरमा रहने ग्राहक प्रतिनिधिहरूले समुचित प्रयास गर्नेछन् ।

ख) आउटवाउन्ड कलअन्तर्गत बैंकका बस्तु एवम् सेवा, सुविधाहरूका सम्बन्धमा ग्राहक प्रतिनिधिहरूले ग्राहकलाई जानकारी गराउँछन् । कल सेन्टरले प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू, बस्तु सेवा एवम् सुविधाहरूको वर्तमान एवम् सम्भाव्य ग्राहकहरूलाई जानकारी गराई व्यवसाय प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरूमा कल सेन्टरमा रहने ग्राहक प्रतिनिधिहरूले विशेष भूमिका खेल्दछन् ।

ग) इमेल, वेब च्याट, सामाजिक सञ्जाल, मोबाइल एपमार्फत आउने प्रश्न र जिज्ञासाहरू सम्बोधन गर्न ग्राहक प्रतिनिधिहरूले अहम् भूमिका खेल्दछन् ।

घ) IVR सेवा कार्यअन्तर्गत कल सेन्टरले हाल गरिरहेका र भविष्यमा गर्ने ग्राहक सेवाका कार्यहरूलाई सहज डिजिटलाईज गरी ड्यासबोर्डमार्फत अद्यावधिक जानकारीहरू वास्तविक समयमा प्राप्त हुने, विभिन्न रिपोर्टहरू तयार हुन जाने, विभिन्न सन्देश तथा जानकारीहरूको विश्लेषण गर्न सहज हुने, सक्रिय ग्राहकहरूको पहिचान हुने, कल अभिलेख हुने भएकाले पुनः ग्राहकसँग संवाद गर्न सकिने, ग्राहकलाई Personalized Service दिन सकिने, ग्राहक सर्वेक्षण अभियानहरू सञ्चालन गर्न सकिने लगायत विविध ग्राहकसम्बन्धी तथ्याङ्क एवम् जानकारीहरू IVR अन्तर्गत पर्दछन् । यसअन्तर्गत ग्राहकले उठाएका जिज्ञासाहरूको Ticket Raise हुने र समस्या समाधान नगरिएसम्म ट्र्याकिङ गर्न सकिने व्यवस्था हुन्छ ।

ग्राहक प्रतिनिधिहरूको भूमिका र जिम्मेवारी

कल सेन्टरमा ग्राहकका जिज्ञासा, व्यावसायिक लक्ष्य एवम् कार्यचापलगायतका आधारमा ग्राहक प्रतिनिधिहरू (Agents) रहेका हुन्छन् । ग्राहकका आवश्यकताहरू पहिचान गर्ने, ग्राहकका जिज्ञासा वा समस्या सम्बोधनमा भूमिका खेल्ने, सेवाग्राहीले उठाएका प्रत्येक मुद्दालाई ह्यान्डल गरी समाधान वा विकल्पहरू प्रदान गर्ने महत्त्वपूर्ण भूमिका ग्राहक प्रतिनिधिहरूले निर्वाह गर्दछन् । ग्राहक प्रतिनिधिहरूले ग्राहकहरूबाट इनवाउन्ड कलहरू रिसिभ गर्दछन्, कलहरू व्यावसायिक रूपमा ह्यान्डल गर्दछन् र आवश्यक भएमा बैंकका सम्बन्धित अधिकारीलाई कल टान्सफर गरी सेवाग्राहीका जिज्ञासा समाधानमा भूमिका खेल्दछन् । सबै आगमन अनुरोधहरू तुरुन्तै र व्यावसायिक रूपमा उत्तम किसिमले सम्बोधन सुनिश्चित गर्न ग्राहक प्रतिनिधि तल्लीन रहनेछन् ।

ग्राहक प्रतिनिधिहरूले सम्बोधन गर्न नसक्ने विषयमा सम्बन्धित कार्यालयका कार्यरत कर्मचारीमार्फत सम्बोधन गर्ने व्यवस्था भएको हुन्छ । सही जानकारी प्राप्त गर्ने र प्रसार गर्ने, बैंकका सेवाग्राहीहरूसँग दिगो सम्बन्ध निर्माण गर्ने, विशेष अभियानसँग सम्बन्धित ग्राहकलाई अपसेलिङ र क्रस-सेलिङ कलहरू गर्ने, सामाजिक सञ्जालमार्फत आएका जिज्ञासाहरू सम्बोधन गर्ने, निगरानी गर्ने र सान्दर्भिक ग्राहकका प्रश्नहरूद्वारे अन्तर्क्रिया गर्ने भूमिका ग्राहक प्रतिनिधिहरूको हुन्छ । यसै गरी ग्राहकको अनलाइन च्याट प्रणालीलाई सम्बोधन गर्ने, सामाजिक सञ्जालबाट ग्राहकको प्रतिक्रिया सङ्कलन, एकीकृत एवम् विश्लेषण गर्ने लगायतका कार्यहरू ग्राहक प्रतिनिधिहरूले गर्ने गर्दछन् ।

निष्कर्ष

बैंकका वर्तमान र सम्भावित ग्राहकहरूलाई उत्कृष्ट सेवा दिन र बैंकिङ सेवा लिन आकर्षित गराउने कार्यमा कल सेन्टरको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । ग्राहक सेवालाई सामान्यबाट उत्कृष्ट सेवामा बदल्ने कार्य गर्ने, ग्राहकको अपेक्षालाई बुझ्ने, जटिल ग्राहकलाई ह्याण्डल गर्ने र ग्राहकका हरेक मागलाई पूरा गर्ने कार्यमा कल सेन्टरको महत्त्व रहेको छ । सेवाग्राहीका जिज्ञासा, गुनासा तथा सुझावहरूको समयमै प्रभावकारी सुनुवाइ गर्न कल सेन्टरले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । कल सेन्टरलाई प्रभावकारी बनाउन संस्थाका विभिन्न तहगत कार्य संरचनाहरूले उपयुक्त समन्वय र कार्य साभेदारी गर्न जरुरी हुन्छ ।

किन आवश्यक छ बायोमेट्रिक राष्ट्रिय परिचयपत्र ?

गुरुप्रसाद पौडेल
कार्यकारी निर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

पृष्ठभूमि

सामान्यतया कुनै व्यक्ति अथवा स्थानलाई चिनाउनुपर्दा 'नाम/नाउँ' ले चिनाउने गरिन्छ, अर्थात् 'नाम/नाउँ' व्यक्ति अथवा स्थानलाई परिचय गराउन प्रयोग गरिएको शब्द हो। तर 'नाम/नाउँ' ले व्यक्ति विशेषको जैविक परिचय दिँदैन। व्यक्तिको असली परिचय उसको जैविक (बायोलजिकल) परिचय हो। व्यक्तिलाई असली रूपमा उसका हातखुट्टाका औंलाका छाप, हल्केला वा औंलाका नसाहरूको ढाँचा (Palm or finger vein patterns) अनुहारको आकृति, आँखाको रेटिना, उसको आवाज आदिबाट पहिचान गर्न सकिन्छ तर संसारभरि औंलाका छाप, मुखाकृति र आँखाको रेटिनालाई व्यक्ति पहिचान गर्नका लागि बढी प्रयोगमा ल्याउने गरिन्छ।

व्यक्ति/नागरिकले विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी सेवा-सुविधा प्राप्त गर्न आफ्ना व्यक्तिगत विवरण विभिन्न निकायमा पेश गर्नुपर्दछ। सेवा प्रवाह गर्ने निकायले कतिपय सेवा-सुविधा नागरिकको भौतिक उपस्थितिबिना नै उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ। नागरिकले आफू सही व्यक्ति हो भनेर चिनाउन उपलब्ध भएसम्मका आफ्ना विवरणहरू सबै निकायमा बुझाउँदै हिँड्नुपर्ने भन्नुका लागि एकतिर छ भने सेवा उपलब्ध गराउने निकायलाई सही व्यक्तिलाई सेवा-सुविधा उपलब्ध गराइयो वा गराइएन भन्ने कार्य चुनौतीपूर्ण हुने गरेको छ। प्रविधिको प्रयोग नगरी भौतिक कागजातका आधारमा मात्र सही व्यक्तिको छनोटको कार्य अझ पछिलो चल्ने गरेको छ। अतः सेवाग्राही सही व्यक्ति हो भनेर चिन्ने जान्ने एउटै मात्र उपाय हो नागरिकको बायोमेट्रिक विवरणसहितको पहिचान। नागरिकको पृथक् बायोमेट्रिक विवरणसहितको डिजिटल पहिचान (Unique Bio-digital Identity - UBDI) स्थापना गर्न सकिँएमा त्यसले पारदर्शी समाजको निर्माण गर्न सघाउँदछ। विश्वका हरेक मुलुकले आफ्ना नागरिकलाई व्यक्तिबिेषको प्रमाणीकरणका लागि बायोमेट्रिक परिचयपत्र दिने गरेको पाइन्छ। त्यही पहिचानपत्रका आधारमा सरकारले उपलब्ध गराउने सेवा-सुविधा, विशेष सुविधा, सामाजिक सुरक्षाभत्तालगायतका सुविधाहरू उपलब्ध गराउने अभ्यासहरू छन्।

नेपालमा नागरिक परिचयपत्रको परम्परागत अवस्था

नेपालका सन्दर्भमा आफ्नो नागरिक हो भनी राज्यले दिएको प्रमाणपत्रलाई नागरिकता भनिन्छ। नेपालमा नागरिकता प्रमाणपत्र वितरण गर्न सबैभन्दा पहिला नेपाल नागरिकता ऐन- २००९ र नेपाल नागरिकता नियमावली- २०१५ जारी भएको पाइन्छ, जसलाई सबैभन्दा पुरानो ऐन तथा नियमावली मानिन्छ। राज्यले आफ्ना नागरिकलाई पहिचान गर्न मात्र नभएर राज्यतवरबाट उपलब्ध गराइने सेवा-सुविधा उपलब्ध गराउन समेत नागरिकताले प्रमाणपत्रको कार्य गर्दछ। नोकरी प्राप्त गर्न, घर, जग्गा, गाडीलगायत सम्पत्तिको प्राप्ति र हस्तान्तरण, राहदानी प्राप्ति, मताधिकार, बैंकबाट कर्जा लिन समेत नागरिकता अनिवार्य हुन्छ। तर सबैभन्दा पुरानो यो प्रमाणपत्र परम्परागत रूपमा ढुङ्ढामा अभिलेख राखेर वितरण गरिने भएकाले यसको डिजिटल्ली भण्डारण पनि छैन एवम् एकीकृत सुदृढ प्रणालीमा आबद्ध गरिएको पनि छैन जसका कारण एउटै नागरिकका फरक फरक पहिचान हुन सक्ने अवस्थामेत रहेको छ। सामान्यतया पन्ध्र सोह्र वर्षको व्यक्तिको काँचो उमेरमा खिचिएको फोटो टाँसी उपलब्ध गराइएका यी नागरिकतामा उपलब्ध गराइएका विवरणहरू लामो समयपछि अस्पष्ट हुने, फोटो खुइलिएर आफैले नचिन्ने भइसकेको हुने हुनाले यो प्रमाणपत्र आधुनिक जमानामा एक प्रकारले असक्षमसमेत साबित भइसकेको छ। अब यसको बायोमेट्रिक एवम् डिजिटल विकल्प खोज्न आवश्यक छ।

बायोमेट्रिक विवरणको प्रयोगको पृष्ठभूमि

विश्वका कैयन् देशहरूले आफ्ना नागरिकलाई बायोमेट्रिक परिचयपत्र उपलब्ध गराउन सुरु गरेको त्यति लामो इतिहास त छैन तर विभिन्न प्रयोजनका लागि बायोमेट्रिकको प्रयोगको लामो इतिहास छ। प्रारम्भमा नागरिकको बायोमेट्रिक लिन र परीक्षण गर्ने कार्य प्रहरी एवम् अनुसन्धानकारी निकायमा बढी हुने गर्दथ्यो। सन् १८७९ मा फ्रँन्च प्रहरीले एन्थ्रोपोमेट्री (anthropometry) प्रणालीको विकास गरे जसबाट मानव शरीरका विभिन्न अङ्गहरूको मापनका आधारमा अपराधीहरू पहिचान गर्ने काम गरिन्थ्यो। यो प्रणाली

विश्वका अन्य कतिपय मुलुकहरूले २० औं शताब्दीका पूर्वार्द्धसम्म प्रयोग गरेको पाइन्छ । बायोमेट्रिक प्रविधिको प्रयोगको विकास र विस्तारमा कम्प्युटर प्रविधिले निकै ठूलो भूमिका खेलेको छ जसका कारण यसको प्रयोगमा अस्वाभाविक रूपमा वृद्धि भएको छ । बायोमेट्रिकअन्तर्गत अनुहारको आकृति तथा आँखाको रेटिनाका तुलनामा औलाको छाप (फिङ्गरप्रिन्ट) को इतिहास अलि पुरानो छ । आधुनिक बायोमेट्रिक प्रविधिमा अनुहार पहिचानको सुरुवात सन् १९६० ताका भएको हो । आँखाको रेटिना अर्थात् आइरिसको सुरुवात भने सन् १९९१ देखि भएको मानिन्छ (<https://www.thehartford.com>) । सन् २००० पछि त विश्वविद्यालयहरूले Biometric Systems and Computer Engineering कोर्स नै सञ्चालनमा ल्याएका छन् । यस्तो कोर्स सञ्चालनमा ल्याउने विश्वविद्यालयमध्ये वेस्ट भर्जिनिया युनिभर्सिटी पनि एक मानिन्छ । स्मार्ट फोनको प्रयोग, सन् २०१३ मा एप्पलले आइफोन पाँचौँ सिरिजबाट गरेको टच आइडीको प्रयोगले बायोमेट्रिकको प्रयोगको विस्तारमा उल्लेखनीय भूमिका खेलेको छ ।

बायोमेट्रिक प्रयोगमा आएको यो बहारलाई कोभिड १९ ले आगोमा घिउ बपे भै बनायो । यस अवधिमा संसारका धेरै देशहरूले यात्रामा लगाएको प्रतिबन्ध, मानिस मानिसबिच एकआपसमा छोड्न र प्रत्यक्ष भेटेर कुरा गर्न, कार्यालयमा उपस्थित भई कामकाज गर्न समेत डरमर्दी अवस्थामा भर्चुअल जगतले चामत्कारिक विकास गर्‍यो । यस पटकको महामारीले कैयन् कुरा नराम्रो गरे पनि डिजिटल तथा बायोमेट्रिक जगतमा धेरै राम्रा कुरा छाडेर गएको छ । बायोमेट्रिक प्रविधिमा भएको विकासको यो रफ्तारलाई हेर्दा अब छिट्टै नै पासवर्ड प्रविधिलाई यसले पूरै विस्थापित गर्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ ।

बायोमेट्रिक परिचयपत्रमा नेपालको दिलो प्रवेश र सुस्त गति

नागरिकको एकीकृत ढङ्गले प्रविधिमैत्री तवरले परिचयपत्र उपलब्ध गराउन सर्वप्रथम नेपाल सरकारले आ.व. २०६६/६७ को नीति तथा कार्यक्रममा बायोमेट्रिक स्मार्टकार्ड वितरण गर्ने कार्यक्रम उल्लेख थियो । तत्पश्चात् नेपाल सरकारको निर्णयानुसार गृह मन्त्रालयअन्तर्गत रहने गरी २०६७ श्रावण १ गते राष्ट्रिय परिचयपत्र व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना भएको हो । यस कार्यलाई थप व्यवस्थित गर्न उक्त व्यवस्थापन केन्द्र र सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयअन्तर्गतको केन्द्रीय पञ्जीकरण विभाग एकीकरण गरी गृह मन्त्रालयअन्तर्गत राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागको स्थापना भएको हो । यही केन्द्रमार्फत नेपाल सरकारले नेपाली नागरिकका वैयक्तिक र जैविक विवरणसहितको विवरण सङ्कलन तथा भण्डारण गरी बायोमेट्रिक स्मार्टकार्ड वितरण गर्ने योजना बनाएको

पाइन्छ । योजना तथा नीतिगत रूपमा हेर्दा सरकारका निर्णयहरू सराहनीय नै देखिन्छन् तर कार्यान्वयन पक्ष अत्यन्तै फितलो देखिन्छ । चालू पन्ध्रौँ योजना (आ.व. २०७६/७७ - २०८०/८१) मा राष्ट्रिय परिचयपत्र वितरण कार्यक्रमलाई महत्त्वका साथ रूपान्तरणकारी योजना (Game Changer Program) का रूपमा लिइएको छ । यस योजनाले परिकल्पना गरेअनुसार नागरिकको वैयक्तिक र जैविक (बायोमेट्रिक) विवरण सङ्कलन गरी राष्ट्रिय परिचय नम्बर (Unique Digital Identification-UDI) सहितको बहुउपयोगी एवम् आधुनिक प्रविधियुक्त राष्ट्रिय परिचयपत्र वितरण गर्न आवश्यक रहेको उल्लेख गरिएको छ । व्यक्तिको जन्म, मृत्यु, वैवाहिक सम्बन्ध, बसाइँसराइलगायतका व्यक्तिगत घटनालाई समेत सूचना प्रविधिमा आधारित अभिलेखीकरण गर्दै राष्ट्रिय परिचयपत्र र व्यक्तिगत घटना दर्ता प्रणालीबिच अन्तरआवद्धता (Interoperability) कायम गर्नका लागि यस कार्यक्रमलाई रूपान्तरणकारी आयोजनाका रूपमा अङ्गीकार गरिएको हो (राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागको प्रतिवेदन) । त्यस्तै नेपाल सरकारले जारी गरेको डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, २०१९ (Digital Nepal Framework - DNF 2019) ले समग्र मुलुकलाई डिजिटलाइजेसन गर्नका लागि ८ वटा क्षेत्र (Sector) मा वर्गीकरण गर्दै सोअन्तर्गत ८० वटा पहलहरू (Initiatives) को व्यवस्था गरेको छ । डिजिटल पूर्वाधार (Digital Foundation) अन्तर्गत बायोमेट्रिक परिचयपत्रलाई पनि एक प्रमुख पूर्वाधारका रूपमा लिइएको छ । त्यसै गरी पन्ध्रौँ योजना कार्यान्वयनमा आएपछिका हरेक आर्थिक वर्षका नीति तथा कार्यक्रम वा वार्षिक बजेट वक्तव्यमा यस कार्यक्रमलाई छुट्ट्याइएको छैन ।

राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागले जानकारी गराएअनुसार मुलुकका सबै (७७ वटै) जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राष्ट्रिय परिचयपत्र एकाइको स्थापना भई नियमित सेवाका रूपमा विवरण दर्ता कार्य भइरहेको छ । कतिपय जिल्लामा यस कार्यलाई अभियानका रूपमा अगाडि बढाइएको थियो जसअनुसार हालसम्म करिब १ करोड ३० लाख नागरिकका वैयक्तिक र जैविक विवरणहरू सङ्कलन भइसकेका छन् भने करिब ३० लाख जति Unique Digital Identity सहितको बहुउपयोगी स्मार्टकार्डको छपाई कार्य सम्पन्न भएको छ । नागरिक एप तथा राहदानी वितरण कार्यलाई राष्ट्रिय परिचयपत्र प्रणालीमा आवद्ध गरिएको छ । सबैजसो निजी क्षेत्र र सरकारी सेवामा यसको प्रयोगको अत्यन्तै महत्त्वका साथ प्रतीक्षा भइरहेको छ तर प्रगति अत्यन्त सुस्त गतिमा अगाडि बढेको छ । बायोमेट्रिक विवरणहरूको वितरण एवम् Authorization के कसरी गर्ने, कति शुल्क लिने, सुरक्षा नीति कस्तो हुने लगायतका विषयहरूसहितको कार्यविधि हालसम्म तयार हुन सकेको

छैन। स्मार्टकाईड वितरणतर्फ पनि हाल प्रयोगमा ल्याइएको प्रतिघण्टा दुई हजार थान छपाइ गर्ने क्षमताको प्रिन्टरले करिब साढे दुई करोड थान स्मार्टकाईड छापन वर्षौ लाग्न सक्छ। अतः स्मार्टकाईड प्रिन्टरका सट्टा एपीआई/एपमार्फत इन्टिग्रेसन गर्नेबारेमा पनि बेलैमा सोचन आवश्यक छ।

डिजिटलाइजेसनमा निजी क्षेत्र तथा आमनागरिकको अपेक्षा

सबै उमेर समूहका नागरिकको वैयक्तिक तथा बायोमेट्रिक विवरण लिन अपरिहार्य छ। यो कार्य बृहत् एवम् नेपालको अर्थतन्त्रको रूपान्तरणकारी पहल हुने भएकाले तीन तहका सरकारहरूको जिम्मेवारी स्पष्ट कितान हुनुपर्दछ। बच्चा जन्मेपछि स्थानीय तहमा जन्मदर्ता गर्दाकै वखत राष्ट्रिय परिचयपत्रको प्रारम्भिक प्रक्रिया सुरु गर्ने र एउटा निश्चित उमेर (अहिलेको प्रचलित व्यवस्था अनुसार १६ वर्ष गर्न सकिने) पूरा गरेपछि उक्त जन्मदर्ताको विवरणका आधारमा बायोमेट्रिक विवरण लिई स्मार्टकाईड वा भर्चुअल प्लेटफर्ममार्फत Unique Digital Identity प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ। स्मार्टकाईडको छपाइ तथा वितरण व्यवस्थापन खासिलो हुने भएकाले सबैका लागि काईड वितरण आवश्यक नहुन सक्छ। एपमार्फत धेरै सुविधा प्राप्त गर्न सकिने भएकाले त्यतातर्फ पनि सोच्नु आवश्यक छ।

सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष यसको सर्भिस इन्टिग्रेसन हो। बढीभन्दा बढी क्षेत्रमा Alphanumeric वा Biometric Authentication का लागि हाम्रो प्रणाली तयार हुनुपर्दछ। यो संगसंगै सुरक्षा प्रणालीको विकास, आवश्यक कानुनी प्रावधान पनि पूरा गर्नुपर्ने भएकाले सङ्घीय संसदसमेत यस विषयमा जानकार हुन जरुरी देखिन्छ। राज्य तथा निजी क्षेत्रबाट प्रवाह गरिने सबै प्रकारका सेवा सुविधाहरूमा उक्त वैयक्तिक तथा जैविक विवरणमा भेरिफिकेसन हुने गरी Interoperable Integration हुनु यस प्रक्रियाको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण चरण हो। यस लामो प्रक्रियाको फलप्राप्ति गर्ने समय पनि यही भएकाले सक्दा चाँडो राज्यले Dividend प्राप्त गर्न ढिलाइ गर्नुहुँदैन।

बायोमेट्रिक परिचयपत्रको भारतको अभ्यास हाम्रा लागि वरदान हुनसक्ने

संसारकै सबैभन्दा ठुलो बायोमेट्रिक परिचयपत्र व्यवस्थापन गर्ने राष्ट्र भारत हो। 'आधार' (Aadhaar) नाम दिइएको यो वैयक्तिक तथा जैविक विवरणसहितको परिचयपत्र वा नम्बर भारतको डिजिटल अर्थतन्त्र निर्माणका लागि साँच्चै नै आधार बनिरहेको छ। सम्भवतः यही 'आधार' को द्रुत रेलमा चढेर भारतले छोटो समयमा आफूलाई विश्वको तेस्रो ठुलो अर्थतन्त्र बन्ने सपना बुन्दै छ। सन् २००९ मा Unique Identification Authority of India (UIDAI)

को स्थापना गरी सम्पूर्ण नागरिकको वैयक्तिक तथा जैविक विवरण लिन जिम्मा लगाइएको यस निकायले सन् २०१० देखि १२ डिजिटको आधार नम्बर वितरण गर्न सुरु गरेको थियो। Aadhar Dashboard मा Updated विवरणहरू हेर्न सकिन्छ, जसअनुसार यो आलेख तयार गर्दा १ अर्ब ३८ करोड आधार नम्बर वितरण भएको देखाएको छ। बहुउपयोगी मानिने आधार नम्बर भारतमा १८२ दिनभन्दा बढी बसोबास गर्नेहरू सबै उमेरसमूहलाई बिनालागतमा उपलब्ध गराइन्छ। भारतले सामाजिक सुरक्षाका नाममा अर्बौ भारतीय रुपियाँ प्रतिवर्ष खर्च गर्दछ। लक्षित वर्गमा न्यायोचित ढङ्गले सामाजिक सुरक्षाका सुविधा वितरण गर्न यो वरदान नै साबित भएको छ। भारतमा आधार काईड लागू हुनुपूर्व Manual System मा 'रासन काईड' वितरण गरिन्थ्यो। अहिले सम्पूर्ण रासन काईडलाई यस आधार नम्बरले Replace गर्दा करिब ३ करोड रासन काईडहरू फर्जी भेटिएको र त्यस्ता फर्जी रासन काईडमार्फत राज्यले प्रतिवर्ष भा.रु. १७ हजार करोड गुमाउने गरेको तथ्याङ्क सार्वजनिक भएको छ। भारतले आधार काईडसहितको Digital Payment Infrastructure-DPI तयार गरेर अर्थतन्त्रलाई केही हदसम्म डिजिटलाइज्ड गर्दा मार्च २०२१ को लगतअनुसार कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब ११ प्रतिशत वचत गर्‍यो^१। आज आधार काईडसंग जोडिएका बैंकबाट तोकिएको सीमासम्मको निक्षेप रकम बैंक काईडजस्तै गरी फिक्क सकिने व्यवस्थासहितको Aadhaar Enabled Payment System (AePS) लागू भएको छ (Paytm, 2022)। बैंकहरूले आधार नम्बरको सुविधा प्रयोग गर्दै केन्द्रीकृत ग्राहक पहिचान (Centralized KYC-CKYCd) लागू गर्दा बैंकको प्रति केवाइसी व्यवस्थापन लागत १२ अमेरिकी डलरबाट ६ सेन्टमा^२ भरेको छ। यसले लाखौं भारतीयहरूमा बैंकिङ सेवा विस्तार गरी वित्तीय समावेशीकरणलाई सुधार गर्न र गरिबहरूका लागि सरकारी सेवाहरूमा पहुँच बढाएर भ्रष्टाचार न्यूनीकरणमा सघाएको छ। समग्रमा भारतले आधार नम्बरलाई Free Public Service (PSC) का रूपमा सबै भारतीयले प्रयोग गर्न मिल्ने गरी व्यवस्था गरेकाले डिजिटल भारत निर्माणमा साँच्चै नै यो आधार बनेको छ।

हामीकहाँ अब यो सम्भव छ ?

- एकछिन कल्पना गरौं कि नेपाल सरकारले २१ वर्ष उमेर नपुगेका नागरिकलाई मदिरा खरिद गर्न नदिने नीति लियो भने सजिलो गरी त्यो नियन्त्रण कसरी

१ IME, WP/23/78, Stacking up the Benefits, Lessons from India's Digital Journey

२ <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/indias-digital-transformation-could-be-game-changer-economic-development>

सम्भव होला ? त्यस्तै, एउटा व्यक्तिका नाममा कतिबटा मोबाइल सिम छन् होला ? एउटा व्यक्तिका नाममा नेपालमा कति कित्ता जमिन छ होला ? उसैका नाममा कतिबटा गाडी छन् होला ? फेरि त्यही व्यक्तिको कति कित्ता सेयर छ होला ? यदि राज्यले आवश्यक ठानेमा बायोमेट्रिक परिचयपत्र प्रणाली लागू गरी यी सबै जानकारी एक क्लिकमा प्राप्त गर्न सम्भव छ ।

- २०८० असोज २ गतेको एउटा अनलाइन पत्रिकामा “अर्काको मोबाइलको सिमकार्ड निकालेर बैंकिङ एप एक्टिभेट गर्दै रकम ट्रान्सफर एक पक्काउ”^३ शीर्षकमा एउटा समाचार छापियो जसमा अरू कसैका कागजातहरू चोरी गरेर तिनै कागजातका आधारमा नयाँ मोबाइल सिम लिने गरेको भेटियो । यदि बायोमेट्रिक परिचयपत्र र टेलिकम सर्भिस प्रदायक कम्पनीका बिचमा सहकार्य हुने हो भने जथाभावी सिम वितरणमा नियन्त्रण गर्न सकिन्छ ।
- त्यसै गरी २०८० असोज ३० गतेको एउटा मूल धारको राष्ट्रिय दैनिकमा “हजारौंले लिन्छन् पेन्सनसँगै दोहोरो सुविधा”^४ शीर्षकमा एउटा विश्लेषणात्मक आलेख छापियो । त्यस आलेखले उजागर गर्न खोजेको के थियो भने एकातिर सामाजिक सुरक्षाभत्ताको रकम वृद्धि गर्दै लगिएको छ भने अर्कातिर आम नागरिकको औसत आयुमा सुधार हुँदै गएकोले सामाजिक सुरक्षाभत्ताको बोनस राज्यले बोक्नै नसक्ने गरी बढ्ने सङ्केत गरेको छ । हरेक वर्ष लाभग्राहीको सङ्ख्या वार्षिक ५ प्रतिशतका दरमा बढ्दो छ भने भत्ता रकम वृद्धि भई आ.व. २०७९/८० मा करिब रु. १५८ अर्ब पुगेको छ । यस्तो अवस्थामा दोहोरो नपने गरी व्यक्ति पहिचान गर्ने कसरी ? यसको एउटै सरल उपाय हो, यदि नागरिकलाई बायोमेट्रिक परिचयपत्र सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा आवद्ध गर्ने हो भने यो सम्भव छ ।
- तुलनात्मक रूपमा हामी अर्थतन्त्र नगदप्रेमी छौं । नेपाली उपभोक्ताहरूले नगदको प्रयोग औपचारिक भुक्तानी कार्यमा मात्र नगरी अनौपचारिक कार्यमा पनि गर्ने गर्दछन् । नेपालीहरू प्राविधिक हिसाबले कमजोर भएकै कारणले मात्र प्राविधिक प्रयोग गरी भुक्तानी नगरेका होइनन्, यसमा अन्य कारण पनि जिम्मेवार छन् । सन् २०२२ को Corruption Perceptions Index का अनुसार १८० राष्ट्रहरूमा नेपाल ११० औं स्थानमा छ । ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेसनलले उक्त

प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रयोग गरेको विधिमा शून्यदेखि १०० सम्मको अङ्कभार दिइएकामा नेपालले ३४ अङ्क प्राप्त गरेको थियो । जब कि ५० अङ्कभन्दा तल ल्याउनेहरू तुलनात्मक रूपमा भ्रष्ट राष्ट्र मानिन्छन् । अनुसन्धानहरूले भ्रष्टाचार र नगद कारोबारमा गहिरो सम्बन्ध रहने बताउँछन् । अर्थतन्त्रका विविध आर्थिक गतिविधिमा बायोमेट्रिक परिचयपत्रलाई जोड्न सक्ने हो भने संस्थागत भ्रष्टाचारमा नियन्त्रण हुन सक्छ ।

अन्त्यमा,

नागरिकता संवैधानिक विषय हो जसका आधारमा नागरिकलाई विभिन्न हक र अधिकार प्राप्त हुन्छन् । परम्परागत तवरले ढुङ्ढामा विवरण राखेर वैयक्तिक विवरण मात्र लिई वितरण गरिएको नागरिकताले व्यक्तिको सही पहिचान हुन सक्दैन । नागरिकलाई जैविक तथा वैयक्तिक विवरणसहितको परिचयपत्र उपलब्ध गराउन सकियो भने त्यसले विविध पक्षमा सघाउँछ । यिनै विषयलाई मध्यनजर गर्दै नेपाल सरकारले आ.व. २०६६/६७ मा नागरिकता लागि बायोमेट्रिक स्मार्टकार्ड वितरण गर्ने कार्यक्रम उल्लेख गरेको थियो । यस कार्यलाई मूर्तरूप दिन गृह मन्त्रालयअन्तर्गत राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभागको स्थापना भएको छ । हाल केन्द्रमार्फत नेपाली नागरिकका वैयक्तिक र जैविक विवरणसहितको विवरण सङ्कलन तथा भण्डारण गरी बायोमेट्रिक स्मार्टकार्ड वितरण गर्ने पहिलो चरणको कार्य सुरु भइसकेको छ । चालू पन्ध्रौं योजना (आ.व. २०७६/७७-२०८०/८१) ले राष्ट्रिय परिचयपत्र वितरण कार्यक्रमलाई महत्त्वका साथ रूपान्तरणकारी योजना (Game Changer Program) का रूपमा लिइएको छ तथापि यस कार्यले जून गति लिनुपर्दथ्यो सोअनुसार तीव्र रूपमा काम हुन सकेको छैन । त्यसो हुन नसक्नुमा परम्परागत प्रणालीलाई आधुनिक प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न उच्च राजनीतिक तहमा डिजिटल प्रणालीप्रतिको बुझाइ नहुनुलाई पनि जिम्मेवार मान्न सकिन्छ । हालसम्म नागरिकका वैयक्तिक तथा जैविक विवरण सङ्कलन गर्ने कार्यअन्तर्गत करिब ५० प्रतिशतभन्दा बढी विवरण सङ्कलन भइसकेको बताइए पनि विभिन्न क्षेत्रमा त्यस्ता विवरणहरूको एकीकृत प्रयोग तथा इन्टिग्रेसन हुन सकेको छैन । नागरिकका दोहोरो विवरण हटाउन, अर्थतन्त्रको लागत कम गर्न, प्रभावकारी नियमन गर्न एवम् भ्रष्टाचार निवारणका लागि बायोमेट्रिक प्राविधिक परिचयपत्र निकै प्रभावकारी हुने मानिएको छ । भारतलगायतका केही राष्ट्रहरूले यसको प्रयोग गरी लाभान्वित (dividend) प्राप्त गरिसकेका छन् ।

३ <https://bizmandu.com/content/20230919102655.html>

४ <https://nagariknews.nagariknetwork.com/social-affairs/1186201-1685242168.html>

बैंक व्यवस्थापनको मानवीय पक्ष

डा. जयराज आचार्य
पूर्व राजदुत
नेपाल सरकार

१. धनमहिमा

धन या रुपियाँको सृष्टि मानव समाजले गरेको एउटा अद्भुत वस्तुहरूमध्ये एक हो । सबै मित्रता र शत्रुताको एउटा मुख्य कारण पनि धन नै हुन्छ । भगडा, युद्ध र मेलमिलापको कारक पनि धन नै हो । त्यसैले होला, धनका विषयमा एक जना कविले लेखे - "माता-पुत्र लडाइदिन्छ यसले तेरो र मेरो भनी ।" आमा-छोराको सम्बन्धमा पनि धन एउटा निर्धारक कारक बनिदिन्छ । पुँजीवाद र मार्क्सवादका सिद्धान्त धनकै विश्लेषणमा अहोरात्र भिड्नेका छन् ।

राज्यको शक्ति पनि धनैबाट आउने हो । राज्य व्यवस्थापन गर्ने शास्त्रलाई राजनीतिशास्त्र भनिन्छ तापनि कौटिल्यले आफ्नो राजनीतिशास्त्रको किताबलाई अर्थशास्त्र भने । त्यसबाट उनले राज्यको आर्थिक व्यवस्थापनको पक्षलाई कति ठुलो महत्त्व दिएका थिए भन्ने कुरा प्रस्ट हुन्छ । त्यो स्वाभाविक पनि छ । विश्वमा जुन राज्य धनी छ उही नै शक्तिशाली पनि हुन्छ किनकि धनमा शक्ति हुन्छ । गरिब देश शक्तिशाली भएको उदाहरण कतै छैन । अहिले विश्वको सबैभन्दा धनी अमेरिका र दोस्रो धनी देश चीनका बीच प्रतिस्पर्धा छ - त्यो पनि धनकै लागि । जापान, जर्मनी, भारत, बेलायत, कोरिया आदि सबैको इज्जत धनमा नै अडेको छ । जताततै उनीहरूले गरेको आर्थिक विकास या विकासको रफ्तारकै चर्चा छ । अनि गरिब देशका मानिस चाहिँ उनीहरूकहाँ श्रम बेच्न जान बाध्य छन् । विश्वसमुदायमा गरिब देश हेपिन्छन् । भनिन्छ, 'प्रभुत्वं धनमूलं हि राजामप्युपजायते' (राजाहरूको प्रभुत्व पनि उनीहरूको धनकै कारणले हुने हो) । सामान्यतया समाजमा पनि जससंग धन छ उही नै ठुलो मानिन्छ, उसकै मानमनितो हुन्छ ।

यस्याथास्तस्य मित्राणि यस्याथास्तस्य बान्धवाः ।

यस्यार्थाः स पुमाल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥

- चाणक्यनीति

।जससंग धन छ उसैका मित्र हुन्छन् । जससंग धन छ इष्टमित्र, बन्धुबान्धव उसैका बरपर घुम्छन् । जससंग धन छ 'मान्छे' भनेर उही नै गनिन्छ । जससंग धन छ विद्वान् र ज्ञानी समेत उही नै मानिन्छ ।

कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्यालले पनि 'धनमहिमा' भनेर कवितै लेखे -

गुणी विवेकी कवि साधु सन्त
बडे बडे पण्डितजी महन्त ।
सबै जनाका धन देखिँदामा
हुने दुवै नेत्र विछुट्टे लामा ।

पुगीसक्यो प्राण सबै गलामा
परीरहेको छ अघोर धामा ।
तथापि पाए धनको प्रसङ्ग
पुलुस्क हेरीकन हुन्छ दङ्ग ।

२. बैंक व्यवस्था

नेपालमा लिच्छवि राजा मानदेव (शासनकाल इ. सं. ४६४-५०५) को समयदेखि नै मुद्राको चलन रहिआएको पाइन्छ र काठमाडौँ उपत्यकाका मल्ल राजा महेन्द्र मल्ल (शासनकाल इ. सं. १५६०-१५७४) ले चलाएका चाँदीका सिक्कालाई 'महेन्द्रमल्ली' मोहर भन्ने पुरानो चलन पनि थियो । सबै किसिमका आर्थिक कारोबार गर्न सजिलो होस् भनी धेरै पछि आएर नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना गरिएको त वि. सं. १९९४ मा मात्रै हो । यस बैंकको स्थापना भएपछि स्वदेशी तथा वैदेशिक व्यापारिक कारोबारमा नेपाली साहुमहाजन र व्यापारीहरूले अधिदेखि भोगिरहेको असुविधा कम गर्न निकै मदत पुगेको थियो । तैपनि २००७ सालको क्रान्तिअघि र धेरै पछिसम्म पनि नेपालका गाउँघरमा बैंकको सुविधा थिएन । जनताको सुविधाको त के कुरा ? सरकारी माल अड्डाले उठाएको रकम पनि एउटा माल अड्डाबाट अर्कोमा वृष्काउन काठमाडौँ ल्याउनुपर्ने अवस्था थियो । ग्रामीण समाजका सामान्य जनताका लागि घरघरमा रुपियाँ

पैसा राख्ने स्थानीय साहुहरू नै बैंकजस्ता थिए । उनीहरू चर्को व्याजमा ऋणीहरूलाई पैसा दिन्थे । तर ती साहुहरूकै पनि धनको पूर्ण सुरक्षा थिएन ।

यस अवस्थामा जब वि. सं. २०३० को दशकका सुरुतिरबाट यातायातको पहुँच पुगेको केही ग्रामीण भेगमा खास गरी जिल्ला सदरमुकामहरूमा बैंकका शाखा खुले अनि जनताले धेरै सुविधा महसूस गरे । यस्तो सुविधा भएपछि खुसी भएका एकजना ग्रामीण कविले त यस्तो कविता पनि लेखे -

डाँका चोरि र आगलागिहरूको डर माग्नको क्यै नभै
खाँचो जुन दिन हुन्छ तेहि दिनमा ल्याइन्छ धन बैंक गै ।
लायो कोहि असामि ता यदि भने माग्दा हँसीलो भई
नीयो, तिनं परे त गच्छ छलछम्म ऋण तिनं बाधा भई ।

नालिशु गर्न पन्यो अदालतमहाँ, भन्कट छ धेरै तहाँ
न्यायाधीश रिक्ताउने पनि पन्यो, हुन्थ्यो सजीलो कहाँ ?
धर्को काम बरबाद गरीकन लिई तारीख् दगुने पन्यो ।
हारीने पनि हो कि के त हुनि हो यै ताप मन्मा पन्यो ।

जो धन बचछ खर्चबाट उ सबै राख्नुहवस् बैंकमा
त्यो धन हुन्छ सुरक्षितै र थप व्याज पाइन्छ एक वर्षमा ।
खाता मुद्दतिमा रह्यो त प्रतिशत बाह्रै हिसाब्ले गरी
खाता फेरि बचत् गरे त प्रतिशत आठ हुन्छ व्याज त्यो घरी ।

खाता चलितमहाँ त राख्नुभए मिल्दैन व्याज क्यै पनी
जैले जेजति भिकनुपछ भिकनु खाँचो पन्यो लौ भनी ।
खाता मुद्दतिमा त वर्ष दुइको म्यादै दिनूमो भने
साढे तेह छ वर्षको त प्रतिशत व्याज त्यै हिसाब्ले लिने ।

कविराज नरनाथ आचार्य (१९६२-२०४५),
कवितासङ्ग्रह, २०४०, पृष्ठ २७ ।

यस कविताबाट ग्रामीण क्षेत्रमा नेपाल बैंकका शाखाहरू पुग्दा जनता कति खुसी भएका रहेछन् भन्ने कुरा थाहा हुन्छ । त्यति मात्र होइन, त्यसताका नेपाल बैंक लिमिटेडले कुन कुन खातामा कति प्रतिशत व्याज दिने गरेको रहेछ भन्ने इतिहास पनि थाहा हुन्छ ।

अघि अघि नेपालको वैदेशिक व्यापार भनेको केवल भारतसित मात्रै थियो । समुद्रपारका देशहरूसँगको व्यापारका हकमा भारतमा रहेको तत्कालीन ब्रिटिस सरकारले दिएको पैठारी इजाजतअन्तर्गत तिनीहरूबाट केही मालसामान आयात हुन्थे । नेपालको समुद्रपार निर्यात त शून्य बराबरै थियो ।

नेपाल बैंक लिमिटेड (वि. सं. १९९४) र धेरै वर्षपछि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक (वि. सं. २०२२) मा स्थापना भएपछि भने नेपालको वैदेशिक व्यापारमा तीव्र मोड आयो । विदेशी मालसामान आयात गर्दा तिनको बिल पहिले रक्सौलस्थित भारतीय वाणिज्य बैंकमा आउने गर्थे र तिनको भुक्तानी त्यहाँ बुझाएपछि मात्र सामान छुट्ट्यो । नेपाल बैंक स्थापना भएपछि ती बिल नेपालका बैंकमा आउन थाले । पहिले मालसामान आयात गर्नुपरेमा धेरैजसो नगद भुक्तानी पठाएपछि मात्र माल पठाउने व्यवस्था थियो । नेपालमा वाणिज्य बैंकहरू स्थापना भएपछि नगद आदानप्रदानको ठाउँ लेटर अफ क्रेडिट जस्ता माध्यमबाट हुनसक्ने भयो । त्यसरी कामश आएका ती सुविधाका कुरा आज इतिहास जस्ता बनेका छन् । नेपाल बैंक लिमिटेड यस प्रक्रियाको सुरुवात गर्ने संस्था हो । हाल देशभरमा यसका २२८ शाखा रहेका छन् ।

पहिले नेपालका पहाड तथा गाउँघरमा मात्र होइन राजधानीमै पनि नेपाली र भारतीय रुपिया दुवै चल्यो । विचन्द्र कलेजमा पढाउने नेपाली र भारतीय प्रोफेसरहरूले नेपाली या भारतीय रुपिया जे चाह्यो उसैमा तलब पाउँथे । नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना हुनुअघि नेपाली रुपिया र भारतीय रुपिया (भारू) इन्द्रचोकको डवलीमा साहुहरूबाट साटने गरिन्थ्यो र सटही दर तिनै साहुहरूले तोक्थे । भारतीय सेनामा काम गरेर आएका सिपाहीले र अरू कसैले ल्याएको भारतीय रुपिया कुनै निश्चित दरमा होइन सटही गरिदिने साहुले जेजस्तो दर दियो उसैमा साटिन्थ्यो । कुनै समय थियो नेपाली रुपिया भारतीय रुपियाभन्दा चलियो पनि थियो । केही समय बराबर पनि रह्यो ।

त्यस्तो अस्थिर अवस्थामा सुधार ल्याउन २०१३ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापना भयो र त्यसले तत्काल दुई काम गर्ने भयो । एक, नेपाली नोट छापने कामको जिम्मा उसले लियो । अर्को, भारतीय रुपिया १०० सँग नेपाली रुपियाको सटही दर १६० राख्ने निर्णय गर्‍यो जुन अद्यापि यथावत् छ ।

आज नेपालमा नेपाल बैंक लिमिटेड, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र कृषि विकास बैंक (स्थापित वि. सं. २०२४) जस्ता सरकारले स्थापना गरेका वाणिज्य बैंकबाहेक अनेकौ विकास र वाणिज्य बैंकहरू सञ्चालित छन् र तिनले नेपाली जनतालाई धेरै सुविधा प्रदान गरेका छन् । नेपालजस्तो बिकट भौगोलिक बनावट भएको देशका कुनाकापचासम्म पनि अनेकौ वाणिज्य बैंकहरूका शाखा खुलेका छन् । अघि अघि दिनहुँ लाग्ने आर्थिक कारोबार पनि केही मिनेटमै सकिने भएका छन् । एटिएमबाट नगद भिक्न र कतिपय बैंकमा र नगद डिपोजिट गर्न पनि आफैँ सकिने भइसकेको

छ । अब त भन्नु मोबाइल फोनमा राखिएका अनेक किसिमका एपहरूका माध्यमबाट घरैबाट बैंकका अनेकौं काम सम्पन्न गर्न सकिने भएको छ । विजुली र पानीका बिल तिर्न मात्र होइन, आफ्ना मित्रहरूका साथ ऋण-धनको आदानप्रदान गर्न पनि यो अत्याधुनिक प्रविधिले सजिलो बनाइदिएको छ । फलस्वरूप बैंकहरूमा अधि अधि देखिने ग्राहकहरूको भीड या लामो लाइन आजकल निकै कम भएको छ ।

यसरी मानव समाजका लागि मोटरगाडी बनाउनेदेखि लिएर विरामीको अप्रेसनसम्मका काम रोबोट र कम्प्युटरले गर्ने, कतिपय काम मोबाइलले नै गरिदिने र कृत्रिम बुद्धिकताले त कवितासमेत लेखिदिने भएपछि अब मानिसको काम छैन ? यस्ता प्रश्न अवश्य उठ्नेछन् । वास्तवमा मानवसमाजका सामुन्ने यो मूलभूत प्रश्न जबर्जस्त खडा हुन आइसकेको छ । तैपनि व्यवस्थापनका अनेकौं क्षेत्रमा मानवीय पक्षको महत्त्व तत्कालै घट्ने अवस्था भने देखिन्छ ।

नेपाल अहिले वृद्धवृद्धा र बालबालिकाको देश बनेको छ । हरेक वर्ष भन्दाै दश लाख युवायुवती कामको खोजी या पढाइका लागि विदेशिएका कारण गाउँघर मात्र होइन, सहरी क्षेत्र पनि एक प्रकारका वृद्धाश्रम जस्ता बनेका छन् । सहरी क्षेत्रमा या कुनै पनि घना बस्तीमा १२ कक्षासम्म पढ्ने छात्रछात्राका कारण अलिअलि चहलपहल देखिन्छ । तर ती किशोरीकिशोरी पनि १२ कक्षा पास भएपछि क्यानडा, अमेरिका, अस्ट्रेलिया, जापान आदि देशमा पुगेका हुन्छन् । यस अवस्थामा बैंकका शाखासम्म पनि पुग्न नसक्ने र मोबाइलमा कुनै एप चलाउन पनि नजान्ने अशक्त वृद्धवृद्धा सहर र गाउँतिर जो छन् तिनलाई कसरी सेवा दिने भन्ने प्रश्न छ ।

कहिलेकाहीं खुसीको खबर पनि पढ्न पाइन्छ । सरकारले सानै रकम भए पनि वृद्धभत्ता दिने गरेको छ । तर त्योभन्दा पनि अझै खुसीको कुरा त के हुन्छ भने कहिलेकाहीं वृद्धभत्ताको रकम लिएर सम्बन्धित कर्मचारी (पुरुष र अझ धेरैजसो महिला) वृद्धवृद्धाको घरै पुगेका हुन्छन् र तिनले सो रकम बुझाएको फोटो र समाचार समेत पत्रपत्रिकामा छापिएको पढ्न पाइन्छ । त्यो सुन्दर पक्षलाई जोगाइराख्ने मात्र होइन कि अझ बढावा दिदै जाने हो भने त्यसबाट नेपालको सामाजिकता र मानवीयताको गौरव बढ्ने थियो ।

यस विषयमा मेरो पनि आफ्नै अनुभव छ । एकपटक मेरो सानो रकम भएको बैंकको शाखा प्रमुख महिलाले भनिन् - "बुबा, तपाईं बैंकमा आइरहनुपर्दैन । मलाई फोन गर्नुो म हाम्रो कर्मचारीलाई तपाईंको घरै पठाएर जे जे गर्नुपर्छ गर्न लगाइदिन्छु ।" मैले धन्यवाद मात्र भनें र म सकुन्जेल आफै

आउँछु, सकिन्न भने भनौंला नानी भनें । मैले भन्न खोजेको बैंक व्यवस्थापनको मानवीय पक्ष यो हो ।

कोभिड प्रकोपका बेला जिल्लातिर पनि खोप लगाउने काम भएको थियो । एक दिन कुनै दैनिक पत्रिकामा एउटा फोटो र समाचार देखें जसमा एक ग्रामीण स्वास्थ्य सेविकाले एकजना बुढालाई आफैले पिठिउंमा बोकेर निकै अप्ठ्यारो उकालो उक्लिरहेकी थिइन् । त्यो सायद कुनै तालिमका कारणले भन्दा पनि स्वतःस्फूर्त दयाभाव र मानवीय सहानुभूतिले प्रेरित काम थियो । तर सबैमा स्वतःस्फूर्त ज्ञान हुँदैन । त्यसैले शिक्षा या तालिमको आवश्यकता पर्छ ।

मानवीयताको मुख्य कुरा भनेको सेवाग्राहीसंग सहृदयतापूर्वक व्यवहार गर्नु नै हो । बैंकका मात्र होइन, सरकारी निकाय र सबै संस्थाका कर्मचारीले सेवाग्राहीलाई आफ्नो नांकर होइन, मालिक हो भनेजस्तो व्यवहार गर्नुपर्छ भन्ने तालिमको आवश्यकता छ जस्तो मलाई लाग्छ । किनकि प्रविधिको प्रयोगले मानवीय कामको ठाउँ ओगट्दै जान थाल्दा मानिस-मानिसबिचको सम्बन्धमा शिथिलता आउने खतरा छ । मानवको आपसी सम्बन्धमा सहृदयता र सहानुभूति कम हुँदै जान सक्छ । मानिस मानिस नरहेर, रोबोट (यन्त्र) बन्ने सम्भावना छ ।

३. स्वीस बैंकहरूको विश्वसनीयता

यस्तो भनेको सुनिन्छ, तर हो-होइन पक्का गर्ने क्षमता मसंग छैन - विश्वका धेरै धनी मानिसले आफ्नो धन स्वीस बैंकमा राखेका हुन्छन् । कालो धन, सेतो धन जस्तोसुकै धन कित नहोस्, स्वीस बैंकमा थुप्रिएको छ । कालो-सेतोको बिबाद आफ्नो ठाउँमा छ तर एउटा कुरा निर्विवाद छ - त्यो हो स्वीस बैंकको विश्वसनीयता । विश्वास मानव-मनको कुरा हो र त्यो पनि एउटा मानवीय पक्ष हो । प्रविधि त आज धेरैको हातमा छ । प्रविधिमा कुन देश या बैंकले कसलाई उछिनेको छ भन्ने प्रश्न गौण छ किनकि विश्वासको आधार प्रविधिभन्दा पनि बढी मानव हो ।

यो पनि सुनिन्छ, तर हो-होइन मलाई थाहा छैन - केही अमेरिकी साहुमहाजनले समेत आफ्नो धन स्वीस बैंकमा राखेका छन् किनकि उनीहरू अमेरिकी सरकारको उच्च कर तिर्न चाहँदैनन् । अनि अमेरिकी सरकारले ती स्वीस बैंकलाई चिठी लेखेर आफ्ना साहुमहाजनको धनको तथ्याङ्क माग्छ तर ती बैंकहरू त्यो दिन मान्दैनन् र भन्छन् - "यो हाम्रो कानुनविपरीत हुँदा हामी यो तथ्याङ्क दिन असमर्थ छौं ।" त्यसमा एकातिर मानिसले बनाएको कानूनको सर्वोपरिताको सिद्धान्तको कुरा छ भने अर्कातिर बैंकको विश्वसनीयता र मानवको निर्भर योग्यताको कुरा छ ।

४. व्यवस्थापनको मानवीय पक्ष

प्रविधिको जतिसुकै विकास किन नहोस् मानवको मानवीयताको पक्ष चिरस्थायी हुन्छ। मस्तिष्कले गर्ने काम, हातले गर्ने काम, कृत्रिम बुद्धि भन्ने कम्प्युटर एपले गर्ला या रोबोटले मुटुको र मस्तिष्कसम्मको अप्रेसन पनि गर्ला। तर मानव मनले अनुभव गर्ने प्रेम, सहानुभूति या सुखदुःख पनि त्यसले गर्छ भनिहाल्न सकिने अवस्था भने छैन।

त्यसैले बैंक व्यवस्थापनका क्षेत्रमा विश्वास र मानवीयताको पक्ष अझै महत्त्वपूर्ण छ भन्ने मलाई लाग्छ। भनिएको छ - 'धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृता यथा' (धनको आशा र बाँच्ने आशा मानिसका लागि सबैभन्दा ठुला आशा हुन्छन्)। मानिस आफ्नो धन र जीवनप्रति यति आसक्त हुन्छ कि ऊ यी दुई कुरामा जो पायो उसैलाई विश्वास गर्न चाहँदैन र सक्दैन पनि। तर पनि धनका विषयमा बैंकलाई र जीवनका विषयमा डाक्टरलाई विश्वास नगरी धेरै छैन।

प्रविधिको विकासका कारण अब अनेकौं काम निर्वैयक्तिक हुन सक्छन् र भइरहेकै पनि छन्। अब बैंकमा गएर कुनै कर्मचारीका हातबाट बुझिलिनुपर्ने रकम एटिएम मेसिनबाट लिन सकिने भयो। तर एटिएम मेसिन ह्याक गर्ने कांड बनाएर रकम चोर्ने बदमासीको खतरा पनि छँदै छ। कैयौं विदेशी नागरिकहरूले नेपाल पसेर एटिएम कांडमाफत करोडौं रुपियाँ भिकेको खबर पनि सुनिन्छ। यस्तो स्थितिमा एकातिर बैंकको विश्वसनीयता, सुरक्षा र निर्भर योग्यता अत्यन्त महत्त्वपूर्ण विषय हुन जान्छ भने अर्कातिर मानवीय सेवा उत्तिकै र सायद अझ बढी महत्त्वपूर्ण विषय हुन जान्छ।

केही बैंकहरूले ठुला ठुला रकमको कारोबार गर्ने ग्राहकका घरसम्म आफ्ना कर्मचारी पठाएर डिपोजिट रकम ल्याउने सेवा प्रदान गरेको सुनिन्छ जुन स्वाभाविक र प्रशंसनीय पनि छ। यसैले हो सेवाको विश्वसनीयता र मानवीय पक्षको चर्चा गर्नुपरेको।

नेपाल बैंक लिमिटेडले कोभिड प्रकोपका समयमा ठूलो रकमको कोभिड राहत कोष खडा गरेर मानवीय सेवाको पहल गर्ने काम गरेको थियो र त्यति बेला आठ करोड

भन्दा माथिको रकम सहयोग गरेको भन्ने मैले सुनें। अनि देशका सबै कर्मचारीले र अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि त्यसको अनुसरण गरे। यसलाई पनि मैले बैंक व्यवस्थापनको मानवीय पक्षका रूपमा देखेको छु। नाफा कमाउनु मात्र बैंकिङ व्यवसाय होइन। बैंकहरूको सामाजिक दायित्व पनि हुन्छ।

मानिसका सबैभन्दा ठुला शत्रु लोभ र क्रोध हुन्। इजरायल-प्यालेस्टाइन भनी या युक्रेन-रसिया, उत्तर-दक्षिण कोरिया या भारत-पाकिस्तान सबै पारस्परिक अविश्वास र क्रोधका परिणाम हुन् जसले दुवै पक्षलाई र अझ निर्दोष जनतालाई समेत हानि गरिरहेका छन्। अनि मानिसको सबैभन्दा दिगो र भरपर्दो मित्र भनेको इमानदारी र मानवीयता हो। बेइमानीले एकछिन जित्ला तर अन्त्यमा इमानदारी र मानवीयताले नै जित्छ। मानवजीवनको अन्तिम सत्य भनेको त्यही हो।

"मानिस कस्तो आश्चर्यजनक प्राणी सृष्टि भएको हो?" भनेर सेक्सपियरले भने। अनि अर्का अङ्ग्रेजी कवि अलेक्जान्डर पोपले भने -

"इश्वरलाई चिन्ने कोसिस गर्नुभन्दा बरु तिमी आफैलाई चिन,

मानिसको लागि वास्तविक अध्ययनको विषय मानिस नै हो भन।"

यो पनि भनिन्छ, युधिष्ठिर बडो न्यायी राजा थिए। महाभारत युद्धका अन्त्यमा शरशय्यामा सुतेका मरणासन्न भीष्म पितामहलाई उनले सोधे - "पितामह, यो राज्य सञ्चालनको विषय बडो जटिल र कठिन रहेछ। यसलाई कसरी सञ्चालन गर्नुपर्छ? एकै वाक्यमा मलाई उपदेश बक्सियोस्।" पितामहले भने - "हो बाबु युधिष्ठिर! यो बहूत जटिल विषय छ। तर मानवभन्दा महत्त्वपूर्ण प्राणी कोही छैन। जुन कामले मानवको हित हुन्छ त्यो सुशासन हो। जुन कामले उसको अहित हुन्छ त्यो कुशासन हो। सदैव यही कुरा मनमा राखेर व्यवहार गर, सब ठीक हुन्छ।"

दिगो विकास लक्ष्य र नेपाल

देवराज भण्डारी

शाखा अधिकृत

राष्ट्रिय योजना आयोग

पृष्ठभूमि (Background)

विश्वव्यापी विकासका मामिलामा "कसैलाई पनि पछाडि नछाडिने" (no one neave behind) को अवधारणास्वरूप विश्व सरकारको केन्द्रमा रहेको संयुक्त राष्ट्र सङ्घका १९३ सदस्य राष्ट्रले सन् २०१५ सेप्टेम्बर २५ मा पारित दस्तावेज नै दिगो विकासको लक्ष्य हो। दिगो विकास लक्ष्य पृथ्वी (Planet), मानव (People), समृद्धि (Prosperity), शान्ति (Peace) र साझेदारी (Partnership) लगायतका '5P' को आधारस्तम्भका रूपमा उभिएको छ। सन् २००० देखि २०१५ सम्म लागू भएको सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (Millenium Development Goals) का जगमा उभिएको दिगो विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goals) विश्व विकासको साझा अवधारणा हो। विश्वका २०० भन्दा बढी देशहरूले अवलम्बन गरेको यस अवधारणालाई नेपालले चौधौँ योजनाबाट कार्यान्वयनमा ल्याएको हो। विश्वव्यापी विकासको महाअभियानका रूपमा रहेका यी लक्ष्यहरूको अवधारणागत पक्षदेखि नेपालका सन्दर्भमा हालसम्मका प्रयास तथा उपलब्धिहरूको संश्लेषण गर्दै थप उपलब्धि हासिल गर्नका लागि आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय अवसर तथा चुनौतीहरूको विश्लेषण गर्नु जरुरी देखिन्छ।

दिगो विकास लक्ष्य : अवधारणा

विश्वका समग्र पक्षको विश्वव्यापी विकासको आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, वातावरणीय तथा शासकीय क्षेत्रमा सन् २०१६ देखि सन् २०३० सम्मका लागि संयुक्त राष्ट्रसङ्घको ७० औँ महासभाबाट सन् २०१५ को सेप्टेम्बरमा पारित आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय अन्तर्सन्तुलन कायम गर्न सहमति गरिएका विकासका साझा साकाहरू नै दिगो विकासका लक्ष्य हुन्। यस १५ वर्षका अवधिमा विश्वको रूपान्तरण र विकासका हरेक आयाममा "कसैलाई पनि पछाडि नछाडिने (No one leave behind) प्रतिबद्धताका साथ घोषणा गरिएको हो। यसमा

विश्वका सबै राष्ट्रमा सहभागितामूलक, अधिकारमुखी र समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने जस्ता विषयहरू समेटिएका छन्।

दिगो विकास लक्ष्य मूलतः सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको उपलब्धिमा टेकेर तय भएको मात्र नभई यसमाफत असमानता र मानवअधिकार जस्ता जटिल मुद्दाहरूको सम्बोधन गर्न खोजिएको छ। यसलाई Post - 15 Development Agenda भनिन्छ। यो "The Future, We Want" को सिद्धान्तमा आधारित छ। यो मानिस, पृथ्वी, शान्ति र समृद्धिको एक कार्ययोजना हो। यी लक्ष्यहरू विश्वव्यापी (Universal), एकीकृत, सामूहिक, अविभाजित र अन्तर्सम्बन्धित छन्। UNO का १९३ सदस्य राष्ट्रहरूले सन् २०१५ सेप्टेम्बर २५ मा हस्ताक्षर गरी पारित गरेका १७ वटा लक्ष्यहरू (Goals), १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू (Targets), २३२ वटा विश्वव्यापी सूचकहरूसहित दिगो विकास लक्ष्यहरू नेपालमा पनि चौधौँ योजनाबाट कार्यान्वयनका चरणमा छन्। नेपालले ४७९ वटा सूचकहरूलाई परिमार्जन गरेर ३०१ वटा सूचक कायम गरी उच्च महत्त्वका साथ कार्यान्वयन गरिरहेको अवस्था छ।

पृथ्वीबाट गरिवी तथा भोकमरीको अन्त्य गर्ने, गुणस्तरीय शिक्षा तथा स्वास्थ्य कायम गर्ने, जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने, शान्ति र न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्ने आदि दिगो विकास लक्ष्यका महत्त्वपूर्ण पक्ष हुन्। दिगो विकास लक्ष्यका आयामहरूमा आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, वातावरण व्यवस्थापन, संस्थागत विकास र सुशासन रहेका छन्। दिगो विकास लक्ष्य छ 5P मा आधारित छ जसले विकासका प्रकृत्यामा Planet (पृथ्वी), People (मानव), Prosperity (समृद्धि), Peace (शान्ति) र Partnership (साझेदारी) लाई केन्द्रबिन्दुमा राख्नुपर्नेमा जोड दिन्छ। यी दिगो विकास लक्ष्यका पाँचवटा स्तम्भहरू पनि हुन्। नेपालका सन्दर्भमा सन् २०१९ (पन्ध्रौँ योजनाको

आधार वर्ष), सन् २०२२ (अतिक्रम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नति हुने अपेक्षित वर्ष), सन् २०२५ (तीव्र गतिको विकास गर्नका निम्ति अनुकूल बिन्दु) जस्ता बिचका अबधिहरूका महत्त्वपूर्ण कोसेढुङ्गालगायत सन् २०३० सम्मका लागि एउटा स्पष्ट मार्ग चित्र रहेको छ।

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्न वार्षिक औसत रु. २० खर्ब २५ अर्ब रकम आवश्यक पर्ने अनुमान छ। उक्त वार्षिक औसत रकममध्ये ११ खर्ब ११ अर्ब सरकारी क्षेत्रबाट, ७ खर्ब ३९ अर्ब निजी क्षेत्रबाट, रु. ८७ अर्ब सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट र रु. ८८ अर्ब घरपरिवार क्षेत्रबाट लगानी हुनुपर्ने अनुमान छ। सरकारी र निजी क्षेत्रबाट हुने लगानीमा क्रमशः २ खर्ब १८ अर्ब र ३ खर्ब ६७ अर्ब गरी वार्षिक औसत रु. ५ खर्ब ८५ अर्ब नपुग हुने देखिन्छ।

दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिमा लागि गरिएका राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू (National & International Efforts for the achievement of SDGs)

नेपालले आठौँ योजनाबाट दिगो विकाससम्बन्धी नीति अवलम्बन गरेदेखि हाल दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनसम्म आइपुग्दा धेरै प्रयासहरू गरेको पाइन्छ। यसका लागि नेपालले सवैधानिक, कानुनी, नीतिगत, संस्थागत, संरचनागत, कार्यक्रमगत प्रयासहरूमाफत आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, वातावरण व्यवस्थापन, संस्थागत विकास र सुशासनजस्ता दिगो विकासका आयामहरू हासिल गर्ने प्रयास जारी राखेको छ।

नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ देखि वातावरण र विकासलाई जोड्दै स्वच्छ वातावरणको हकलाई मौलिक हकमा राखिएको पाइन्छ। नेपालको सविधानको प्रस्तावनामा दिगो विकासप्रतिको प्रतिबद्धता र धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकलाई मौलिक हकका रूपमा राखिएको छ। त्यस्तै सविधानको धारा ५१ मा प्राकृतिक स्रोतसाधनको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति तथा अनुसूचीहरूमा SDG कार्यान्वयनका लागि सहयोग हुने गरी सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूचिका लागि विभिन्न विषयहरू उल्लेख गरिएको छ।

नेपालले छैटौँ योजनादेखि वातावरण तथा भूउपयोग नीति, सातौँ योजनादेखि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन

(EIA) लागू गरेको गरेको पाइन्छ। आठौँ योजनाबाट दिगो विकासको अवधारणा कार्यान्वयन, दशौँ योजनादेखि सहस्राब्दी विकास लक्ष्य कार्यान्वयन हुँदै चौधौँ योजनादेखि दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन सुरु गरिएको तथा पन्ध्रौँ योजनामा दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनलाई व्यापकता दिएको पाइन्छ। सोही योजनाको अवधारणापत्रमा समेत दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सहज हुने गरी मुलुकको आर्थिक सामाजिक, वातावरणीय, शासकीय आयामहरूलाई समेटिएको छ।

दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन तथा अनुगमनका लागि प्रधानमन्त्रीका अध्यक्षतामा उच्च स्तरीय केन्द्रीय निर्देशक समिति एवम् राष्ट्रिय योजना आयोगको उपाध्यक्षका संयोजकत्वमा दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति तथा राष्ट्रिय योजना आयोगको सदस्यका संयोजकत्वमा विषयगत कार्य समिति गठन भई सोसम्बन्धी कार्यहरू तीव्रताका साथ अघि बढिरहेका छन्। नेपालले दिगो विकास लक्ष्यको प्रगति सम्बन्धमा सन् २०१७ मा पहिलो र २०२० दोस्रो ऐच्छिक राष्ट्रिय समीक्षा प्रतिवेदन तयार गरी UNO को उच्च स्तरीय राजनीतिक मञ्चमा प्रस्तुत गरेको छ।

दिगो विकासको कार्यान्वयन तथा अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन संसदमा दिगो विकास तथा सुशासन समिति क्रियाशिल रहेको छ।

नेपालले दिगो विकास लक्ष्यलाई आबधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक विकास कार्यक्रममा महत्त्व दिएको छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेटमा दिगो विकासका सबै पक्षलाई आन्तरिकीकरण गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ।

नेपाल सरकारले वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्दा दिगो विकास लक्ष्यअनुसार बजेट साङ्केतिकरण गर्ने व्यवस्था गर्दै आएको छ।

राष्ट्रिय योजना आयोगले वि.सं. २०७४ मा जारी गरेको "नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यको वर्तमान अवस्था र भावी कार्ययोजना: २०१६-२०३०" मा १. समृद्धिको प्राप्ति (Generating prosperity), २. समृद्धिको हिस्सेदार (Shearing Prosperity) ३. समृद्धिको दिगोपना (Sustaining Prosperity) गरी मुख्य तीनवटा साझा आकाङ्क्षाहरू (Shared Aspirations) तय गरिएको छ। यसअनुसार सन् २०३० सम्ममा नेपाललाई न्यायपूर्ण तथा समृद्ध मुलुक बनाउने परिकल्पना र दिगो विकास लक्ष्यहरू पुरा हुने अन्तिम मिति एकै समयमा परेको छ।

दिगो विकास लक्ष्यका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा विभिन्न प्रयासहरू भएका छन् । यसको आधार बिन्दुका रूपमा १९७० को दशकबाटै अबधारणा विकास हुँदै गएको पाइन्छ । सन् १९७१ मा वातावरणीय भविष्यसम्बन्धी फिनल्यान्डको हेल्सिन्की सम्मेलन हुँदै सन् १९७२ मा मानवीय पर्यावरण सम्बन्धमा स्वीडेनको स्टकहोम सम्मेलनले ७ सूत्रीय घोषणापत्र र २६ सूत्रीय नीति तय गरेको पाइन्छ ।

सन् १९८० को दशकबाट दिगो विकासको विश्वव्यापी अबधारणा आएसँग सन् १९८३ मा दिगो विकासको अध्ययनका लागि गठन गरिएको ब्रुटन्यान्ड कमिसनले पेस गरेको "हाम्रो साझा भविष्य" (Our common future) नामक प्रतिवेदनलाई सन् १९८७ मा UNO बाट पारित गरिएको थियो । सन् १९९२ मा ब्राजिलमा पृथ्वी शिखर सम्मेलन/रियो सम्मेलन/ Earth Summit मा एजेन्डा-२१, जैविक विविधता महासन्धि (Biodiversity Convention), जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी महासन्धि (UNFCCC) पारित गरिएको थियो । सोपश्चात् हरेक ५/५ वर्षका अन्तरालमा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा भएका Rio + 5, Rio + 10, Rio + 15, Rio + 20 जस्ता सम्मेलनमा दिगो विकासको मान्यतालाई मूर्त रूप दिने प्रयासहरू भएका पाइन्छन् ।

सन् २००२ मा दिगो विकाससम्बन्धी दक्षिण अफ्रिका सम्मेलन सम्पन्न गरिएको थियो । सन् २०००-२०१५ सम्मका लागि ८ लक्ष्य, १८ गन्तव्य तथा ४८ वटा सूचकसहित सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDG) कार्यान्वयन गरिएको थियो । यी लक्ष्यहरूले आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय पक्षहरूलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी सन्तुलित विकास प्रकृत्यामा खास गरी विश्वका गरिब राष्ट्रहरूलाई विकास प्रक्रियामा मूल प्रवाहीकरण गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ ।

सन् २०१२ मा ब्राजिलको रियो द जेनेरियोमा भएका Rio + 20 सम्मेलनमा कोलम्बियाले दिगो विकास लक्ष्यको प्रस्ताव गरेको थियो । सो सम्मेलनले तय गरेको कार्ययोजनालाई सन् २०१५ को संयुक्त राष्ट्र सङ्घको महासभाले सन् २०१६ देखि सन् २०३० सम्मका लागि विश्वव्यापी रूपमा लागू हुने गरी १७ लक्ष्य, १६८ परिमाणान्तरक लक्ष्य तथा २३२ सूचकहरूसहित दिगो विकास लक्ष्य पारित गरेको हो । यी लक्ष्यहरू विभिन्न विश्वव्यापी कार्ययोजनासहित विश्वका १९३ भन्दा बढी मुलुकहरूमा कार्यान्वयनका चरणमा छन् । हाल नेपालले दिगो विकासले लक्ष्य नं. १४ को पानीमुनिको जीवनवाहेकका सबै लक्ष्यहरू कार्यान्वयन

गरिरहेको अवस्था छ किनकि यी लक्ष्यहरू सामुद्रिक राष्ट्रहरूका लागि आकर्षित देखिन्छन् ।

दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनका उपलब्धिहरू : एक विश्लेषण (Achievement of the implementation of SDGs: A Brief Analysis)

नेपालमा चौधौँ योजनाको सुरुवाटै कार्यान्वयनमा रहेको दिगो विकास लक्ष्यका ८ वर्षे उपलब्धिहरूलाई तुलनात्मक दृष्टिकोणबाट हेर्नुपर्दछ । दिगो विकास लक्ष्य (SDG) को लक्ष्य नं.१ मा उल्लिखित गरिवीको अन्त्य (No Poverty) सम्बन्धी लक्ष्यको कार्यान्वयनमा गरेको उपलब्धि सराहनीय छ । यस अवधिमा बेस लाइनका तुलनामा निरपेक्ष गरिवी २३.७ % बाट १५.१ % मा र बहुआयामिक गरिवी ४४.२ % बाट १७.४ % मा झरेको तथ्य छ । लक्ष्य नं २ को शून्य भोकमरी (ZeroHunger) का सम्बन्धमा पुडुकोपना ३६.५ बाट घटेर २५.५ पुगेको, ख्याउटेपना १० % बाट घटेर ८ % मा झरेको छ साथै प्रतिव्यक्ति खाद्य उत्पादन उत्साहजनक रहेकाले सकारात्मक उपलब्धि छ ।

लक्ष्य नं. ३ मा रहेको स्वस्थ जीवन (Good Health & Well - Being) सम्बन्धमा मिश्रित उपलब्धि रहेको छ । मातृमृत्युदर २५८ बाट घटेर १५१ मा, ५ वर्षमुनिको बालमृत्युदर ३८ बाट घटेर ३३ मा झरी सुधार देखिएको छ भने आत्महत्या मृत्युदर १६.५ बाट बढेर २३.४ प्रतिशत पुगेबाट चिन्ताजनक देखिन्छ । लक्ष्य नं. ४ को गुणस्तरीय शिक्षा (Quality Education) सम्बन्धमा महत्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको पाइन्छ । प्रारम्भिक तहमा खुद भर्नादर सन् २०३० सम्ममा ९८.५ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्नेमा हाल ९६.०९ प्रतिशत पुगिसकेको युवा साक्षरतादर ९९ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्नेमा ९४.२ प्रतिशत पुगिसकेको भए पनि प्रारम्भिक बाल शिक्षामा भने न्यून सुधार देखिएको देखिन्छ ।

लक्ष्य नं. ५ मा रहेको लैङ्गिक समानता (Gender Equality) का सूचकहरूमा समान कामका लागि समान ज्यालालाई ०.९२ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्नेमा ०.६६ प्रतिशत रहेको, लैङ्गिक असमानता सूचकाङ्क ०.०५ पुऱ्याउनुपर्नेमा ०.४५२ पुगेको, एक तिहाई महिलाको सम्पत्तिमा स्वामित्व स्थापित भएको लगायतका सकारात्मक उपलब्धि देखिए पनि आगामी दिनमा थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ । लक्ष्य नं. ६ मा स्वच्छ पानी तथा सरसफाइ (Clean Water & Sanitation) सम्बन्धमा आधारभूत खानेपानीमा पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या ८७ प्रतिशतबाट बढेर ९४ प्रतिशतमा पुगेको, आधारभूत स्तरको सरसफाइ

सुविधा पुगेको जनसङ्ख्या ८२ प्रतिशतबाट बढेर १०० प्रतिशत पुगिसकेकाले राम्रो प्रगति हासिल भएको छ । लक्ष्य नं. ७ को स्वच्छ र धान्न सकिने ऊर्जा (Clean & Affordable Energy) अन्तर्गत विद्युत्मा पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या ७४ प्रतिशतबाट बढेर ९५ प्रतिशत पुगेको भए तापनि नवीकरणीय ऊर्जाका क्षेत्रहरूमा पहुँच बढाउन निकै मेहनत गर्नुपर्ने देखिन्छ । लक्ष्य नं. ८ मा रहेको आर्थिक बृद्धिदर र सम्मानजनक रोजगारी (Economic Growth & Decent Job) सम्बन्धमा वास्तविक GDP को वार्षिक बृद्धिदर ४.५ प्रतिशतबाट बढाएर १० प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्ने विषय निकै चुनौतीपूर्ण रहेको छ । लक्ष्य नं. ९ मा रहेको उद्योग, नवप्रवर्तन र पूर्वाधार (Industry, Innovation & Infrastructure) मा सकारात्मक सुधारहरू हुँदै गएको देखिए पनि सडक घनत्व ०.६३ Km/Km² बाट १.३ Km/Km² पुऱ्याउनुपर्ने, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा द्वितीय क्षेत्रको हिस्साको १२.५ प्रतिशतबाट २५ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्ने जस्ता विषयहरू चुनौतीपूर्ण रहेका छन् । लक्ष्य नं. १० मा रहेको असमानता न्यूनीकरण (Reducing Inequalities) का विषयमा सुधारहरू देखिए तापनि सूचकहरू हासिल गर्न थप मेहनत गर्नुपर्ने हुन्छ ।

लक्ष्य नं. ११ मा रहेको दिगो सहर र बस्तीहरू (Sustainable Cities & Settlements) सम्बन्धमा योजनबद्ध सहरको सङ्ख्या २७ बाट ६० पुऱ्याउन तथा सुरक्षित घरमा बसोबास गर्ने परिवार ५४ प्रतिशतबाट बढाएर ६० प्रतिशत पुऱ्याउन निकै गृहकार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । लक्ष्य नं. १२ को दिगो उत्पादन र उपभोग (Sustainable Production & Consumption) मा मिश्रित उपलब्धि हासिल भएको छ भने लक्ष्य नं. १३ मा रहेको जलवायु परिवर्तनमा तत्काल पहल (Climate Action) मा स्थानीय अनुकूलन योजना तर्जुमा गर्ने चारबटा पालिका सङ्ख्याबाट ३५० पुगेकाले यसमा उल्लेखनीय सुधार देखिएको तर पनि जलवायु परिवर्तनलाई सबै विकास नीति र कार्यक्रममा एकीकृत गर्ने कार्यमा भने उपलब्धि न्यून छ ।

लक्ष्य नं. १५ मा जमिनको जीवन (Life on Land) सम्बन्धी वन क्षेत्र ४४.४७ बाट बढेर ४५.३१ प्रतिशत, संरक्षित क्षेत्र २३.४ प्रतिशत पुगेको जस्ता सन्तोषजनक उपलब्धि भए पनि चुरे दोहन, परिस्थितिक प्रणालीमा अतिक्रमणबाट असुरक्षित रहेको देखिन्छ । लक्ष्य नं. १६ को शान्ति, न्याय र सक्षम निकाय (Peace, Justice & Strong Institution) सम्बन्धमा कमजोर सुशासनका इन्डिकेटरहरूमा सुधारको खाँचो रहेको छ । अन्तिम लक्ष्यका रूपमा लक्ष्य नं. १७ मा विकासका लागि विश्वव्यापी साभेदारी (Global

Partnership For Development) सम्बन्धमा विकास सहायता परिचालनमा सुधार आए तापनि सार्वजनिक ऋण दायित्व कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३८.६ प्रतिशत रहेकाले थप सुधारका प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उपसंहार (Conclusion)

समग्रमा, माथि उल्लिखित दिगो विकास लक्ष्यका लक्ष्यगत चिरफारलाई विश्लेषण गर्दा यस्ता बहुआयामिक प्रकृतिका लक्ष्यहरू हासिल गर्न नेपाल जस्ता मुलुकहरूलाई चुनौतीपूर्ण छ । नेपाललाई सन् २०२६ को ग्रेस पिरियडभित्र Smooth Transition Strategy सहित अतिक्रम बिकसित राष्ट्रका सूत्रीबाट स्तरोन्नति गर्नुपर्ने, सन् २०३० सम्म मध्यम आयस्तरको मुलुकसहित दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नुपर्ने, सन् २०४४ भित्र सुखी नेपाली र समृद्ध नेपालको मार्गचित्रमा लैजानुपर्ने कार्यभार रहेको छ । यस्ता मूलभूत लक्ष्यहरूलाई तोकिएको समयभित्र हासिल गर्न नेपालजस्ता मुलुकहरूलाई निकै चुनौतीपूर्ण छ । अति महत्वाकाङ्क्षी लक्ष्यहरू रहेका, स्रोत साधनको अभाव रहेको, सबै देश र सबै पक्षलाई समेट्न खोज्दा बढी चुनौतीपूर्ण रहेको, तीनै तहका सरकारका आवधिक योजना र वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेटमा समेट्न ठूलो मेहनत पर्ने, युवा वर्गको प्रतिभा पलायनका साथै वैदेशिक रोजगारीमा आवद्धता बढेको जस्ता कारण दिगो विकास लक्ष्य जस्ता लक्ष्यहरू पूरा गर्न नेपालले निकै ठूलो मेहनत गर्नुपर्छ ।

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्न वार्षिक औसत रु. २० खर्ब २५ अर्ब रकम आवश्यक पर्ने अनुमान छ । उक्त वार्षिक औसत रकममध्ये ११ खर्ब ११ अर्ब सरकारी क्षेत्रबाट, ७ खर्ब ३९ अर्ब निजी क्षेत्रबाट, रु. ८७ अर्ब सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट र रु. ८८ अर्ब घरपरिवार क्षेत्रबाट लगानी हुनुपर्ने अनुमान छ । सरकारी र निजी क्षेत्रबाट हुने लगानीमा क्रमशः २ खर्ब १८ अर्ब र ३ खर्ब ६७ अर्ब गरी वार्षिक औसत रु. ५ खर्ब ८५ अर्ब नपुग हुने देखिन्छ ।

विश्वव्यापी विकासको कार्यसूचीका रूपमा कार्यान्वयनका चरणमा रहेको दिगो विकास लक्ष्यमा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यका अधुरा लक्ष्य समेटिएको, आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय साथै संस्थागत आयाम समेटिएको, Bottom Up Approach बाट तयार गरिएको, कार्यान्वयनमा १९३ बटै देशहरू सम्मिलित रहेका, तीनै तहका सरकारहरूका वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेटमा दिगो विकासलाई महत्त्व दिइनु, कानुनी, नीतिगत, संस्थागत प्रबन्धहरू मजबुत हुँदै जानु, वर्तमानमा उपलब्ध नेपालको जनसाङ्ख्यिक

लाभांशका साथै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू यसमै केन्द्रित रहनु दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने बालिया आधारशिला हुन् तसर्थ हालसम्म प्राप्त उपलब्धिलाई संस्थागत गदै सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, विकास साझेदार, नागरिक समाज, सामुदायिक क्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्रहरूसहित राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय तथा सहकार्य गदै सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धिसहित दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न एकजुट हुनु आजको आवश्यकता हो ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपालको संविधान, २०७२

पन्ध्रौ योजना/अन्य आवधिक योजनाहरू

सोहो योजनाको अवधारणपत्र

आर्थिक सर्वेक्षण (२०७९/८०)

राष्ट्रिय योजना आयोगका प्रकाशनहरू : www.npc.gov.np

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यको वर्तमान अवस्था र भावी कार्ययोजना २०१६-२०३०

दिगो विकास लक्ष्यहरू प्रगति मूल्याङ्कन प्रतिवेदन २०१६ - २०१९

www.sdg.un.org (United Nation Organization); UN Publications on SDGs.

समसामयिक विषयहरू (Contemporary Issues): (परिमार्जित संस्करण) देवराज भण्डारी/कुलचन्द्र पराजुली

बैंकिङ प्रणालीमा तरलता व्यवस्थापन

नन्दकुमार ढकाल
उपनिर्देशक,
नेपाल राष्ट्र बैंक

१. अवधारणात्मक पृष्ठभूमि

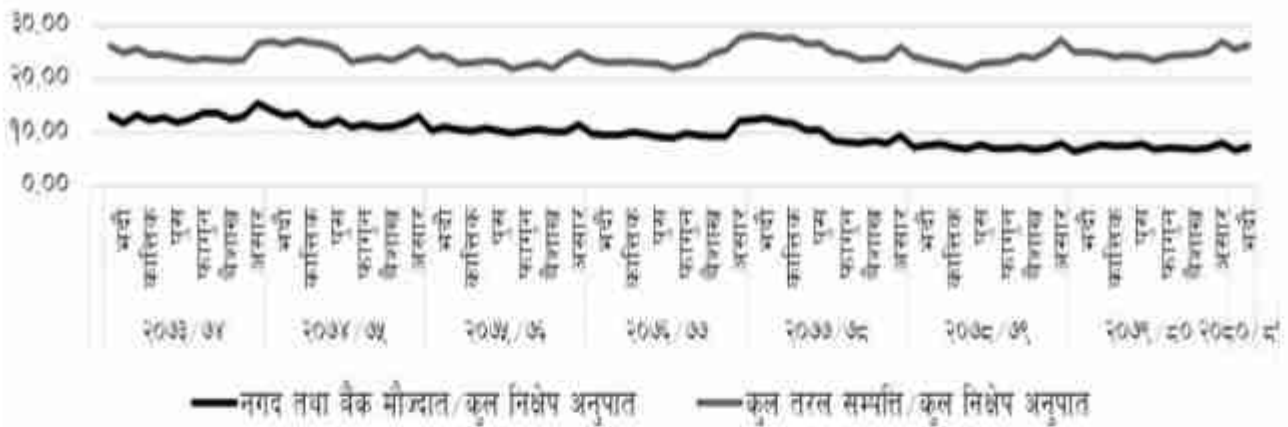
सामान्यतया तरलता भन्नाले नगद वा उल्लेख्य लागत वा क्षतिबिना सहजै नगदमा रूपान्तरण हुन सक्ने सम्पत्ति भन्ने बुझिन्छ। आधुनिक अर्थतन्त्रमा मुद्राको कारोबार जहाँतहीं हुने भएकाले तरलता अर्थतन्त्रमा छरिएर रहेको हुन्छ। यसमध्ये बैंकिङ प्रणालीको तरलता मापन सहज हुने साथै यसको व्यवस्थापनमा नियामक निकायको चासो र भूमिका रहने भएकाले यसलाई बढी चर्चा गर्ने गरिन्छ। बैंकिङ प्रणालीमा तरलता स्थितिले वित्तीय स्थायित्व र वित्तीय प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयताको एउटा महत्वपूर्ण परिसूचकका रूपमा लिइने गरिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले केन्द्रीय बैंकमा अनिवार्य नगद मौज्जात कायम गर्न र निक्षेपकर्ताले माग गरेका अवस्थामा नगद भुक्तानी दिन तरल सम्पत्ति राख्ने गर्दछन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले केन्द्रीय बैंकमा राख्नुपर्ने अनिवार्य नगद मौज्जात र आफूलाई दैनिक भुक्तानी दिन आवश्यक पर्ने मौज्जातबाहेक केन्द्रीय बैंकमा थप मौज्जात राखेमा सो रकमलाई अधिक तरलता भन्ने गरिन्छ भने अनिवार्य नगद अनुपात कायम गर्न मौज्जात पर्याप्त नरहेका अवस्थामा न्यून तरलता भन्ने गरिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले वैधानिक तरलता अनुपात कायम गर्न भने नगद मौज्जात नै कायम नगरी सरकारी सुरक्षणमा गरेको लगानीलाई गणना गर्न पाउँछन्। केन्द्रीय बैंकले मौद्रिक नीतिले परिलक्षित गरेका उद्देश्यमध्ये खास गरी मूल्य तथा बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्न तरलता व्यवस्थापनमाफत व्याजदरलाई अप्रत्यक्ष रूपमा निर्देशित गर्दछ। तरलता अधिक भएमा अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन व्याजदर घट्न गई माग विस्तार, मूल्यबृद्धि र बाह्य क्षेत्र स्थितिमा दबाव पर्ने हुन्छ भने तरलता न्यून भएमा व्याजदर बढ्न गई अर्थतन्त्र सङ्कुचनमा जानुका साथै मूल्य घट्ने र बाह्य क्षेत्र स्थिति सुधार हुन्छ।

तरलताको व्यवस्थापन प्रभावकारी भएमा मात्र मूल्य, बाह्य क्षेत्र र वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न सकिन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सकेसम्म एकआपसमा सापटी लिएर (अन्तर बैंक कारोबार गरेर) अनिवार्य नगद मौज्जात कायम गर्दछन्। यो सम्भव नभएमा खुला बजार कारोबारमाफत तरलता व्यवस्थापन गर्दछन्। यसबाहेक केन्द्रीय बैंकबाट स्थायी तरलता सुविधा लिएर वा अन्तिम ऋणदाता सुविधा लिएर तरलता व्यवस्थापन गर्दछन्। बैंकिङ प्रणालीको तरलता व्यवस्थापन गर्न (बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई अधिक तरलता भएका अवस्थामा तरलता प्रशोचन गर्न र न्यून तरलता भएको अवस्थामा तरलता प्रवाह गर्न) केन्द्रीय बैंकले तरलताको अवस्था, प्रवृत्ति, प्रकृतिको अध्ययन गरी आफूसँग रहेका उपयुक्त उपकरणको प्रयोग गर्दछ। तरलता व्यवस्थापनका माध्यमबाट केन्द्रीय बैंकले अल्पकालीन व्याजदरलाई निर्देशित गर्नुका साथै मौद्रिक नीतिको कार्यादेशालाई पनि सङ्केत गरिरहेको हुन्छ।

२. तरलताको विद्यमान अवस्था र व्यवस्थापन

बैंकिङ प्रणालीको तरलता स्थिति दैनिक, साप्ताहिक, मासिक, त्रैमासिक, वार्षिक रूपमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ। केन्द्रीय बैंकले तरलताको दैनिक, साप्ताहिक तथा मासिक स्थिति र प्रकृतिका आधारमा तरलता व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त उपकरण प्रयोगमा ल्याइरहेको हुन्छ। वित्तीय प्रणालीका तरलता परिसूचकहरूको नियमित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण भइरहेको हुन्छ। अर्थतन्त्रमा बाह्य तथा आन्तरिक कारणबाट तरलता परिसूचकहरू कमजोर हुने वा सुधार हुने भइरहेको हुन्छ। उदाहरणका लागि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बाह्य क्षेत्र दबावमा परेक कारण तरलता परिसूचकहरू खस्किएकामा आर्थिक वर्ष २०७९/८० बाट केही सुधार भएको छ (चार्ट १)।

चार्ट १: बैक तथा वित्तीय संस्थाको तरलता स्थिति (प्रतिशत)

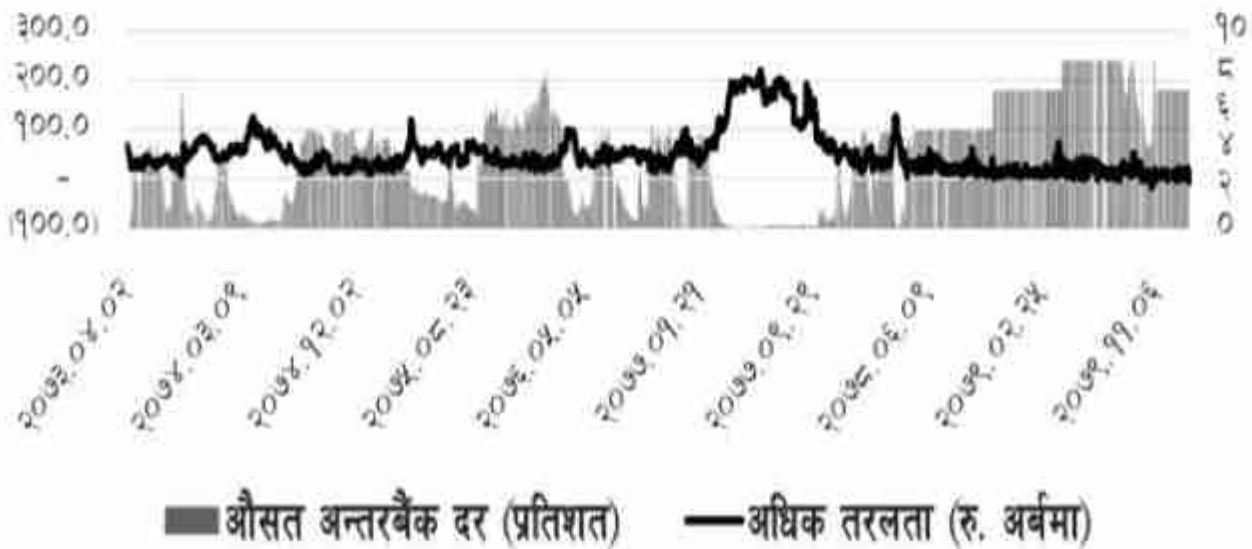

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैक ।

तरलताको स्रोतमा आएको गिरावटलाई बैकिङ प्रणालीको दैनिक तरलता स्थिति र अन्तरबैक व्याजदरले समेत सङ्केत गरेको देखिन्छ (चार्ट २)। उदाहरणका लागि कोभिडका समयमा दैनिक तरलता उल्लेख्य बढेको र अन्तरबैक दर

न्यून रहेकामा कोभिडपश्चात् रुस-युक्रेन युद्ध, केन्द्रीय बैकले वित्तीय प्रणालीमा प्रवाह गरेको तरलता प्रशोचन गरेको, सरकारी पुंजीगत खर्च नियमित हुन नसकेकोलागयतका कारण तरलता दबाव बढेको र अन्तरबैक दर बढेको छ ।

चार्ट २: बैकिङ प्रणालीको तरलता र अन्तरबैक व्याजदर

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैक ।

नेपाल राष्ट्र बैकले विभिन्न मौद्रिक उपकरणहरूको प्रयोग गर्दै तरलता व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । स्वचालित कारणबाट तरलता अधिक भएमा केन्द्रीय बैकले तरलता प्रशोचन गर्ने र तरलता अभाव भएमा तरलता प्रवाह गर्ने गर्दछ । तरलताको मात्रा, प्रवृत्ति र प्रकृतिका आधारमा केन्द्रीय बैकले उपयुक्त उपकरणको प्रयोग गर्दछ । आर्थिक

वर्ष २०७७/७८ मा करिब रु.१३५ अर्ब खुद प्रवाह गरेकामा तरलता दबावका कारण आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा करिब रु.९६४२ अर्ब भन्दा बढी खुद तरलता प्रवाह गर्नुपरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा भने तरलता स्थिति केही सहज हुन गई करिब रु.५४१० अर्ब खुद तरलता प्रवाह गरिएको थियो (तालिका १)।

तालिका १: तरलता व्यवस्थापन (रु करोडमा)

शीर्षक	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	दुई महिना	
				२०७९/८०	२०८०/८१
क. तरलता प्रवाह	४३,८२७.७	९७०,२४९.०	५५१,८१८.९	१७८,००२.५	२३,८३९.५
१. रिपो	५,०००.०	२७,०००.०	३१,६५०.०	७,०००.०	-
२. सोभै खरिद-	-	५,५९९.९	८,९७०.०	१,४८५.०	-
३. रिपो बोलकबोल	१,७९३.७	२०,६३८.८	९,७९७.३	४,१५०.०	-
४. स्थायी तरलता सुविधा	३७,०३४.०	९१७,०१०.३	२७२,७९१.२	१६५,३६७.५	१४०.०
५. ओभरनाइट तरलता सुविधा	-	-	२२८,६९०.१	-	२३,७९९.५
ख. तरलता प्रशोधन	३०,३२९.०	६,०००.०	१०,८२०.०	-	-
१. रिभर्स रिपो	१०,९५४.०	२,८३५.०	८,८२०.०	-	-
२. सोभै विक्री	-	-	-	-	-
३. निशेष संकलन बोलकबोल	१९,३७५.०	३,१६५.०	२,०००.०	-	-
ग. खुद प्रवाह (+)/प्रशोधन (-)	१३,४९८.७	९६४,२४९.०	५४०,९९८.९	१७८,००२.५	२३,८३९.५

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक।

चालू आर्थिक वर्षको दुई महिनासम्ममा रु.२३८ अर्ब ३९ करोड खुद तरलता प्रवाह गरिएको छ। अधिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा रु.१७८० अर्ब खुद तरलता प्रवाह गरिएको थियो। पछिल्लो समय खास गरी वाह्य क्षेत्र परिसूचकहरूमा भएको सुधार र कर्जा लगानीको मागमा आएको गिराबटका कारण बैंकिङ प्रणालीमा तरलता बढेको छ।

तरलता व्यवस्थापनका औजारहरू

वाह्य तथा आन्तरिक कारणबाट बैंकिङ प्रणालीमा तरलता स्वतः सिर्जना भइरहेको हुन्छ। व्यापार घाटामा सुधार, विप्रेषण आप्रवाह तथा वैदेशिक लगानीमा वृद्धि, सरकारले विदेशी ऋण तथा अनुदान बढाएमा, निजी क्षेत्रले वाह्य ऋण प्राप्त गरेमा विदेशी विनिमय सञ्चिति वृद्धि भई तरलतामा वृद्धि हुन्छ। त्यसै गरी सरकारी राजस्वभन्दा खर्च बढी भएमा तरलता विस्तार हुन्छ। केन्द्रीय बैंकले अनिवार्य नगद अनुपात घटाएमा नीतिगत माध्यमबाट तरलता वृद्धि हुन्छ। त्यसै गरी खुला बजार सञ्चालनका उपकरणहरू जस्तै रिपो, सोभै खरिद, ओभर नाइट तथा स्थायी तरलता सुविधा दिएमा तरलता वृद्धि हुन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले पुनर्कर्जा सुविधा दिएमा बैंकिङ प्रणालीमा तरलता थपिन्छ। तरलता व्यवस्थापन गर्न केन्द्रीय बैंकले देहायका उपकरणहरूको प्रयोग गर्दछः

रिपो/रिभर्स रिपो

बैंकिङ प्रणालीमा साधारण प्रकृतिको न्यून/अधिक तरलता देखिएमा बढीमा चौध दिन अवधिको तोकिएको सीमासम्मको अल्पकालीन रिपो/रिभर्स रिपो बोलकबोल कारोबारमाफत तरलता प्रवाह/प्रशोधन गरिन्छ। रिपो निष्कासनका दिन बोलकबोलमा सफल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको खातामा सो बैंकले बाँडफाँट अनुसारको रकम जम्मा गरिदिने भएकाले तोकिएको समयावधिको लागि तरलता प्रवाह हुन जान्छ। यसका विपरीत रिभर्स रिपो निष्कासनका दिन बोलकबोलमा सफल बोलकर्ताको नेपाल राष्ट्र बैंकमा रहेको खाताबाट रकम भिकिने भएकाले तोकिएको समयावधिको लागि तरलता प्रशोधन हुन्छ। वित्तीय प्रणालीमा संरचनात्मक प्रकृतिको न्यून/अधिक तरलता विद्यमान रहेमा खुला बजार कारोबार सञ्चालन समिति निश्चित भएमा बढीमा ६ महिनासम्मका लागि दीर्घकालीन रिपो/रिभर्स रिपो बोलकबोल कारोबारमाफत तरलता प्रवाह/प्रशोधन गर्न सक्नेछ। यी उपकरणको प्रयोग "नेपाल राष्ट्र बैंक खुला बजार कारोबार विनियमावली (तेश्रो संशोधन, २०८०), २०७८" बमोजिम गरिन्छ।

सोभै खरिद/विक्री

वित्तीय प्रणालीमा दीर्घकालीन न्यून/अधिक तरलता भएको अवस्थामा सोभै खरिद/विक्री बोलकबोल कारोबारमाफत

तरलता प्रवाह/प्रशोचन गर्न सकिनेछ । यस्तो कारोवार गर्दा काउन्टर पार्टीले नेपाल सरकारको ट्रेजरी बिल्स बाँकी अवधिका लागि खरिद/बिक्री गर्ने सम्झौता गर्दछन् । सोभै खरिद उपकरणको बोलकबोलमा सफल बोलकर्ताको ट्रेजरी बिल नेपाल राष्ट्र बैंकले खरिद गरी सोवापत हुने रकम ती बोलकर्तालाई भुक्तानी गर्ने भएकाले बैंकिङ प्रणालीमा तरलता प्रवाह हुन्छ भने सोभै बिक्री गर्दा उपकरणको बोलकबोलमा सफल बोलकर्ताले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट ट्रेजरी बिल खरिद गर्ने र सोवापत हुने रकम ती बोलकर्ताको खाताबाट फिक्किने भएकाले बैंकिङ प्रणालीमा तरलता प्रशोचन हुन्छ ।

निक्षेप सङ्कलन

वित्तीय प्रणालीमा साधारण प्रकृतिको अधिक तरलता देखिएमा अल्पकालीन निक्षेप सङ्कलन बोलकबोल कारोवारमाफत तरलता प्रशोचन गरिन्छ भने दीर्घकालीन प्रकृतिको अधिक तरलता विद्यमान भएका सम्बन्धमा खुला बजार कारोवार सञ्चालन समिति निर्दिष्ट भएमा बहीमा ६ महिनासम्मका लागि दीर्घकालीन निक्षेप सङ्कलन कारोवारमाफत तरलता प्रशोचन गर्न सक्नेछ । यस उपकरणको बोलकबोलमा सफल बोलकर्ताको यस बैंकमा रहेको खाताबाट रकम फिक्की नेपाल राष्ट्र बैंकले निक्षेपका रूपमा राख्छ जसबाट बैंकिङ प्रणालीमा रहेको अधिक तरलता तोकिएको समयावधिकालागि प्रशोचन हुन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्र

बैंकिङ प्रणालीमा संरचनात्मक प्रकृतिको अधिक तरलताको स्थिति देखिएमा नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिको स्वीकृतिमा खुला बजार कारोवार सञ्चालन समितिको निर्णयवमोजिम 'नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्र' जारी गरी तरलता प्रशोचन गर्न सकिन्छ । यो उपकरण अधिकतम एक वर्ष अवधिका लागि निष्कासन गरिन्छ ।

व्याजदर करिडोर

अल्पकालीन व्याजदरमा आउने उतारचढावलाई न्यूनीकरण गर्दै व्याजदर स्थायित्वका लागि मौद्रिक नीतिले तय गरेको व्याजदर करिडोर कायम गर्न मौद्रिक नीतिवमोजिम व्याजदर करिडोरको माथिल्लो सीमाका रूपमा रहेको बैंक दरमा स्थायी तरलता सुविधा, नीतिगत दरमा ओभरनाइट रिपो तथा तल्लो सीमाका दरमा तोकिएको व्याजदरको निक्षेप सङ्कलन कारोवार गरिन्छ । बैंकिङ प्रणालीमा तत्काल आइपने तरलता समस्यालाई समाधान गर्न तोकिएका

सुरक्षणपत्रको धितोमा बैंकद्वारा निर्धारित व्याजदरमा तोकिएको अवधि र सीमासम्म काउन्टर पार्टीले स्थायी तरलता सुविधा उपयोग गर्न सक्नेछन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तोकिएका सुरक्षणपत्रको धितोमा ओभरनाइट रिपो सुविधा केन्द्रीय बैंकसंग माग गर्न सक्दछन् र यो सुविधासम्बन्धी निर्णय नेपाल राष्ट्र बैंकको मौद्रिक व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुखबाट हुन्छ ।

वित्तीय प्रणालीमा विद्यमान अधिक तरलताका कारण बजार व्याजदरको प्रवृत्ति व्याजदर करिडोरको तल्लो सीमाभन्दा तल झर्ने अवस्था देखिएमा विभागीय अख्तियारीको सीमाभित्र रही नियमित खुला बजार कारोवारअन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकको मौद्रिक व्यवस्थापन विभागले एक हप्ता अवधिसम्मको तोकिएको व्याजदरको बोलकबोलमा आधारित निक्षेप सङ्कलन उपकरण कारोवारमाफत तरलता प्रशोचन गर्न सक्नेछ । व्याजदर करिडोरलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीतिमाफत स्थायी निक्षेप सुविधाको व्यवस्था गर्ने घोषणा गरेको छ । यो व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएपश्चात् बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफूसंग रहेको अधिक मौज्जात केन्द्रीय बैंकमा जम्मा गरी व्याज प्राप्त गर्न सक्दछन् । केन्द्रीय बैंकले वित्तीय प्रणालीमा तरलता प्रवाह गर्नुपर्ने असाधारण अवस्था सिर्जना भएमा मौद्रिक नीतिको गैरपरम्परागत उपकरणका रूपमा पुनर्कजा उपकरणसमेत प्रयोग गर्न सक्दछ ।

तरलता व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउने प्रयास

वित्तीय प्रणालीमा तरलता व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था, सरकारी क्षेत्र तथा गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाहरू सबैको उत्तिकै भूमिका रहन्छ । मौद्रिक नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गराउने साथै बैंकिङ क्षेत्रको नियामक निकाय भएका कारण नेपाल राष्ट्र बैंकले तरलता व्यवस्थापनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिको संरचनामा क्रमिक रूपमा आधुनिकीकरण र सुधार गर्दै मौद्रिक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउँदै आएको छ । मौद्रिक व्यवस्थापनका लागि नयाँ उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याउने, खुला बजार कारोवारलाई क्रमशः स्वचालित बनाउने, व्याजदर करिडोरलाई प्रभावकारी बनाउने, व्याजदरमा आधारित मौद्रिक नीतिको सञ्चालन लक्ष्य प्रयोगमा ल्याउने, खुला बजार सञ्चालन कोषलाई सञ्चालनमा ल्याउने, तरलता स्थितिको अनुगमन तथा

प्रशोधनलाई सुदृढ बनाउने, दैनिक तरलता सुविधा तथा ओभरनाइट तरलता सुविधाको व्यवस्था गर्ने, स्थायी निक्षेप सुविधाको व्यवस्था गर्ने जस्ता प्रयास नेपाल राष्ट्र बैंकबाट भएको छ । वित्तीय स्थायित्वलाई समेत ध्यानमा राखी अनिवार्य नगद अनुपात तथा वैधानिक तरलता अनुपातमा परिवर्तन गर्ने, सरकारको आन्तरिक ऋण परिचालनको तालिकासँग सामञ्जस्य हुने गरी तरलता व्यवस्थापन गर्ने कार्यसमेत हुँदै आएको छ ।

तरलता व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट समेत प्रयास हुँदै आएको भए तापनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वयम् धप जिम्मेवार हुन जरुरी छ । अन्तरबैंक कारोबार स्वचालित तथा व्यवस्थित बनाई अन्तर बैंक बजारको विकास गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अग्रसरता लिन जरुरी छ । तरलता तथा व्याजदरको परिदृश्य आँकलन गर्न र आफ्नो संस्थाको तरलता व्यवस्थापन रणनीति तय गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले क्षमता विकास गर्न जरुरी छ । अन्तरबैंक बजारबाट तरलता व्यवस्थापन गर्न उदासीन रही केन्द्रीय बैंकसँग बढी भर पर्ने अभ्यासमा सुधार हुन जरुरी छ ।

वित्तीय प्रणालीको तरलता व्यवस्थापनमा सरकारको खर्च, राजस्व र ऋण परिचालनले प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । सरकारी खर्च प्रणालीमा सुधार गरी नगद प्रवाहलाई नियमित गर्न आवश्यक छ । आर्थिक वर्षका अन्त्यतिर कूल पूँजीगत बजेटको आधाभन्दा बढी खर्च गर्ने परिपाटीमा सुधार जरुरी छ, आन्तरिक ऋण परिचालन तालिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न जरुरी छ, बैंक तथा वित्तीय संस्थाले स्थानीय तहको रकम निक्षेपका रूपमा गणना गर्न पाउने व्यवस्थालाई हटाउन वा पटक पटक परिवर्तन नहुने

गरी व्यवस्था गर्न जरुरी छ । ऋणपत्र बजारको विकास गर्न जरुरी छ । त्यसै गरी बचत तथा ऋण सहकारी संस्थालगायत अन्य गैरबैंकिङ वित्तीय क्षेत्रको नियमन तथा सुपरिवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाइएमा वित्तीय प्रणालीमा तरलता व्यवस्थापन सहज हुन गई वित्तीय स्थायित्व कायम हुन सघाउ पुग्ने हुन्छ ।

निष्कर्ष

वित्तीय प्रणालीमा तरलता व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाई वित्तीय स्थायित्व र वित्तीय प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयता कायम राख्न जरुरी छ । अन्तरबैंक बजारको विकास भई स्वचालित भएमा, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू तरलताको परिदृश्य अनुमान गर्न सक्षम भई वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन गर्न जिम्मेवार भएमा अति वित्तीय साधनको उत्पादनशील उपयोग बढ्न गई अर्थतन्त्रको वास्तव्य क्षेत्र दिगो सुधार भएमा तरलता व्यवस्थापन स्वतः सहज बन्दछ । सरकारी खर्च नियमित भएमा, सरकारी वित्त व्यवस्थापनमा अनुशासन बढेमा र आन्तरिक ऋण परिचालन तालिकाको कार्यान्वयन प्रभावकारी भएमा तरलता व्यवस्थापन धप सहज हुन्छ । ऋणपत्र बजारको विकास, वित्तीय क्षेत्र सुधारको निरन्तरता, प्रभावकारी नगदप्रवाह व्यवस्थापन र बचत तथा ऋण सहकारी संस्था तथा अनौपचारिक वित्तीय क्षेत्रको व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाइएमा बैंकिङ प्रणालीको तरलता व्यवस्थापन सहज बन्दछ । मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिमा सुधार, नियामकीय व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी सुपरिवेक्षण र केन्द्रीय बैंकको सञ्चालन स्वयत्तताको सुनिश्चितता प्रभावकारी तरलता व्यवस्थापनका लागि अति जरुरी छ ।

हरित अर्थतन्त्र : आजको आवश्यकता

डा. नीलम दुङ्गाना तिमिसिना
डेप्युटी गभर्नर
नेपाल राष्ट्र बैंक

पृष्ठभूमि

विश्वका विकासशील वा उदीयमान, विकसित अतिविकसित सधैँ मुलुकहरू उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न लालायित देखिन्छन् । प्रायः जसो विकसित तथा उदीयमान अर्थतन्त्रहरू गरिवी निवारण एवम् आम सर्वसाधारणको जीवनस्तर उकास्नेतर्फ मात्र केन्द्रित नरही, दिगो आर्थिक विकासका नवीन अवधारणालाई आफ्नो आर्थिक विकासका ढाँचामा आत्मसात् गर्न अग्रसर रहँदै आएको देख्न सकिन्छ । वास्तवमा हरित, सुदृढ र समावेशी विकास नै दिगो विकास हो । विशेषतः यी विभिन्न अवधारणाहरूमध्ये दिगो विकाससँग सम्बन्धित हरित, लचिलो तथा समावेशी विकासका अवधारणाको व्यावहारिक महत्त्व दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ । यस अवधारणाले अर्थतन्त्रमा रहने सरोकारवालाहरूको आर्थिक क्रियाकलाप वातावरणमैत्री एवम् समावेशी विकासको सिद्धान्तमा आधारित रही त्यसलाई व्यावहारिकतामा उतार्न सबल हुनुपर्ने भन्ने कुरामा जोड दिएको छ । यसो हुन सके मात्र मुलुकमा दिगो, हरित, समावेशी तथा लचिलो आर्थिक विकास हासिल गर्न सहज हुने तथ्य यस अवधारणाले दर्साउँछ । दिगो विकास हासिल गर्नका लागि हरित, सुदृढ तथा समावेशी विकासका आयामको सम्मिश्रण आवश्यक रहन्छ साथै मुलुकको चौतर्फी आर्थिक विकासका लागि सम्पूर्ण विकासका संवाहकहरू पर्यावरणमैत्री एवम् समावेशी ढाँचामा प्रस्तुत भई उचित नीतिनियमबाट निर्देशित हुनु पनि उत्तिकै आवश्यक छ ।

सामान्यतया: हरित अर्थतन्त्रको अवधारणाले दिगो विकास, वातावरण संरक्षण एवं प्राकृतिक स्रोतको विवेकशील व्यवस्थापनको पक्षलाई मुख्य रूपले समेटेको हुन्छ । यस किसिमको अर्थतन्त्रको आधारभूत पक्षमध्ये दिगोपना एवम् प्राकृतिक स्रोतको मूल्याङ्कन प्रमुख पक्ष हुन् । यसले पर्यावरणको आर्थिक मूल्यलाई पहिचान गर्न मद्दत गरी पर्यावरण संरक्षणको आवश्यकतालाई सरोकारवालामाझ उजागर गर्न मद्दत गर्दछ । हरित अर्थतन्त्रले अर्थतन्त्रलाई

दिगो राख्न एवम् विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई न्यून कार्बन उत्सर्जन गर्नेतर्फ केन्द्रित रहन प्रोत्साहन गर्दछ । यसले प्राकृतिक सम्पदाहरूको विवेकशील उपयोग गर्नका लागि प्रेरणा प्रदान गरी दीर्घकालीन रूपमा समय अर्थतन्त्रको आर्थिक कल्याण विस्तार गर्न समेत सहयोग गर्दछ ।

नेपालमा प्राकृतिक एवम् जैविक विविधतालगायत प्राचीन परिदृश्यहरूले विशेषतः पर्यटन उद्योगको विकास एवम् विस्तारमा सहयोग पुऱ्याउने तथ्य विभिन्न अध्ययनले पुष्टि गर्दै आएका छन् । यस सन्दर्भमा प्राकृतिक एवम् जैविक पर्यटन उद्योगको विकासजस्तो नवीन अवधारणाको प्रादुर्भावले मुलुकलाई दिगो रूपमा विकास गर्नतर्फ अग्रसर राखी मुलुकको अर्थव्यवस्थालाई दीर्घकालीन रूपमा सबल राख्न समेत मद्दत गर्ने देखिन्छ । समयमा हेर्दा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण गरेमा मात्रै मुलुकमा दीर्घकालीन आर्थिक विकासको दिगोपना एवम् गुणात्मक आर्थिक लाभ सुनिश्चित गर्न सहज हुने देखिन्छ ।

हरित अर्थतन्त्रका दृष्टिले आर्थिक वृद्धि एवम् वातावरण संरक्षणविच सन्तुलित सम्बन्ध कायम गरी दिगोपन, स्रोत संरक्षण, साभ्ता शासन र हरित अर्थतन्त्रको शिक्षामा जोड दिएर मुलुकलाई आर्थिक हरितीकरणतर्फ उन्मुख गर्न सकिन्छ । यस दृष्टिले वातावरण संरक्षणलाई मात्र फाइदा नगरी प्रकृतिसंगको सामञ्जस्यपूर्ण सहअस्तित्व र जिम्मेवार आर्थिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न समेत योगदान पुऱ्याउँछ । नेपालले विश्वव्यापी हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा ०.०२७५ योगदान पुऱ्याउने एक अध्ययनको प्रतिवेदनले दसाँएको छ । जलवायु परिवर्तनको जोखिममा रहेका मुलुकमध्ये नेपाल चौथो स्थानमा रहेको छ । विगत केही वर्षयता हिमनदी पग्लने, अनियमित वर्षा तथा प्राकृतिक प्रकोपजस्ता जलवायु परिवर्तनका प्रभावको जोखिममा नेपाल रहँदै आएको छ । यस सन्दर्भमा हरित अर्थतन्त्रको अवधारणालाई अवलम्बन गरी मुलुकलाई हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन घटाउँदै, जलवायु अनुकूल पूर्वाधारमा लगानीमार्फत दिगो एवम् लचिलो

विकासको संरचना अवलम्बन गरिनु आवश्यक रहेको छ । बढ्दो जलवायु परिवर्तनबाट पनि सक्ने सम्भावित जोखिमका चपेटामा नेपालसमेत रहेकाले वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा हरित अर्थतन्त्रको विकास अपरिहार्य रहेको छ । हरित अर्थतन्त्र विकासका लागि यससम्बन्धी शिक्षा तथा तालिम प्रदान गर्नु जरुरी रहेको छ । पर्यावरण संरक्षण एवम् स्रोत व्यवस्थापनसम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रम आयोजना गरी सरोकारवालाहरूलाई ज्ञान तथा सीपका बारेमा जानकारी प्रदान गर्नु आवश्यक छ ।

बैंकिङ क्षेत्र एवम् हरित अर्थतन्त्र

विगत केही वर्षअगाडि कोभिड-१९ को महामारीका कारण आम सर्वसाधारणको जीवन एवम् व्यवसायमा प्रतिकूल असर परेको थियो । उक्त महामारीको असर अहिले पनि पूर्णतः समाप्त भइसकेको छैन । महामारीका कारण अधिकांश सर्वसाधारण प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा बेरोजगार भएका थिए । मुलुकमा उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी कम भएको थियो । यस किसिमको परिस्थितिबाट राहत पाउनका लागि उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्नु अहिले अत्यन्तै जरुरी रहेको छ । रोजगारी सृजना तथा र आत्मनिर्भर गतिविधिहरूमा फर्कत आर्थिक गतिबिधि चलायमान राख्नु समेत उत्तिकै जरुरी छ । यसले अन्ततः गरिबी तथा असमानताको दरलाई न्यूनीकरण गर्न मद्दत गरी उत्पादनशील लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने देखिन्छ । यसका अलावा वित्तीय समावेशीकरणको गतिशीलतालाई विस्तार गर्न समेत हरित बैंकिङको अवधारणाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

मुलुकको समग्र आर्थिक विकासका लागि बैंकिङ क्षेत्रले विशेषतः व्यावसायिक उद्योग, परियोजना र अन्य विविध आर्थिक क्रियाकलापहरू सृजना गर्ने क्षेत्रहरूमा लगानी गर्दै आएका हुन्छन् । यस किसिमको लगानीलाई वातावरणमैत्री एवम् सामाजिक रूपले उत्तरदायी बनाउँदै आर्थिक वृद्धिदर र आर्थिक विकासलाई दिगो बनाउन बैंकिङ क्षेत्रको भूमिका अहम् रहेको हुन्छ । मुलुकको अर्थतन्त्रलाई हरितीकरणलक्षित उन्मुख गराउन बैंकिङ क्षेत्रको विशेष भूमिका रहेको हुन्छ । वर्तमान परिवेशमा विश्वले विभिन्न पर्यावरणीय चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरेसँगै बैंकिङ क्षेत्रले दिगो वित्त (Sustainable Financing) अवधारणाको सहजकर्ताका रूपमा आफ्नो भूमिकालाई विशिष्टीकृत रूपमा प्रस्तुत गर्दै आएको छ । यसका लागि बैंकिङ क्षेत्रले पर्यावरणीय रूपमा जिम्मेवार प्रकृतिका परियोजनालागायत अन्य व्यवसायमा पुँजी परिचालन गर्दै आएका छन् साथै नवीकरणीय ऊर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्दै विभिन्न उद्योग तथा

व्यवसायहरूमा हरित संरचना प्रवर्द्धन गर्न दिगो अभ्यासको अवलम्बन गर्ने क्रममा प्रयासरत रहेका छन् ।

सामान्यतया बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्वयंमा प्रत्यक्ष रूपमा वातावरण प्रदूषक हुँदैनन् । यद्यपि बैंकहरूले विभिन्न उद्योग तथा कलकारखाना, कम्पनी, परियोजनामा इत्यादिमा लगानी गर्ने हुनाले समकाल एवम् दीर्घकालमा केही हदसम्म वातावरण प्रदूषण गर्ने कार्य भने गरिरहेकै हुन्छन् । कर्जाग्राहीका क्रियाकलापहरूले वातावरण प्रभावित हुन जाने सम्भावना उत्तिकै रहन्छ । दिगो विकासको अवधारणाअनुरूप केही हदसम्म बैंकिङ क्षेत्रको वास्तविक क्रियाकलापले पर्यावरणीय क्षति सृजना गर्न मद्दत गरिरहेको हुन्छ । यसका लागि समेत वर्तमान समयमा दिगो आर्थिक विकासका लागि पर्यावरणीय स्वच्छतालाई प्रवर्द्धन गर्ने आर्थिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनु आवश्यक रहेको छ । यसकै सारस्वरूप पर्यावरणमैत्री बैंकिङको महत्व दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ ।

आजको परिवर्तनशील एवम् उन्नत प्राविधिक विकासका समयमा बैंकिङ क्षेत्रमा पर्यावरणीय पक्षलाई ध्यानमा राखेर मात्रै बैंकिङ क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक देखिएको छ । यसो नगरेमा ठुलो जोखिमको चपेटामा फस्न सकिने पनि सम्भावना उत्तिकै रहेको छ । यस किसिमका जोखिमहरूले बैंकिङ क्षेत्रलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष लागतको भार व्यहोर्न बाध्य गराइरहेका हुन्छन् । व्यवसाय बन्द हुने जोखिमसमेत उत्तिकै रहेको हुन्छ । कुनै पनि नियामक निकायले निर्धारण गरेका विभिन्न पर्यावरणीय मापदण्डहरूको पालना उद्योग, कलकारखानालगायत विभिन्न परियोजनाहरूले गर्नेपनि प्रावधान रहेको हुन्छ । यस सन्दर्भमा यस्ता उद्योग एवम् कलकारखानामा लगानी गर्नुपूर्व बैंकिङ प्रतिष्ठानहरूले उक्त पर्यावरणीय मापदण्डहरूका बारेमा जानकारी मात्रै नभई चनाखोसमेत हुनु आवश्यक रहेको छ । उक्त प्रावधानबारे बैंकिङ क्षेत्र जानकारी रहेमा मात्रै प्रवाहित कर्जा लगानीको गुणस्तरमा ह्रास आउँदैन । फलस्वरूप निष्क्रिय कर्जाको जोखिम स्वतः कम भएर जान्छ । यस अर्थमा समेत हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्नका निमित्त विभिन्न सरोकारवाला एवम् समग्र मुलुकले हरित बैंकिङको अवधारणा अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । हरित बैंकिङको अवधारणाले बैंकिङ क्षेत्रमा विद्यमान कर्जा, कानुनी तथा विभिन्न प्रकृतिका जोखिमहरूको न्यूनीकरण गर्न मद्दत गर्ने भएकाले यसको व्यावहारिक महत्व दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ ।

वर्तमान परिवेशमा कतिपय उद्योग एवम् कलकारखानाहरू वातावरण संरक्षण एवम् प्रदूषण नियन्त्रणसम्बन्धी

सरकारी ऐन, नीति, नियम एवम् उक्त ऐनमा हुने सम्भावित परिवर्तनका कारण चाँडै प्रभावित हुने गरेका छन् । यस परिस्थितिमा उक्त उद्योगहरूले प्रदूषण नियन्त्रण शुल्क एवम् अन्य लागतहरू प्रशस्त रूपमा व्यहोर्नुपर्ने समेत हुन सक्दछ । केही उद्योगहरूमा ताला लाग्ने परिस्थितिसमेत आउन सक्ने सम्भावना रहन्छ । पर्यावरणीय मापदण्ड उल्लङ्घन गरेको स्थितिमा उक्त उद्योग एवम् कलकारखानाबाट उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई उपभोक्ताले बहिष्कारसमेत गर्न सक्ने जोखिम रहन जान्छ । खास गरी समकाल एवम् दीर्घकालमा कसर उद्योग, चुरोट, बिँडी कारखानालगायतमा लगानी गर्नुपूर्व उक्त उद्योगहरूले बहन गर्नुपर्ने पर्यावरणीय जोखिमहरूको विश्लेषण गरेर मात्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाले लगानी गर्नु उचित हुन्छ । हरित बैंकिङ अवधारणाअन्तर्गत बैंकहरूले पर्यावरणलाई प्रवर्द्धन गर्ने प्रकृतिका सौर्य ऊर्जा, सुधारिएको चुलो, प्राङ्गारिक चिया खेती, हाइड्रोपोनिक खेती, हस्पिटल, गोबरग्याँस, पशुपालन, प्रदूषण नियन्त्रण औजार उत्पादन गर्ने उद्योग तथा कलकारखाना, कम्प्युटरलगायतका वस्तुको एसेम्बल तथा निर्माण गर्नेलगायतका व्यवसायमा लगानी गर्न सक्दछन् । साथै पर्यावरणीय तवरले सहूलियत प्राप्त गरेका उद्योग एवम् कलकारखानाहरूमा लगानी गर्दा उक्त उद्योगहरू प्रोत्साहित भई ती आफ्नो उत्पादन बृद्धि गर्नेतर्फ उन्मुख रहने सम्भावना रहेकाले बैंकहरूको लगानीसमेत दिगो हुन जान्छ । यस हिसाबले हरित बैंकिङ अवधारणाको अनुपालना आज निकै आवश्यक रहेको छ । यस अवधारणालाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि सरकार एवम् नियामक निकायले अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासअनुरूप नीतिनियमको तर्जुमा गर्नु आवश्यक रहेको छ । यसका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत वातावरणमैत्री बैंकिङ नियमन, निर्देशन र सुपरिवेक्षणको अभ्यासलाई समस्त सरोकारवालाहरू माझ उजागर गर्ने गरी सचेतनाका कार्यक्रमलाई अझ बढी विस्तार गर्दै आएको छ ।

अर्थतन्त्रमा पर्न सक्ने पर्यावरणीय असरमा विशेष ध्यान राख्न बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र चनाखो हुनु जरुरी छ । यसो गरेमा विभिन्न कानूनी कारवाहीबाट मुक्तसमेत हुन सकिन्छ । सरकारले निर्धारण गरेको पर्यावरण संरक्षणसम्बन्धी कानूनी मापदण्ड तथा नीतिनियम पालना गरेमा मात्रै बैंक तथा वित्तीय संस्था सामाजिक रूपले उत्तरदायी ठहरिन सक्छन् । बैंकले प्रवाह गरेको कर्जासंग सम्बन्धित ऋणीहरूको वातावरण प्रवर्द्धन गर्ने किसिमको परियोजनामा कर्जा लगानी गरेमा सम्पूर्ण बैंकिङ क्षेत्रले आफ्नो लगानीमार्फत पर्यावरण प्रवर्द्धन गर्ने निकै मदत गर्ने देखिन्छ ।

हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धनका निम्ति अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

वर्तमान समयमा हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्नका लागि विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय, गैरसरकारी एवम् वहराष्ट्रिय सङ्घसंस्थाले जोड दिदै आएका छन् । यसै सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय पर्यावरणीय कार्यक्रम UNEP Finance Initiative मार्फत दिगो विकासलाई गति प्रदान गर्नका लागि बैंक, बीमाकर्ता एवम् लगानीकर्ताहरूको संयुक्त पहलमा पर्यावरण जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न एउटा विशिष्ट प्रकृतिको सञ्जाल तयार गरिएको छ । यस सञ्जालले हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्नका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू आयोजना गर्दै आएको छ । यस संस्थाको नेतृत्वमा नेट शून्य बैंकिङ गठबन्धन (NZBA) स्थापना भई सन् २०५० सम्ममा वास्तविक अर्थतन्त्रलाई नेट शून्य हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा योगदान गर्न जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी वित्तपोषणका क्रियाकलापलाई समेत प्राथमिकता दिने भनी उल्लेख गरिएको छ ।

यसका साथै अमेरिकास्थित आयात निर्यात बैंकले समेत निर्यातका लागि लगानी गर्दा उक्त लगानीको पर्यावरणीय पक्षको मूल्याङ्कन गर्दै आएको छ । नेदरल्यान्डको अग्नो बैंकले व्यावसायिक संस्थाहरूमा गैरव्यावसायिक विशेष गरी पर्यावरणीय पक्षहरूको पहिचान, मूल्याङ्कन एवम् व्यवस्थापन गर्न जोखिम मागदर्शनहरू निर्धारण गरेको छ । यसका अलावा विश्वका अन्य बैंकहरू, स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड, एच.एस.बी.सी. लगायतका अन्य डच बैंकहरूले समेत पर्यावरणीय पक्षको मूल्याङ्कनलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइएको छ । दिगो आर्थिक विकासका लागि संसारका अन्य मुलुकमा सरकारले नै बैंकहरूसमक्ष हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन गर्न औपचारिक अनुरोधसमेत गर्ने गरेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्गठनहरूको समूहले सन् २००० मा दिगो एवम् व्यावसायिक वित्त प्रवर्द्धन गर्नका लागि बैंक टाक नामको सञ्जाल स्थापना गरी सोहीअनुरूप पर्यावरण संरक्षणको कार्य गर्दै आएका छन् । उक्त सञ्जालले पर्यावरणीय संरक्षण र सामाजिक न्याय प्रवर्द्धनका लागि बैंकहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकाका सम्बन्धमा छ वटा विशेष सिद्धान्तहरूको प्रावधान उल्लेख गरेको छ र उक्त घोषणालाई Clloevecchio Declaration समेत भनिन्छ । अर्को महत्त्वपूर्ण संस्था भनेको हरित जलवायु कोष हो । यस कोषले आर्थिक क्रियाकलापबाट हुने जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कार्यलाई विशेष किसिमले हेर्ने गर्दछ । हरित जलवायु कोषले आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि चारवटा विशेष स्तम्भ निर्धारण गरेको छ । पहिलो - जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी रूपान्तरण योजना र प्रोग्रामिङ गर्नु, दोस्रो

- नवीनतम जलवायु परिवर्तनका लागि उत्प्रेरकका रूपमा कार्य गर्नु, तेस्रो - आर्थिक स्रोत परिचालन गर्न जोखिममुक्त लगानीको प्रत्याभूति गर्नु र चौथो - लगानीको उचित निर्णयमा जलवायु जोखिम तथा अवसरहरूलाई मूलधारमा ल्याउने कार्य गर्नु रहेका छन् । यस कोषले विकासोन्मुख मुलुकमा जलवायु परिवर्तनका जोखिम न्यूनीकरण तथा अनुकूलन परियोजनाहरूका लागि वित्तपोषण प्रदान गर्ने कार्यसमेत गर्दछ । यस प्रकृतिका वित्तपोषणलाई उचित परियोजनाहरूमा च्यानल गर्नका लागि बैंकले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गरेका हुन्छन् ।

यसका साथै अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमसहितका केही अन्य बैंकहरूको समूहले सन् २००३ मा जलवायुसम्बन्धी मार्गदर्शनहरूको सेट तयार गरेका छन् । उक्त सेटलाई Equator Principles भन्ने गरिएको छ । यसका लागि १ करोड डलरभन्दा बढीको परियोजनामा लगानी गर्दा Equator Principle अनुसार पर्यावरणीय मूल्याङ्कन गरेर मात्र लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख गरिएको छ । यस किसिमको Equator Principles लाई बैंकहरूले अपनाएको वा नअपनाएको भन्नेबारेमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमले अनुगमन गर्ने कार्य गर्दछ । साथै सन् २००६ देखि अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमले विभिन्न बैंक, परियोजना तथा व्यवसायहरूलाई सामाजिक, पर्यावरणीय तथा संस्थागत सुशासनका उद्देश्यलाई आफ्नो नेतृत्वदायी भूमिकामार्फत हासिल गर्न सफल रहेवापत दिगो बैकिङ्ग अवार्डसमेत प्रदान गर्ने कार्यको सुरुवात गरेको छ ।

हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धनमा नेपालको प्रयास

विश्व परिवेशमा हरित अर्थतन्त्रको महत्त्व बढेसँगै विगत केही वर्षयता नेपाल पनि यस अवधारणालाई अबलम्बन गर्न अहोरात्र खटिँदै आएको छ । सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट यसका लागि अथक प्रयास हुँदै आइरहेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा जारी एकीकृत निर्देशन, २०७९ मा कुनै पनि प्रकृतिका उद्योगहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा लगानी गर्नुपूर्व अनिवार्य रूपमा पर्यावरणीय प्रभावको विश्लेषण गरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्नेछ भनी उल्लेख गरिएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि पर्यावरणीय तथा सामाजिक जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन-२०२२ समेत जारी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई अनिवार्य रूपमा लागू गर्न निर्देशन प्रदान गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले ५ मे २०२१ मा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमसँग सल्लाहकारी सम्झौतासमेत गरेपश्चात् यस मार्गदर्शनको प्रक्रिया अगाडि बढाइएको

थियो । यस मार्गदर्शनले प्रस्तावित परियोजनाहरूको वातावरणीय र सामाजिक जोखिमहरू समायोजन गर्नका लागि कर्जाग्राहीलाई ऋण प्रदान गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रारम्भिक पर्यावरणीय जाँच, पर्यावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन वा पर्यावरणीय प्रभाव विश्लेषण गरी मात्र कर्जा प्रवाह गर्ने प्रावधान राखिएको छ । यससँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जांनीति तर्जुमा गर्नका लागि पर्यावरण संरक्षण ऐन, २०७६, पर्यावरण संरक्षणसम्बन्धी कानून, २०७६, श्रम ऐन, २०७४ एवम् अन्य प्रचलित कानून तथा नीतिहरू ESRM मार्गनिर्देशन, २०२२ सँगै समानान्तर रूपमा पालना गर्नुपर्ने भनी जोड दिइएको छ । यससँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो कर्जा मूल्याङ्कन प्रक्रियाका क्रममा कुनै पनि परियोजनाको सामाजिक जोखिमको मूल्याङ्कन गरेर मात्रै कर्जा प्रवाह गर्ने प्रावधानसमेत उक्त मार्गदर्शनमा उल्लेख गरिएको छ ।

हरित विकासमार्फत हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो निर्देशनमार्फत विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको छ जसमध्ये जलविद्युत् तथा नवीकरणीय ऊर्जा परियोजनाहरू, ट्रान्समिसन लाइन तथा केवलकार परियोजनाहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा प्रवाह हुँदा कोष एवम् गैरकोषमा आधारित कर्जा तथा सुविधा प्राथमिक पुँजीको ५० प्रतिशतसम्म प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था कायम गरिएको छ । कृषि क्षेत्रका लागि उक्त व्यवस्थामा प्रति ग्राहक कर्जा सीमा ३० प्रतिशत रहेको छ । सामान्यतया अन्य क्षेत्रका लागि उक्त सीमा २५ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यससँगै व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि विद्युतीय सवारी साधनमा प्रवाह गरिने कर्जा मूल्य अनुपात ८० प्रतिशत रहेको छ भने अन्य सवारी साधनमा उक्त अनुपात ५० प्रतिशत मात्र कायम रहेको छ । यसका अलावा, जलाशययुक्त जलविद्युत् आयोजनाहरूले आधार दरमा एक प्रतिशत बिन्दु थप व्याजदरमा कर्जा पाउने व्यवस्था समेत रहेको छ ।

२०८१, २०८२ र २०८३ असार मसान्तसम्ममा 'क' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ऊर्जा क्षेत्रमा कम्तीमा पनि आफ्नो कुल कर्जा लगानीको क्रमशः ७ प्रतिशत, ८ प्रतिशत र १० प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख छ । ऊर्जाजन्य परियोजनाहरूलाई टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले बैंकहरूलाई ऊर्जा बण्ड जारी गर्न इजाजत दिइएको छ । यसका अलावा 'क' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कुल कर्जा लगानीको ५ प्रतिशत विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने प्रावधान छ । विभिन्न विपन्न वर्गमा प्रवाह हुने कर्जाहरू हरित ऊर्जा, सौर्य पम्प, बायोग्याँस, सुधारिएको पानी मिल, सुधारिएको चुल्हो, विद्युतीय रिक्सा, सौर्य सूक्ष्म

ग्रिडजस्ता हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्ने विषयसंग सम्बन्धित रहेका छन् । यससंगै १० मेगावाटभन्दा कम क्षमतायुक्त जलविद्युत् आयोजनाहरूलाई विशेष पुर्नकर्जा प्रदान हुने व्यवस्था रहेको छ ।

हरित अर्थतन्त्र र कृषिको अन्वोन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कृषि क्षेत्रसंग सम्बन्धित दिगो अभ्यास गर्नु, पर्यावरणीय प्रभावको प्रतिकूल असरलाई न्यूनीकरण गर्नु, स्रोतहरूको संरक्षण गर्नु र नवीकरणीय ऊर्जाको प्रवर्द्धन गर्नु अत्यन्त जरुरी छ । जैविक ऊर्जाका स्रोतहरूलगायत पर्यावरणमैत्री उत्पादनका लागि कच्चा पदार्थ उपलब्ध गराएर कृषि क्षेत्रले हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्न मदत गर्दछ । यस पक्षमा आधारित रही नेपाल राष्ट्र बैकले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई आफ्नो कुल प्रवाहित कर्जामध्ये निश्चित प्रतिशत कर्जा कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न निर्देशन प्रदान गर्दै आएको छ । 'क' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कृषि क्षेत्रमा २०८१, २०८२ र २०८३ असार मसान्तसम्ममा आफ्नो कुल कर्जा लगानीको न्यूनतम १३ प्रतिशत, १४ प्रतिशत र १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने अनिवार्य प्रावधान उल्लेख गरिएको छ । कृषि क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्न कृषि विकास बैकलाई कृषि बन्ड जारी गर्न निर्देशन प्रदान गरिएको छ । जुट, कपास खेती तथा व्यावसायिक कपास खेती इत्यादिमा प्रवाह गरिएको कर्जामा साधारण कर्जा नोक्सानी व्यवस्थाअन्तर्गत पहिलो २ वर्षसम्म छुट प्रदान गरिएको छ । यसका अलावा विशेष क्षेत्रहरूमा प्रवाह हुने सहूलियतपूर्ण कर्जामा समेत ६ प्रतिशतसम्म व्याज अनुदान दिइँदै आइएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैकले ग्रिड (Green, Resilient, and Inclusive Development) को रणनीतिअनुरूप हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्न पर्याप्त मात्रामा बिदेशी लगानी भित्र्याउनका लागि सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसंग सक्रिय रूपमा समन्वयान्मक भूमिकासहित कार्यान्वयनमा जोड दिन प्रयासरत रहेको छ । यस सन्दर्भमा हरित वर्गीकरणको पहिलो मस्यौदा तयार हुने क्रममा रहेको छ । यस मस्यौदाउपर आवश्यक परामर्श लिई हरित अर्थतन्त्रसम्बन्धी राष्ट्रिय स्तरको रणनीतिको आवश्यकताबारे छलफल भइरहेको छ । कस्ता आर्थिक क्रियाकलाप हरित हुन् वा होइनन् भनी वर्गीकरण गर्नका लागि हरित वर्गीकरण अत्यन्तै आवश्यक छ । यसका अलावा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ESRM मार्गदर्शन एवम् जलवायुसम्बन्धी विषयलाई सैद्धान्तिक रूपमा स्वीकार्ने मात्रै नभई व्यावहारिक तवरमा अनुपालता गर्नु समेत जरुरी रहेको छ ।

नेपालमा GRID को अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न एवम् हरित फाइनेन्सिङ सुनिश्चित गर्नका लागि ग्रिन

ट्याक्सोनोमीको आवश्यकता रहेको छ । कस्ता आर्थिक क्रियाकलाप हरित हुन् वा होइनन् भनेर छुट्याइनु अत्यन्त जरुरी छ । ग्रिन ट्याक्सोनोमी विकासका लागि अलाइन्स फर फाइनेन्सियल इन्क्लुजन् (AFI) संग नेपाल राष्ट्र बैकले आवश्यक सहकार्य गरिरहेको छ ।

हरित, सुदृढ एवम् समावेशी विकाससम्बन्धी विस २०७८ असोजमा नेपाल सरकार, विश्व बैंक तथा अन्य दातृ निकायहरूबिच 'काठमाडौं घोषणापत्र' जारी भएको छ । आउन लागेको दोस्रो वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७८/७९ देखि २०८२/८३ सम्म) मा समेत हरित बैकिङ तथा वित्तीय समावेशीकरणजस्ता अहम् विषयमा ठोस रणनीति बनाई समावेश गर्नुतर्फ नेपाल राष्ट्र बैक प्रतिबद्ध रहेको छ । यससंगै आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट बक्तव्यको प्रमुख १० प्राथमिकताहरूमध्ये डिजिटल एवम् हरित अर्थतन्त्रको प्रवर्द्धन र वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन र विपद् व्यवस्थापनजस्ता प्राथमिकताले हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्नेतर्फ प्रोत्साहन गरेको देखिन्छ ।

उपसंहार

अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण अङ्ग मानिने बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रलाई हरित बैकिङतर्फ उन्मुख गर्न सकेमा निश्चय नै पर्यावरण संरक्षण एवम् हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धनमा मदत पुग्दछ । मौसम परिवर्तन, हरितगृह प्रभाव, कार्बन उत्सर्जन तथा पर्यावरणीय विनाशले आज विकासको दिगोपनामा केही चुनौती देखिए तापनि हरित अर्थतन्त्रको अवधारणाले विवेकशील रूपमा स्रोतको उच्चतम प्रयोगमा मदत गरी दिगो विकास प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउँछ । हरित अर्थतन्त्रका दृष्टिले आर्थिक वृद्धि एवम् वातावरण संरक्षणबिच सन्तुलित सम्बन्ध कायम गरी दिगोपन, स्रोत संरक्षण र हरित अर्थतन्त्रको शिशामा जोड दिएर मुलुकलाई आर्थिक हरितीकरणतर्फ उन्मुख राख्न मदत गर्दछ । यस दृष्टिले वातावरण संरक्षणलाई मात्र फाइदा नगरी प्रकृतिसंगको सामञ्जस्यपूर्ण सहअस्तित्व र जिम्मेवार आर्थिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न समेत योगदान पुऱ्याउँछ । जलवायु परिवर्तन एवम् हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू हुँदै आएका छन् । संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय पर्यावरणीय कार्यक्रम UNEP Finance Initiative मार्फत दिगो विकासलाई गति प्रदान गर्नका लागि बैंक, बीमाकर्ता एवम् लगानीकर्ताहरूको संयुक्त पहलमा पर्यावरण जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न एउटा विशिष्ट प्रकृतिको सञ्जाल तयार गरिएको छ । साथै अमेरिकास्थित आयात निर्यात बैकले समेत निर्यातका लागि लगानी गर्दा उक्त लगानीको पर्यावरणीय पक्षको

मूल्याङ्कन गर्दै आएको छ । नेदरल्यान्डको असो बैंकले व्यावसायिक संस्थाहरूमा गैरव्यावसायिक (विशेष गरी पर्यावरणीय) पक्षहरूको उपस्थितिको पहिचान, मूल्याङ्कन एवम् व्यवस्थापन गर्ने जोखिम मार्गदर्शनहरू निर्धारण गरेको छ । यसका अलावा दक्षिण कोरियामा स्थायी मुख्यालय रहेको हरित जलवायु कोषले आर्थिक क्रियाकलापबाट हुने जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी कार्यलाई विशेष किसिमले हेर्ने गर्दछ । यस कोषले आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि चारवटा विशेष स्तम्भ निर्धारण गरेको छ ।

हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्न अथक प्रयास हुँदै आएका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका लागि पर्यावरणीय तथा सामाजिक जोखिम व्यवस्थापन मार्गदर्शन-२०२२ समेत जारी गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई अनिवार्य रूपमा लागू गर्न निर्देशन प्रदान गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो निर्देशनमार्फत विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको छ । तीमध्ये जलविद्युत् तथा नवीकरणीय ऊर्जा परियोजनाहरू, ट्रान्समिसन लाइन तथा केवलकार परियोजनाहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा प्रवाह हुँदा कोष एवम् गैरकोषमा आधारित कर्जा तथा सुविधा प्राथमिक पुँजीको ५० प्रतिशतसम्म प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था कायम गरिएको छ । कृषि क्षेत्रका लागि उक्त व्यवस्थामा प्रति ग्राहक कर्जा सीमा ३० प्रतिशत रहेको छ । अन्य क्षेत्रका लागि उक्त सीमा २५ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यसका अलावा नेपाल राष्ट्र बैंकले ग्रिड (Green, Resilient,

and Inclusive Development) को रणनीतिअनुरूप हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन गर्न पर्याप्त मात्रामा विदेशी लगानी भित्र्याउनका लागि सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग सक्रिय रूपमा समन्वयात्मक भूमिकामाहित कार्यान्वयनमा जोड दिन अथक प्रयास गर्दै आएको छ । नेपालमा GRID को अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न एवम् हरित फाइनेन्सिङ सुनिश्चित गर्नका लागि ग्रिन ट्याक्सोनोमीको आवश्यकता रहेको छ । ग्रिन ट्याक्सोनोमी विकासका लागि अलाइन्स फर फाइनेन्सियल इन्क्लुजन (AFI) संग नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यक सहकार्य गरिरहेको छ ।

द्विगो एवम् पर्यावरणीय अनुकूल विकास केवल हरित अर्थतन्त्रको अवधारणा अवलम्बन गरेमा मात्रै सम्भव छ । हरित अर्थतन्त्र पूर्ण रूपमा प्रवर्द्धन गर्नका लागि सरकार, निजी क्षेत्र, दातृ निकायहरू, नियामक निकाय, बैकिङ क्षेत्र सबैको अग्रसर र प्रभावकारी प्रयासको आवश्यकता छ ।

सन्दर्भ सामग्री

एकीकृत निर्देशन, २०७९, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

नीलम हुञ्जाना तिमिसनाबाट ग्रिड कार्यक्रममा प्रस्तुत भएको मन्तव्य, काठमाडौं घोषणा, सेप्टेम्बर, २०२१ ।

पुनर्कर्जा कार्यविधि, २०७७, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

मौद्रिक नीति, २०७८/७९, नेपाल राष्ट्र बैंक ।

नेपाल बैकमा कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता तथा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यवस्था

प्रकाशकुमार अधिकारी
सहायक प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
नेपाल बैंक लिमिटेड

विषयप्रवेश

कुनै पनि संस्थाको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि उक्त संस्थामा आवश्यक उच्च व्यवस्थापनदेखि सम्पूर्ण कर्मचारीहरूको संयुक्त प्रयास तथा लगनशील भई कार्य गरिएको हुनुपर्दछ। त्यसै गरी विभिन्न बाह्य चासो लिने वर्ग (stakeholders) को समेत सहयोग र सद्भाव हुनु जरुरी छ। यसरी संस्थामा कार्य गर्ने कर्मचारीहरूको वृत्तिविकास गर्नका लागि तथा संस्थाको मुख्य लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि समेत कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता एवम् गरिएको कार्यको मूल्याङ्कन हुनु जरुरी हुन्छ। कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता मूल्याङ्कन गर्ने विभिन्न विधि, आधार तथा पद्धतिहरू प्रचलनमा रहेका छन् र तीमध्ये तोकिएको समयावधिमा तोकिएको कार्य (Task) सम्पादन, भौगोलिक क्षेत्र, शैक्षिक योग्यता, तालिम, विशेष जिम्मेवारी, परियोजना सम्पन्नता, कठिन कार्य सम्पादन इत्यादि केही प्रमुख आधारहरू हुन्। कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता तथा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने आधार तथा विधि पूर्वनिर्धारित हुनु जरुरी छ। यस आलेखमा कर्मचारीहरूको समय कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनलाई भन्दा उसको कार्य सम्पादनको मूल्याङ्कनलाई स्पष्ट पार्ने प्रयास गरिएको छ।

वास्तवमा कुनै पनि व्यक्तिले आफूले के कसरी कार्य गरेको छ सोको वास्तविक मूल्याङ्कन उक्त व्यक्तिले खुद गरिरहेकै हुन्छ जसलाई स्वमूल्याङ्कन (Self Appraisal) भनिन्छ भने एक व्यक्ति/कर्मचारीका कार्यको मूल्याङ्कन उक्त कर्मचारी कार्यरत तहभन्दा माथिल्लो तहको कर्मचारी वा व्यक्ति वा समूहले गर्दछ भने त्यसलाई व्यवस्थापकीय वा सुपरभाइजरी मूल्याङ्कन भनिन्छ जसमा सुपरभाइजरले उक्त कर्मचारीलाई दिएको जिम्मेवारी तथा कर्मचारीले सम्पादन गरेको कार्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने गर्दछ। यसवाहेक ३६० डिग्री पृष्ठपोषण विधि, उद्देश्यमूलक पृष्ठपोषण विधि,

मानवस्रोत लेखाङ्कन विधि, कर्मचारीहरूको दक्षता तथा खुशीको परीक्षण विधिलगायत कर्मचारीहरूले गर्ने व्यवहारको मापन गर्ने (BARS) विधि जस्ता विभिन्न तरिकाहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ।

विभिन्न विद्वानहरूले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई विभिन्न प्रकारले परिभाषित गरेको पाइन्छ। Gary Dessler का अनुसार "Performance evaluation means evaluating an employee's current and/or past performance relative to his performance standards." त्यसै गरी Keith Davis का अनुसार "Performance evaluation is the process by which organizations evaluate individual job performance." भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ। यस प्रकार कर्मचारीहरूको व्यवस्थित रूपमा दैनिक एवम् आवधिक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने, उनीहरूलाई तोकिएको जिम्मेवारी पूरा भए नभएको जाँच गर्दै उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने औपचारिक प्रक्रिया नै कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन हो।

पूर्वनिर्धारित लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने निश्चितताका लागि कर्मचारीहरूलाई नियन्त्रण गर्ने विधिका रूपमा पनि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई लिन सकिन्छ। वास्तवमा कार्यको स्तर तोकिएको प्रभावकारी रूपमा स्तरीय कार्य गराउन, कर्मचारीहरूले संस्थाको उन्नयनका लागि के कस्तो योगदान गरेका छन् सोको सुनिश्चितताका लागि कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ। कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत दक्षता, सबल तथा दुर्बल पक्षहरूको विश्लेषण गर्दै पारिश्रमिक तथा अन्य सेवा सुविधाहरूको निर्धारण गर्ने समेत कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनले सहयोग गर्दछ। कर्मचारीहरूका व्यक्तिगत गुणहरू, कर्मचारी तथा सङ्गठनको सर्वपक्षीय विकास, स्वास्थ्य

स्थिति, कार्य एवम् कार्यस्थलको गुणस्तरीयता, सहयोगी भावनाको विकास, नेतृत्व क्षमता, सम्भावित परफरमेन्स, सरुवा तथा वृत्तिविकासको निश्चितता आदिका लागि पनि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन जरुरी हुन्छ ।

नेपाल बैंक लिमिटेडमा भएको व्यवस्था

नेपालका सन्दर्भमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनका आधारहरू तथा समयावधि निर्धारण गर्ने कार्य विशेषतः निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा भएका व्यवस्थाहरूलाई आधार मानी निश्चित गर्ने गरिएको छ । नेपालका कतिपय संस्थाहरूमा अर्धवार्षिक रूपमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने गरिन्छ भने नेपाल बैंक लिमिटेडमा वार्षिक रूपमा गर्ने गरिएको अवस्था छ । बैंकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा लागत, समय, परिमाण तथा गुणलाई आधार मान्ने गरिएको छ । नेपाल बैंक लिमिटेडको कर्मचारी सेवा विनियमावली २०७९ मा बैंकका कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता मूल्याङ्कन गर्दा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनवापत चार्लिस अङ्क, ज्येष्ठतावापत अट्टाइस अङ्क, शैक्षिक योग्यतावापत बाइ अङ्क, भौगोलिक क्षेत्रमा काम गरेवापत साइ अङ्क, तालिमवापत दुई अङ्क र विशेष जिम्मेवारी दुई अङ्क गरी बढीमा एक सय अङ्क हुने गरी अङ्कभार निर्धारण गरिएको छ ।

नेपाल बैंक लिमिटेडले आफ्ना कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्दा अधिकृत स्तर, सहायक स्तर तथा सहयोगी कर्मचारी गरी प्रत्येक वर्गका लागि छुट्टाछुट्टै आधार (Criteria) तय गरेको छ । अधिकृत तथा सहायक स्तरका कर्मचारीहरूका हकमा कार्य निर्भरता, कार्ययोजना तथा समय व्यवस्थापन, ग्राहक वर्गको सेवा, अन्तर वैयक्तिक सम्बन्ध तथा कर्मचारी व्यवस्थापन तथा विकास, कामको स्तर तथा परिमाण शीर्षकहरूमा विभिन्न दश Criteria मा मूल्याङ्कन गरिन्छ भने सहयोगी स्तरका सवारी चालक, सुरक्षक, सञ्चारवाहक तथा कृषीकारहरूका हकमा उक्त पदहरूसँग सम्बन्धित पाँच Criteria लाई आधार मानी मूल्याङ्कन गर्ने गरिएको छ । यस प्रकार मूल्याङ्कन गर्दा प्रत्येक वर्ष श्रावण एक गतेदेखि अर्को वर्षको आषाढ मसान्तसम्म काम गरेको समयका आधारमा गरिन्छ । कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन कम्तीमा एक तह माथिको अधिकृत/कर्मचारीको सुपरिवेक्षकबाट गरिन्छ र उक्त सुपरिवेक्षकभन्दा माथिल्लो तहको पुनरावलोकनकर्ता र पुनरावलोकन समितिलाई

मूल्याङ्कनको पुनरावलोकन गरिन्छ । पुनरावलोकन समितिले पुनरावलोकनकर्ताको मूल्याङ्कन तथा स्पष्टीकरण समेतलाई विचार गरी अन्तिम मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । कार्यसम्पादनको आधारमा मूल्याङ्कन गर्दा सुपरिवेक्षक तथा पुनरावलोकनकर्ताले आफ्नो मन्तव्यसहित बढुवा, सरुवा, वार्षिक वृत्ति थप, नगद पुरस्कार वा कार्यसम्पादन स्तर सुधारका लागि तालिम वा कोचिङ तथा कार्य परिवर्तनमध्येका सुझावहरू दिनुपर्दछ । नेपाल बैंकको कर्मचारीसेवा विनियमावलीले कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा प्रमुख जिम्मेवारी सुपरिवेक्षकलाई तोकेको अवस्था छ । कुल ४० अङ्कभारको ६२.५% अर्थात् २५ अङ्क सुपरिवेक्षकले, २५% अर्थात् १० अङ्क पुनरावलोकनकर्ताले र बाँकी रहेको १२.५% अर्थात् ५ अङ्क पुनरावलोकन समितिले दिन सक्ने प्रावधान रहेको छ । प्रत्येक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन स्तर निर्धारण गर्दा मूल्याङ्कनकर्ताले पचहत्तर प्रतिशतभन्दा कम र पन्ध्रानव्वे प्रतिशतभन्दा बढी भएमा सोको स्पष्ट कारण र प्राप्त नतिजाहरू पनि किटानीका साथ मन्तव्य महलमा खुलाउनुपर्दछ । विदा स्वीकृत नगराई तीस दिनभन्दा बढी अनुपस्थित भएको, नसिहत पाएको वा ग्रेड रोक्का वा बढुवा रोक्काको सजाय पाएको, अनुशासनहीन काम गरेको प्रमाण भएमा त्यस्ता कर्मचारीलाई चारमध्ये उपयुक्त एउटा पक्षमा (लागत, समय, परिमाण र गुण) अत्युत्तम अङ्क नदिई बढीमा उत्तम स्तरको अङ्क दिनुपर्दछ ।

बढुवाका लागि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्दा पछिल्लो तीन आर्थिक वर्षको कुल अङ्कभारको औसत हिसाव निकाली मूल्याङ्कन कायम गरिन्छ । कर्मचारीको कार्यसम्पादन एवम् बैंकको समष्टिगत उपलब्धि विच तादम्य हुनुपर्ने र सुपरिवेक्षक एवम् पुनरावलोकनकर्ताले गरेको मूल्याङ्कनमा अङ्कगणितीय त्रुटि पाइएमा सोलाई सच्याइदिने जिम्मेवारी पुनरावलोकन समितिलाई हुन्छ । त्यसै गरी सुपरिवेक्षक एवम् पुनरावलोकनकर्ताले गरेको मूल्याङ्कन पुष्ट्याई औचित्यपूर्ण नदेखिएका खण्डमा आवश्यक टिप्पणीसहित त्यस्ता सुपरिवेक्षक एवम् पुनरावलोकनकर्ताको अभिलेखका लागि मानवस्रोत व्यवस्थापन विभागमा पठाउन सक्ने व्यवस्थासमेत गरिएको छ । कर्मचारीहरूले आफ्नो कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम तीन प्रति भन्नुपर्ने हुन्छ । मनासिब कारण तर्भई तोकिएको समयभन्दा ढिला मूल्याङ्कन फाराम प्राप्त भएका अवस्थामा पुनरावलोकन समितिले

एक अङ्क घटाइदिन सक्ने प्रावधान रहेको छ । कार्यालय प्रमुखले कर्मचारीबाट प्राप्त हुन आएका तीन प्रति मूल्याङ्कन फारामहरूमा आफूले मूल्याङ्कन गरिसकेपछि एक प्रति गोप्य रूपले राख्नुपर्ने र दुई प्रति पुनरावलोकनकर्ता समक्ष तोकिएको समयसीमाभित्र पठाइसक्नुपर्ने हुन्छ । तोकिएको अवधिभित्र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन नगर्ने कार्यालय प्रमुख (सुपरिवेक्षक) को कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा दुई अङ्क कट्टी गर्ने प्रावधान विनियमावलीले गरेको छ । सम्बन्धित आर्थिक वर्षपछि प्राप्त हुने फारामलाई मान्यता दिइदैन । त्यसै गरी कर्मचारीले समयमै भरी दता गरेको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम तोकिएको अवधिभित्र मूल्याङ्कन नगर्ने पदाधिकारीलाई विभागीय कारवाही हुने व्यवस्था गरेको छ ।

अन्त्यमा,

बैंकका कर्मचारीहरूले आफ्नो कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन फाराम भर्दा विनियमावलीमा दिइएको फाराममा तोकिएको महलमा आवश्यक सम्पूर्ण सूचनाहरू (विषय, लक्ष्य र कर्मचारीले भनें भनी तोकिएको महलमा उपलब्ध र कार्य सम्पन्न हुन नसकेका अवस्थामा सोको कारणहरू आदि प्रस्टसंग लेख्नुपर्ने हुन्छ । त्यसै गरी सुपरिवेक्षक तथा पुनरावलोकनकर्ताहरूले पनि कर्मचारीले भरेको सूचना तथा उपलब्धिहरूलाई दृष्टिगत गरेर मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनपछि सुपरिवेक्षकले

सम्बन्धित कर्मचारीलाई निजको कार्यसम्पादन सम्बन्धमा सकारात्मक पक्षहरू तथा कमजोरीहरूका साथै कार्यको स्तरवृद्धि गर्न लिनुपर्ने सुधारात्मक उपायहरू र विकासका आवश्यकताहरूसमेत औल्याई मौखिक जानकारी दिनुपर्ने हुन्छ । यस किसिमको मूल्याङ्कन छलफल नियमित रूपमा गर्दा अधिल्लो पटक दर्साइएका कुराहरूमा कतिको सुधार भएको छ वा छैन भन्ने कुरामा समेत पछिल्लो पटकको मूल्याङ्कन गर्दा सुपरिवेक्षकले ध्यान दिनुपर्दछ । सुपरिवेक्षक तथा पुनरावलोकनकर्ताले अनुचित ढङ्गले मूल्याङ्कन गरेको हो भन्ने ठहर पुनरावलोकन समितिले गरेमा त्यस्ता सुपरिवेक्षक तथा पुनरावलोकनकर्तालाई कारवाही गर्ने व्यवस्थासमेत विनियमावलीले गरेको छ । त्यसै गरी अविश्वसनीय एवम् लापरवाही किसिमले मूल्याङ्कन फाराम भर्ने कर्मचारी तथा मूल्याङ्कनकर्ता समेतलाई विभागीय कारवाही गर्ने व्यवस्थासमेत विनियमावलीले गरेको छ ।

कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनले कर्मचारीहरूको वृत्तिविकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाउनुका साथै संस्थाको समग्र लक्ष्य प्राप्तिसमेत महत्त्वपूर्ण योगदान गर्ने भएकाले तोकिएको समयमा (well in time), सही तवरले (properly) तथा कुनै पनि हालतमा कुनै प्रकारले पनि पक्षपात नगरेर (Unbiased) सही तवरले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरेमा मात्र कर्मचारीको मनोबल अभिवृद्धि भई बैंकको समग्र उन्नयनमा योगदान पुग्दछ ।

कोभिड, भूराजनैतिक द्वन्द्व र नेपाली अर्थतन्त्र

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ
कार्यकारी निर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

१. विषयप्रवेश

हाल नेपाली अर्थतन्त्रमा शिथिलता आएको भन्नेबारेमा अनेक चर्चा परिचर्चाहरू भइरहेका छन् । कतिपयको आर्थिक मन्दीमा नेपाली अर्थतन्त्र गएको भन्ने भनाइ पनि रहेको छ । पक्कै पनि नेपाली अर्थतन्त्रमा केही परिवर्तन आएको छ र आर्थिक वृद्धिदर कम रहन गएको छ । केही आर्थिक गतिविधिहरू शिथिल रहेका छन् । मुख्य बजार केन्द्रहरूका सटरहरू खाली भएका छन् । कोभिड १९ को प्रभाव र यसको सङ्कमण रहरहेकाका बेला स्वास्थ्य र अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर परे भन्ने कोभिड १९ को समाप्तिपछि पनि यसको असर विभिन्न ढङ्गले अर्थतन्त्रमा परिरहेको छ । पहिलेको जस्तो घातक नभए पनि यसको सङ्कमण केही मात्रामा अझै रहरहेको छ । सन् २०२३ को अक्टोबरसम्म करिब ७० करोड मानिसहरूलाई कोभिडले सङ्कमित बनायो भने यसबाट विश्वका विभिन्न देशहरूमा गरेर करिब ७० लाख मानिसहरूले ज्यान गुमाए ।

कोभिडको सङ्कमण जारी छँदै सन् २०२२ को फेब्रुअरीबाट सुरु भएको रसिया र युकेनका विचको युद्ध अझै जारी रहेको छ । यो युद्ध रसिया र युकेनका विच भए पनि विश्वका शक्तिशाली राष्ट्रहरू पनि प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न रहेका छन् । चीन र संयुक्त राज्य अमेरिकाविच पनि खटपट चलिरहेको छ । भर्खरै मात्र मध्यपूर्वको इजरायल र हमासविच भीषण लडाईं जारी छ । यस्ता भूराजनैतिक द्वन्द्वले गर्दा विश्वको अर्थतन्त्रमा नकारात्मक असर परिरहेको छ भने यसको बढी भार नेपालजस्ता विकासशील देशहरूले आर्थिक रूपमा भोग्नुपरिरहेको छ ।

नेपालको अहिलेको कमजोर आर्थिक गतिविधिका कारणहरू खोतल्न कोभिडको समय र विश्वमा भइरहेको भूराजनैतिक द्वन्द्वलाई पनि मध्यनजर गर्नुपर्ने हुन्छ । अर्थतन्त्रका सरोकारवालाहरूको भूमिकालाई पनि मध्यनजर राख्नुपर्ने हुन्छ तर अहिले राष्ट्र बैंक र यसका नीतिहरूलाई बढी दापी देखाउने काम भइरहेको छ । राष्ट्र बैंकले लिने मौद्रिक, नियामकीय नीतिहरूका आफ्नै सीमाहरू हुँदा हुँदै पनि

यसबाट बढी अपेक्षा राख्ने र सोअनुसार नहुँदा यसलाई र यसको नेतृत्वलाई गाली गर्ने प्रवृत्ति बढेको छ । यसै सन्दर्भमा नेपालको हालको अवस्था सिर्जना हुनाका कारण, सम्भावित परिदृश्य र अर्थतन्त्र र हाम्रो आर्थिक उन्नतिका लागि हामी सबैले ध्यान दिनुपर्ने र गर्नुपर्ने कुरामा यस लेखले केही मन्थन गर्ने प्रयास गरेको छ ।

२. कोभिड १९ र भूराजनैतिक द्वन्द्वविच नेपालको हालको आर्थिक स्थिति

कोभिडको समय, यसले स्वास्थ्य र आर्थिक क्षेत्रमा परेको प्रभाव र त्यति बेला लिइएका नीतिहरूले आर्थिक क्षेत्रमा परेको प्रभाव केलाउनुपर्ने हुन्छ । कोभिडबाट सृजित अप्रत्यक्ष प्रभावहरू अर्थतन्त्रमा अझै पनि पडै छन् र लामो समयपछिसम्म पर्ने र पनंसक्ने देखिन्छ । कोभिडको सङ्कमण सुरु भएपछि करिब ६ महिना मुख्य बजार, यातायात र कार्यालयहरू बन्द रहन गए । अर्को दुई वर्षसम्म नै कोभिड १९ का विभिन्न लहरहरू एकपछि अर्को गर्दै आइरहे । कोभिड १९ का विरुद्धको खोपको विकास, यस रोगका बारेमा जानकारी भएपछि मात्र विस्तारै जनजीवन र आर्थिक गतिविधिहरू सामान्यीकरणतर्फ जान सके ।

करिब एक सय वर्षको अन्तरालपछि एक्काइसौं शताब्दीमा विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको पहिलो डरलाग्दो महामारीका रूपमा कोभिड १९ आएको थियो । यसबाट सबै देशहरू सङ्कमित र प्रभावित हुन पुगे । सङ्कमणका हिसावले नेपालमा १० लाख जति मानिसहरू सङ्कमित भए भने १२ हजार जति मानिसहरूले यही महामारीका कारण ज्यान गुमाउन बाध्य हुनुपरे । कोभिड १९ को सङ्कमण रोकन र यसबाट प्रभावित अर्थतन्त्रलाई पुनरुत्थान गर्न नेपालमा पनि सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक र अन्य सङ्घसंस्थाहरूबाट सक्दो प्रयासहरू भए । आर्थिक सहयोग र नीतिगत लचकताहरू अपनाइए । उद्योग व्यवसायहरूलाई कर छुट, मौद्रिक नीतिलाई लचक बनाई सस्तो ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउने र नियामकीय नीतिहरू लचक बनाई कर्जा तिर्ने समय थप गर्ने कार्य गरियो ।

कोभिडपछिको अर्थतन्त्र पुनरुत्थान

विश्व बैंकको तथ्याङ्कअनुसार कोभिड सुरु भएको वर्ष सन् २०२० मा विश्व अर्थतन्त्र ३.१ प्रतिशतले ऋणात्मक वृद्धि भएको थियो भने दक्षिण एसियाली देशहरूको अर्थतन्त्र ४.७ प्रतिशतले घटेको थियो। दक्षिण एसियामा अङ्गलादेशबाहेक सबै देशहरूको आर्थिक वृद्धिदर ऋणात्मक रहेको थियो। सबैभन्दा बढी मालदिभ्सको ३३.५ प्रतिशतले घटेको थियो, भारतको अर्थतन्त्र पनि ५.८ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेको थियो। त्यस बेला नेपालको आर्थिक वृद्धिदर २.४ प्रतिशतले ऋणात्मक रहन गयो। दक्षिण एसियाली देशहरूमध्ये दोस्रो कम ऋणात्मक आर्थिक वृद्धिदर नेपालको थियो। यसरी नेपालको अर्थतन्त्र तुलनात्मक रूपमा धेरै दरले ऋणात्मक हुन गएन। २०७५७८ (सन् २०२०/२१) मा नेपाली अर्थतन्त्र ४.८ प्रतिशत र २०७८/७९ (सन् २०२१/२२) मा ५.६ प्रतिशतले वृद्धि हुन पुग्यो।

आपूर्ति व्यवधान र भूराजनैतिक द्वन्द्वसँगै मूल्यवृद्धि

कोभिडले गर्दा धेरै मानिसहरूको मृत्यु मात्र होइन यसले आर्थिक गतिविधिहरूमा परिवर्तन पनि ल्यायो। कोभिडका समयमा लामो समयसम्म बन्द रहेका उद्योगव्यवसायहरूले कोभिड नियन्त्रणमा आउन थालेपछि आर्थिक गतिविधिहरू सुरु गर्न लाग्दै गर्दा श्रम अभाव भोग्नुपरेकाले आपूर्ति पक्षमा व्यवधानहरू सिर्जना भए। कोभिडका समयको घाटा पूर्ति गर्ने प्रयास गर्दा सिपिड र हवाई भाडा महँगिन गयो। अर्कातर्फ श्रम आपूर्तिको कमीले गर्दा ज्यालादरहरू बढ्न थाले। यसले विश्वव्यापी रूपमा मूल्यमा चाप पर्न सुरु गर्‍यो। उपभोक्ता सूचकाङ्कमा आधारित विश्वको मूल्यवृद्धि सन् २०२० मा ३.२ प्रतिशत रहेकामा सन् २०२१ मा ४.७ प्रतिशतमा उक्लिसकेको थियो। दक्षिण एसियाली देशहरूको औसत मूल्यवृद्धि सन् २०२१ मा ५.८ प्रतिशत रहेको थियो (IMF, World Economic Outlook, October, 2023)

नेपालमा कोभिड १९ सुरु हुनुभन्दा अगाडि मूल्यवृद्धि ६ प्रतिशतभन्दा माथि रहेको थियो। कोभिड सुरु भएपछि मागमा आएको कमीले गर्दा मूल्यवृद्धि घट्न सुरु गर्‍यो जसले गर्दा आर्थिक वर्ष २०७५/७८ (२०२०/२१) मा नेपालको मुद्रास्फीति दर ३.६ प्रतिशत रहन गयो। विश्वव्यापी मूल्यवृद्धिसँगै नेपालमा पनि सन् २०२१ को जुन (२०७८ जेठ) बाट मूल्य बढ्न थाल्यो। नेपालमा सन् २०२१ को मूल्यवृद्धि दर ४.१ प्रतिशत रहन गयो। खास गरी सन् २०२२ को फेब्रुअरीमा रसिया र युकेनका विच युद्ध सुरु भएपछि विश्वव्यापी मूल्यवृद्धिसँगै नेपालमा पनि थप मूल्यवृद्धि हुन थाल्यो। युद्धले गर्दा पेट्रोलियम पदार्थ, खाद्यान्न र धातुजन्य वस्तुहरूको मूल्य विश्वव्यापी रूपमा

बढ्न गयो। भूराजनैतिक द्वन्द्वका कारण मूल्यवृद्धिको चाप अझै कायम रहेको छ।

मूल्यवृद्धि हुन थालेपछि विश्वका अधिकांश केन्द्रीय बैंकहरूले मौद्रिक नीतिलाई कडा पार्दै नीतिगत दरहरू बढाए। फेडरल रिजर्व बैंक अमेरिकाले यसै समयमा फेडरल रेटलाई ०.२५ प्रतिशतबाट बढाएर ५.५० प्रतिशत पुऱ्यायो। भारतीय रिजर्व बैंकले पनि नीतिगत दरलाई बढाएर ६.५ प्रतिशत पुऱ्यायो। फेडरल फन्ड रेट बढेपछि अमेरिकी डलर अधिमूल्यन हुन गयो। जनवरी २०२२ मा अमेरिकी डलरसँग नेपाली रुपियाँको विनिमय दर रु. ११८ जति रहेकामा तीव्र रूपमा नेपाली रुपियाँ अबमूल्यन भई १० महिनामा १० प्रतिशतले अबमूल्यन भएर २०२२ अक्टोबरमा रु. १३२ जति पुग्यो जुन अहिले पनि करिब यही तहमा रहेको छ।

विश्वव्यापी मूल्यवृद्धि र अमेरिकी डलरसँगको अबमूल्यनले गर्दा २०७८/७९ मा मूल्यवृद्धि वार्षिक औसत ६.३ प्रतिशत पुग्यो। मूल्यवृद्धि बढ्ने कमले निरन्तरता पाएकाले २०७९/८० मा वार्षिक मूल्यवृद्धि ७.७ प्रतिशत रहन गयो। पछिल्लो समयमा मौद्रिक नीतिमा गरिएको कडाइका कारण विश्वमा मूल्यवृद्धिमा केही कमी आए पनि भूराजनैतिक द्वन्द्वले गर्दा मूल्यवृद्धिको चाप अझै कायम रहेको छ। नेपालमा पनि मूल्यवृद्धिको चाप अझै केही समय रहिरहने देखिन्छ।

बाह्य क्षेत्रमा उच्च उतारचढाव

२०७३/७४ देखि २०७५/७६ सम्म तीन वर्षका अवधिमा नेपालमा आयातको औसत वृद्धिदर २२.६ प्रतिशत रह्यो। यसले गर्दा कोभिड सुरु हुनुभन्दा अघिल्लो आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा शोधनान्तर स्थिति रु. ६७.४ अर्बले घाटामा रहेको थियो। त्यति बेला भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणले आयात बढाएको थियो। नयाँ सिवधानअनुसारको पहिलो निर्वाचनपछि बहुमतको स्थायी सरकार बन्न गई राजनैतिक स्थायित्व हुने अपेक्षाले पनि लगानी बढेको थियो तर केही समयपछि राजनैतिक अस्थिरता सुरु भएको र पुनर्निर्माणको काम सकिन थालेसँगै २०७६/७७ को पहिलो महिनादेखि आयात घट्न सुरु भयो। २०७६ सालको चैत्रबाट कोभिड सङ्कमण रोकन बन्दावन्दी सुरु भएपछि आयात थप घट्यो। कोभिडपूर्वको मासिक औसत आयात करिब रु. ११५ अर्ब रहेकामा बन्दावन्दी सुरु भएपछि रु. ६८ अर्बमा झऱ्यो जसले गर्दा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा कुल आयात समग्रमा १५.६ प्रतिशतले घट्यो।

करिब ६ महिनापछि बन्दावन्दी खुकुलो भई आर्थिक गतिविधिहरू केही बढ्न थाले। २०७७ असोजमा आयात

कोभिडपूर्वकै अवस्थामा पुग्न थाल्यो । त्यसपछि आयात थप बृद्धि हुने क्रम जारी रह्यो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ का पछिल्ला चार महिनामा भएको उच्च आयातले गर्दा सो आर्थिक वर्षको कुल आयात अधिल्लो आर्थिक वर्षका तुलनामा २८.७ प्रतिशतले बढ्यो । हुन त कोभिडपूर्वको आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को आयातका तुलनामा २०७७/७८ को आयातको वृद्धि ८.५ प्रतिशत मात्र हुन आउँछ । कोभिडका समयमा हुन नसकेको आयात बन्दाबन्दी खुकुलो भई आर्थिक गतिविधिरूप हुन थालेपछि आयात बढेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा भएको आयातको वृद्धिलाई सामान्य नै मान्नुपर्ने हुन्छ । उक्त आर्थिक वर्षमा रु. १५ खर्ब ४० अर्बको आयात भएको थियो तर आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पहिलो महिनादेखि आयात तीव्र दरमा पुनः बढ्न थाल्यो । यसले गर्दा उक्त वर्षको आयात अधिल्लो वर्षका तुलनामा २४.७ प्रतिशतले बढेर रु. १९ खर्ब २० अर्ब बराबरको आयात हुन पुग्यो । कोभिड १९ का बेला अवलम्बन गरिएको लचक मौद्रिक र नियामकीय नीतिहरूले गर्दा ब्याजदर घटेको, तरलता प्रभावसँगै कर्जा प्रवाह बढेका कारण आयात बढ्न गएको देखिन्छ । सो वर्ष कोभिड १९ विरुद्धको खोप आयातले पनि आयात बढाउनमा केही योगदान गरेको छ ।

२०७८ असार (२०२१ जुलाई) मा वाणिज्य बैंकहरूको भारत औसत निक्षेपको दर ४.६५ प्रतिशतसम्म झरेको र कर्जा सजिलै उपलब्ध भइरहेका सन्दर्भमा कतै आयात over invoicing भएर पुँजी पलायन त भएन भन्ने शङ्का गर्न सकिने ठाउँ पनि रहेको छ । सन् २०२२ मा स्वीस बैंकहरूमा नेपालीहरूको निक्षेप ६२ प्रतिशतले बढेर ७१ अर्ब पुगेको समाचार प्रकाशित भएको थियो^१ । त्यस्तै अनौपचारिक माध्यमबाट नेपालबाट पैसा लगेर विकसित देशहरूमा घरजग्गा खरिद गरिरहेका उदाहरणहरू पनि प्रशस्त पाइएका छन् ।

सेवा क्षेत्रको घाटा पनि कोभिडका समयमा केही सुधार भएकामा २०७७/७८ देखि सेवा खाता घाटा पनि बढ्न थाल्यो । उक्त वर्ष सेवा खाता घाटा अधिल्लो वर्षका तुलनामा ७३ गुणाले बढेर करिब ७३ अर्ब पुग्यो । खास गरी पर्यटक आगमन घटेको तर यातायात खर्च भने बढेका कारण सेवा खाता सो वर्ष उल्लेख्य दरले बढ्न गएको देखिन्छ । कोभिडको समय २०७६/७७ (२०१९/२०) र २०७७/७८ (२०२०/२१) मा शिक्षामा विदेशमा गएको खर्चमा केही कमी आई वार्षिक करिब रु. २५ अर्ब खर्च भएको थियो तर कोभिड सङ्क्रमणमा सुधार आएपछि विदेश पढ्न जानेको

सङ्ख्या विस्तारै बढ्न थालेसँगै २०७८/७९ (२०२१/२२) मा विदेशमा शिक्षाका लागि नेपालबाट भएको खर्च २.७ गुणा बढेर रु. ६८ अर्ब जति पुग्यो । यसका कारण सो वर्ष पर्यटक आगमनमा केही सुधार भए पनि सेवा खाता घाटा करिब ४८ प्रतिशतले बढ्यो ।

कोभिडपूर्वका तुलनामा आयात सामान्य बढे पनि २०७७/७८ मा शोधनान्तर स्थिति रु. १.२ अर्बको सीमान्त वचतमात्र रहन गयो तर २०७८/७९ मा भने व्यापार र सेवा खाता घाटामा भएको उच्च वृद्धिका कारण चालू खाता रु. ६२३ अर्ब (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १२.६ प्रतिशत) र शोधनान्तर घाटा रु. २५५ अर्ब (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ५.२ प्रतिशत) हुन पुग्यो । उच्च शोधनान्तर घाटाले गर्दा विदेशी विनिमय सञ्चितिमा तीव्र झस आयो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पहिलो ६ महिनामा विदेशी विनिमय सञ्चिति १.९ अर्ब अमेरिकी डलर (१५.९ प्रतिशत) ले घट्न गयो जुन ६.६ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयातका लागि मात्र पर्याप्त थियो । विदेशी विनिमय सञ्चिति घट्टै गएपछि वैकिङ प्रणालीमा तरलतामा कमी आउन थाल्यो ।

विदेशी विनिमय सञ्चितिको दबाव कम गर्न २०७८/७९ को मौद्रिक नीतिको मध्याबधि समीक्षामा नेपाल राष्ट्र बैंकले नीतिगत दरहरू बढायो । तरलताको कमी र निक्षेप बढ्न नसक्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले पनि ब्याजदर बढाउन थाले साथै नेपाल सरकारले बाह्य क्षेत्रको स्थायित्व सङ्कटमा पर्न सक्ने जोखिमलाई मध्यनजर गरेर २०७९ को वैशाखमा १० वटा वस्तुहरूको आयातमा प्रतिबन्ध लगायो । यसभन्दा अघि २०७८ को पुस र माघमा नेपाल राष्ट्र बैंकले आयातमा कमी ल्याउन कैयौं वस्तुहरूको आयात गर्दा नगद मार्जिन राख्नुपर्ने व्यवस्था गर्‍यो । यी सबै नीतिगत व्यवस्थाले गर्दा आयात घटाउन मद्दत गर्‍यो जसले गर्दा २०७९/८० मा शोधनान्तर वचत भई विदेशी विनिमय सञ्चिति बढ्न सक्यो जसले गर्दा नेपाल धीलडुकाको जस्तो बाह्य क्षेत्रमा अस्थिरता आउने स्थितिबाट बच्यो ।

बाह्य क्षेत्रको दबाव सम्बोधन गर्दा आर्थिक गतिविधिमा शिथिलता

बाह्य क्षेत्रमा देखापरेको दबावले गर्दा र यसलाई सम्बोधन गर्न लिएका मौद्रिक, विदेशी विनिमय र सरकारी नीतिहरूले गर्दा बाह्य क्षेत्रमा सुधार त भयो तर यसको साइड इफेक्टका रूपमा आन्तरिक मागमा कमी आई आर्थिक गतिविधिमा सुस्तता आएको छ । यसले गर्दा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर २ प्रतिशतभन्दा कम रहने देखिएको छ ।

आर्थिक २०७०/७१ मा नेपालबाट नयाँ र पुनः स्वीकृति

१ <https://theannapurnaexpress.com/news/capital-flight-unabated-nepalis-deposits-in-swiss-banks-soar-by-62-percent-44416/>

लिएर ७ लाख जति नेपालीहरू (भारतबाहेक) कामका लागि विदेश गएका थिए । त्यसपछिका वर्षहरूमा क्रमशः यस्तो सङ्ख्या घट्दै गएको थियो । कोभिडपूर्वको आर्थिक वर्ष २०७५।७६ मा यस्तो सङ्ख्या घटेर ५ लाख जतिमा झरेको थियो । कोभिडका कारणले गर्दा करिब ५ देखि १० लाखसम्म नेपाली कामदार फर्केको अनुमान गरिएको छ । कोभिडका लागि बन्दावन्दी सुरु भएपछि २०७६ चैतदेखि २०७७ जेठसम्म बाहिर जाने कामदारहरू शून्य रहे । त्यसपछि विस्तारै बाहिर जाने क्रम सुरु भयो । आर्थिक वर्ष २०७७।७८ मा यस्तो सङ्ख्या १ लाख ५६ हजार जति पुग्यो तर कोभिडको सङ्क्रमण कम हुँदै गएको, खोपको व्यवस्था हुन थालेको र विकसित देशहरूमा कोभिडपछिको पुनरुत्थानका क्रममा श्रमको अभाव हुन थालेका अवस्थामा नेपालबाट कोभिडका समयमा वैदेशिक काममा जान नपाएका कामदारहरू बाहिर खुकुलो हुँदै गएपछि जान थाले । आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा ६ लाख ३७ हजार र आर्थिक २०७९।८० मा अझै बढेर अहिलेसम्मकै उच्च ७ लाख ७५ हजार नेपालीहरू नयाँ र पुनः स्वीकृति लिएर वैदेशिक रोजगारीका लागि गए ।

वैदेशिक रोजगारीका अतिरिक्त अध्ययनका लागि थुप्रै विद्यार्थीहरू बाहिर पढन जान थाले । कोभिडपूर्वको आर्थिक वर्ष २०७५।७६ मा शिक्षाका लागि विदेशमा गएको रकम रु. ४६ अर्ब जति रहेको थियो । कोभिड सुरु भएपछि २०७६।७७ र २०७७।७८ मा वार्षिक रु. २५ अर्ब जति मात्र खर्च भएको थियो तर आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा रु. ६८ अर्ब र २०७९।८० मा रु. १०० अर्ब जति शिक्षाका लागि विदेशमा रकम गयो । अमेरिकी डलरमा आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा यस्तो खर्च १६२ प्रतिशतले बढ्यो भने आर्थिक वर्ष २०७९।८० मा थप ३८ प्रतिशतले बढ्यो । २०७८।७९ र २०७९।८० मा प्रत्येक वर्ष १ लाख जति विद्यार्थीले बाहिर पढ्न जानका लागि नो अच्नेक्सनपत्र लिएका थिए । यस्तो स्वीकृति नलिइकन पनि अध्ययन र तालिममा जाने गरेको पाइन्छ । यसले के देखाउँछ भने बढ्दो सङ्ख्यामा नेपाली विद्यार्थीहरू विदेशमा पढ्नका लागि गइरहेका छन् । संगसंगै विदेशमा बढ्दो सङ्ख्यामा नेपालीहरूको बसोबास भइरहेको छ । यससँगै पारिवारिक सदस्यहरू पनि विदेश गइरहेका छन् । कोभिडपछि रोजगार र अध्ययनका लागि उल्लेख्य सङ्ख्यामा नेपालीहरू बाहिर गएकाले पनि अर्थतन्त्रको आन्तरिक मागमा कमी आएको छ ।

तरलता र व्याजदरमा उतारचढावसँगै सुधारको दिशातर्फ

भारतीय रुपियासँग पेग विनिमय दर प्रणाली रहेका सन्दर्भमा शोधनान्तर खातामा आउने उतारचढावको प्रभाव बैकिङ प्रणालीको तरलतामा पर्दछ । शोधनान्तर

घाटामा जाँदा तरलता घट्ने र बचत हुँदा तरलता बढ्ने हुन्छ । तरलतामा आउने उतारचढावले बैकिङ प्रणालीको व्याजदरमा प्रभाव पार्दछ । तरलता बढ्दा व्याजदर घट्ने र तरलता घट्दा व्याजदर बढ्ने हुन्छ । आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा शोधनान्तर घाटा उल्लेख्य मात्रामा बढेपछि बैकिङ प्रणालीमा तरलता कमी आई व्याजदरहरू बढ्न गए । तरलताको कमीसँगै कर्जायोग्य साधनका अभावमा कर्जा प्रवाहको वृद्धिदरमा कमी आयो । कोभिडका समयमा तरलता बढ्दा वाणिज्य बैंकको कर्जाको औसत व्याजदर घट्न सुरु गरेको थियो । २०७८ असारमा सबैभन्दा कम ८.४३ प्रतिशतमा झरेको थियो तर पछि तरलता अभाव हुँदै जाँदा व्याजदर बढ्न सुरु गर्‍यो । २०७८।७९ को सुरु महिनादेखि व्याजदर बढ्न थाल्यो र पछि थप बढ्दै गई वाणिज्य बैंकको कर्जाको औसत व्याजदर २०७९ को माघमा सबैभन्दा बढी १३.०३ प्रतिशतसम्म पुग्यो ।

वाह्य क्षेत्रमा सुधार आउन थालेसँगै तरलतामा सुधार भई व्याजदर कम हुने क्रममा रहेको छ । २०७९ साल चैतदेखि यस्तो व्याजदरमा कमी आउन थालेको छ । शोधनान्तर स्थिति निरन्तर बचतमा रही विदेशी विनिमय सञ्चितिको मात्रा बढ्दै गएका सन्दर्भमा व्याजदरमा थप कमी आउने देखिन्छ । लामो समयसम्म कर्जाको उच्च व्याजदरका कारण कर्जा मागमा कमी आएको, ऋणीहरूलाई ऋण भुक्तानी गर्न गाह्रो भएको, निक्षेपमा व्याजदर बढेकाले उपभोगमा कमी ल्याएकाले वाह्य क्षेत्र सुधारमा सहयोग गरे पनि आन्तरिक गतिविधिमा शिथिलता ल्याउन सहयोग पुऱ्याएको छ । नेपालका सन्दर्भमा विगतलाई फर्केर हेर्दा पनि समय समयमा व्याजदरमा उतारचढाव आउने गरेको छ तसर्थ व्याजदर परिवर्तित हुने गरी कर्जा लिँदा व्याजदर परिवर्तनबाट हुनसक्ने सम्भावित प्रभावका सम्बन्धमा ऋणीहरूले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

तरलता सहज भई व्याजदर कम भएका अवस्थामा कर्जा प्रवाह खास गरी आयात गर्न, सेयर र घरजग्गातर्फ बढी प्रभावित भई सम्पत्तिका मूल्यहरू छोटो समयमा बढ्ने र बढाउने काम नेपालमा हुने गरेको छ । यसले गर्दा उपभोगमा थप बढी आयात बढाउन सहयोग पुऱ्याउने गरेको छ । आयात बढ्ने र न्यून व्याजदरका अवस्थामा अप्रत्यक्ष रूपमा पुँजी पलायनसम्म हुन जाँदा पुनः अर्थतन्त्रमा तरलताको कमी हुने गरेको छ । यसले गर्दा चक्रीय रूपमा व्याजदर तलमाथि हुने गरेको छ ।

राजस्व परिचालन कम हुँदा सरकारी वित्त व्यवस्थापन दबाबमा

कोभिड सुरु हुनुभन्दा अघि ५ वर्षको नेपाल सरकारको राजस्व सङ्कलन औसतमा १८ प्रतिशतले बढेको थियो ।

कोभिड हुने वर्ष सुरुदेखि नै आयात घटेको र कोभिड सुरु भएपछि थप घटेका कारण आर्थिक वर्ष २०७६।७७ मा राजस्व सङ्कलन ०.२ प्रतिशतले मात्र बढ्यो । वास्तवमा नेपाल सरकारको करिव आधाजसो राजस्व भन्सारमा आधारित रहेको छ तसर्थ आयात बढ्दा राजस्व बढ्ने र घट्दा घट्ने गर्दछ । २०७८।७९ मा बाह्य भेत्रमा दबाव परेपछि आयात घटाउने उपायहरू अवलम्बन गरेपछि सरकारको राजस्व सङ्कलन पनि प्रभावित हुन गयो । आर्थिक वर्ष २०७९।८० को राजस्व सङ्कलन ९.३ प्रतिशतले घट्यो । २०७९ को पुसदेखि आयातमा लगाइएको प्रतिबन्ध र बन्देजहरू हटाए पनि राजस्व सङ्कलनमा खासै सुधार हुन सकेको छैन । पेट्रोलियम पदार्थबाट चल्ने सवारी साधनमा सरकारले उच्च दरमा कर लगाएको छ । यस्ता सवारी साधनको आयातबाट भन्सार उल्लेख्य मात्रामा सङ्कलन हुने गर्दछ । २०७९ वैशाखमा नेपाल सरकारले १० वस्तुको आयातमा प्रतिबन्ध लगाउँदा तिनमा यस्ता सवारी साधनहरू पनि परेका थिए । सवारी साधनवाहेक वास्तवमा प्रतिबन्ध लगाए पनि चोरीपैठारी हुँदा अन्य वस्तुहरूको बजारमा खासै अभाव देखिएन ।

अहिले प्रतिबन्ध खुकूलो गर्दा पनि पेट्रोलियम पदार्थबाट चल्ने सवारी साधनको आयात खासै बढ्न सकेको छैन । वातावरण संरक्षणका दृष्टिले सरकारले विद्युतीय सवारी साधनहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर भन्सार छुट दिएकोले यस्ता सवारी साधनको आयात बढेको छ । बढ्दो पेट्रोलियम पदार्थको मूल्यलाई मध्यनजर गरेर अहिले उपभोक्ताहरू विद्युतीय सवारी साधनको खरिदतर्फ आकर्षित हुन थालेका छन् । यसले गर्दा आयात बढे पनि सरकारको राजस्व उल्लेख्य बढ्ने सम्भावना कम रहेको छ ।

अकांतर्फ सङ्घीयता कार्यान्वयनसँगै तीन तहको संरचना र बढ्दो सामाजिक सुरक्षाका कारण सरकारको खर्च निरन्तर बढिरहेको छ । खर्च र राजस्वको खाडल भर्न सरकारले आन्तरिक र बाह्य ऋण लिइरहेको छ । सरकारको ऋण आर्थिक वर्ष २०७९।८० मा कुल गाहंस्य उत्पादनको ४२ प्रतिशत पुगेको छ जुन ४ वर्षअगाडि २०७५।७६ मा २७ प्रतिशत मात्र थियो । यसले गर्दा ऋणको सावै व्याज भुक्तानीको दायित्व पनि बर्षेनी बढ्दो छ । यी सबै पक्षले हेर्दा सरकारी वित्त व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण मोडमा रहेको छ ।

बढ्दो विद्युतीय कारोबार

केही वर्ष अगाडिदेखि नै विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी गर्न सकिनुका अतिरिक्त अनलाइन कारोबार विश्वका देशहरूमा सुरु भइसकेको थियो । नेपालमा पनि केही काम सुरु भएका थिए तर जनविश्वास त्यति थिएन । कोभिडका समयमा

यसको सङ्क्रमणबाट बच्न कमभन्दा कम नगद कारोबार गर्नुपर्ने बाध्यता भयो जसले गर्दा विद्युतीय भुक्तानी व्यापक रूपमा फस्टाउन गयो । यसका अतिरिक्त मानिसहरू बजारमा सङ्क्रमणका डरले जान नसकेका अवस्थामा घरमै मगाउन सकिने गरी अनलाइन व्यापारको पनि सुरुवात भयो । अनलाइन व्यापार बढ्दै जाँदा परम्परागत व्यापार प्रभावित भएका छन् । अनलाइन व्यापार गर्न मुख्य बजार तथा सडकमा सट्टर चाहिने आवश्यकता रहँदैन । कुनै पनि कुनामा इन्टरनेटका माध्यमबाट जोडिएर व्यापार गर्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त बस्तीहरू विस्तार हुँदै जाँदा बजारहरू पनि बस्ती भएकै ठाउँतिर सन पुग्छन् । त्यसकारण अहिले मुख्य बजारकेन्द्र मानिएका ठाउँहरूमा कारोबार घट्दो छ र सट्टर र घरहरू खाली भएका छन् जसले गर्दा परम्परागत रूपमा बजार केन्द्रहरूमा व्यापार गरिरहेकाहरूको कारोबार घटेको स्थिति छ । वास्तवमा इन्टरनेट र यातायातको पहुँच विस्तारसँगै आन्तरिक व्यापारको ढाँचामा परिवर्तन आइरहेको छ र थप आइरहने देखिन्छ ।

३. अर्थतन्त्र सुधारका लागि अबको कार्यदिशा

कोभिड १९ स्वास्थ्य समस्या मात्र थिएन यसले विश्वव्यापी रूपमा आर्थिक समस्याहरू पनि सिर्जना गरेको छ । कोभिडको नकारात्मक प्रभावबाट उम्किन लाग्दै गर्दा रसिया र युकेनका विचको युद्धलागत बढ्दो भूराजनैतिक द्वन्द्वले विश्वव्यापी रूपमा थप समस्याहरू सिर्जना भएका छन् । विश्वव्यापी रूपमा उच्च मूल्यवृद्धि, उच्च व्याजदर, घट्दो आर्थिक वृद्धिदर, बढ्दो सार्वजनिक ऋणको मात्रा अहिले मुख्य समस्याका रूपमा रहेका छन् । प्रविधिको निरन्तर विकासले गर्दा आर्थिक गतिविधिहरूमा पनि परिवर्तन आइरहेको छ । यसले अर्थतन्त्रमा सकारात्मक एवम् नकारात्मक असरहरू पारिरहेको छ । नेपालका सन्दर्भमा कोभिडपश्चात्को अर्थतन्त्रलाई सही दिशामा लैजान देहायका कार्यदिशा अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ :

- (क) हाललाई शिथिल अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन आन्तरिक माग बढाउनु जरुरी छ । यसका लागि तत्काललाई उच्च प्रतिफल दिने विकास तथा भौतिक परियोजनाहरूको कार्यान्वयनलाई तीव्रता दिई पुँजीगत खर्च बढाउनेतर्फ ध्यान दिनुपर्दछ । सम्पन्न भइसकेका भौतिक पूर्वाधारहरू (विमानस्थल, सडक, सिचाई) आदिको गहन ढङ्गले सदुपयोग गरी आन्तरिक उत्पादन बढाउन उपयोग गर्ने नीति अवलम्बन गर्नु जरुरी छ ।
- (ख) नेपालमा राजनीतिक राष्ट्रवाद ज्यादै हावी छ तर हामीलाई आर्थिक राष्ट्रवाद चाहिएको छ । यो भनेको

अर्थतन्त्रको विकासका लागि ध्यान दिने, आन्तरिक उत्पादन र यसको उपभोग बढाउने, नेपालमा उपलब्ध प्राकृतिक साधनहरूको उच्चतम उपयोग गरी निर्यात बढाउने र यसका लागि रणनीतिक ढङ्गले विश्व बजारको खोजी गर्ने र आयात प्रतिस्थापनलाई जोड दिने भन्ने हो । आयातित वस्तुहरूलाई प्रतिस्थापन र निर्यात गर्न प्रतिस्पर्धी क्षमता बढाउनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि नवीनता र उद्यमशीलता बढाउने काम गर्नुपर्दछ जसले गर्दा उत्पादन लागत घटाउन सकियोस् साथै गहन अध्ययन र अनुसन्धान बढाएर नेपालको उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धी क्षमता बढाउनुपर्दछ ।

- (ग) कम लागतमा उत्पादन गर्न सकिएमा मूल्यवृद्धि कम गर्न सकिन्छ साथै उत्पादन र आय आजन्संग जोडिने हो भने मूल्यवृद्धिको नकारात्मक प्रभावबाट बच्न सकिन्छ ।
- (घ) नेपालको भूगोल अनुरूप कृषि, विश्व मूल्य अभिवृद्धि शृङ्खला अनुरूप औद्योगिक उत्पादन र नेपालको प्राकृतिक, भौगोलिक तथा सांस्कृतिक पशलाई समेटेर व्यापक रूपमा पर्यटन विस्तार गर्नुपर्ने र यी क्षेत्रका समस्याहरू प्रतिबद्धतापूर्ण ढङ्गले समाधान गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ ।
- (ङ) कर्जा लिएर सेयर बजार र घरजग्गामा लगानी गरेर सहजै कमाउनेतिर ध्यान दिनुभन्दा पनि कडा मेहनत, परिश्रम, नवीन कामहरू गरेर मूल्य र सम्पत्ति सिर्जना गर्ने काममा लाग्नुपर्दछ । नेपालमा उपलब्ध कृषि भूमि, वनजङ्गल, जलस्रोत र जडीबुटीको व्यावसायिक ढङ्गले उच्चतम प्रयोग गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।
- (च) कानुनी शासन, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, संस्थागत क्षमता विकास, मनोमानीभन्दा पढति र प्रणालीको विकास गरेर नेपालको अस्तव्यस्त अर्थतन्त्र तथा शासनव्यवस्थामा सुधार ल्याउनु जरुरी छ ।
- (छ) आर्थिक मुद्दाहरूमा बहस, छलफल, सहमति र यसबाट निस्कने निष्कर्षहरूलाई प्रतिबद्धतापूर्ण ढङ्गले कार्यान्वयन गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने खाँचो छ । सरकार, सरकारी संयन्त्र, बैंक तथा वित्तीय संस्था, अन्य सङ्घसंस्था र निजी क्षेत्रले क्षणिक नाफाभन्दा दिगो नाफाका लागि दीर्घकालीन दृष्टिकोण राखी आर्थिक समृद्धिको साक्षा लक्ष्य लिई सशक्त ढङ्गले आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।
- (ज) सही ढङ्गले कर्जा व्यवस्थापन गर्दै पुँजी बजारलाई

वैकल्पिक माध्यमबाट पुँजी परिचालन गरी बैंकिङ क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धात्मक अवस्था सिर्जना गर्नु जरुरी छ । वित्तीय बजारमा स्वस्थ प्रतिस्पर्धा र वाह्य पुँजी आप्रवाह बढाउने हो भने नेपालमा दिगो रूपमा व्याजदर कम हुन सक्छ । अर्थतन्त्र दरिलो भएमा पेग विनिमय दर परिवर्तन गर्न सकिन्छ । बजार निर्धारित विनिमय दरले बजारको उतारचढावलाई सम्बोधन गर्ने प्रयास गर्ने हुनाले व्याजदर स्थायित्व कायम राख्न सहयोग पुग्ने हुन्छ ।

४. निष्कर्ष

पछिल्ला वर्षहरूमा कोभिड १९ र भूराजनैतिक द्वन्द्वबाट गुझिरहेको विश्व अर्थतन्त्रसँगै नेपाली अर्थतन्त्र पनि विभिन्न ढङ्गले प्रभावित हुन पुगेको छ । हालको अवस्था हेर्दा नेपालको अर्थतन्त्र मिश्रित अवस्थामा रहेको छ । कोभिडपछि पुनरुत्थान भएको अर्थतन्त्र हालका वर्षमा केही शिथिल भएको छ, मूल्यवृद्धि उच्च छ र कर्जा अझै महँगै रहेको छ तापनि उच्च दबावबाट बच्ने शोधनान्तर स्थिति बचतमा पुगेको छ । विगतमा तीव्र दरमा घटेको विदेशी विनिमय सञ्चिति बढ्दो क्रममा रहेको छ । पर्यटन आगमन कोभिडपूर्वकै अवस्थामा पुगेको छ । उल्लेख्य सङ्ख्यामा वैदेशिक रोजगारीमा गएका र विप्रेषण बढाउनका लागि लिइएका नीतिहरूले गर्दा विप्रेषण आप्रवाह केही समय उच्च रहने देखिएको छ । बढ्दो विदेशी विनिमय सञ्चितिले गर्दा बैंकिङ प्रणालीमा तरलतामा सुधार भई व्याजदर घट्ने दिशामा अग्रसर छ ।

वास्तवमा गएका तीन वर्षमा कोभिड र विदेशी विनिमय सञ्चितिमा परेको दबाव भोगेर नेपाली अर्थतन्त्र सकुशल अगाडि बढिरहेको छ तर नेपालको अर्थतन्त्र आफैमा कमजोर छ, संरचनात्मक समस्याहरू पनि रहेका छन् । उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धी क्षमता खासै बढ्न सकेको छैन । आन्तरिक रोजगारी सृजना नहुँदा वाह्य रोजगारीमा निर्भर रहनुपरेको छ । कमजोर निर्यात, आयातमुखी राजस्व, बढ्दो सरकारी खर्चले दबावमा रहेको सरकारी वित्त व्यवस्थापन पनि चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

अल्पकालीनभन्दा पनि दीर्घकालीन दृष्टिबाट नेपाली अर्थतन्त्रको क्षमता र उत्पादकत्व बढाई विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धी क्षमता बढाउन आवश्यक छ । यस सन्दर्भमा सरोकारवालाहरूले माथि उल्लेख गरेका कार्यदिशाहरू अबलम्बन गर्न सकेमा आगामी दिनहरूमा नेपाली अर्थतन्त्र दरिलो हुन गई निरन्तर रूपमा आइरहने विभिन्न खालका दबावहरू झल्दै सहजै व्यवस्थापन गर्न सकिने गरी आन्तरिक क्षमता विकास हुन सक्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

पैसाको बोट

प्रतीक ढकाल

पबंतीय नियन्त्राकार

इतिहासको कुनै पनि घटनालाई कल्पना गरेकै भएमा पनि मस्तिष्कको पर्दामा हेर्न सकिन्छ, किताबमा पनि बडो सजीव ढङ्गले पढ्न सकिन्छ तर इतिहासलाई आफ्नै हातले छुन भने सकिदैन। जसरी छत आफ्नै घरको भए पनि र स्वयम् गृहपतिले नै माथि जान चाहेको भए पनि भन्दा लगाउनु पर्छ, त्यहाँ लालपुर्जा वा घरको स्वामित्वको अभिमानले काम गर्दैन। त्यसरी नै आफ्नै कथाको इतिहाससम्म पुग्न पनि कुनै न कुनै संयोजक वा माध्यमको पुल हालिनु आवश्यक हुन्छ। त्यसैले आज यो पङ्क्तिकार पनि कल्पना र किताबबाट मुक्त भएर हजरवाका आँखाबाट त्यो समय अर्थात् उहाँले बिताएको युवावस्थाका दिनहरूलाई हेर्ने प्रयत्न गर्दै छु। १९६४ सालको भदौ १३ गतेका दिन अर्थात् तत्कालको राणाकालीन समयको भौगोलिक विभाजनअनुसार धुम ताप्लेजुङको यादुरूप दोरुम्बा, अलिपछि आएर पञ्चायतकालको पाँचथरको अमरपुर र त्यसभन्दा पनि पछि आएर हालको गणतन्त्रले बनाएको हिलिहाड गाउँपालिकामा जन्मेका मेरा हजरवा अविकेशर ढकालले २०१६ साल जेठ १३ गतेका दिन भुटानको दागापेला जिल्लामा जन्मेको र जयपुर वुधवारे गाउँ पञ्चायतको बडा त. ५ मा भर्खर मात्र खुलेको प्राइमरी स्कूल जात थालेको आफ्नै नाति अर्थात् अहिले यो कुरो लेखिरहेको म प्रतीक ढकाललाई २०२३/२४ सालतिर भापामा सुनाएका कथाहरू अनौठा अनौठा र अहिलेको पुस्ताले कल्पना पनि गर्न नसक्ने खालका हुन्थे। उहाँले मलाई यस्ता धेरै कुराहरू सुनाउनुभएको छ जसमध्ये आज म बैँक, वित्त, मुद्रा, आर्थिक कारोबार र बजार-व्यवस्थाका बारेमा सुनेका केही कुराहरू मात्र पाठकलाई सुनाउन लागिरेहेको छु।

तर ती कुराहरूको चर्चा गर्नुभन्दा अगाडि भापाको त्यस क्षेत्रका गाउँहरूको तत्कालीन आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, जनसाङ्ख्यिक, शैक्षिक र सांस्कृतिक परिवेशको मनमनै कल्पना गरौं किनकि आँखा खोलेरभन्दा आँखा चिम्लेर बढी दृश्यहरू देख्न सकिन्छ। माथि भनिएकै छ -

कल्पनाशीलताले हामीलाई इतिहाससम्म पुग्न धेरै सजिलो बनाउँछ।

यसो सोच्नुहोस् त - विचमा आंगन छ। एकातिरको छेउमा गाईभैँसी बाँध्ने गुबाली बनाइको छ। अर्कातिर छुट्टै सानो भान्साघर छ। अनि त्यसैका छेउमा धोरै दुडुगा, माटो र अधिकांश चाहिँ काठले बनेको पालीसहितको सुन्दर घर छ। अनि त्यो घरमा पुग्ने आलीआलीको डोरेटो त छ- तर बाटो छैन। जङ्गलका विचमा वारा वा अलि सक्नेले त्रिपाल टाँगेर केही छापे पसलहरू खोलिएका छन् र त्यसैलाई नाम चलेको 'बजार' भनिन्छ। देश छ तर त्यसको आफ्नो मुद्रा छैन। त्यो देशभरिभै कतै कुनै विश्वविद्यालय छैन। घर छुने त कुरै छोडौं, देश जोड्ने पनि बाटो छैन। जिल्लाभरिमा बडो मुस्किलले एक वा दुई हाइस्कूलहरू चलेका छन् र त्यसमा पढाउने शिक्षकहरू प्रायः भारतबाट ल्याइएका छन्। कहीं कतै अस्पताल छैन, वरु कताकति नाम चलेका धामी-भाँकीहरू छन् र जनताको उपचारको जिम्मेवारी तिनैले वहन गरिरहेका छन्। जिल्लाभरिमा एस.एल.सी. पास गरेका मान्छेको सङ्ख्या औंलामै गन्न सकिने खालको छ। यदि गाउँमै कोही पढेलेखेको मान्छे छ भने ऊ काशी अर्थात् बनारसबाट पढेर आएको हो भन्ने कुरो स्वतः नै बुझिन्छ। काँधमा पित्तलका अक्षरले 'नेपुफो' लेखेको बिल्वा लगाएको एकजना मात्र प्रहरी कहीं कतैबाट गाउँमा आइपुग्यो भने सबै थर्कमान हुन्छन्। जहाँ प्रत्येक घरमा कोही न कोही विरामी छ र हरेक बेलुकाका पहेंला घाममा प्रत्येक घरमा लागोभागो मन्साउन कोही न कोही 'जान्ने' ले अवश्यै 'सेरगेम' गरिरहेकै छ। पैसा कसैसंग पनि छैन तर जङ्गल सबैतिर छ। आगो तापन अंगेनाका बरिपरि बसेका बेला पनि भूतप्रेतका कथावाहेक अरू केही सुन्न पाइदैन। सञ्चारका नाममा पुरै गाउँमा एउटा पनि रेडियो छैन र चिठीपत्रको कुरो हुँदा पनि काँचो धागोले बाँधेको पो छ, कि भनेर बडो सन्तस्त भएर बुझ्नुपर्ने स्थिति छ। अनि बुझेर पनि धोरै घरले मात्र आफ्नो चिठी आफै

पड्छन्, अधिकांश घरले त त्यही चिठी वाचन गरिदिनका लागि पनि जान्ने खेतालो खोज्नुपर्ने अवस्था छँदै छ । अ विकासको चर्चा गर्दा अहिले हामीले हुम्लाको कुनै विकट गाउँको जस्तो चित्र दिमागमा उताछौं, ठिक त्यस्तै हालत त्यस बेलाको भापाको पनि छ । अझ त्योभन्दा पनि खतरनाक बनाएको छ- औलोको विगविगीले । भापातिर त भनिन्थ्यो नै- कुनै मान्छेसँग एक मन (४० किलो) चामल छ भने बाँचुन्जेल खान पुगेर काज-किरिया गर्न पनि त्यही चामल पर्याप्त हुनेछ । भन्नुको मतलब सरदर आयुको हालत यस्तो छ । खतराको पक्ष अर्को पनि छ- भारतीय सिमाना नजिकै हुनु । जुनसुकै अपराध गरेर पनि मान्छे लालटिनमा एक 'पावा' मट्टिले पनि नवाली मेची तरिहाल्छ । किसानकै गोरु चोरिएर मेचीपारि पुगिहाल्छन् । इहना गाई-भैसी चोरिन्छन्, हुनेखाने र धनीमानीका घरबाट साइकल चोरिन्छन्, भान्साघरबाट भाँडाकुँडा चोरिन्छन्, कुन्युवाट धानका विटा चोरिन्छन् । यति मात्र होइन, खाएर बाँकी रहेको बासीभात पनि चोरिन्थ्यो कहिलेकाहीँ । त्यसैले चोरको पनि वर्गीकरण गरेको थियो तत्कालीन समाजले- गोरु चोर, भाँडा चोर, गहना चोर, साइकल चोर, बासीभाते चोर, बाखा चोर, टापटिपे चोर आदि भनेर ।

देश त नेपाल नै हो तर पैसा भने पुरै भारू चल्यो । हामी त सामान्य किनमेल गर्न पनि भारतको सीमावर्ती बजार नक्सालवाडी वा नजिकैको ठूलो सहर सिलिगुडी पुग्थ्यौं । अहिलेको वितामोडमा २/४ बटा छाप्रे चियापसल मात्र थिए जसलाई हामी 'दोकान' भन्ने गर्थौं । मूल चोकको बाटो पनि सामान्य चक्रेटोको क्रस मात्रै थियो र सबैभन्दा ठूलो कुरो त अहिलेको वितामोड क्षेत्रमा रू. ७०० मा एक बिघा नै जग्गा किन्न सकिन्थ्यो । तर पनि ठाउँ रूखो हुनाले खेती हुँदैन भनेर हजुरबाले त्यहाँ जग्गा नकिनी अलि माथि बुधवारको जयपुर भन्ने ठाउँमा आफ्नो परिवार थन्क्याउनुभएको थियो ।

अनि यही परिवेशमा हाम्रो बशवाटै स्कूल भर्ना भएको पहिलो भाग्यमानी नाति मलाई हजुरबाले अनौठा लाग्ने किस्साहरू सुनाउनुहुन्थ्यो । म उहाँको सबैभन्दा प्रिय पात्र किन पनि थिएँ भने उहाँका ६ बटी छोरी र एक भाइ मात्र छोरो जन्मिएका थिए । त्यही एउटा छोराबाट पनि लगातार दुइटी छोरी जन्मेपछि मात्र जन्मेको, सारा देवीघौँता गृहारेर बल्ल बल्ल पाइएको, त्यस बेलासम्मको एक मात्र नाति थिएँ म । त्यही माथि स्कूल पनि जान थालेको र जाँचमा पनि 'फस' हुन थालिसकेको मान्छे थिएँ म फुच्चो । अनि त म सानै मान्छे पनि सबैको हाडहाड हुने नै भएँ ।

त्यस बेला हाम्रा हातमा पर्ने सबैभन्दा ठूलो दरको पैसा भनेकै पित्तलको १० पैसे सिक्का हुन्थ्यो । त्रिभुवनका पालाको तामाको गहुँने ५ पैसे ह्याक पनि चलनचल्तीमै थियो तर पनि हामीलाई त्यति काममा आउँदैनथ्यो । त्यो वास्तवमै ह्याक भएकाले त्यसलाई हामी खोपी खेल्दा मात्र हुत्याउने ह्याकका रूपमा प्रयोग गर्दथ्यौं । अरू बेला हामीलाई चाहिने पैसा भनेकै पित्तलको १० पैसे र तामाको २ पैसे सिक्का थिए । यो १२ पैसाले ६४ पेजको एउटा रेलमाका कापी र एउटा सिङ्गो पेन्सिल किन्न पुगिहाल्थ्यो । त्योभन्दा बढी हामीलाई के नै चाहिन्थ्यो र ? अनि चाहियो नै भनेर रोडकराई नै गरे पनि दिन्थ्यो कसले र ?

तर त्यस समयमा पनि हाम्रा हातमा भारतीय सिक्का भने प्रशस्तै पर्दथे । हामीलाई भेट्न आउने हाम्रा आफन्तहरू प्रायः भुटान र भारततिरबाट आउने भएकाले नेपालीभन्दा भारतीय सिक्काहरूमा हाम्रो पहुँच बढी थियो । ती भारतीय सिक्काहरू त आकार, प्रकार, तौल, कुँदिएका चित्र, प्रयोग भएको धातु आदिका आधारमा पनि नेपालका भन्दा भने विचित्रका देखिन्थे ।

भुटान र भारतका विभिन्न ठाउँमा बस्ने आफन्तहरूसँग जब रैरकमको हिसाब-किताब मिलाउनुपरेको हुन्थ्यो तब मैले हजुरबाले भन्ने गरेको सुनेको थिएँ- "भारूभन्दा मोरू ठूलो हो ।" भारू १ रुपियाँको मूल्य नेपालमा मोरू १० आना मात्र हुन्छ । भारूभन्दा मोरू ठूलो हो भनेका बेला उहाँका अनुहारमा एउटा बेग्लै प्रकारको प्रदीप्ति देखिन्थ्यो । मलाई लाग्छ, देश बलियो हुँदा नागरिकले पनि सुरक्षित र बलियो भएको महसूस गर्छन् भनेको यही होला सायद ।

नेपालको मौद्रिक इतिहासमा कुनै समय भारूभन्दा नेरू ठूलो थियो कि थिएन ? रुपियाँ र दश आनाका अनुपातमा सरकारी हिसाब मिलाइयो कि मिलाइएन ? वा हालको सटही दरको डालो प्रणाली कसरी विकसित हुँदै आयो ? यो मेरो अहिलेको जिज्ञासाको विषय होइन । यस कुराको सत्य-तथ्य यस क्षेत्रका विज्ञहरूलाई प्रस्टै थाह छ- म गैरआर्थिक क्षेत्रको मान्छेले केही खोकिरहनै पर्दैन । म त सिर्फ हजुरबाको मौद्रिक ज्ञानका आधारमा उभिएर त्यस समयका बुझ्क मानिसहरूको धारणा भन्दै छु- त्यस बेलाको मौद्रिक मूल्यअनुसार भारूको मूल्य सानो र नेपाली पैसा मोरूको मूल्य ठूलो थियो ।

अनि पछि आएर हजुरबाको धरायसी हिसाब-किताबले फेरि अर्कै रूप देखाउन थाल्यो । घरमा पैसा राख्दा पनि भारू र नेरू छुट्ट्याएर राख्ने छोडियो । कहिलेकाहीँ पैसा

लेनदेन गरेको देखेन मौका परेका बेलामा हामी भुराले पनि एउटै मुठोमा दुवै देशका नोटहरू मिसाएर राखेको देख्न थाल्यौं । त्यस बेला हजुरबाले भन्न थालिसक्नुभएको थियो- "नेरू भारू सरावरी, इडुटै पैसा बरावरी ।"

समय आफ्नै गतिमा वगिरह्यो । बाहा छैन कति बेला के के भयो । विदेशमा बस्ने आफन्तहरू पनि हाम्रा घरमा आइरहे, हाम्रो कारोबार पनि चलिरह्यो उहाँहरूसंग । हिसाब-मिलान पनि गरिरहनुपन्यो । तर केही समयअघिदेखि नै हजुरबाले भन्न थालिसक्नुभएको थियो- "अब भारू ठुलो भयो, नेरूको भाउ घट्यो । हिसाब-किताब गर्दा अब यही अनुसार गर्नुपर्छ ।"

आफ्नो पैसा सानो भएको खिन्नता उहाँका अनुहारमा प्रस्टै देखिन्थ्यो । तर मौद्रिक बिनिमयको दर निर्धारण गर्ने कुरो उहाँको वशाको विषय थिएन ।

हाट भन जाने सिलसिलामै एक दिन रोड्याइ गरी गरी हजुरबाको पुच्छर भएर छिमेकी गाउँमा रहेको शनिश्चरे बजार पुगे । यस बजारलाई यतातिरको जनजिब्रोले 'सन्सरे' बजार भन्दथ्यो- हो, म पनि त्यही पुगे । काठको सानो टाँडे घरको बाहिरपट्टि नै बन्दुक बोकेर उभिएको एउटा मानिसमा मेरो नजर पन्यो । त्यो बन्दुक मान्छे र त्यस मान्छेले पहरा दिइरहेको त्यस घरलाई देखाउँदै हजुरबाले भन्नुभयो- "यो घर किराड । भाडा । मा लिएर ब्याङ्गा (बैंक) बसेको छ । यो घरभित्र त पैसैपैसा मात्र हुन्छ ब्याङ्गा बसेपछि । हाम्रो घर जत्रो त याँभित्र लोठ (नोट) कै थुप्रो होला । ज्वै चोर डाकाले पैसा चोरेर लैजान नपाऊनु भनेर बाहिर बन्दुक बोकेको गाठ (गार्ड) उभिएको छ । बाहिर एक जना रंगालोजस्तो उभिएको देखिए पनि भित्र अरू धेरै जना 'गाठ' ट्यान्ड्र्यान (अटेन्सन) भएर डिप्टीमा बसेका हुन्छन् । ती सबैका हातमा यस्तै बन्दुक हुन्छ । यस ब्याङ्गाको नाउँ नेपाल ब्याङ्गा हो । यो हाम्रै देशका आफ्नै राजाले खोलेको ब्याङ्गा हो । नेपालभरिका पैसा यसमै छ । त्यै भ'र सखारले पनि पुलिस पठा'र गाठ राखेको । यो त नेपाल देशको पैसाको बोट हो । यसमा त लोठैलोठ (नोटैनोट) फल्छ ।"

मैले जीवनमा पहिलो पल्ट कुनै बैंक देखें । ती बैंकहरूमध्ये पनि जुद्धशमशेरकै पालामा अर्थात् १९९४ सालको कार्तिक ३० गते स्थापना भएको नेपालकै सबैभन्दा जेठा बैंकका रूपमा रहेको नेपाल बैंक लिमिटेडको एउटा गौरवशाली शाखा देखें । त्यो पनि आफ्नै नजिकैको हाट शनिश्चरे बजारमा देखें । बैंकमा पैसा राखेको हुन्छ र त्यसलाई

सुरक्षा दिन सिपाही खाँटएका हुन्छन् भन्ने कुरा पनि थाहा पाएँ । तर पैसाको बोट भने हजुरबाले देखाउनुभएन । सोचें- घरभित्र जालीले छोपेर राखिएको हुँदो हो । त्यस बोटमा चाहिँ पातका टाउंमा नोट भुन्डिएका हुँदा हुन् । यो कुरो सुन्नासाथ वास्तवमा मलाई त्यो बोट हेर्ने रहर पलाइसकेको थियो । तर बन्दुक बोकेका सिपाहीहरू छेउमै उभिएको देखेपछि यताउता तल्केर हेर्ने आँट भने गर्न सकेको थिइनँ । के बाहा, इयाम्म बन्दुक पड्कायो भने त कथा त सक्किहाल्छ नि ।

बजारबाट फर्केको धेरै दिनसम्म पनि मेरो मनबाट त्यो पैसाको बोट उखेलिनै सकेन । कस्तो हुन्छ होला पैसाको बोट ? अशोक भै खिरिलो होला कि चौतारीको बर भै भ्याम्म परेको हुन्छ होला ? अथवा कुटुमिरो, कटहर, निवारो, काब्रो, पिंडारी, इमी वा के जस्तो ? मेरो दिमागमा पैसाको बोट मात्र खेल्न थाल्यो । कहिलेकाहीँ त सम्झेर भ्रसङ्ग पनि हुन थालें- कतै मैले पैसाको बिरुवा भेट्टाएर पनि त्तिनेर छोडेर पो हिंडे कि ? यसलाई चिन्नु धेरै जरुरी छ । अनि त के थियो र ! रात-दिन, सपना-विपना सबै बेला म पैसाको बोट कस्तो हुँदो हो भन्ने चिन्तनमै डुब थालें ।

अनि एक दिन मौका पारेर हजुरबालाई नै सोधें- "पैसाको बोट कस्तो हुन्छ हजुरबा ? मलाई पनि देखाउनु न एकपल्ट । जाऊँ न सन्सरेको नेपाल ब्याङ्गा ।"

मैले जिज्ञासा राखेको प्रश्नमै 'सन्सरेको ब्याङ्गा' भन्ने शब्दावली नपरेको भए त हजुरबाले पैसाको बोटको कुरै नयम्कनु हुने रहेछ । ठुला मान्छेले त कुरो चलेका बेला एउटा प्रसङ्गमा एकपटक भनिदिए- कुरै सिद्धियो पो हुने रहेछ त ! तर आफू त 'सप्रसङ्ग ब्याख्या गर' भन्ने ढाँचामा बानी लागेको विद्यार्थी विसिने कुरै थिएन । सायद मेरो बाल मनमा खेलेका कुराको आयतन अनुमान गर्नुभयो होला हजुरबाले र मलाई तानेर छेउमै बसाएर भन्नुभयो- "हेर नाति केटा ! पैसाको बोट भनेको धान, मकै, कोदो, केरा, सयपत्री, सिमलतरुल, बाँस, मल्लिङ्गोको बोटजस्तो बिरुवा हुने कुरो होइन । पैसा कुनै पनि प्रकारको बोटमा फल्दैन । तर सखारको हुकुमले 'न्यामकानून' बना'र पैसा एकै ठाउँमा थुपान पनि सक्छ, सबैतिर छर्न पनि सक्छ । यो देशाँ भ'को सपै पैसाको मालिक 'पान्सखार' (श्री ५ को सरकार) हो, अनि सखारको सपै पैसा यै ब्याङ्गामा भएपछि भएन त यो पैसाको बोट ? तर पान्सखारकै पैसाको बोट भए पनि यसमा अन्तको तुलफूलमा जस्तो फूल फुलेर चिचिला लागेर पैसा फल्ने होइन । यसमा त हामी गाउँ गाउँका

जनताले नै आफूसंग भएको पैसा लगेर राखिदिनुपर्छ ।”

मैले हजुरबाको कुरो केही पनि बुझिन । म कुरै नबुझेर अलमल्ल परेको भाव अनुहारमै देखियो होला सायद । अनि मेरो बुझाइको स्तरलाई समेत ध्यानमा राख्दै मलाई नै बुझाउने गरी हजुरबाले भन्न थाल्नुभयो- “कहिलेकाहीँ हामीसंग पनि अलि धेरै पैसा हुन्छ, हो कि होइन ? फलानाले धेरै धान बेच्यो, पाटा (जूट) बेच्यो, मनका मन मकै बेच्यो भन्ने हल्ला त चोर/डाँकाले पनि सुन्छन् नि, हैन त ? अनि हामीले त्यो पैसा कसरी जोगाउँछौं त, थाहा छ तलाई ? त्यो पैसा हामी सुरक्षाको राम्रो व्यवस्था भएको कुनै थरी, मुखिया, जिम्मुवाल वा जिम्दारकोमा लिएर जान्छौं । अनि, कागजमा हिसाब लेखेर उसैको जिम्मा लगाएर छोडेर आउँछौं । उसले हाम्रो पैसा जोगाइदिए बापत सालको सयकडा ५ लिन्छ । यो भनेको तैले अहिले चन्द्रप्रसाद जिम्दारका लगेर १०० रूप्ये राख्न दिइस् र आघौं यै बेला माग्नु गइस् भने तैले ९५ रूप्ये मात्र फिर्ता पाउँछस् । तर अब ता सुरक्षा दिएबापत साहुले गर्ने यस्तो उल्टो व्याजकट्टीलाई उल्टाउनु अब सखारले यो व्याज बनायो । यो व्याजले के गर्छ त भन्दाखेरि हामीले लगेर पैसा राखेपछि ‘गाठ’ राखेर जोगाइदिन्छ । अनि गाउँका ठालुलाई जस्तो सयकडा ५ को हिसाब कटाउनु पनि पर्दैन, यत्ले त भन्नु उल्टो व्याज पो दिन्छ त ! तैले राखेको १०० रूप्ये साहुको जस्तो घटेर ९५ हुँदैन, बरु उल्टै बढेर एक वर्षमा ११० रूप्ये हुन्छ । अब त देशभरिका किसानले यसैमा पैसा राख्न ल्याउँछन् । अनि लु हेर त- सखारलाई पनि विकास गर्ने छेलोखेलो पैसा यही जम्मा हुने भयो । किसानको पैसा पनि नखोटेईकन जोगियो । भन्नु उल्टै व्याज कमाइ भयो । सबैलाई चाहिने पैसा हो, त्यो त यही पो फल थाल्यो त ! अनि भएन त पैसाको बोट ? यस्ता कुरालाई त अलि मिलाएर बुझ्नुपर्छ क्या लाटा ? काँ सिधै पैसाको बोट भनेको हो त मैले ? पैसाको ‘सेन्टर’ पो भन्या हुँ त ! सन्सरे बजारमा सोमनाथहरूको एउटा घर छ होइन ? त्यो घरमा उनेरू त बस्नैन् । त्याँ त अर्कै एउटा बहृगाली परिवार बस्छ । उल्ले मैनेपिच्छे कँडुवाल बुढालाई फिडाइ तिच्छ । अब त्यो घर उनैका लागि पैसाको बोट भएन त लाटा ? मैनेपिच्छे पैसा फल्ले पैसाको बोट भएन त ! यो व्याज पनि त्यस्तै भन्नु ठुला पैसाको बोट हो भनेको ।”

समय यसरी बदलियो कि देशमा २००७ सालमा १०४ वर्ष नामो जहानिया राणाशासनको अन्त्य भयो, रेडियो नेपाल खुल्यो, २००८ सालदेखि त राष्ट्रको बजेट नै सार्वजनिक भएर आउन थाल्यो । लोक सेवा आयोगको स्थापना भयो,

निजामती सेवाको गठन भयो, त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भयो । मुलुक संयुक्त राष्ट्र सङ्घको सदस्य बल्यो । यही कालखण्डमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भयो, देशमा लागू हुने गरी संविधान आयो, बहुदलीय प्रणालीमा आधारित चुनाव भयो र जनताको छोरो विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला दुई तिहाई बहुमत प्राप्त गरी नेपालको पहिलो जननिर्वाचित प्रधानमन्त्री बने । त्यो सरकार पनि आफ्नै व्यवहारका कारण ढल्यो । देशमा पञ्चायतका नाममा नयाँ व्यवस्थाको सुरुवात भयो । देशलाई बडा वैज्ञानिक ढङ्गले १४ अञ्चल र ७५ जिल्लामा विभाजन गरियो । पूर्व-पश्चिम राजमार्गको शिलान्यास गरियो र काम पनि द्रुत गतिले अघि बढ्यो । राष्ट्रको दीर्घकालीन सुरक्षा संवेदनशीलतालाई ध्यानमा राख्दै दक्षिणी सिमाना क्षेत्रमा सेवानिवृत्त सुरक्षाकर्मीहरूलाई पुनर्वास गराइयो । हुलाकी राजमार्गको अवधारणा आयो । यही गौरवमय कालखण्डमा सिद्धार्थ राजमार्ग बन्यो, अरनिको राजमार्ग बन्यो, पृथ्वी राजमार्ग बन्यो र यो सानो र गरिव मुलुक पनि आफ्नै सडक सञ्जालमा गबं गर्ने ठाउँमा अघि बढ्दै गयो । मुलुक औद्योगिकीकरणका आठमा लम्किए गयो । साँच्चै भन्ने हो भने २०४६ पछि विभिन्न कारणले बन्द भएका उद्योगधन्दा यही कालमा स्थापित भएका थिए । यी सबै उद्योगहरू रोजगारीको राम्रो माध्यम बनेका थिए ।

परिवर्तनका यी सबै कुराको एकलो वित्तीय साक्षी बनेर नेपाल बैंक लिमिटेडले भूगोल पार्कबाट देशलाई नियालिरह्यो । विक्रमको २०२२ साल माघ १० गतेका दिन सरकारकै अर्को उपक्रमको फलस्वरूप दोस्रो बैंकका रूपमा उदाएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको स्थापना नहुञ्जेलसम्मको २८ वर्षको यो लामो कालखण्डमा नेपाली वित्तीय आकाशमा ‘नेपाल बैंक लिमिटेड’ वाहेक अरू कुनै पात्र नै अस्तित्वमा थिएन । जे थियो, एकलो ‘नेपाल बैंक लिमिटेड’ थियो । अनि त्यही नेपाल बैंक लिमिटेड पनि विराटनगरका जूट मिलहरूवाट उत्पादित डोरी बोकेर सिङ्गे देशलाई एकताको सूत्रमा जोड्न लागिपरेको थियो । जसरी पृथ्वीनारायण शाहले नेपालको भौगोलिक एकीकरण गरे, भानुभक्तले रामायणमार्फत भाषिक एकीकरण गरे त्यसरी नै नेपाल बैंक लिमिटेडले पनि नेपालको वित्तीय क्षेत्रको सहजीकरण र वजारीकरणमार्फत मुलुकलाई जोड्यो । मेरा हजुरबा पुस्ताले जानेको बैकिङ साक्षरता यसैको उपस्थितिको परिणाम थियो अनि यही कालखण्डमा नेपालमा नेपाली मुद्राको प्राचुर्य बढ्यो । सेना र हुलाक जस्ता पुराना संस्थाले जोडेको यस देशलाई नेपाल बैंकले

इतिहासमै पहिलो पटक बैकिङ सुविधा दियो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने नेपाल बैंकले बैकिङ कारोबार गर्न थालेको ठिक १९ वर्षपछि आफैलाई मार्गनिर्देशन गर्ने आमाका रूपमा राष्ट्र बैंकको स्थापना गर्नुपर्ने परिस्थितिको निर्माण गर्‍यो । त्यसैले आफ्नी आमा जन्माउने गौरव पनि यही नेपाल बैंक लिमिटेड लाई छ, जो आज संस्थापनाको ८७ औं जन्मोत्सव मनाइरहेदा पनि उत्तिकै तरंगताजा र 'नेवैलि' नै रहेको छ । समयसंगै चाउरी पर्ने त कुरै छोडौं, अझ डिजिटल बैकिङको सुन्दर अनुहार बोकेर हाम्रो नाति पुस्ताका सामू पनि उत्तिकै 'ग्याजेट-फ्रेन्डली' भएर उपस्थित छ ।

त्यस बेला सेयर बजार पनि थिएन । स्टक एक्सचेन्ज, नेप्से, धितोपत्र, बोनड, डिबेन्चर, इन्भेस्टमेन्ट आदि जस्ता शब्दहरू त सुनिएको पनि थिएन । सहरतिरका मान्छेले सुनेकै भए पनि गाउँतिर यो कुरो पुगेकै थिएन । त्यस बेला पनि हजुरबा बडो ढक्क भएर भन्नुहुन्थ्यो- "सुन र ऊनमा गरेको लगानी कहिल्यै पनि डुब्दैन । यसले जैले पनि नाफा नै दिन्छ ।"

सुन र ऊन ! सुनको भाउ जहिले पनि बढ्ने नै हो । म जुन समयको कुरो गर्दै छु, त्यस बेला सुनको मूल्य प्रतिटोला रू. २०० भन्दा पनि तलै हुँदो हो । हजुरबाको लगानीसम्बन्धी दृष्टिकोण बडो प्रस्ट थियो- फाल्टु पैसा हुनेले सुन किनेर राखे हुन्छ । यसले कहिल्यै पनि घाटा हुँदैन । त्यस्तै लगानीको अर्को क्षेत्र ऊन पनि फाइदाकारी हुन्छ । ऊन अर्थात् राडी, पाखी, भेडा, बाखापालनसंग जोडिएका सबै क्षेत्र । म अहिले पो आएर कुरो बुझ्दै छु- उहाँले त व्यावसायिक पशुपालनतर्फ पो सङ्केत गर्नुभएको रहेछ ।

घरव्यवहारका अरू मामिलामा पनि हजुरबा निकै खरो व्यक्तित्व हुनुहुन्थ्यो । उहाँको त एउटा स्थायी आदेश नै

थियो हामी परिवारका सबै सदस्यहरूलाई- "चाहे जोसुकैका बिचमा भए पनि हिसाब र निसाफ सधैं क्लियर हुनुपर्छ ।"

इमान्दारीका साथ भन्छु, जहाँ जहाँ हामीले यो सूत्र पूर्ण रूपमा लागू गर्न सक्यौं, त्यहाँको सम्बन्ध सधैं सुमधुर रह्यो । तर हिच्किचाहटका कारणले, मुख फोर्न नसकेका कारणले वा यति नजिकका मान्छेलाई त के भनिरहनुपर्ला र हो भनेर जहाँ जहाँ हामीले यो सूत्र लगाउन सकेनौं, त्यो त्यो ठाउँमा आखिर उहाँले नै भन्ने गरेको जस्तो 'पैसाको मुख रातो' भएरै छोड्यो । उहाँको भनाइ नै थियो- "हातले दिएर खुट्टाले खोज्ने काम नगर्नु । यो धेरै गाह्रो काम हो । यसो गर्न थाल्यो भने त दुनियाँले पैसा थन्क्याएको व्याडा पनि एक दिन डुब्छ ।"

अचेल पो यसो सम्झिँदा लाग्छ- मेले आफ्नो जीवनमा भेटेको पहिलो अर्थमन्त्री भने पनि, हाम्रो गार्हस्थ्य बैंकको कुशल गभर्नर भने पनि, सामाजिक क्षेत्रको व्यवस्थापक भने पनि वा मसँग साक्षात्कार भएका जीवनकै पहिलो मुद्राविज्ञ जे भने पनि उहाँ नै पो हुनु हुँदो रहेछ । मेरो त बैंक पनि उहाँ नै हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले मैले आफ्नो नाममा खोलेको पहिलो बैंक खाता पनि नेवैलिकै थियो । तर जिन्दगीले यसरी हत्यायो कि म भापाको मान्छेको पहिलो बैंक खाता नै नेवैलिको तानसेन (पाल्पा) शाखामा पुगेर खोलिएको ।

मेरा हजुरबा अब यो धर्तीमा हुनुहुन्न तर उहाँले चोर औंला तेस्याएर देखाएको नेपाल बैंक धर्तीमै छ । अब त म आफै पनि हजुरबा भइसकेको छु । नातिलाई अस्ति नै लगेर नेवैलिको गोठार शान्ता बसेको घर देखाइसकेँ । म चाहन्छु- अन्तरिक्षमा चन्द्र र सूर्य रहन्जेल धर्तीका प्रत्येक हजुरबाहरूले आफ्ना नाति-नातिनाहरूलाई औंलो तेस्याएर नेपाल बैंकतिर देखाइरहन् ।

अर्थतन्त्रको अवस्था र संरचनात्मक परिवर्तनको अपेक्षा

प्रेमप्रसाद आचार्य
उपनिर्देशक,
नेपाल राष्ट्र बैंक

देशको आर्थिक स्थिति

नेपालको अर्थतन्त्रको संरचना विश्लेषण गर्दा यो विस्तारै विस्तारै संरचनात्मक परिवर्तनका दिशामा अग्रसर हुँदै गइरहेको देखिन्छ। विगतमा समग्र अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको योगदान एक तिहाई रहेकामा हाल यो करिब एक चौथाइका हाराहारीमा झरेको छ। यसको हिस्सा सेवा क्षेत्रमा रूपान्तरित भएको छ। तर यस प्रकारको योगदानगत परिवर्तनलाई नै अपेक्षित मान्ने कि नमान्ने भन्ने विषय महत्त्वपूर्ण छ। खासमा यस प्रकारको परिवर्तनले समग्र अर्थव्यवस्था, रोजगारी, आय सिर्जना र विकासलगायतका विषयहरूमा सकारात्मक योगदान गर्छ वा गर्दैन भन्ने विषय गहन रहन्छ। यस लेखमा नेपालको समग्र अर्थतन्त्रको वर्तमान स्थितिका बारेमा जानकारी दिनुका साथै संरचनात्मक परिवर्तनका बारेमा चर्चा गरिएको छ।

पछिल्लो समय नेपालको अर्थतन्त्रमा आर्थिक परिसूचकहरू असन्तुलित बन्दै गइरहेको अवस्था छ। समग्र अर्थतन्त्र सही लयमा हिँडिरहेको छैन। आयात उच्च हुने गरेको, निर्यात अपेक्षित रूपमा बढ्न नसकेको, प्राप्तिको दरभन्दा भुक्तानीको आयाम फराकिलो बन्दै गइरहेका कारण चालू खाता घाटामा रहने गरेको, शोधनान्तरमा चाप कायमै रहेको, विदेशी विनिमय सञ्चिति केही सुधारका रूपमा देखिए पनि लगातार चाप परिरहेको, सरकारी खर्चको प्रवृत्ति अधिकांश वर्षहरूमा विनियोजन कुशलता कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता र वित्तीय अनुशासनबाट टाढा रहेको, मुद्रास्फीतिको चाप रहँदै आएको र पुँजी बजारमा उच्च मात्रामा उतारचढाव रहने गरेको अवस्था छ। फलस्वरूप अपेक्षित उच्च, फराकिलो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि हुन सकेको छैन जसबाट समग्र अर्थव्यवस्था जोखिमकै दिशातर्फ लम्किरहेको भान हुन्छ।

राजनैतिक वृत्त, आर्थिक तथा मौद्रिक बजार सही लयमा नभाएको, देशमा आर्थिक आयामहरूको विस्तार सङ्कुचन भएका कुराको प्रमाण आवश्यक देखिँदैन। त्यसको परिणामले नै बताइरहेको छ। बजारमा अराजकता मौलाएको अवस्था छ। वास्तवमा कुनै पनि क्षेत्रमा सन्तोष मान्ने अवस्था छैन। अनुशासनमा बस्नुपर्ने निकाय तथा ती निकायका व्यक्तिहरू नै अनुशासनका कडीमा कमजोर देखिने क्रम निरन्तर बढ्दो छ।

अलिकति मिहिन ढङ्गले सोच्ने हो भने सबैतिर निराशा र अस्तव्यस्तता मात्रै छैन। अर्को पक्षबाट मूल्याङ्कन गर्दा मुलुकको क्षमता तथा सबल पक्ष उत्तिकै दबिलो र भरोसायोग्य छ। संविधान कार्यान्वयन भइरहेको, संस्थागत संरचना पनि मजबुत पार्ने कार्यमा प्रयासहरू भइरहेका, कोभिडपछिको अर्थतन्त्र विस्तार हुँदै गरेको, राजनैतिक, शैक्षिक एवम् अन्य क्षेत्रमा जनचेतनाको स्तर बढेको, वित्तीय पहुँच उल्लेख्य मात्रामा बढेको, वित्तीय योजनाहरू व्यवस्थित हुँदै गरेका, अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा जनाइएका प्रतिबद्धताहरू पनि पूरा हुँदै गरेका, सङ्घ/प्रदेश र स्थानीय निकायहरू पनि विस्तारै विस्तारै व्यवस्थित र प्रभावकारी हुँदै गरेका लगायतका थुप्रै आयामहरूमा नेपालको अवस्था राम्रो नै देखिन्छ।

सङ्घीयताको मर्मबमोजिमका संरचनाहरू निर्माण भई कामहरू गर्न थालिएको अवस्था छ। प्रदेश र स्थानीय तहहरू संस्थागत रूपमा अगाडि बढ्न थालेको अवस्था छ। संविधानले तोकेको निर्वाचनमा पनि मुलुक गइरहेको स्थिति छ। आगामी समयमा पनि आन्तरिक अनुशासन तथा कर्पोरेट गभर्नेन्सलाई थप प्रभावकारी एवम् व्यवस्थित गर्दै प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ, जसका आधारमा आन्तरिक क्षमता अभिवृद्धिमाफत वास्तव्य जगतमा प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गरी आर्थिक लाभ तथा मुलुकको विकासका

लागि प्रभावकारी गति प्राप्त गर्न सकिने सम्भावना पनि प्रबल नै रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच र हाम्रा नीति तथा कार्यक्रमहरू

नेपालको दीर्घकालीन सोच, योजना र काम गराइका विचमा ठूलो अन्तर रहँदै आएको देखिन्छ । नेपालका सन्दर्भमा २०१३ सालदेखि नै योजनावद्ध विकासको खालनी भएर आजसम्म आइपुग्दा आजको समयमा हामी १५ औं योजना कार्यान्वयनको अन्तिम वर्षमा हामी छौं । अब १६ औं पञ्चवर्षीय योजना पनि आउन लागेको छ जसको आधारपत्रसमेत आइसकेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा प्रतिबद्धता जनाइएका विकासका योजना तथा हाम्रै दीर्घकालीन भिजनलाई पनि हामीले आत्मसात् गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । दिगो विकास लक्ष्य २०३० तथा हाम्रो २५ वर्षे दीर्घकालीन भिजनसँग तादात्म्य कायम हुने गरी अल्पकालीन तथा मध्यमकालीन नीति तथा कार्यक्रमहरू परिर्लक्षित गर्नुपर्नेमा त्यसो हुन नसकिरहेको अवस्था छ । वास्तवमा अल्पकालीन उतारचढावहरू भनेका क्षणिक हुन् र दीर्घकालीन सोचलाई आत्मसात् गर्ने गरी अल्पकालीन नीति तथा कार्यक्रमहरू परिर्लक्षित हुन आवश्यक हुन्छ ।

सार्वजनिक नीतिका उद्देश्य

साधारणतया सार्वजनिक नीतिको ध्येय भनेको सार्वजनिक हित र जनकल्याण गर्नु नै हो । बृहत् आर्थिक नीतिको उद्देश्य भनेको आर्थिक सुव्यवस्था कायम गर्नु हो । वित्त नीतिले स्रोतसाधनको उपयोगलाई प्राथमिकतामा राख्दै अधिकतम आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने लक्ष्य राखेको हुन्छ । सरकारी तथा सार्वजनिक निकायहरूबाट सञ्चालन गरिने योजना, नीति तथा कार्यक्रमहरूबाट समग्र अर्थतन्त्रमा आयआर्जन, रोजगारी र समग्र अर्थव्यवस्था, आर्थिक, सामाजिकलगायतका क्षेत्रहरूको विकासको अपेक्षा राखिएको हुन्छ जसबाट उच्च र फराकिलो आर्थिक वृद्धिको आधार तय हुन्छ ।

त्यसैगरी मौद्रिक नीतिले मौद्रिक व्यवस्थापनमार्फत राज्यका बृहत् आर्थिक लक्ष्यप्राप्तिलाई सहजीकरण गर्ने काम गर्दछ । नेपालका सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा राखिएका नेपाल राष्ट्र बैंकका उद्देश्यहरूमा आर्थिक स्थायित्व र अर्थतन्त्रको दिगो विकासका लागि

मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्ने आवश्यक मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति निर्माण गरी सोको व्यवस्थापन गर्ने, वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि र बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने र सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने रहेका छन् । समग्रमा, मूल्य र शोधनान्तर स्थायित्व, वित्तीय स्थायित्व, प्रभावकारी भुक्तानी प्रणालीको विकास नेपालको मौद्रिक नीतिका उद्देश्य रहँदै आएका छन् ।

सार्वजनिक नीतिबाट गरिने अपेक्षा

हरेक सार्वजनिक नीति आउँदा विद्यमान तमाम समस्याको हल होस् भन्ने अपेक्षा गरिएको देखिन्छ । हाम्रो जस्तो मुलुकमा कुनै एउटा नीति आयो कि सबै समाधान त्यो एउटा नीतिबाट होस् भन्ने जनअपेक्षा रहेको पाइन्छ । अनि नभएपछि निराशा आउने गरेको देखिन्छ । एउटा त नीति सही र यथार्थ धरातलमा आउनुपर्ने विषयमा विमर्शित राख्न आवश्यक छैन । अर्को एउटै नीतिबाट सबै समस्याको हल खोज्नु पनि युक्तिसङ्गत होइन तसर्थ सार्वजनिक नीतिबाट त्यति मात्र अपेक्षा सान्दर्भिक हुन्छ जति त्यस नीतिको क्षेत्र र दायरा हुन्छ । साथै नीतिका आ-आफ्नै खालका विशेषताहरू पनि हुने गर्दछन् ।

सार्वजनिक नीतिका सीमा

देशको आमूल परिवर्तन गर्ने काम कुनै एक नीतिसँग हुँदैन र हुने कुरा पनि होइन । देशको समग्र अर्थव्यवस्था कस्तो बनाउने ? दीर्घकालीन रणनीति के हुने ? भन्ने विषय कुनै एउटा नीति वा क्षेत्रले तय गर्ने विषय होइन । यो विषय एकै ठाउँबाट सम्पन्न होस् भन्ने अपेक्षा राख्नु मनासिब हुँदैन । यसको आधिकारिक निकाय भनेको राजनैतिक नेतृत्व, सरकार, योजना आयोग र संस्थागत रूपमा देशले अङ्गीकार गर्ने दीर्घकालीन भिजन नै हो । त्यसको प्रतिविम्ब संविधान हो । देशका लागि चाहिने आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने भनेको निजी क्षेत्र वा नेपाल राष्ट्र बैंक वा कुनै निकायको होइन । यो त बिल्कुल राज्यको हो । त्यो राज्य भनेको के हो भन्ने सवाल आउला फेरि ।

राज्य भनेको सरकार, सरकारको नीति र राज्य

सञ्चालनका लागि बनाइएका संरचना हुन् । यस संरचनाका दायराभित्र सबै पछिनु तर मूलभूत रूपमा सरकार र सरकारी नीति तथा सोच नै राज्य सञ्चालनको डाइभर हो । देशमा पूर्वाधार कसरी विकास गर्ने, औद्योगिक वातावरण कस्तो बनाउने, आम जनजीविकालाई कसरी सम्बोधन गर्ने, स्रोत व्यवस्थापन कसरी गर्ने, योजनाबद्ध विकास कसरी प्रभावकारी बनाउने भन्ने विषय राज्यको हो । यसमा मौद्रिक नीतिलगायतका नीतिहरूले सहजीकरण र क्षेत्रगत रूपमा योगदान गर्न सक्ने भए पनि आम रूपमा सम्पूर्ण उत्तरदायित्व नै बहन गर्ने भन्ने हुँदैन । उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने क्षमता पनि कुनै एक (जस्तो कि मौद्रिक नीति) नीतिले राख्न सक्तैन ।

आगामी रोडम्याप के हुने त ?

आजको देशको अर्थव्यवस्था तथा स्थिति भनेको विगतका नीति, योजना तथा काम गराइका परिणामहरूको समष्टि हो । विगतमा लिइएका सोच तथा योजनाहरू, हिजोका सरकार, हिजोका नीति, हिजोका काम गराइ लगायतका कारण आज समस्या आयो भनेर विगतलाई दोष दिएर बस्ने छुट आजका दिनमा काम गर्ने सरकार, निकाय तथा व्यक्ति कसैलाई हुँदैन । यसैती हेर्दा समस्या त आइरहेको देखिन्छ र यसमा बेलैमा सचेतना अपनाइएन भने धप जटिल हुने कुरा स्वाभाविक नै हो । यसलाई के कसरी राष्ट्रलाई केन्द्रमा राखेर काम गर्ने भन्ने नै हो ।

आजको आज भोलिको भोलि त समस्या समाधान हुँदैन तथापि आगामी समयमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरू, योजना आयोग, राष्ट्र बैकलगायतले उपयुक्त र सन्दर्भ सापेक्षित नीति, योजना र प्रक्रियामार्फत सुधारका लागि काम निरन्तर रूपमा सुफुवुफुका साथ बिनापूर्वाग्रह गर्नुपर्ने हुन्छ । समग्र विकास तथा अर्थतन्त्र सुधारको आधार निर्माणका निमित्त सरकार तथा अन्य निकायहरूले गर्नुपर्ने केही मुख्य मुख्य विषयहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहहरू

- नीति तथा कार्यक्रम एवम् बजेटलाई राज्यको आवश्यकतासंग संयोजन गर्ने

- नीति, रणनीति तथा कार्यक्रमलाई दीर्घकालीन सोच र योजनासंग तादात्म्य कायम गर्ने
- राज्यका विभिन्न तहमा निर्माण गरिने नीतिहरूलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि नीतिगत विषयमा गहन छलफल, विश्लेषण तथा समीक्षा गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने र त्यसका लागि विभिन्न आधारहरू तयार पार्ने
- नीतिहरूका लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न सहज बनाउन सार्वजनिक नीतिहरूलाई पूर्वअनुमानयोग्य बनाउने
- एउटा नीतिले अर्को नीति नचिन्ने परिपाटी हटाउनका लागि विभिन्न नीतिहरूका बिचमा अन्तर्सम्बन्ध कायम गर्ने
- समय समयमा उत्पन्न हुने असहजता हल गर्नका लागि विभिन्न निकायहरूका बिचमा समन्वय संयन्त्र निर्माण गर्ने र ती संयन्त्रहरूलाई प्रभावकारी बनाई समस्याहरू हल गर्ने
- आम व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन अन्तरनिकाय सञ्चार प्रभावकारी बनाउने
- वित्तीय बजार व्यवस्थापनका लागि उत्तरदायी नीति तथा ऐनहरू बनाउने
- मौद्रिक तथा वित्तीय समितिहरू बनाई प्राविधिक विषयमा दीर्घकालीन सोच निर्माण गर्ने र सो सोचका आधारमा वित्तीय क्षेत्र, धितोपत्र, निजी क्षेत्रलगायतलाई समन्वयात्मक रूपमा काम गर्ने वातावरण निर्माण गर्ने
- प्रादेशिक तथा स्थानीय स्तरका प्रोफाइल तयार पारी सोहीबमोजिमका नीति निर्माण गर्ने
- राज्य संयन्त्रमा अनावश्यक आर्थिक बोझ थप्ने संरचनाका सम्बन्धमा पुनर्विचार गर्ने
- राज्य सञ्चालनको मोडालिटीलाई पुनर्परिभाषित गर्ने
- संस्थागत संरचनालाई प्रभावकारी बनाई लक्षित उद्देश्य हासिलमा उत्तरदायी बनाउने ।

अन्य निकायहरू

- अन्य निकायहरूको पनि अर्थतन्त्रमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। सो सन्दर्भमा धितोपत्र बोर्डले पुँजी बजारको अभिभावकका रूपमा काम गरिरहेको हुन्छ। यसका अलावा बोर्डले सरकारलाई पुँजी बजारको विकासका निमित्त उपयुक्त सुझाव प्रदान गर्ने, सरकारको नीतिवमोजिम पुँजी बजारमार्फत स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने स्पष्ट रणनीति बनाई कार्यान्वयन गर्ने, पुँजी बजारको विकास तथा विस्तारका लागि विश्वसनीय पूर्वाधारको विकास गर्ने, बजारका लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको जोहो गर्ने कार्यमा समन्वय गर्ने आदि कार्यहरूमार्फत पुँजी बजारमा हाल देखिएका समस्याको समाधान र यसको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्न सक्ने आधार देखिन्छ। यसका लागि सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्ने तथा दीर्घकालीन रूपमा पनि समन्वय संयन्त्र बनाई काम गर्ने कुरामा विशेष ध्यान दिन आवश्यक छ। योजना आयोगले पनि देशको मूलभूत उद्देश्य प्राप्तिका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकायहरूका विचमा समन्वय संयन्त्र विकास गर्दै दीर्घकालीन योजना र सोचसंग तादात्म्य कायम गर्ने गरी अल्प र मध्यकालीन नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि मार्गनिर्देशन दिन आवश्यक छ। त्यस्तै, प्रदेशगत योजनाहरू तथा कार्यक्रमहरूलाई व्यवस्थित गर्दै मुलुकको मूल उद्देश्यलाई सार्थक बनाउने गरी कार्यान्वयन गर्ने मोडालिटी दिन आवश्यक छ।
- सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय निकायहरूले संविधान प्रदत्त अधिकारको सीमाभित्र रही प्रभावकारी सेवा प्रवाहका लागि व्यवस्थित रूपमा लाग्नुपर्ने हुन्छ। धर्मिलो पानीमा माछा समाउन खोज्ने प्रवृत्तिलाई जहिले पनि निरुत्साहित गर्न आवश्यक छ। स्वार्थकेन्द्रित समूहबाट सार्वजनिक निकाय र्त्तभर पनि प्रभावित हुनुहुँदैन। जति अप्ठेरो भए तापनि स्वतन्त्र आवाज बुलन्द गर्ने निजी क्षेत्र, विश्वविद्यालयका प्राध्यापकहरू, अनुसन्धानकर्ताहरू र उपभोक्ता हितार्थ निर्मित निकायहरूले निरन्तर रूपमा आफ्ना आवाज, सल्लाह, सुझाव र विश्लेषण दिने काममा कन्जुस्याई गर्नुहुँदैन।

समग्रमा सन् २०१९ को अन्त्यतिरबाट आएको कोभिड महामारी, रसिया र युकेनका विचको युद्ध, चीन र अमेरिकाका विचमा देखिएको व्यापार असमझदारी, पछिल्लो समय इजराइल र प्यालेस्टाइनका विचमा चर्किंदो द्वन्द्वलागतका बाह्य कारण तथा मुलुकभित्रैका राजनैतिक खिचातानी, अन्याय, संस्थागत संरचनाको फितलो अवस्था, अनुशासनको कमी, दीर्घकालीन सोच तथा रणनीतिसंग अल्पकालीन तथा मध्यकालीन नीति तथा कार्यक्रमहरूको फितलो संयोजन आदिका कारणले गर्दा नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक विकास पछाडि परेको हो। हालै अर्थतन्त्रमा देखिएका स्टेसपूर्ण अवस्थाहरू पनि यिनैका उपज हुन्। एउटा एउटा समस्या केलाएर हेर्नो भने फलानो व्यक्ति वा फलानो सोच वा फलानो नीतिका कारण नै समस्या सिर्जना भएको हो भन्ने कुरा आउला तर यथार्थमा नेपालको आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको, आर्थिक वृद्धिदर कम रहेको र त्यो पनि दिगो र समावेशी नभएको, मुलुकभित्र रोजगारका अवसरहरू नभएको, व्यापार घाटा उच्च रहेको, जस्ता समस्या नेपालका दीर्घकालीन समस्याका रूपमा स्थापित भइरहेका छन्। यी तमाम समस्याहरू एकदिन वा एउटा निकायका कारणभन्दा पनि संरचनागत जटिलताका कारण उज्वेका हुन्। विभिन्न निकाय तथा सरकारका आआफ्ना बाध्यता तथा सीमितता रहने गर्दछन्। हालको सरकारका पनि ती सीमितता अवश्य पनि हुन्छन्। यद्यपि, संविधानप्रदत्त अधिकार र संविधानमा नै राखिएका उद्देश्य हासिलका खातिर अपेक्षित लक्ष्यसहितको संरचनात्मक सुधारका लागि पाइला चाल्न अत्यावश्यक नै भइसकेको छ।

अहिलेको समयमा देखिएका समस्यामा पनि एक पक्षले अर्को पक्ष वा सरकारलाई दोष दिने भन्ने विषय होइन। यो त समग्र राज्यको चिन्तनको विषय हो। यसमा हामी केन्द्रीय बैंक नै सर्वसर्वा हो उसैले सबै गर्नुपर्छ भन्नेतिर लाग्यौ भने त्यो गम्भीर भुल हुनेछ। हो, कतिपय बैंकभित्रका संस्थागत सुशासनका विषयहरूमा विशेष ध्यान आवश्यक पक्कै पनि छ। यद्यपि संस्थागत रूपले हेर्दा तथ्य र तथ्याङ्कका हिसावले राष्ट्र बैंक अन्य निकायभन्दा बलियो छ। कर्मचारीका हिसावले पनि अन्य निकायका भन्दा अब्बल कर्मचारी बैंकमा छन्। नीति, प्रक्रिया, विधिहरूलाई व्यवस्थित गर्ने र सर्वोच्च

मौद्रिक निकायका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंक भिन्न छ र यो हुनु स्वाभाविक पनि हो । तर यसो भन्दैमा यता समस्या पन्यो-राष्ट्र बैंक, उता समस्या देखियो-राष्ट्र बैंक, यो भएन-राष्ट्र बैंक, त्यो भएन-राष्ट्र बैंक भन्ने खालको जुन मनोवृत्ति देखिएको छ त्यो बनाउनुहुँदैन । मौद्रिक व्यवस्थापनको पाटो र वित्तीय स्थायित्वका क्षेत्रमा मात्र बैंकलाई उत्तरदायी बनाउन आवश्यक छ । अन्य क्षेत्रहरू (जस्तै बाह्य क्षेत्र स्थायित्व, उत्पादन, रोजगारी, आर्थिक वृद्धि, स्रोतको समन्वयात्मक वितरण आदि) मा केन्द्रीय बैंक र मौद्रिक नीतिलाई सहजकर्ताका रूपमा काम गर्ने गरी संरचना निर्माणको प्रक्रिया विकास गर्दै जानुपर्छ जुन कुरा ऐनले पनि बैंकलाई प्रदान गरेको दायित्व हो ।

निष्कर्ष

सार्वजनिक नीति तथा योजना एवम् कार्यक्रमहरू यथार्थ धरातलका आधारमा निर्माण र कार्यान्वयन गरिने कुरामा कसैको पनि विमति रहँदैन । राष्ट्रको हितार्थ ल्याइने नीतिहरूलाई गलत मनसायका आधारमा व्याख्या गर्नुहुँदैन । नियमित रूपमा अद्यावधिक हुँदै गरेका तथ्य र तथ्याङ्कका आधारमा मुलुकको अर्थतन्त्रको अवस्था र भावी परिदृश्यका बारेमा जनसाधारणका लागि जारी गरिएका जानकारीहरूलाई गलत मनसायका आधारमा व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्नुहुँदैन । कुनै पनि सरकार तथा निकायले गलत मनसायका आधारमा नीति बनाउने भन्ने हुँदैन । सरकार र आधिकारिक निकायबाट

गलत मनसायका साथ नीति तथा कार्यक्रमहरू जारी गर्ने परिपाटी हुँदैन । कमजोरी हुने भनेको उपयुक्त विश्लेषणको कमी तथा प्रभाव आँकलनमा अदुरदर्शिता रहन सक्छ । त्यसलाई सुधार गर्नु सबैको दायित्व हो । देशको आर्थिक अवस्था कस्तो छ ? चुनौतीहरू के के छन् ? आगामी परिदृश्य कस्तो देखिन्छ ? हामीले के के विषयमा ध्यान दिन आवश्यक छ ? भन्ने विषय कुनै न कुनै निकायबाट जानकारी हुनुपर्दछ । कसैले पनि जानकारी नगराउने हो भने अंधाराको यात्राजस्तो हुन्छ । नयाँ संरचना निर्माणका लागि पहलभन्दा पनि भइरहेका संरचनाको प्रभावकारी उपयोगमार्फत समग्र अर्थतन्त्रको नयाँ दिशानिर्देश नै हालको आवश्यकता हो । यो नै अर्थतन्त्रका लागि अपेक्षित संरचनात्मक परिवर्तन हो ।

हालको अवस्थामा अर्थतन्त्र सकिनै लाग्यो, गइहाल्यो, ल बर्बादै भयो भन्ने होइन तर हालका समयमा अर्थतन्त्रमा जुन खालको प्रवृत्ति देखिँदै छ त्यसलाई समयमै बुझेर चुनौतीको सामना गर्ने खालका नीति एवम् कार्यक्रमहरू अबलम्बन गरिएन भने भन्नु ठुला चुनौतीहरू आउन सक्छन् भन्ने मात्र हो । यसलाई सोही रूपमा सबै पक्ष (सरकार, निजी क्षेत्र, सहकारी, व्यवसायी, आम जनसाधारण) ले अड्गीकार गर्न आवश्यक देखिन्छ । त्यसकारण राज्यका सबै निकाय, सरकार, हाम्रो सोच, आत्मसम्मानको भावना, राष्ट्रप्रतिको सच्चरित्रताले मात्र आगामी बाटो सुन्दर बनाउन सकिन्छ ।

बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐनः सामान्य परिचय

महेशकुमार पुरी

अधिवक्ता

सामान्य परिचय

सामान्य रूपमा कानून भनेको मानिसलाई अनुशासनमा राख्ने महत्वपूर्ण हतियार हो । मानव विकासको सुरुवाती चरणमा अहिलेको जस्तो प्रस्ट कानुनी व्यवस्था थिएन । मानव विकासको पूर्वार्धमा मुख्य रूपमा धर्मशास्त्रलाई कानूनका रूपमा लिएको पाइन्थ्यो । धर्मशास्त्रले नगर्नु वा पाप भनेका कुरा मानिस गर्दैनथे भने धर्मशास्त्रले गर्नु वा धर्म भनेका कुरा गर्दा मानिस आनन्द मान्दथे । यसरी विकास भएको मानव समाज अहिलेको आधुनिक समाजमा आइपुग्दा संविधान, ऐन, कानूनमा प्रवेश गरेको छ । अहिले कानूनले गर्नु भनेको कुरा नगर्नु तथा नगर्नु भनेको कुरा गर्नुलाई कसुर मानिन्छ । मानव समाजलाई व्यवस्थित गर्न अहिले धेरैओटा कानून बनाएर लागू गरिएको छ । वास्तविक रूपमा कानून निर्माण गरेर सजायको व्यवस्था यस कारण गरिन्छ कि जसका कारण कसैले सजाय पाएको देखेर वा सुनेर अरूले थप अपराध नगरोस् । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा भएका अपराधलाई न्यूनीकरण गर्न बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन २०६४ को व्यवस्था गरेको छ । सर्वसाधारण मानिसलाई ऐन कानूनका कुरा तथा त्यसले बताउन खोजेको मनसायलाई बुझ्न गाह्रो पर्दछ । त्यसैले यस लेखमा बैंकिङ क्षेत्रमा भएको मौजुदा कानूनमा रहेको व्यवस्थालाई सामान्य जनसाधारणको भाषामा बुझाउन प्रयत्न गरिएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था भनेको जनताको आर्थिक कारोबार गर्ने भरपर्दो संस्थाका रूपमा स्थापित सङ्गठन हो । बैंक तथा वित्तीय संस्था कम्पनी ऐनअनुसार स्थापित संस्था हो । यो संस्था कानूनबाट स्थापित हुन्छ भने कानूनबाट नै विघटित समेत हुन्छ त्यसैले बैंकलाई कानुनी व्यक्ति भनिन्छ । हामीले सामान्य भाषामा बुझ्नुपर्दा बैंकले सर्वसाधारणको पैसा निक्षेप (वचत) रूपमा स्वीकार गर्दछ । सोही रकमको परिचालन गरेर निक्षेपकर्तालाई ब्याज दिने गर्दछ भने समस्यामा परेका मानिसलाई कर्जासमेत प्रवाह गर्दछ । यसरी कर्जा प्रवाह गर्दा सबै मानिसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जालाई समयमा नै फिर्ता गर्छन् वा नियमको पालन गर्दछन् भन्ने हुँदैन । कतिपय

ऋणीले वेइमानी गर्ने गर्दछन् । यसरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाका क्षेत्रमा भएका नीति नियम विपरीत भएका काम कारवाहीलाई नियमन गर्न बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन २०६४ को व्यवस्था गरिएको छ । यस ऐनलाई सर्वप्रथम मिति २०७३।०६।१८ मा संशोधन गरी लागू गरिएको छ । बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को परिच्छेद २ मा बैंकिङ कसुरसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ जसमा मुख्य मुख्य निम्न कसुरहरू रहेका छन् :

मौजुदा कानून

बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐनको दफा ३ मा अतिरिक्त रूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्न नहुने भन्ने उल्लेख गरिएको छ । सो दफामा नक्कली कागजात पेस गरी खाता खोल्न तथा त्यस प्रकार खोलिएको खातामा कुनै पनि बैंकिङ कारोबार गर्नुहुँदैन भनी प्रस्ट व्यवस्था छ साथै सोही दफाको देहाय (ग) मा आफ्नो खातामा पर्याप्त मौजुदा त भएको जानी जानी चेक काटी दिनुहुँदैन भनी स्पष्ट कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । हाल व्यवहारमा यही कानुनी व्यवस्थावमोजिम धेरैभन्दा धेरै मुद्दाहरू सिर्जना भएको पाउन सकिन्छ । चेक अनादर मुद्दालाई विद्यमान कानुनी व्यवस्थामा दुईओटा कानुनी उपचारको बाटो छ । एउटा बैंकिङ कसुरअन्तर्गत फौजदारी कसुरबाट प्रहरी कहाँ उजुरी दिने अर्को विनिमय अधिकारपत्र ऐन २०३१ अनुसार अदालतबाट मुद्दा अधि बढाउने । यी दुवै कानुनी व्यवस्थामा सामान्यतया मानिसहरूले प्रहरीबाटै जाहेरी दिई मुद्दा अधि बढाउने गरेको पाइन्छ । यसमा पीडितले पाउने रकम भनेको चेक बराबरको मात्रै हो । तर पीडकले त्यति नै जरिवानासमेत तिर्नुपर्ने भएकाले पीडितलाई बढी आर्थिक भार पर्ने देखिन्छ । सामान्यतया मानिसको मनोविज्ञानमा प्रहरीकहाँ उजुरी गरेपछि धुन्छ अनि जसरी भए पनि पैसा दिन्छ भन्ने मनोविज्ञानले काम गरेको देखिन्छ । अर्को विनिमय अधिकारपत्र ऐनअनुसार मुद्दा दतां गर्दा कानून व्यवसायी राख्नुपर्ने तथा अदालती प्रक्रिया अलि ढिलो हुने भएकाले पीडित त्यतातिर नगएको देखिन्छ । वास्तवमा भन्नुपर्दा विनिमय अधिकारपत्र ऐनवमोजिम मुद्दा अधि बढाउंदा पीडितलाई प्रचलित ब्याजसमेत आउने तथा मुद्दा

गर्दा लागेको खर्चसमेत पीडकबाट भराउने भएकाले यो बढी पीडितमैत्री व्यवस्थाका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

यसैगरी सोही ऐनको दफा ५ मा अनधिकृत रूपमा कसैको खाताबाट रकम निकाल्न तथा रकमान्तर गर्नु हुँदैन भनी कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । यसो गर्ने कसुरदारलाई विगोबमोजिम जरिवाना र कैद सजायको व्यवस्था गरेको छ ।

सोही ऐनको दफा ६ मा विद्युतीय माध्यमको दुरुपयोग वा अनधिकृत प्रयोग गरी भुक्तानी लिन वा दिन नहुने भनी व्यवस्था गरिएको छ । यस दफाबमोजिम कसैले कसैको बैंक खाताबाट ए.टी.एम. तथा मोबाइल बैंकिङका माध्यमबाट रकम निकाल्न वा दुरुपयोग गर्न नहुने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो कसुर गर्नेलाई समेत जरिवाना र कैद सजायको व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा ७ मा अनधिकृत रूपमा कर्जा लिन वा दिन नहुने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । यस दफाअन्तर्गत विभिन्न प्रकरणमा कर्जा लगानी गर्दा तथा कर्जा लिँदा फूटो विवरण पेस गरी कर्जा लिन नहुने कानुनी व्यवस्था छ । वर्तमान समयमा मानिसहरू यस दफाअन्तर्गतका कसुरमा बढी संलग्न भएको पाइन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारीलाई प्रभाव वा दबावमा पारी कर्जा लिन, कमसल धितो राख्ने, एउटै धितोलाई एकभन्दा बढी ठाउँमा प्रयोग गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारी, सञ्चालक स्वयम्ले कर्मचारीको हैसियतले पाउनुपर्ने भन्दा बढी सुविधा प्राप्त गर्ने, व्यवसाय गर्ने वित्तीय हैसियत नभएका मानिसलाई कर्जा दिन वा लिन प्रोत्साहन गर्ने, ग्राहकको आवश्यकताभन्दा बढी कर्जा लिन/दिने, कर्जा सुविधा उपलब्ध गराएवापत आर्थिक लाभ लिने जस्ता अपराध गरेका घटना हामी दिन प्रतिदिन सुनिरहेका हुन्छौं । यस किसिमको कसुर गर्ने मानिसलाई विगो भराइ विगोबमोजिमको जरिवाना र कैद सजायसमेतको व्यवस्था गरिएको छ ।

यसै गरी दफा ८ मा कर्जाको दुरुपयोग गर्न नहुने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जुन प्रयोजनका लागि कर्जा लिएको हो सोही प्रयोजनमा उपयोग गर्नुपर्दछ । वर्तमानमा मानिसले कर्जा लिँदा एउटा काम देखाउने र कर्जा लिइसकेपछि अर्को काममा लगाउने गरेको पाइन्छ । यस दफाबमोजिमको कसुर गर्ने व्यक्तिलाई कसुरको मात्रानुसार दण्ड तथा जरिवानाको व्यवस्थासमेत गरिएको छ ।

यसै गरी दफा ९ मा बैंकिङ स्रोत, साधन र सम्पत्तिको दुरुपयोग गर्न नहुने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । यस दफामा बैंक वा वित्तीय संस्था सञ्चालक, कर्मचारी, एजेन्ट वा कुनै वित्तीय स्वार्थ रहेको सेयरधनी वा कुनै पनि सञ्चालकले नीतिनियममा व्यवस्था भएको भन्दा बढी

सेवासुविधा वा आर्थिक अपचलन गर्नुहुँदैन भन्ने हुन्छ । यस्तो कसुर गर्ने मानिसलाई कसुरको मात्रा हेरी दण्ड जरिवाना तथा कैदसमेतको व्यवस्था गरिएको छ ।

यसै गरी दफा १० मा ऋणीले रकम भिक्त र सम्पत्ति प्राप्त गर्न नपाउने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिएको व्यक्तिले सो कर्जाको भाकाभित्र सावाँ व्याज नतिरी, कालो सूचीमा परेको व्यक्तिले बैंकमा तिन बुझाउनुपर्ने सम्पूर्ण दायित्व चुक्ता नगरी बैंकिङ कारोबार गर्न नपाउने कानुनी व्यवस्था छ ।

यसै गरी दफा ११ मा ऋणीको चालू परियोजनालाई नोक्सान हुने गरी ऋण वा सुविधा रोक्न नहुने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । यसमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले ऋणीको कुनै परियोजनाका लागि कर्जा वा सुविधा स्वीकृत गरी पहिलो किस्ता प्रदान गरिसकेपछि पर्याप्त आधार र मनासिव कारणविना ऋणीको चालू परियोजनालाई नोक्सान हुने गरी बाँकी किस्ता कर्जा वा सुविधा दिन विचमा रोक्न नहुने व्यवस्था गरेको छ ।

यसै गरी दफा १२ मा कागजात वा खाता बही सच्च्याई कित्ते वा जालसाजी गरी हानिनोक्सानी पुऱ्याउने नहुने व्यवस्था गरिएको छ । कसैले बैंक वा वित्तीय संस्थाको कागजातलाई आफ्नो हितमा केरमेट गरी प्रयोग गर्न वा मलतव फरक पार्न नहुने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो कसुर गर्ने मानिसलाई दण्ड जरिवानाको व्यवस्था गरिएको छ ।

यसै गरी १२ (क) मा बैंक वा वित्तीय वा सहकारी संस्था वा सङ्घलाई कामकारवाही गर्न नहुने व्यवस्था छ । बैंक वा वित्तीय संस्थालाई नोक्सानी पार्ने मनसायले कुनै पनि व्यक्तिले अनुचित लाभ लिने मनसाय राखी कुनै नक्कली कागज बनाई, अरूका नाममा आफ्नो नाम राखी वा आफ्नो नाममा अरूको नाम राखी, बैंक वा वित्तीय संस्थाको सम्पत्ति मेरो हो भनी कुनै पनि नक्कली काम कारवाहीले बैंक वा वित्तीय संस्थालाई ठगनुहुँदैन । यसरी ठग्ने मानिसलाई दण्ड सजायको व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा १३ मा बढी, कम वा गलत मूल्याङ्कन तथा वित्तीय विवरण तयार गर्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ । बैंक वा वित्तीय संस्थाबाट धितो राखी कर्जा सुविधा लिँदा वा लिलाम सक्दा धितोको प्रचलित मूल्यभन्दा कम वा बेसी मूल्याङ्कन राखी मूल्याङ्कन गर्नुहुँदैन । यसो गर्दा समेत दण्ड सजायको व्यवस्था छ ।

दफा १४ मा अनियमित आर्थिक तथा वित्तीय कारोबार गर्न गराउने नहुने भनी व्यवस्था गरिएको छ । यसमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई हानिनोक्सानी पुऱ्याउने मनसायले कसैले पनि काम गर्नु गराउनु हुँदैन । कसैले कुनै पनि प्रभावमा परेर वा पारेर गरिएको कारोबार दण्डनीय हुन्छ । यस्तो

कसुर गर्नेलाई दण्ड सजायको व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा १४ (क) मा हुकुमीको कारोबार गर्न नहुने व्यवस्था गरिएको छ । कानूनले यस्तो काम गर्ने गराउने कार्यलाई निषेध गरे तापनि व्यवहारमा मानिसहरू यस किसिमको कार्यमा संलग्न भएको पाइन्छ । यस्तो कार्यलाई दण्डनीय अपराध मानी दण्ड जरिवानाको व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा १४ (ख) मा गैरकानूनी रूपमा बैंकिङ कारोबार गर्न नहुने भनी व्यवस्था गरिएको छ । सहकारी ऐन, २०४८ बमोजिम दर्ता भएका सहकारी संस्था वा सङ्घले सोही ऐनको दफा २६ को उपदफा (२) बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त नगरी बैंकिङ कारोबार गर्न वा गराउन नहुने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो कार्यलाई दण्डनीय अपराध मानी दण्ड जरिवानाको व्यवस्था गरिएको छ ।

निष्कर्ष

बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा भएका काम कारवाहीलाई नियमित तथा प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को व्यवस्था गरिएको हो । यो ऐन २०६४/१०/२३ मा प्रमाणीकरण भएको छ भने यस ऐनलाई २०७३/६/१८ मा पहिलो पटक संशोधन गरिएको छ । समाज परिवर्तनशील छ । समाजसंगसंगै मानिसका इच्छा एवम् चाहना र आवश्यकतासमेत परिवर्तनशील छन् । अहिलेको विश्वमा मुख्य गरेर विज्ञान तथा प्रविधिको तीव्र विकास र सामाजिक सञ्जालको अधिक प्रयोगले दिन प्रतिदिन मानिसका काम गर्ने शैली, तरिका आदिमा परिवर्तन आएका छन् । यी यावत् परिवर्तनलाई आत्मसात् गरेर ऐन तथा कानूनहरूसमेत बन्नुपर्ने आजको आवश्यकता छ । बैंकका क्षेत्रमा २०६४ सालमा बनेको कानूनमा तत्कालीन अवस्थामा बैंकिङ क्षेत्रमा घटेका अपराधलाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्य राखेर ऐन तथा कानूनको तर्जुमा गरिएको थियो । सो कानून निर्माण भएर कार्यान्वयनमा आएको पनि अब लगभग दुई दशक हुन लागेको छ । यस विचमा बैंकिङ क्षेत्रमा अपराध गर्ने तौरतरिकामा समेत परिवर्तन आएको छ । विशेष गरेर सामाजिक सञ्जालको व्यापक विकास तथा बैंकिङ क्षेत्रमा समेत विद्युतीय कारोबार र त्यसबाट सिर्जना भएका समस्या दिनानुदिन बढिरहेको छ । त्यसैले बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐनसमेत समयअनुसार परिवर्तन

हुनु जरुरी छ । यो लेख लेखिरहँदा व्यवस्थापिकामा बैंकिङ कसुरको नयाँ कानूनको विधेयकमाथि छलफल भइरहेको समाचार प्राप्त भएको छ । के कस्तो संशोधन आउँछ त्यो हेर्न बाँकी छ । अहिलेको विद्यमान कानूनी व्यवस्थाले सबै प्रकारका बैंकिङ अपराधलाई सम्बोधन नगरेको अवस्थालाई कसैले नकानून मिल्दैन । अहिले बैंकिङ क्षेत्रमा ए.टी.एम. मेसिन फुटाएर चोरी गर्ने, ए.टी.एम.को पासवर्ड ह्याकिङ गर्ने, विद्युतीय माध्यमबाट अर्काको खाताबाट पैसा निकाल्ने जस्ता अपराध बढेको पाइन्छ । यस्ता अपराधलाई बैंकिङ कानूनले सम्बोधन गरेको अवस्था छैन । आजको एक्काइसौं शताब्दीलाई विश्वव्यापीकरणको युग भनिन्छ । आज मानिस एक ठाउँमा बसेर संसारका कुनाकुनामा भए गरेका काम एवम् क्रियाकलापहरूको अवलोकन गर्दछ । व्यापार व्यवसायसमेत विश्वव्यापी रूपमा बढेको छ । यस्तो अवस्थामा बैंकिङ सेवासमेत एक देशमा मात्र सीमित नरहेर अन्तरदेशीय रूपमा विकास भएको पाइन्छ । यसो हुँदा बैंकसंग सम्बन्धित अपराधसमेत विश्वव्यापी भएको छ । हाल विद्यमान बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐनले यस्तो अपराधलाई मुलुकी फौजदारी कसुरसँग सम्बन्धित बनाएर हेरेको अवस्था छ ।

समाजमा हरेक अपराध दण्डनीय नै हुन्छन् । तथापि बैंक भनेको विश्वासिलो संस्था हो । निक्षेपकर्ताले ठूलो विश्वासका साथ आफ्नो सम्पत्ति बैंकलाई जिम्मा दिएको हुन्छ भने बैंकले समेत विश्वासका साथ ग्राहकलाई लगानी गरेको हुन्छ । यी दुवै क्षेत्रबाट विश्वासघात भई रकम हिनामिना भयो भने निक्षेपकर्ता तथा स्वयम् बैंकलाई नोक्सानी पर्न जान्छ । यसरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कारोबार विश्वासिलो एवम् भरपर्दो होस् भनेर नै यस क्षेत्रमा भएका तथा हुन सक्ने सम्भावित अपराधलाई न्यूनीकरण गरी सहज वातावरण बनाउन बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐनको आवश्यकता परेको हो । हाल नेपालमा भएको मौजूदा बैंकिङ क्षेत्रको कानूनलाई संस्थागत सुशासन, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड, संस्थाको कारोबारको पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता, चुस्त दुरुस्त सेवा प्रवाह, सरल किसिमको कागजातको व्यवस्था, निक्षेपकर्ताको सुरक्षा जस्ता विषयलाई बढीभन्दा बढी ध्यानमा राखेर कानून संशोधन भएमा जनतामा बैंकको विश्वसनीयता बढ्न गई समय देशको आर्थिक विकास हुने अवस्था देखिन्छ ।

आर्थिक उदारीकरण

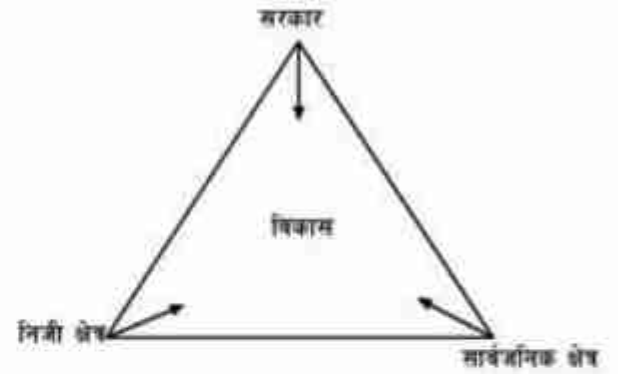

मुकुन्दप्रसाद निरौला
सचिव
नेपाल सरकार

आर्थिक उदारीकरणको अवधारणा

आर्थिक उदारीकरण भन्नाले सामान्य अर्थमा अर्थतन्त्रलाई सरकारी नियन्त्रण तथा निर्देशनबाट मुक्त गर्नु र निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धन गर्नु हो । यसअन्तर्गत सरकार नियन्त्रित अर्थव्यवस्थालाई बजारमुखी अर्थव्यवस्थामा रूपान्तरण गर्ने विभिन्न बन्देजहरू खुल्ला गर्ने वा हटाउने गरिन्छ । आर्थिक उदारीकरण बजार सुधारका सबै लाभहरू प्राप्त गर्ने, उद्यम तथा परिवारलाई उत्पादनमा विकेंद्रित गर्ने, अभिकर्तालाई स्वतन्त्र व्यापार गर्न र माग तथा पूर्तिका शक्तिहरू अनुरूप प्रतिक्रिया गर्न लगाउन उत्प्रेरणा र सूचना प्रदान गर्ने पहिलो आधारशिला हो । विश्व बैंकका अनुसार "अर्थतन्त्रमा स्थायित्व कायम गर्नका लागि मूल्य, व्यापार र बजार प्रवेशलाई राज्यको नियन्त्रणबाट स्वतन्त्र गर्ने कार्य नै आर्थिक उदारीकरण हो ।" समग्रमा देशले अपनाउने सम्पूर्ण नीति तथा कार्यक्रमहरू जसको प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष प्रभाव आर्थिक क्रियाकलापमा पर्दछ ती सम्पूर्ण नीतिहरूमा पुनरावलोकन गर्दै राज्यको नियन्त्रण खुकुलो बनाई निजी क्षेत्रको सहभागिता वृद्धि गर्नु नै उदारीकरणलाई अवलम्बन गर्नु हो । यसमा सरकारको भूमिका केवल सहजकर्ता, नियामक र उत्प्रेरकको रूपमा रहेको हुन्छ ।

आर्थिक उदारीकरणको अवधारणा सन् १९८० को दशकपछि विश्वव्यापी रूपमा व्याप्त भएको हो । वर्तमान समयमा विश्वका सबैजसो विकसित, अल्पविकसित तथा विकासोन्मुख अर्थतन्त्रहरूले यसलाई आर्थिक विकासको महत्त्वपूर्ण साधनका रूपमा प्रयोग गरेका छन् । विश्व अर्थतन्त्रमा एकात्मक आर्थिक प्रणालीको अभ्यास गरेका राष्ट्रहरूले असफलता पाउनुका मुख्य कारणहरू सरकारी लगानीको अनुत्पादक उपयोग, बजेट घाटा, बहूदो विदेशी ऋण तथा त्यसको दुरुपयोग, मूल्य र बजार नियन्त्रण, राजनीतिक अस्थिरता हुन् । सरकारी क्षेत्रको बढी संलग्नताले अर्थतन्त्रमा विभिन्न प्रवृत्तिका समस्याहरू उत्पन्न गराउने

आर्थिक उदारीकरणका मूलभूत विशेषताहरू

- देशका नागरिकहरूमा पूर्ण आर्थिक स्वतन्त्रता रहेको हुन्छ र सरकारले सामान्यतया तिनीहरूको आर्थिक क्रियाकलापमा नियन्त्रण गर्दैन ।
- आर्थिक क्रियाकलापमा सरकारको भूमिका कम गर्दै निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धन गर्ने कार्य ।
- लगानी, उत्पादन र वितरणमा decontrol, deregulation /de-bureaucratization गर्ने काम ।
- अर्थ व्यवस्थामा सरकारी हस्तक्षेपको अन्त्य ।
- बजारमा विभिन्न फर्म तथा उद्योगमा रहेको एकाधिकारको अन्त्य गर्दै पूर्ण प्रतिस्पर्धाको स्थिति कायम राख्ने ।
- आर्थिक, औद्योगिक, व्यापारिक तथा मौद्रिक क्षेत्रमा सरकारले सहजकर्ता, नियामक, प्रवर्द्धक, समन्वयकर्ता, उत्प्रेरकको भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- उत्पादनका साधनहरूमा निजी क्षेत्रको पूर्ण स्वामित्व स्थापित गर्ने ।
- वस्तु तथा सेवाको छनोटमा उपभोक्ताको स्वविवेक कायम गर्दै उपभोक्ताको सार्वभौमिकता स्थापित गर्ने ।

- उत्पादनको साधनका मालिकले आफ्नो स्रोत तथा साधनको परिचालन, उत्पादन तथा विक्रीबाट पूर्ण रूपमा प्रतिफलको स्वामित्व प्राप्त गर्ने ।

आर्थिक उदारीकरणको महत्त्व

सन् १९८० को दशकका पूर्वार्द्धमा ठुलो सार्वजनिक व्यय, ठुलो बजेट घाटाले गर्दा नेपालले भुक्तानी सन्तुलनमा घाटाको समस्या भोग्नुपयो । बजेट घाटा मुद्रा छापेर पूर्ति गरियो । यसले मुद्रास्फीति तथा आयात बढायो । यसबाट भुक्तान सन्तुलनको समस्या भन् बढ्यो । आयातको अधिकारलाई निर्यात आम्दानी तथा वैदेशिक ऋण प्रवाहले पूरा गर्न सकेन । यस समस्याको समाधानका लागि नेपालले IMF बाट आर्थिक समायोजन ऋण प्राप्त गरी २०४२ सालमा संरचनात्मक समायोजन कार्यक्रम (Structural Adjustment Programme-SAP) लागू गर्‍यो । यस कार्यक्रमअनुसार अर्थतन्त्रमा रहेको अत्यधिक तरलतालाई खिचेर कुल माग कम गर्ने, निजी क्षेत्र तथा सरकारलाई जाने बैंक ऋण नियन्त्रण गर्ने, आयातलाई हतोत्साहित तथा निर्यातलाई प्रोत्साहित गर्ने जस्ता काम सरकारले गर्‍यो । अतः सन् १९८० का दशकको भुक्तानी असन्तुलन नै नेपालको आर्थिक उदारीकरणको प्रारम्भ पनि मान्न सकिन्छ । आर्थिक उदारीकरणको महत्त्वलाई निम्न बमोजिम उल्लेख गरिएको छ :

- बाह्य बजारमा पहुँच बढाउन र आन्तरिक बजारको प्रवर्द्धन गरी एकाधिकारको अन्त्य र प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणको सिर्जना गर्ने,
- उत्पादनमा Catch of growth बढाई आपूर्ति वृद्धि गरेर निर्बाहमुखी विकास रणनीति अन्त्य गर्ने,
- सर्वसुलभ आपूर्ति व्यवस्था मिलाई बजार संयन्त्रबाट बस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण गर्ने,
- रोजगारी प्रवर्द्धन, आर्थिक स्थिरता र गतिशीलता कायम गर्ने,
- उत्पादनका साधनमा निजी स्वामित्व र श्रम तथा रोजगारीको स्वतन्त्रता कायम गरी सरकारको भूमिका सीमित गर्ने,
- विनासरकारी हस्तक्षेप निजी क्षेत्रबाट आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गरी उपभोक्ता स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्ने,

- नागरिकलाई पूर्ण आर्थिक स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने,
- निर्यात वृद्धि गरी भुक्तान असन्तुलनको समस्या हल गर्न
- वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्ने
- उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने
- राज्यद्वारा सञ्चालित संस्थानहरूको कार्यकुशलता अभिवृद्धि गर्ने,
- लगानीमा विविधीकरण गर्ने ।

आर्थिक उदारीकरणको वर्गीकरण

आर्थिक उदारीकरणका दुईवटा अभिन्न पाटाहरू रहेका छन् । पहिलो अर्थतन्त्रको आन्तरिक उदारीकरण र दोस्रो अर्थतन्त्रको बाह्य उदारीकरण हो । आन्तरिक उदारीकरण जहिले पनि आन्तरिक रूपमा अर्थतन्त्रको वृद्धिमा केन्द्रित रहेको हुन्छ । यसले आन्तरिक रूपमा अर्थतन्त्रका वास्तविक क्षेत्र, वित्तीय नीतिहरू, मौद्रिक नीतिहरूका साथै वित्तीय क्षेत्रमा हुने सुधारलाई जनाउँछ । त्यसैगरी अर्थतन्त्रको बाह्य उदारीकरण जहिले पनि बाह्य रूपमा अर्थतन्त्रको वृद्धिमा केन्द्रित रहेको हुन्छ र जसका लागि बाह्य व्यापार नीति खुल्ला र उदार हुनु आवश्यक छ । यसले चालू खाता र पुँजीगत खातामा हुने उदारीकरणलाई जनाउँछ । आर्थिक उदारीकरणका आन्तरिक र बाह्य पक्षहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

आन्तरिक पक्ष	बाह्य पक्ष
१. पुँजी तथा श्रम बजारको नियम	१. वैदेशिक व्यापारको खुलापन
२. मूल्य नियन्त्रण	२. विदेशी मुद्राको स्वतन्त्र विनिमय
३. सरकारी संस्थानको निजीकरण	३. औद्योगिक लगानीमा खुलापन
४. घरेलु व्यापार स्वतन्त्रता	
५. व्यापारिक कारोबारमा फर्महरूको स्वतन्त्र प्रवेश	

नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको प्रयास

नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको इतिहास त्यति पुरानो रहेको पाइँदैन । वि.सं. २०४१-४२ मा जब भुक्तानी सन्तुलनमा गिरावट आयो त्यसपछि मात्र आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन गर्न सुरु गरियो । भुक्तानी असन्तुलनको समस्याले विकटाल रूप लिन थालेपछि नेपालको अर्थतन्त्रमा गम्भीर समस्या उत्पन्न हुन थाल्यो र तत्कालीन

नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष (International Monetary Fund-IMF) को संरचनागत समायोजन कार्यक्रम (Structural Adjustment Programme (SAP) र संरचनागत समायोजन सुविधा (Structural Adjustment Facility-SAF) जस्ता कार्यक्रमहरूमा प्रवेश गरेर आर्थिक उदारीकरणलाई अवलम्बन गरेको थियो । वि.सं. २०६४ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि मात्र आर्थिक उदारीकरणले पूर्ण रूप धारण गरेको हो । आर्थिक वर्ष २०४८-४९ मा आर्थिक उदारीकरणको मुख्य आधारशिला तय भएको हो । औद्योगिक लगानी, वाणिज्य नीति, वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरणसम्बन्धी नीतिहरू सोही आर्थिक वर्षमा तर्जुमा भए । यी नीतिहरूले आन्तरिक र बाह्य लगानीका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गरे । त्यसै गरी नेपाल सरकारले २०५० सालमा निजीकरण ऐन जारी गरी सरकारी संस्थानहरूको निजीकरण गर्ने कार्य अगाडि बढाएको थियो । उदारीकरणको नीति अङ्गीकार गरेपछि वित्तीय क्षेत्र, जलविद्युत्, स्वास्थ्य, शिक्षालगायतका क्षेत्रहरूमा उल्लेख्य रूपमा लगानी वृद्धि भएको छ । वस्तु तथा सेवाका साथसाथै उत्पादनका साधनहरूको मूल्य निर्धारण बजारले नै गर्ने गरेको छ । त्यसैगरी विदेशी मुद्राको विनिमय दर एवम् व्याजदर पनि बजारले नै निर्धारण गर्ने गर्दछ । सरकारले भन्सार करलगायत अन्य करका दरहरूमा व्यापक कटौती एवम् सुधार गरेको छ भने निर्यात व्यापारमा दिँदै आएको अनुदान हटाएको छ । आयातमा रहेको licensing तथा quota प्रणालीलाई समेत हटाएको छ । बैंक, बिमा तथा पुँजी बजारमा व्यापक सुधारहरू भएका छन् । नेपालमा आर्थिक उदारीकरणमा भएका प्रयासहरूलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

१. सवैधानिक प्रतिबद्धता

- सार्वजनिक एवम् निजी उद्यमलाई प्राथमिकता दिने,
- विदेशी पुँजी र प्रविधिलाई आकर्षित गर्ने,
- आर्थिक उपलब्धिाको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउने ।

२. नीतिगत व्यवस्था

- उदार, खुला र बजारमुखी आर्थिक नीतिको कार्यान्वयनबाट आर्थिक समृद्धि अगाडि बढाउने,

- वजेट वक्तव्य एवम् समय समयमा क्षेत्रगत नीतिमा प्रतिबद्धता व्यक्त ।

३. वि.सं. २०४७ साल अगाडिका प्रयासहरू

- २०४२ सालमा Structural Adjustment Programme (SAP) बाट सुरु भएको र यसको फलस्वरूप Open General License system सुरु भएको ।
- निजी क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकहरू खुलेका ।
- Donor's ले ऋण दिँदा Economic Liberalization लाई सतर्क बनाउने,
- अर्थतन्त्रको विभिन्न क्षेत्रहरू खुला भएको,
- Financial Sector Reform सुरु गरिएको ।

४. आवधिक योजनामा राज्य निर्देशित एवम् नियन्त्रित आर्थिक व्यवस्थालाई क्रमशः समाप्त पारी स्वतन्त्र बजारोन्मुख, उदार आर्थिक व्यवस्थाको माध्यमबाट विकास ।

५. आर्थिक उदारीकरणबाट प्राप्त उपलब्धिलाई विपन्न, निमुखा र ग्रामीण क्षेत्रमा प्रवाहित गर्दै रोजगारीका अवसरको अभिवृद्धि, मानव संशाधन र गरिवी निवारण गर्ने ।

६. कार्यगत व्यवस्थाहरू

- वाणिज्य बैंक र वित्त कम्पनी पर्याप्त खुलेको ।
- व्याजदरको जिम्मा बजारलाई दिइएको ।
- समस्याग्रस्त अधिकांश सार्वजनिक संस्थानहरू निजीकरण गरिएको ।
- निजी क्षेत्र सक्षम भएका क्षेत्रमा सरकारी उपस्थिति घटाइएको ।
- करका दरहरू घटाइएको ।
- Open General License-UGL प्रथा लागू भएको ।
- विदेशी मुद्रामा बैंक खाता खोल्ने व्यवस्था गरिएको ।
- निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने निर्यातमा नगद अनुदान दिन थालिएको ।
- व्यापारमा विविधीकरण (वस्तु र देशगत व्यापार) गरिएको ।

- तुलनात्मक लाभका तथा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विस्तार गरिएको ।
- व्यापार लजिस्टिक्स (Trade Logistics) मा सुधार गरिएको ।
- भन्सार शुल्क तथा निर्यातमा सहजीकरण भएको ।
- बढ्दो व्यापारघाटा न्यूनीकरण गर्न स्वदेशी उत्पादनमा जोड दिइएको ।

नेपालमा उदारीकरणको प्रयास तथा सुधारका कार्य

● औद्योगिक क्षेत्र

- ✓ निजी क्षेत्रको सलग्नता स्वीकार
- ✓ विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन र स्वीकार
- ✓ निजीकरण (एन, औद्योगिक नीति, Special Economic Zone)
- ✓ सुरक्षात्मक घरेलु, परम्परागत उद्योग बाहेक विदेशी लगानी स्वीकार
- ✓ व्यापारिक र वैदेशिक विनिमयको स्रोत
- ✓ निकासी प्रोत्साहन, भन्सार दर कटौती, निकासीलाई विशेष छुट, EPZ, Duty Draw Back
- ✓ OGL प्रथा लागू, इजाजत प्रथा खारेजी
- ✓ करका दरहरूमा परिवर्तन, दर कम दायरा फराकिलो VAT लागू, Agenda लागू
- ✓ WTO, SAFTA and BIMSTEC को मान्यताप्रति प्रतिबद्धता

● वित्तीय तथा मौद्रिक क्षेत्र

- ✓ वित्तीय क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको सहभागिता
- ✓ वित्तीय संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता (निजी बैंक)
- ✓ नेपाली मुद्रा परिवर्तन, प्रतिस्पर्धाको आधारमा व्याजदर निर्धारण,
- ✓ वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (NRB र २ ठूला वाणिज्य बैंक तथा समग्र वित्तीय क्षेत्रको सुधार)
- ✓ ऋण असुली न्यायाधिकरणको स्थापना, Anti Money laundering Act जारी

- ✓ चालू खाता पूर्ण परिवर्तन, पुंजी खाता आंशिक परिवर्तन
- ✓ Money Exchange हरू स्थापना
- ✓ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू WTO को प्रावधान अनुसार भएको

● अन्य क्षेत्र

- ✓ FDI लाई खुला राखेको
- ✓ सार्वजनिक संस्थानको निजीकरण (३० वटा)
- ✓ लगानी मैत्री वातावरणको सिर्जनाको पहल
- ✓ कृषि मूल, विज, ढुवानीमा कटौती
- ✓ खुला आकाश नीति, हवाई सम्झौता (Fifth Freedom Traffic Right)
- ✓ प्रतिलिपि रजिस्ट्रारको कार्यालय (Patent Right)
- ✓ Public Private Partnership
- ✓ NRN/ PNO को लगानीलाई प्रोत्साहन
- ✓ INGOs/ NGOs/ CBO को स्थापना, भूमिका विस्तार
- ✓ वैदेशिक रोजगारबाट GDP मा योगदान

आर्थिक उदारीकरणको प्रभाव

आर्थिक उदारीकरणले विश्व बजारमा पहुँच भई विश्व अर्थव्यवस्थाका विभिन्न अवसरहरू वृद्धि भएका छन् । सरकारको भूमिका कानुनी रूपमा परिभाषित गरिएको छ । वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषणमा वृद्धि भएको छ । पर्यटकहरूको आगमनमा उल्लेख्य वृद्धि भएको छ । त्यसै गरी वस्तु र सेवा व्यापारमा व्यापक वृद्धि भएको छ । सूचना प्रविधिको प्रयोग व्यापक र सस्तो हुन पुगेको छ । भन्सार र करका दरहरू घटेका छन् । वैदेशिक क्षेत्रको व्यापक विस्तार र सक्रियता देखिएको पाइन्छ । वैदेशिक सहायता बर्षेनी बढ्दै गइरहेको छ । वित्तीय संस्थाहरूको सङ्ख्या तीव्र रूपमा विस्तार भएको छ । पुंजी बजार उदार भएको साथै कानुनी एवम् संस्थागत व्यवस्था तयार भएको छ । रोजगारीका अवसरहरूमा वृद्धि भएको छ ।

उपर्युक्त सकारात्मक प्रभावहरूका बावजुत पनि आर्थिक

उदारीकरणका प्रशस्तै नकारात्मक प्रभावहरू पनि देखिएका छन् । यसले आय र धनको असमानतामा बृद्धि गरेको, ग्रामीण क्षेत्रमा र कृषि क्षेत्रमा खासै प्रभाव पर्न नसकेको, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले गर्दा स्वदेशी उद्योगहरू धराशायी अवस्थामा पुगेको, घरेलु तथा साना उद्योगहरूको अस्तित्व लोप हुन लागेको, निजीकरणले सोचेअनुरूप गति लिन नसकेको, वैदेशिक लगानी खासै आकर्षित हुन

नसकेको, उच्च मुद्रास्फीति, ऊर्जाशील युवा जनशक्तिको विदेश पलायन, खर्बौं रुपियाँको खाद्यान्न आयात गर्नुपर्ने अवस्थामा रहेको, व्यापार घाटा तीव्र रूपमा बढ्दै गएको लगायतका नकारात्मक प्रभावहरू रहेका छन् । आर्थिक उदारीकरणका सकारात्मक तथा नकारात्मक प्रभावहरूलाई बुझाउन रूपमा तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

सकारात्मक प्रभाव	नकारात्मक प्रभाव
<ul style="list-style-type: none"> • छनोटको अवसर • रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना • वस्तु तथा सेवामा प्रतिस्पर्धा, गुणस्तर, सस्तो • विदेशी लगानीको आगमन (FDI) • निर्यात, आयात बृद्धि • विश्व अर्थतन्त्रमा सहज, सरल र शीघ्रता • औद्योगिकीकरणको तीव्र विकास र विस्तार • सेवा प्रवाहमा विकेन्द्रीकरण • विगतमा आर्थिक बृद्धि दर बढेको • निर्यात बृद्धि (तयारी पोसाक, हस्तकला, पस्मिना, गलैचा) • बाह्य रोजगारी Remittance (विदेशी मुद्रा सञ्चित, BOP) • निजी क्षेत्रको विकास (शिक्षा, स्वास्थ्य, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र) • राजस्व परिचालनमा बृद्धि • गरिबी घटेको • साधनको उत्पादनशील एवम् प्रतिफलमुखी उपयोग 	<ul style="list-style-type: none"> • धनी र गरिबबिचको खाडलमा बृद्धि • अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा • व्यापार असन्तुलन • अधिकांश आन्तरिक उद्योगधन्दा धराशायी • थप परनिर्भरता • सीमान्तकृत र बञ्चित वर्ग थप पीडित र जोखिम • कृषिको व्यवसायिकीकरण र आधुनिकीकरणमा बाधा • अनुत्पादक क्षेत्रमा खर्च, लगानी बढेको • परनिर्भरता बढेको • अत्यधिक मूल्य बृद्धि र मुद्रास्फीति • एकाधिकार, कार्टेलिङ, सिन्डिकेट प्रथा • शिक्षा, स्वास्थ्यका क्षेत्र व्यापारमुखी • चालू खर्च बृद्धि -पूँजीगत खर्च कटौती

सुभावहरू

नेपालजस्तो विकासोन्मुख देशका लागि आर्थिक उदारीकरणका प्रशस्त अवसर तथा चनौतीहरू रहेका छन् । वर्तमान समयमा आर्थिक उदारीकरण आर्थिक विकासका लागि अनिवार्य सर्त बनेको छ तर यो मात्र आर्थिक विकासको अचूक अस्त्र चाहिँ आवश्यक होइन । यसको सफलताका लागि नीतिगत, कानुनी साथै संरचनागत आधारशिला त तयार हुनुपर्छ नै त्यसभन्दा पनि महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको त्यसको कार्यान्वयनका लागि नेतृत्व तहमा अप्रगामी सोचका साथै प्रतिबद्धता हुनु आवश्यक छ । नेपालले आर्थिक उदारीकरणबाट बढीभन्दा बढी लाभ हासिल गरी यसलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि निम्न सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

■ निर्यात

- तुलनात्मक लाभ भएका क्षेत्रको पहिचान
- Low Volume- High value का वस्तु

निर्यात

- आर्थिक कूटनीतिको प्रभावकारी उपयोग
- सुविधा, सहूलियत

■ आयात

- आयातलाई प्रतिस्थापन गर्ने रणनीति तर्जुमा
- वस्तु सेवा उत्पादनमा सहूलियत, सुविधा

■ वैदेशिक सहायता FDI

- लगानीमैत्री वातावरणको सिर्जना
- आर्थिक कूटनीतिलाई प्रभावकारी परिचालन
- NRR, PNO को लगानी प्रोत्साहन

■ वैदेशिक रोजगार व्यवस्थापन

- नयाँ नयाँ गन्तव्य मुलुकको पहिचान र धर्म सम्झौता

- आर्थिक कूटनीति (श्रम सहकारी व्यवस्था प्रभावकारी)
 - Remittance आगमन, लगानी, उपयोग
 - Menial अर्थतन्त्रलाई दक्षता रूपान्तरण
 - Health and Safety
- पर्यटन र जलविद्युत् र कृषि र ऊर्जा
 - नयाँ नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यको पहिचान
 - पूर्वाधार विकास
 - हवाई क्षेत्रको Net working विकास
 - कृषिको व्यावसायीकरण एवम् आधुनिकीकरण
 - जलविद्युतको विकास र विस्तार ।
 - बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र
 - बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सर्वसाधारणको पहुँच बढाउने
 - कर्जा प्रवाहमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने
 - व्यावसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व वृद्धि तथा विस्तार गर्ने
 - बैंकको वित्तीय स्थायित्वका लागि रणनीतिक साभेदार भित्र्याउने
 - नियमित अनुगमन गर्ने
 - दुर्गम क्षेत्रमा श्रप बैंक तथा वित्तीय संस्थाका शाखा विस्तार गर्ने ।

निष्कर्ष

राज्यको नियन्त्रण र प्रत्यक्ष हस्तक्षेप खुकुलो बनाई देशको आर्थिक गतिविधिमा निजी क्षेत्रको सहभागिता वृद्धि गर्दै अगाडि बढ्ने आर्थिक कार्यक्रम नै उदारीकरण हो । कुनै पनि देशलाई समुन्नत बनाउन आर्थिक वृद्धिदर उच्च हुनुपर्दछ । आर्थिक वृद्धिदर उच्च बनाउन निजी उद्यमकर्मीलाई पुनरुत्थान र प्रोत्साहन गर्नुपर्दछ । साथै उपलब्ध स्रोत र साधनको सही स्थानमा प्रयोग गरिनुपर्दछ । उदारीकरण शास्त्रीय सिद्धान्तमा आधारित अर्थतन्त्र हो । यो शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको Laissez Fair Policy मा आधारित आर्थिक सिद्धान्त हो । सामाजिक न्यायका आधारमा वितरण हुनु, सीमित व्यक्तिमा आर्थिक साधन एवम् स्रोतलाई केन्द्रित हुनु नदिनु, प्रशस्त मात्रामा उत्पादन एवम् आपूर्तिकर्ताहरू हुनु, उपभोक्ताहरू आफूले प्राप्त गर्ने सेवा र वस्तुको मूल्य, गुण र मात्राका सम्बन्धमा सचेत र सर्तक हुनु आर्थिक उदारीकरणका लागि अपरिहार्य सर्त हुन् । आज विश्व अर्थतन्त्र आर्थिक उदारीकरणको गतिशील चपेटामा परेको छ । दक्षिण पूर्वी एसिया मन्दीवाट ग्रसित छ भने विकासशील देशहरूले आर्थिक उदारीकरणतर्फ लाग्ने जमर्को गर्दै आफूलाई निश्चित खतरातर्फ उन्मुख गराउँदै छन् । आर्थिक उदारीकरणका जन्मदाता पश्चिमी राष्ट्रहरूमा पनि अति उदारवाद, अति खुलापन र बजार अर्थतन्त्रले मात्र देशको समुन्नति नहुने विचार व्यक्त गर्नेहरूको पनि कमी छैन । आर्थिक विकासका लागि, उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि र सबैको साम्ना आर्थिक विकासका लागि खुला अर्थतन्त्र मात्र भएर हुँदैन, सबल कानुनी राज्य र आर्थिक अनुशासनको पनि व्यक्तिकै आवश्यकता हुन्छ ।

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा आर्थिक अनुशासन कायम गर्न संसदीय सुनुवाइको भूमिका

डा. रोजनाथ पाण्डे

सचिव

संघीय संसद सचिवालय

सारांश

सार्वजनिक र सरकारी क्षेत्र नियमित, अनुशासित, व्यवस्थित, जवाफदेही, पारदर्शी, प्रतिस्पर्धात्मक र स्वच्छ नहुँदासम्म निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा हुने अनियमितता, साधन र स्रोतको दुरुपयोग, हिनामिना तथा भ्रष्टाचार गर्ने प्रवृत्तिमा सुधार नहुने कुरा विभिन्न राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनले देखाएका छन्। सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा संसदीय सुनुवाइ प्रभावकारी हुन नसक्नुका पछाडि महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमाथिको छलफलमा हुने जटिलता, व्यापक अध्ययनको अभाव, छलफलमा इलीय भावना प्रतिबिम्बित हुने स्थिति, माननीय सदस्य र कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षण र अध्ययनको अवसरमा कमी, अन्तरसमिति समन्वयको कमी, गम्भीर प्रकृतिका अनियमितताका विषयमा गहन छलफल गर्ने संस्कृतिको अभाव, अध्ययन तथा अनुसन्धानमा कम प्राथमिकता, कार्यकारिणी निकायबाट पर्याप्त सूचना तथा तथ्याङ्क समयमै उपलब्ध नहुने अवस्था, समितिका निर्णय तथा निर्देशन र सुझावको कार्यान्वयनमा उदासीनता जस्ता समस्या र चुनौती रहेका छन्। यसलाई व्यवस्थित बनाउन सार्वजनिक लेखा समितिको कामकारवाही चुस्त हुन जरुरी छ। यसका लागि आन्तरिक व्यवस्थापन र तयारी, निर्णयमा एकरूपता, सरोकारवाला संस्था र विज्ञ तथा विशेषज्ञसँग छलफल गर्ने अभ्यासको बढोत्तरी, व्यक्तिगत र दलीय स्वार्थभन्दा माथि राष्ट्रिय स्वार्थलाई मानेर निर्णय गर्ने पद्धतिको विकास, समितिका सदस्यहरूमा सकारात्मक सोच, इमान्दारिता, असल आचरण र व्यवहार तथा नैतिकताको पालना, निर्णय तथा निर्देशन कार्यान्वयन स्थितिको नियमित अनुगमन अत्यावश्यक देखिन्छ। दक्ष र पर्याप्त जनशक्ति तथा सूचना र सञ्चार प्रविधिको व्यवस्था गरी सुसम्बन्ध स्थापित गर्ने, महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनलाई महत्वपूर्ण र सामान्य समूहमा विभाजन गरी छलफल गर्ने, प्रारम्भिक लेखापरीक्षणमा औल्याइएका

बेरुजु अन्तिम प्रतिवेदन तयार हुनुअघि नै फरस्योट गर्न गराउन निर्देशन दिने, समितिलाई सबै किसिमका दबाव र प्रभावबाट मुक्त राखी कार्ययोजना बनाई काम गर्ने व्यवस्था गर्न जरुरी देखिन्छ। निर्णय पुनरावलोकन, प्रेस तथा मिडियासँगको सम्बन्ध र अनुगमनकारी निकायसँग नियमित छलफल गर्ने व्यवस्थाले पनि संसदीय सुनुवाइलाई प्रभावकारी बनाउन मदत गर्दछ।

पृष्ठभूमि

सार्वजनिक कोष र सम्पत्तिलाई अधिकार तथा शक्तिको दुरुपयोग गरी हिनामिना गर्ने अनि आर्थिक अनियमितता र भ्रष्टाचार गर्ने चलन वैदिक कालदेखि नै चल्दै आएको कुरा धार्मिक ग्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ। शासनमा बस्नेहरूबाटै अनियमितता, शक्ति र अधिकारको दुरुपयोग तथा भ्रष्टाचार हुने गरेकाले यसलाई नियन्त्रण गर्न अनुशासन र आचारसंहिता बनाई लागू गर्ने चलन इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा अपनाएको देखिन्छ। वैदिक कालमा कसैले पनि राजस्व र देवस्व मास्त वा हिनामिना गर्ने नहुने भन्ने नीति बनाई कार्यान्वयन गरिएको उल्लेख छ भने हाल सङ्गठित राज्य प्रणाली विशेषतः संसदीय शासन व्यवस्था भएको मुलुकमा यसको अभ्यास राम्रो रहेको देखिन्छ। सत्रौँ शताब्दीको अन्त्यतिर संयुक्त अधिराज्य बेलायतका सरकारी कार्यालयहरूमा आर्थिक अनियमितता र भ्रष्टाचार व्याप्त भएकाले त्यस्ता काम कारवाहीहरूलाई नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले हाउस अफ कमन्सले सन् १७८० मा पहिलो पटक Commissioner of Public Accounts गठन गरी सरकारी निकायहरूको आर्थिक कारोवारको जाँच गराएको देखिन्छ। हाउस अफ कमन्सले सन् १७९८, १७९९, १८३२ र १८३३ मा पनि छनोट समिति र अस्थायी समिति गठन गरी सरकारी निकायहरूको आर्थिक कारोवारको जाँच गराएको थियो। यसै क्रममा सन् १८५७ मा तत्कालीन सदस्य Sir Francis Baring को अग्रसरतामा केही

सदस्यहरूले छलफल गरी सार्वजनिक लेखा समिति बनाई सरकारी निकायका आर्थिक कारोबार जाँच गर्न गराउन आवश्यक छ भनी हाउसमा एक सुझावसहितको प्रतिवेदन पेस गरेको देखिन्छ । हाउस अफ कमन्सले सार्वजनिक लेखा समिति गठनको प्रस्ताव पारित गरे अनुरूप अप्रिल ८, सन् १८६१ मा बेलायतमा पहिलो पटक सार्वजनिक लेखा समिति गठन गरिएको थियो । सोही समयदेखि हालसम्म सार्वजनिक लेखा समिति गठन गर्ने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइएकाले यस दिनलाई बेलायत र समग्र विश्वको पहिलो सार्वजनिक लेखा समिति गठनको दिन मान्ने गरिएको छ । बेलायतमा सन् १८६६ देखि सार्वजनिक लेखा समितिको सभापति पद प्रमुख विपक्षी दलको वरिष्ठ नेतालाई दिने नीति अख्तियार गरिएको र यस नीतिलाई अन्य मुलुकले पनि अनुसरण गर्दै आएका छन् । नेपालको इतिहासमा सन् १९५९ सालमा प्रतिनिधि सभामा सार्वजनिक लेखा समिति गठन गरिएको र पञ्चायती शासनकालमा पनि यसलाई निरन्तरता दिइएको देखिन्छ ।

संसद्मा सरकारका आर्थिक कारोबारका बारेमा अध्ययन तथा जाँच गर्न र महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उठाइएका अनियमिततासम्बन्धी बेरुजु माथि छलफल गर्न सार्वजनिक लेखा समिति गठन गर्नु र यसको नेतृत्व विपक्षी दलका नेतालाई दिनु प्रजातान्त्रिक र असल शासन व्यवस्थाको विशेषता एवम् मुल्य र मान्यताको कुरा पनि रहेको छ । नेपाल एक लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था भएको मुलुक भएकाले यस सिद्धान्त र मूल्य एवम् मान्यताबाट नै निर्देशित भएको देखिन्छ । विभिन्न प्रयासका बावजूद पनि सरकारी निकायहरूमा अनियमितता, साधनस्रोतको दुरुपयोग तथा हिनामिना र भ्रष्टाचारजन्य घटना बढेर गइरहेका छन् । हाम्रो वित्तीय कारोबारमा अनुशासन र जवाफदेहिता कति कमजोर रहेछ भन्ने कुरा यसले स्पष्ट देखाउँछ ।

बेलायत, क्यानडा, अस्ट्रेलिया र न्युजिल्यान्डमा सार्वजनिक लेखा समितिका सबै निर्णय तथा निर्देशन तोकिएको समयमै कार्यान्वयन हुन्छन् भने नेपालमा समितिका निर्णय तथा निर्देशन आंशिक रूपमा मात्र कार्यान्वयन भएका छन् । सार्वजनिक लेखा समितिले सन् १९९१ देखि नै बेरुजु छलफल तथा सरकारका आर्थिक कारोबारसम्बन्धी काम कारवाहीको अनुगमन, अध्ययन र जाँच गर्दै आए पनि सरकारी कार्यालयहरूले बेरुजु फर्स्योट गर्ने गराउने तथा आर्थिक अनुशासन कायम गराउने मामिलामा उदासीनता देखाउँदा यी काममा खासै प्रगति हुन सकेका

छैनन् । समितिलाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउन काम कारवाहीलाई कागजरहित र विद्युतीय शासनमा लैजानु पनि आवश्यक छ । समितिको बैठक प्रेस, मिडिया र जनताका लागि खुला राख्ने निर्णय ३ मार्च १९९५ मा गरेको थियो । जसरी सार्वजनिक लेखा समितिले सरकारी निकायहरूको आर्थिक कारोबार तथा काम कारवाहीको अनुगमन र निगरानी गर्छ त्यसरी नै नागरिक समाज तथा प्रेसले समितिको काम कारवाहीको अनुगमन, मूल्याङ्कन र निगरानीमाफत संसदीय सुनुवाइलाई प्रभावकारी बनाउन भूमिका खेलेका हुन्छन् ।

संसदीय सुनुवाइको औचित्य

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनका सन्दर्भमा सरकारी कार्यालय तथा संस्थाका आर्थिक कारोबारमा देखिएका अनियमितता, बेरुजु, साधन र स्रोतको हिनामिना तथा दुरुपयोग र भ्रष्टाचारजन्य गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्नु/गराउनु प्रतिनिधि सभाअन्तर्गत गठित सार्वजनिक लेखा समितिको मुख्य जिम्मेवारी हो । सार्वजनिक लेखा समितिलाई सार्वजनिक कोषको मूल्याङ्कनकर्ता र संरक्षक समितिका रूपमा लिने गरिन्छ । सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापन सम्बन्धमा संसदीय सुनुवाइ गर्नुपर्नाका औचित्य निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. सरकारी निकायहरूलाई आर्थिक अनुशासनमा रही काम गर्न सतर्क गराउन राज्यशक्तिको नियन्त्रणस्वरूप काम गर्नुपर्ने देखिएको,
२. सार्वजनिक कोषको जाँच गर्नु वा अनुगमन गर्नु वित्त व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण कार्य रहेको,
३. सरकारलाई संसदप्रति उत्तरदायी बनाउने सन्दर्भमा सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा जिम्मेवार बनाउन पनि संसदीय सुनुवाइ जरुरी रहेको,
४. सरकारलाई कानून विपरीत कुनै काम कारवाही नगर्ने निर्देशन दिन पनि संसदीय निगरानी जरुरी रहेको,
५. सबै किसिमका शासनप्रणाली भएका देशको संसद्मा पनि सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापन सम्बन्धमा सुनुवाइ गरिने अभ्यास रहेको ।

यी माथि उल्लिखित कारणहरूले गर्दा सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापन गर्ने सार्वजनिक लेखा समितिले अहम् भूमिका खेल्नुपर्ने देखिन्छ ।

संसदीय सुनुवाइका मूलभूत उद्देश्य

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा संसदीय समितिमा हुने सुनुवाइका मूलभूत उद्देश्यहरू निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. सरकारी कार्यालयहरूमा हुने गरेका आर्थिक कामकारवाहीहरूलाई स्वच्छ, नियमित, व्यवस्थित, अनुशासित, पारदर्शी तथा जवाफदेही भए/नभएको अध्ययन तथा जाँच गर्नु,
२. अनियमितता र भ्रष्टाचार तथा सरकारी साधन र स्रोतको हिनामिना र दुरुपयोग गर्ने प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण वा न्यूनीकरण गर्नु,
३. अनियमितता र भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशीलताका लागि राष्ट्रिय जागरण अभियान चलाउनु,
४. नियमित, व्यवस्थित, स्वच्छ, कानूनको पालना, इमान्दार, पारदर्शी तथा जवाफदेही शासनव्यवस्था (सुशासन) प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्नु,
५. शासनमा स्वच्छता, नियमितता, मितव्ययिता, औचित्य, कार्यदक्षता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, कानूनको परिपालना तथा विन्तीय अनुशासन कायम गरी आर्थिक वृद्धि, विकास, स्थिरता तथा शान्ति प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्नु,
६. जनताले तिरेको कर र सरकारी सम्पत्तिको सही रूपले प्रयोग भए/नभएको जाँच तथा अनुगमन गर्नु,
७. महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुजुमाथि समयमै छलफल गरी सरकारी कार्यालयहरूमा हुने अनियमितता, बेरुजु, सरकारी साधन र स्रोतको दुरुपयोग, हिनामिना तथा भ्रष्टाचारजन्य काम कारवाही गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नु,
८. महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनउपर सुनुवाइ गरी प्रतिनिधि सभामा प्रतिवेदन दिनु,
९. निर्णय तथा निर्देशन कार्यान्वयनको प्रगति सम्बन्धमा अनुगमन गर्नु ।

संसदीय सुनुवाइको कार्यविधि र कार्यप्रक्रिया

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा सार्वजनिक लेखा समिति

र समितिद्वारा गठित उपसमितिहरूले अध्ययन तथा जाँचसम्बन्धी आफ्ना काम कारवाहीहरूलाई नियमित, व्यवस्थित, पारदर्शी, जवाफदेही र प्रभावकारी बनाउन निम्न कार्यविधि अपनाउनु उपयुक्त देखिन्छ :

१. **बैठक सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि** : प्रतिनिधिसभाको बैठक सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधिको आधारमा समितिको बैठक सञ्चालन गर्ने र आवश्यक परे अन्य कुराहरूसमेत राखी कार्यविधि स्वीकृत गराई लागू गर्न पनि सक्ने,
२. **सूचना सम्प्रेषण** : बैठकको कार्यसूची तयार गरी बैठक बस्नुभन्दा कम्तीमा तीन दिन अगाडि समितिका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउने,
३. **कागजात उपलब्ध गराउने व्यवस्था** : बैठकको कार्यसूची र छलफलसम्बन्धी विषयका निर्णय तथा सो सम्बन्धी कागजात बैठक बस्नुभन्दा कम्तीमा तीन दिनअगाडि नै समितिका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउने,
४. **कार्यसूची र छलफल सम्बन्धी विषयको सूचना र जानकारी** : समिति सचिवालयले प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुखलगायतका सबै पदाधिकारी तथा सम्बन्धित सबै विभाग र महाशाखालाई बैठक बस्ने सूचना र छलफलसम्बन्धी विषयको जानकारी गराउने,
५. **बैठकको सूचना** : समिति सचिवालयले बैठक बस्ने सूचना र कार्यक्रम सार्वजनिक सूचना पाटीमा पनि बैठक बस्नु अगाडि टाँस्ने व्यवस्था मिलाउने,
६. **समयमै बैठक सञ्चालन** : समितिको बैठक तोकिएको समयमै सञ्चालन गर्ने,
७. **आमन्त्रित पदाधिकारीलाई धारणा राख्ने अवसर** : माननीय सभापतिले आमन्त्रित सम्माननीय प्रधानमन्त्री, माननीय मन्त्री, सचिबलगायतका पदाधिकारीहरूलाई स्वागत गर्दै आफ्ना धारणा तथा भनाइहरू शिष्ट र मर्यादित शैलीमा प्रस्तुत गर्न समय दिने,
८. **सरोकारवाला र विज्ञ/विशेषज्ञलाई धारणा पेस गर्ने अवसर** : माननीय सभापतिले आमन्त्रित विज्ञ/विशेषज्ञलाई स्वागत गर्दै आफ्ना धारणा तथा भनाइहरू शिष्ट र मर्यादित शैलीमा प्रस्तुत गर्न समय दिने,

९. **प्रश्न सोध्न समय निर्धारण** : आमन्त्रित पदाधिकारीहरूको धारणा र भनाइ सुनिसकेपछि प्रत्येक सदस्यलाई प्रश्न वा जिज्ञासा राख्न समय दिने,
१०. **प्रश्नको जवाफ दिन समय निर्धारण** : समितिका सदस्यहरूले सोधेका प्रश्नको उत्तर दिन आमन्त्रित पदाधिकारीलाई समय दिने,
११. **निर्णय निर्माण** : आमन्त्रित पदाधिकारीहरूलाई धन्यवाद सहित छिदा गरी वा नगरी पनि समितिले आमन्त्रित पदाधिकारीहरूबाट प्रस्तुत प्रमाण तथा धारणा, कानुनी व्यवस्था र औचित्यको आधार लिई विवेक सम्मत निर्णय गर्ने,
१२. **सर्वसम्मतिमा निर्णय गर्ने परम्परा** : समितिले सकेसम्म सर्वसम्मत रूपमा निर्णय गर्ने परम्परा बसाल्नु आवश्यक रहेको,
१३. **निर्णय कार्यान्वयनको अनुगमन** : समितिले आफूले दिएका निर्देशन तथा निर्णय कार्यान्वयनको प्रगतिको नियमित अनुगमन गर्ने,
१४. **वेबसाइटको उपयोग** : समितिका महत्त्वपूर्ण निर्णय वेबसाइट/पोटलमा राख्ने व्यवस्था गर्ने र समय समयमा अद्यावधिक गर्ने,
१५. **सूचना प्रविधिको उपयोग** : सूचना प्रविधिको विकास गरी समितिका काम कारवाहीलाई व्यवस्थित, चुस्तदुरुस्त र प्रभावकारी बनाउने र समितिका निर्देशन कार्यान्वयनको प्रगति समीक्षा वेबसाइटबाट गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
१६. **सञ्चार व्यवस्थापन** : समितिको बैठकका कामकारवाही प्रेस, मिडिया तथा सर्वसाधारण जनताका लागि खुला गर्ने,
१७. **रेकर्ड व्यवस्थापन** : समितिका मुख्य मुख्य काम कारवाहीको रेकर्ड गरी व्यवस्थित गर्ने ।

बेरुजुमाथिको संसदीय सुनुवाइ व्यवस्थापन

महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुजुउपर सार्वजनिक लेखा समितिमा संसदीय सुनुवाइ गर्न निश्चित कार्यविधि अपनाउनु उपयोगी मानिन्छ । यसका लागि महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित

बेरुजुका बारेमा महालेखा परीक्षकबाट जानकारी लिनुपर्ने हुन्छ । समितिका सदस्यहरूले महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन लिई अध्ययन गर्ने र समिति सचिवालयमार्फत सम्बन्धित मन्त्रालयबाट जवाफ मगाई सबै सदस्यलाई अध्ययनका लागि जवाफ उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ । बेरुजुको छलफलका लागि महालेखा परीक्षक कार्यालयको कम्तीमा बिशिष्ट श्रेणीका पदाधिकारी र सम्बन्धित मन्त्रालयका सचिव तथा अन्य कर्मचारीलाई आमन्त्रण गरी छलफल गर्ने र दुवै पक्षलाई आआफ्ना धारणा र विचार तथा आधार र पुष्ट्याई पेश गर्न समय दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । समिति र उपसमितिका सदस्यहरूले बेरुजुको व्यहोरा, सम्बन्धित मन्त्रालयको लिखित जवाफ, महालेखा परीक्षकको कार्यालयको धारणा तथा कानुनी व्यवस्थाको समेत विचार गरी उपयुक्त र विवेकसम्मत निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । कार्यान्वयनका लागि समितिको निर्णय सम्बन्धित मन्त्रालयमा पत्र पठाउने तथा उपसमितिले बेरुजुका सम्बन्धमा गरेका निर्णय स्वीकृतिका लागि पेश भएपछि यथावत् रूपमा वा संशोधन गरी स्वीकृत गर्नुपर्ने हुन्छ । बेरुजु र अन्य बिषयका सुनुवाइका सम्बन्धमा समितिमा भएका निर्णयहरू वार्षिक प्रतिवेदनमा समेटी प्रतिनिधि सभामा समितिको वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने हुन्छ । आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ ले प्रतिनिधि सभामा पेश गरेको प्रतिवेदन सभाबाट स्वीकृत भएपछि कार्यान्वयनका लागि समयसीमा तोकी मन्त्रालयमा पठाउने र सो कार्यान्वयन भए/नभएको अनुगमन गर्ने जिम्मा सार्वजनिक लेखा समितिलाई तोकेको छ । समितिले आफ्नो कार्यक्षेत्रसंग सम्बन्धित विज्ञ/विशेषज्ञ व्यक्ति वा सरोकारवाला वा हितकारी संस्थाको रोस्टर बनाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

उपसमिति मार्फत गरिने संसदीय अध्ययनको व्यवस्थापन

सार्वजनिक लेखा वा सार्वजनिक सम्पत्तिको उपयोग तथा सरकारी काम कारवाहीको अध्ययन तथा जाँच गर्दा समिति/उपसमितिले कार्यविधि बनाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपसमितिले सम्बन्धित मन्त्रालय, सचिवालयबाट आवश्यक पर्ने कागजात, निर्णय, भुक्तानी रकमको विवरणलगायतका विभिन्न निर्णय वा कारोबारको विवरण मगाई अन्य सूचना र कागजातका हकमा समिति सचिवालय र उपसमितिले अध्ययन वा छानबिन गर्ने विषयसंग सम्बन्धित प्रमाण, कागजात तथा अन्य विवरण तथा सूचना अन्य स्रोतबाट समेत प्राप्त गरी अध्ययन

गर्नुपर्ने हुन्छ । विषयसंग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था तथा नीतिको अध्ययन गर्ने र मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त विवरण तथा कागजातको विस्तृत रूपमा अध्ययन र विश्लेषण गर्नुपर्दछ । उपसमितिको कागजात तथा निर्णय वा अन्य प्रमाण र समस्याको कारणद्वारे छलफल गर्ने, सम्बन्धित मन्त्रालयका मन्त्री, सचिव वा अन्य पदाधिकारीहरूलाई आमन्त्रण गरी जानकारी लिने तथा प्रश्न सोध्ने तथा विज्ञ, विशेषज्ञ व्यक्ति तथा संस्थाका पदाधिकारीलाई आमन्त्रण गरी सुझाव लिने गर्नुपर्ने हुन्छ । आमन्त्रित व्यक्ति तथा पदाधिकारीहरूको भनाइको टिप्पण तथा रेकर्डिङ गर्ने र आमन्त्रित व्यक्ति/पदाधिकारीलाई उपसमितिका मा सदस्यहरूले राखेका प्रश्न तथा जिज्ञासाका बारेमा स्पष्ट गर्ने मौका दिनुपर्ने हुन्छ । कानुनी विषयमा राय लिन परेमा महालेखापरीक्षकको कार्यालय, आर्थिक र लेखापरीक्षणका सन्दर्भमा महालेखापरीक्षकको कार्यालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय वा अन्य सम्बन्धित निकायसंग रायसुझाव लिनुपर्ने हुन्छ ।

समिति/उपसमितिका सदस्यहरूले विषयसंग सम्बन्धित सबै पक्षको राम्ररी अध्ययन गर्दा विशेष फाइदा हुने, नहुने यकिन गरी स्थलगत भ्रमणमा जाँदा पनि सम्बन्धित पदाधिकारीका अतिरिक्त सरोकारवाला व्यक्ति, संस्था तथा राजनैतिक दलका प्रतिनिधि लगायत अन्य पक्षसंग पनि जानकारी र अन्तर्क्रिया गर्ने गरेमा उपलब्धिमूलक नै हुने देखिन्छ ।

समिति र उपसमितिको प्रतिवेदन र यसको महत्त्व

कुनै व्यक्ति वा संस्थाले गरेको काम वा अनुसन्धानको निष्कर्षका बारेमा आधिकारिक रूपमा सङ्क्षिप्त र सरल तवरले माथिल्ला पदाधिकारी वा निकाय वा सार्वजनिक रूपमा जानकारी दिन तयार गरिने प्रमाणिक दस्तावेज नै प्रतिवेदन हो । सार्वजनिक लेखा समिति पनि एक प्रकारको अनुसन्धानमूलक समिति भएकाले यसले अनुसन्धानका सबै पक्षको ख्याल गरी अध्ययन अनुसन्धान गरेर विषयसंग सम्बन्धित निर्णय तथा घटनाक्रमलाई क्रमबद्ध रूपमा राखी आफूले गरेका कामको निर्णय र सुझाव सहितको सारसङ्ग्रह तयार गरी समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्दछ । प्रतिवेदन तथ्यमा आधारित, स्पष्ट, पढ्न सहज, सुव्यवस्थित, सरल र मर्यादित भाषामा लेखिनुपर्छ । अध्ययन प्रतिवेदनले कुनै पनि संस्था र कार्यालयका समस्यालाई पहिचान गरी कानूनसम्मत र व्यावहारिक सुझावसहितको निष्कर्षका साथै सुझाव समेत दिनुपर्दछ । त्यसैले सबै देशमा अध्ययन

सम्बन्धी प्रतिवेदनलाई धेरै महत्त्व दिने गरिन्छ । अन्य देश र नेपालमै पनि सरकारी संस्थामा भन्दा निजी संस्था, कम्पनी र उच्च शिक्षण संस्था/विश्वविद्यालयहरूमा अध्ययन तथा अनुसन्धान र प्रशिक्षणलाई विशेष महत्त्व दिने चलन छ । सार्वजनिक लेखा समितिको प्रतिवेदनमा सरकारी निकायका आर्थिक अनियमितता, साधन र स्रोतको दुरुपयोग तथा भ्रष्टाचारसंग सम्बन्धित विषय समेटिने भएकाले जनताले यसलाई अध्ययनको विषय बनाउँछन् । त्यसैले उनीहरू सार्वजनिक लेखा समितिको प्रतिवेदन खोजी खोजी पढ्ने गर्दछन् । यसका अतिरिक्त सरकारी कार्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कर्मचारी, व्यवसायी, अध्ययनकर्ता र अनुसन्धानकर्तालाई प्रतिवेदनको आवश्यकता र महत्त्व बढी हुन्छ । कुनै निश्चित आधार र प्रमाण नभएका वा मनोगत रूपमा र सत्य तथ्यलाई तोडमरोड गरी लेखिने प्रतिवेदनको कुनै महत्त्व हुँदैन ।

सार्वजनिक सुनुवाइका समस्या तथा चुनौती

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनको निगरानीमा सार्वजनिक लेखा समितिका अगाडि धेरै आन्तरिक र बाह्य गरी समस्या र चुनौतीहरू छन् । विभिन्न कारणले समिति र उपसमितिका बैठकमा मा. सदस्यहरूको सहभागिता न्यून हुँदा गणपूरक सङ्ख्या नपुगी बैठक स्थगित गर्नुपर्ने अवस्था आउँछ । सार्वजनिक लेखा समितिको कार्यक्षेत्र तथा जिम्मेवारी धेरै महत्त्वपूर्ण र गम्भीर प्रकृतिको हुने भएकाले बैठकमा सबै सदस्यहरूको उपस्थिति र सहभागिता नहुँदा समितिको कामप्रति सदस्यको चाख नभएको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ र यसले अध्ययन तथा छलफलमा पनि असर पुऱ्याउँछ । महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनको आकार ठुलो हुने र यसमा वस्तुगतभन्दा विषयगत र अमूर्त कुराहरूसमेत समावेश हुने गरेकाले समितिलाई प्रतिवेदनमाथि छलफल गर्न कठिनाई हुने गरेको देखिन्छ । वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुज्जा व्यहोरा विस्तृत रूपमा नखुलाउँदा पनि छलफलमा समस्या पर्ने गएको छ । कतिपय अवस्थामा बेरुजु तथ्यगत र प्रमाणगत रूपमा नलेखिँदा पनि समस्या आउने गरेको देखिन्छ ।

समितिका अधिकांश सदस्यहरूमा कुनै पनि समस्या वा विषयमाथि पर्याप्त रूपमा अध्ययन र विश्लेषण गर्ने अभ्यासको कमी छ । यसले गर्दा समितिको बैठकमा गम्भीर रूपले छलफल हुन सक्तैन । सामान्य रूपमा गरिने छलफलबाट ठोस र यथार्थपरक निर्णय गर्न सकिँदैन । यसका कारण कतिपय निर्णय तथा निर्देशनहरू कार्यान्वयन

हुन सकिरहेको देखिदैन । कतिपय विषयमा छलफल गर्दा सदस्यहरूमा दलीय भावना प्रतिबिम्बित हुने गर्छ । यस अवस्थामा समितिलाई तथ्यगत रूपमा निष्पक्ष र इमान्दार भएर निर्णय गर्न गाह्रो हुन्छ । दलीय भाव देखिनु सार्वजनिक लेखा समितिका लागि सबैभन्दा ठूलो चुनौती हो ।

अनियमितता र बेरुजुमाथि अध्ययन तथा छलफल गर्ने काम सोचे जस्तो सहज हुँदैन । समितिलाई यस कार्यमा सहयोग गर्न योग्य, सीपयुक्त र दक्ष जनशक्तिका साथै पर्याप्त जनशक्तिको व्यवस्था हुनु आवश्यक छ । समितिको काम अनुसन्धानमूलक भएकाले दक्ष र योग्य जनशक्तिका अभावमा समितिले प्रभावकारी रूपमा अनुसन्धानमूलक कार्य सम्पादन गर्न गाह्रो हुन्छ । समितिका सदस्य र कर्मचारीहरूलाई पनि सार्वजनिक लेखा समितिको कार्यक्षेत्र र कार्यप्रकृया, आर्थिक कार्यविधि तथा उत्तरदायित्वसम्बन्धी ऐननियम, सार्वजनिक खरिद व्यवस्था, प्रशासकीय अधिकारीको काम, कतव्य र अधिकार, योजना र बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी व्यवस्था, लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्यप्रकृया, अध्ययन तथा अनुसन्धान सम्बन्धी विषयमा समयानुकूल प्रशिक्षण दिने व्यवस्था गरेको पाइँदैन ।

कहिलेकाहीँ समितिहरू विच कार्यक्षेत्र सम्बन्धी समस्या देखापर्ने गरेको छ । सार्वजनिक सरोकार र अनियमितताका धेरै विषयमा प्रश्न उठेपछि समितिले ती विषयमा अध्ययन गरौंस् भन्ने सबैको चाहना हुन्छ र यसलाई पूरा गर्ने सन्दर्भमा समितिले एकै पटक धेरै विषयमा अध्ययन गर्नुपर्ने अवस्था आउँछ । तर समिति र उपसमितिले समयमै अध्ययनको टुङ्गा लगाउन सकेको देखिँदैन । यसले गर्दा समितिले आफ्नो जिम्मेवारीको काम समयमै टुङ्गो लगाउँदैन भनेर आलोचना हुने गरेको छ । कुनै पनि विषयमाथि जाँच तथा अध्ययन गर्ने काम सुरु गरेपछि समिति/उपसमितिले त्यस विषयमा विस्तृत रूपमा अध्ययन र अनुसन्धान गर्नुपर्छ । यसका लागि समितिले सबै किसिमका सूचना र जानकारी लिई काम गर्ने बातावरण र संयन्त्र बनाउनुपर्ने हुन्छ । सूचनाको प्राप्ति, अध्ययन र विश्लेषण, समस्याको पहिचान, व्यावहारिक सुझाव र निष्कर्षमा पुग्न धेरै मेहनत गर्नुपर्ने हुन्छ । समितिमा आधुनिक सूचना र सञ्चार प्रविधिको विकास पनि गरिएको देखिँदैन । समितिलाई सूचना र सञ्चारमैत्री नबनाउँदा सम्म समितिले अध्ययन र अनुसन्धान कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सक्तैन । त्यसरी नै समितिले विज्ञ/विशेषज्ञको रोस्टर बनाएको पनि

देखिँदैन ।

नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालय तथा निकायले समितिले माग गरेका निर्णय, कागजात तथा अन्य कागजात तोकिएको समयमै पठाउने गरेको देखिँदैन । यसले गर्दा समितिले तोकिएको समयमै अध्ययन गरी प्रतिवेदन दिन धेरै ढिलाइ हुन्छ र अन्ततः समितिको प्रभावकारिता र विश्वासनीयतामा नकारात्मक असर पर्ने गरेको छ । बेलायत, क्यानडा, अस्ट्रेलिया, न्युजिल्यान्ड जस्ता देशमा संसदीय समितिहरूले गरेका निर्णय तथा समितिले दिएका निर्देशन तथा सुझावहरू दुई महिनादेखि छ महिनाभित्र शतप्रतिशत कार्यान्वयन गरी प्रतिनिधिसभा र समितिमा जानकारी दिने प्रचलन छ । नेपालमा सार्वजनिक लेखा समितिका निर्देशन तथा सुझावहरू तोकिएको समयमा कार्यान्वयन भएको देखिँदैन । सरकारी निकायमा अनियमितता र बेरुजु, साधन र स्रोतको हिनामिना तथा भ्रष्टाचारजन्य गतिविधि बढ्दै जानाको मूल कारण नै यही रहेको छ । सबै मन्त्रालय, विभाग, कार्यालयले आर्थिक कारोबार गर्दा अनियमितता, आर्थिक अनुशासन, वित्तीय जवाफदेहिता, मितव्ययिता र कार्यदक्षता देखाई काम कारवाही गर्नुपर्ने तथा समयमै आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षणबाट उठाइएका बेरुजु असुल फर्स्याट गर्नु/गराउनुपर्ने हुन्छ । अनियमितता र बेरुजु बढ्नु तथा साधन र स्रोतको हिनामिना र दुरुपयोग हुनु अनि समयमै बेरुजु असुल फर्स्याट नहुनुमा सम्बन्धित मन्त्रालय र कार्यालयको उदासीनता नै जिम्मेवार रहेको देखिन्छ । यसमा सरकारी निकायको नियत, कार्यशैली, आचरण र व्यवहार, इमान्दारिता, कार्यक्षमता तथा कार्यदक्षतामाथि प्रश्न गर्नुपर्ने स्थिति पैदा भएको र यसको विकल्प पनि सोच्नुपर्ने समय आएको छ ।

महालेखापरीक्षकको काम, कारवाही र प्रतिवेदनको गुणस्तरमा सार्वजनिक लेखा समितिको प्रभावकारिता निर्भर हुन्छ । नेपालमा महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुजुमाथि आधारित भएर विगतमा सार्वजनिक लेखा समितिबाट महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू गरिएका थिए । तर कहिलेकाहीँ महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरुजुहरू गम्भीर अध्ययन र विश्लेषण नगरी लेखिँदा समितिलाई त्यसको गहिराइसम्म जान अठोरो परेको देखिन्छ ।

संसदीय सुनुवाइको प्रभावकारिता

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा संसदीय सुनुवाइमा सरिक

हुन समितिका माननीय सदस्यहरूलाई समितिको काम, कारवाही र जिम्मेवारी पुरा गर्नुपर्छ भन्ने भावना जागृत गराउन अनि समिति/उपसमितिका बैठकमा सक्रियतापूर्वक सहभागी हुने सोचको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। सदस्यहरूलाई समितिमा विभिन्न दृष्टिकोणबाट अध्ययन र छलफल गर्ने हक र स्वतन्त्रता छ। तर निर्णय गर्दा एकरूपता हुन जरुरी देखिन्छ र यसले समितिको निर्णय कार्यान्वयनमा निकै ठूलो प्रभाव पार्छ। महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमाथि छलफल गर्दा वा अन्य लेखा वा सार्वजनिक लेखाको अध्ययन तथा जाँच गर्दा सम्बन्धित सरोकारवाला तथा विज्ञ/विशेषज्ञहरूको रोस्टर बनाई छलफल गर्ने अभ्यासको परिपाटी अपनाउन सके समितिको कार्यक्षमता तथा प्रभावकारिता बढ्न जाने देखिन्छ। समितिका सदस्यहरूले कुनै पनि विषयमाथि निर्णय गर्दा व्यक्तिगत र दलीय स्वार्थभन्दा माथि उठेर निर्णय गर्ने प्रतिबद्धता र दृढता देखाउन सके मात्रै समितिले ठोस र प्रभावकारी निर्णय गर्न सक्छ। यस पद्धतिबाट मात्रै सरकारी निकायहरूमा देखिने अनियमितता, सार्वजनिक साधन र स्रोतको हिनामिना तथा दुरुपयोग र भ्रष्टाचारजन्य कामकारवाहीलाई पूर्ण रूपले नियन्त्रण गर्न सकिन्छ र देशमा सुशासन, आर्थिक विकास तथा शान्ति र सुव्यवस्था कायम गर्न सकिन्छ। संसद् र संसदीय समितिहरूलाई ब्रह्मसभा मान्ने नेपालीको पुरानो सभ्यता र संस्कृति छ। आजको संसद् र समितिमा ब्रह्मसभा जस्तै स्वच्छ र स्वार्थरहित हिसावले छलफल र अध्ययन गर्ने वातावरण मिलाउन जरुरी हुन्छ। समितिका सदस्यहरू देशका नीतिनिर्माता हुन्। त्यसैले उनीहरूमा सकारात्मक सोच, असल आचरण र व्यवहार, नैतिकता, असल नियत, इमान्दारिता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता र निष्पक्षता हुन जरुरी छ। समितिका निर्णय तथा निर्देशनहरू समयमै कार्यान्वयनमा ल्याउन निर्णय/गराउन समितिले नियमित रूपमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना बनाई निर्णय तथा निर्देशन कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन गर्ने पद्धति बसाल्न सके समितिका निर्णय तथा निर्देशन कार्यान्वयनमा तीव्रता आउने र अनियमितता एवम् बेरजु पनि तीव्र रूपमा घट्ने देखिन्छ।

निष्कर्ष

सार्वजनिक लेखा व्यवस्थापनमा गरिने संसदीय सुनुवाइमा सार्वजनिक लेखा समितिको प्रभावकारिता र सफलता महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनको गुणस्तरमा भर पर्दछ। महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा महत्वपूर्ण

र जटिल विषयका साथै सामान्य प्रकृतिका समस्या पनि समावेश गर्ने गरिन्छ। यस अवस्थामा समितिले विशेष ध्यान दिई छलफल गर्ने महत्वपूर्ण विषयहरू के के छन् भन्ने पहिचान गरी छलफल गर्न सके समितिका कार्यमा प्रभावकारिता बढ्न जाने र बेरजु पनि छिटोछरितो ढङ्गले फर्स्योट हुने देखिन्छ। यस सन्दर्भमा समितिले महालेखापरीक्षकसंग आवश्यक छलफल र परामर्श गर्न आवश्यक देखिन्छ। लेखापरीक्षणका क्रममा देखाइएका प्रारम्भिक बेरजुहरू महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन तयार हुनु अगाडि नै फर्स्योट गर्न/गराउन मन्त्रालयहरूको ध्यान गएको देखिँदैन। यसतर्फ समितिले सकारात्मक र प्रभावकारी भूमिका खेल्न जरुरी छ। समितिले मन्त्रालय तथा विभागबाट भएका कामकारवाहीहरूको नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन गरे बेरजु फर्स्योटमा तीव्रता आउन सक्छ। सार्वजनिक लेखा समितिका कामकारवाही तथा जिम्मेवारी निकै चुनौतीपूर्ण हुन्छन् र समितिलाई निर्णय गर्ने क्रममा अनेक दबाव र प्रभाव पर्न सक्छ। यस अवस्थामा समितिका सभापति र सदस्यहरूले निष्पक्ष र इमान्दार भई प्रमाणगत रूपमा निर्णय गर्ने वातावरण र प्रक्रिया अपनाउन जरुरी देखिन्छ। समितिले आफ्ना कामकारवाहीहरूलाई नियमित, व्यवस्थित, प्रभावकारी, जवाफदेही र उपलब्धिपूर्ण बनाउन कार्यविधि र कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।

समितिले गरेको कुनै निर्णय सरकार तथा सरकारी मन्त्रालयलाई कानुनी र प्राविधिक रूपमा कार्यान्वयन गर्न गराउन अप्ठेरो परेमा सो व्यहोरा लेखी पुनरावलोकनका लागि अनुरोध भई आएमा समितिले आफूले दिएको निर्णयमा आवश्यक पुनरावलोकन गरी पुनः निर्णय कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिनु राम्रो देखिन्छ, र यस्तो अभ्यास विश्वव्यापी मान्यतामा आधारित छ। समितिका निर्णय तथा निर्देशन आम जनसमुदायमा पुऱ्याउने सशक्त र प्रभावकारी माध्यम नै प्रेस तथा मिडिया भएकाले उनीहरूसंग सार्वजनिक लेखा समितिको सम्बन्ध राम्रो हुनु जरुरी देखिन्छ। प्रेसले पनि तथ्यगत भएर व्यवस्थित रूपमा समाचारहरू सप्रेषण गर्न जरुरी छ र समितिले अध्ययन र निर्णय गर्दा कुनै कुरा छुटाए त्यसलाई तथ्यगत रूपमा सच्याउन प्रेसले समितिलाई सुझाव दिनु राम्रो हुन्छ। सार्वजनिक निकायको आर्थिक कारोवारमा देखिएका अनियमितता, बेरजु, सार्वजनिक साधन र स्रोतको हिनामिना तथा दुरुपयोग र भ्रष्टाचारजस्ता समस्याहरूलाई नियन्त्रण वा न्यूनीकरण गर्न/गराउन समितिले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान

आयोग, महालेखापरीक्षकको कार्यालय, सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय, राजस्व अनुसन्धान विभाग, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग जस्ता संवैधानिक निकाय तथा कार्यालयहरूसँग नियमित रूपमा छलफल गर्ने व्यवस्था गर्नु उपयोगी हुने देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

सङ्घीय संसद् (२०१९), प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०७६, काठमाडौं : सङ्घीय संसद् सचिवालय।

नेपाल सरकार (२०१५), नेपालको संविधान, काठमाडौं : नेपाल कानून आयोग।

सार्वजनिक लेखा समिति (१९९६), वार्षिक प्रतिवेदन, काठमाडौं : सार्वजनिक लेखा समिति, प्रतिनिधि सभा।

प्रतिनिधि सभा (२०२०), सार्वजनिक लेखा समितिको वार्षिक प्रतिवेदन, काठमाडौं : सार्वजनिक लेखा समिति, प्रतिनिधि सभा।

महालेखापरीक्षकको कार्यालय (२०१९), महालेखापरीक्षकको ५६औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७५, काठमाडौं: महालेखापरीक्षकको

कार्यालय।

महालेखापरीक्षकको कार्यालय (२०२०), महालेखापरीक्षकको ५७ औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७६, काठमाडौं: महालेखापरीक्षकको कार्यालय।

[https://en.wikipedia.org/wiki/Public_Accounts_Committee_\(United_Kingdom\)#:~:text=9%20External%20links-,Overview,led%20by%20Sir%20Francis%20Baring.&text=The%20Chair%20of%20the%20committee,usually%20a%20former%20senior%20Minister.](https://en.wikipedia.org/wiki/Public_Accounts_Committee_(United_Kingdom)#:~:text=9%20External%20links-,Overview,led%20by%20Sir%20Francis%20Baring.&text=The%20Chair%20of%20the%20committee,usually%20a%20former%20senior%20Minister.)

https://www.aph.gov.au/parliamentary_business/committees/joint/public_accounts_and_audit

Whener, J. (2002). Best Practices of Public Account Committees. Budget Information Service Institute for Democracy in South Africa (Idasa)

विप्रेषण आय र नेपालको सन्दर्भ

रूपनारायण खतिवडा

उपसचिव

नेपाल सरकार

विषयप्रवेश

कामको खोजीमा मुलुकभन्दा बाहिर जानुलाई वैदेशिक रोजगारी भनिन्छ । यसरी रोजगारमा गएका कामदारले स्वदेशमा पठाउने रकम नै विप्रेषण आय हो । पछिल्ला वर्षहरूमा नेपालको अर्थतन्त्र विप्रेषण आयमा आधारित बन्दै गएको छ । विप्रेषण आयले नेपाली अर्थतन्त्रको प्राणवायुका रूपमा भूमिका खेल्नरहेको तथ्यमा दुईमत छैन । तर, देशमा उत्पादक जनशक्तिको ठुलो हिस्सालाई विदेशमा रोजगारीका लागि पठाएर अर्जित विप्रेषणले अर्थतन्त्रमा क्षणिक सुधार भए तापनि दीर्घकालमा आर्थिक-सामाजिक विकासका दृष्टिले यो अवस्था अत्यन्त घातक र प्रत्युत्पादक बन्नुसक्ने अवस्था पनि देखिन थालेको छ । सिङ्गो अर्थतन्त्र नै विप्रेषण आयमा आधारित बन्दै जानु दिगो आर्थिक विकासको सङ्केत कदापि होइन । मुलुकको अर्थतन्त्र विप्रेषण आयजस्तो मौसमी स्रोतमा आधारित बन्दै जानु र लाखौं नेपाली युवाहरूको रोजगारीको निर्विकल्प क्षेत्रका रूपमा वैदेशिक रोजगारी रहनुका नकारात्मक प्रभावहरूले अर्थतन्त्रलाई गाँज्न सक्ने र च्यौतर्फी जोखिम निम्तिन सक्ने अवस्था नजिकिन थालेको छ ।

विप्रेषण आयको वर्तमान अवस्था

प्रचलन पुरानै भए पनि नेपालमा वैदेशिक रोजगारीको व्यवस्थित सुरुवात २०४२ सालपश्चात् भएको देखिन्छ । २०४२ सालमा वैदेशिक रोजगार ऐन जारी भएसँगै सरकारी तवरबाट वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी नीतिगत तथा संस्थागत प्रयास थालनी भएको हो । योजनागत विकास प्रयासमा वैदेशिक रोजगारीको महत्त्वलाई आत्मसात् गरी आठौं योजनादेखि वैदेशिक रोजगारीका लागि गन्तव्य मुलुकहरूको खोजी गर्ने प्रक्रियालाई महत्त्व दिन थालिएको देखिन्छ । २०५४ सालदेखि सर्वसाधारण नेपालीलाई सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट पनि राहदानी बनाउने सुविधा सुरु गरेपश्चात् ग्रामीण क्षेत्रका नेपालीहरूसमेत वैदेशिक रोजगारमा जाने क्रम तीव्र बत्यो । यसै क्रममा वि.सं. २०५६ मा राष्ट्रिय श्रम नीति, २०६४ मा संशोधित वैदेशिक

रोजगार ऐन र २०६५ मा वैदेशिक रोजगार विभागको स्थापना जस्ता संरचनागत सुधारले वैदेशिक रोजगारमा जान नेपालीलाई थप सहजीकरण गरेको देखिन्छ । मूलतः वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ लागू गरिएपछि वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारका साथै वैदेशिक रोजगार व्यवसायको प्रवर्द्धन र विप्रेषण आयको हिस्सामा समेत बढोत्तरी हुन पुगेको देखिन्छ ।

आ.व. २०७०/७१ मा विप्रेषण आप्रवाह रु. ५ अर्ब ४३ करोड रहेकामा यसमा वर्षेनी वृद्धि हुँदै गत आ.व. २०७९/८० मा आइपुग्दा रु.१२ खर्ब २० अर्ब ५६ करोड पुगेको देखिन्छ । पछिल्ला दश वर्षको तथ्याङ्कलाई आधार मान्दा देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विप्रेषण आयको हिस्सा औसत २३ प्रतिशत रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को तथ्याङ्कअनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्या २ करोड ९१ लाख ६४ हजार ५ सय ७८ रहेको छ । यस हिसावले वैदेशिक रोजगारीका लागि श्रम स्वीकृति लिने जनसङ्ख्या नेपालको कुल जनसङ्ख्याको करिब १९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । राष्ट्रिय जनगणना, २०७८ को तथ्याङ्कअनुसार नेपालको कुल ६६ लाख ६६ हजार ९३७ परिवारसङ्ख्यामध्ये १५ लाख ५५ हजार ९ सय ६१ परिवार अर्थात् २३ प्रतिशतभन्दा बढी परिवारबाट कुनै न कुनै सदस्यहरू विदेश गएको देखिएको छ । यीमध्ये अधिकांश वैदेशिक रोजगारीमा जाने गरेको सहज अनुमान गर्न सकिन्छ । यसरी नेपालको ठुलो श्रमशक्ति अन्य देशको उत्पादनमा संलग्न भइरहेको अवस्था विद्यमान छ । विश्व बैंकको तथ्याङ्कअनुसार विप्रेषण रकम भित्र्याउने हिसावले नेपाल विश्वमा २३ औं स्थानमा छ भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँग विप्रेषण आप्रवाहको अनुपातका हिसावले ताजकिस्तान र किर्गिज रिपब्लिकपछि विश्वमै तेस्रो मुलुक हो ।

त्रिगत १० वर्षमा वैदेशिक रोजगारीमा गएका नेपालीहरूको सङ्ख्या, विप्रेषण आयको अवस्था, कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विप्रेषण आयको हिस्साको विवरणलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका १ : वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरूको सङ्ख्या, विप्रेषण आय, कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विप्रेषण आयको हिस्सा

विवरण / आर्थिक वर्ष	०७०/७१	०७१/७२	०७२/७३	०७३/७४	०७४/७५	०७५/७६	०७६/७७	०७७/७८	०७८/७९	०७९/८०
वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरूको सङ्ख्या	६८४७२२	३४४४४६	१४०९८९	१४२०४९	६९२६४२	४०८८२८	३२८३७३	१६६६६९	६३००६९	४९७७०४
विप्रेषण आय (रु अर्बमा)	४४३३	६७६९	६६५५	४४४३	७४४७	८७७३७	८७४०३	६६५०४	१००७३१	१३२०४६
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (रु अर्बमा)	२२२२.४३	२४००.४४	२९०८.९८	३०६६.०४	३४४४.९४	३८४८.९३	३८८८.७०	४४२२.४४	४९३३.७०	५३६५.०७
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विप्रेषण आयको हिस्सा (प्रतिशत)	२३.३४	२४.४७	२४.४०	२२.६०	२१.६४	२२.७९	२२.४०	२२.०८	२०.४२	२४.६७

विप्रेषण आयको भूमिका र प्रभाव

विप्रेषण आयले देशको अर्थतन्त्रमा खेल्ने भूमिका र पार्ने प्रभाव यसको उपयोग प्रवृत्तिमा निर्भर रहन्छ । विप्रेषण आय अत्यधिक मात्रामा उपभोगमा खर्च हुने तर आन्तरिक उत्पादन नबढ्ने अवस्थामा आयात बढ्ने गर्दा व्यापार घाटामा चाप पर्ने जान्छ भने यस्तो आय उत्पादनशील लगानीमा परिणत हुँदा यसले उत्पादन र रोजगारीमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने गर्दछ । यस सम्बन्धमा भएका विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएअनुसार सामान्यतया विप्रेषण आय प्राप्त गर्ने घरपरिवारको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था, विप्रेषण आय भित्रिने तरिका तथा माध्यम र देशको समय उत्पादन, रोजगारी एवम् लगानीको वातावरणले विप्रेषण आयको प्रभाव र भूमिका निर्धारित हुन्छ । खास गरी न्यून आय तथा गरिबीले आक्रान्त घरपरिवारले विप्रेषण आयको उपयोग खाद्यान्न, शिक्षा, स्वास्थ्य, दैनिक उपभोगालगायतका उपभोग तथा सामाजिक क्षेत्रमा गर्ने अवस्था रहन्छ ।

विप्रेषण आयको सम्बन्ध अर्थतन्त्रका विभिन्न पक्षहरूसँग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा गाँसिएको हुन्छ । वैदेशिक रोजगारका अवसरले तत्कालका लागि मुलुकभित्र बेरोजगारी समस्या समाधानतर्फ केही सघाउ पुग्छ भने यसबाट हासिल गरेको आय-आजन तथा सीप स्वदेशमा उपयोग हुन सकेमा मध्य तथा दीर्घकालमा मुलुकभित्र उत्पादन तथा रोजगारी अभिवृद्धि हुने सम्भावना रहन्छ । विप्रेषण आय बचत तथा लगानी केन्द्रित हुन सकेमा उत्पादन

अभिवृद्धिमाफत आर्थिक वृद्धिमा प्रत्यक्ष सकारात्मक प्रभाव पर्ने अवस्था रहन्छ । वैदेशिक रोजगारीबाट सिकेको सीप, प्रविधिको आयात र विप्रेषण आयको लगानीबाट प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा मुलुकभित्र उत्पादकत्व तथा रोजगारी अभिवृद्धि हुन सकेमा आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक असर पर्ने अवस्था रहन्छ । यसरी समष्टिगत रूपमा हेर्दा वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषण आयले देशको समय विकासका सन्दर्भमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै धरी असर एवम् प्रभावहरूसहितको भूमिका निर्वाह गरिरहेको हुन्छ ।

विप्रेषण आयका सकारात्मक पक्षहरू

वैदेशिक रोजगारीको क्रममा व्यापक वृद्धि भएकै कारण सृजित विप्रेषण आयले केही वर्षयता नेपाली समाजको 'सेफ्टी भल्भ' का रूपमा भूमिका खेल्नरहेको छ । विगतमा देश द्वन्द्वग्रस्त रहेको समयमा विप्रेषण आयले जनजीवनलाई केही हदसम्म सहज तुल्याउन सहयोग पुऱ्याएको थियो । यसै गरी नाकाबन्दीका समयमा सहरी र अर्धसहरी क्षेत्रमा नाकाबन्दीको प्रभाव अपेक्षाकृत रूपमा न्यून देखिनुमा विप्रेषण आयको महत्त्वपूर्ण हात रहेको थियो । यति मात्र हैन, विनाशकारी भूकम्पपछिका अवस्थामा पीडितहरूसम्म पुग्ने गरी राहत प्याकेज र समय व्यवस्थापनमा नागरिकस्तरबाटै भएका स्वस्फूर्त क्रियाकलापहरूमा पनि विप्रेषण आयले ठुलो भर गरेको थियो । लामो समयसम्मको कोभिड १९ महामारीको चुनौतीपूर्ण अवस्थामा विप्रेषण आयको अझै तीव्र गतिमा उकालो नलागेको भए पनि मध्यम गतिमा उकालो नै लागिरेको अवस्था थियो ।

महामारीको सुरुवातसँगै विप्रेषण आयमा भारी गिरावट आउनसक्ने प्रक्षेपण विपरीत नेपाल भित्रिएको विप्रेषण आयले महामारी विरुद्ध लड्न र अर्थतन्त्रमा देखिएका अन्य सङ्कट टानमा भरथेग गरेको र अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानका लागि समेत उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको थियो ।

वैदेशिक रोजगारी ठुलो सङ्ख्याका नेपालीहरूका लागि रोजगार बन्ने माध्यम बनिरहेको मात्र हैन यसबाट प्राप्त विप्रेषण आयकै कारण नेपालमा गरिवीको प्रतिशत उल्लेख्य मात्रामा घटेको अवस्था छ । विश्व बैंकद्वारा गरिएको अध्ययनमा विप्रेषण आयका कारण नेपालमा गरिवीको गहनता, विषमता तथा गरिवीको स्तरमा व्यापक कमी आएको देखिएको छ । नेपालमा विप्रेषण आप्रवाहको ठुलो हिस्सा शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत उपभोगमा खर्च हुने गरेकाले पनि विप्रेषण आयको भूमिका गरिवी निवारण तथा जीवनस्तर सुदृढीकरणमा सहयोगी बनिरहेको देखिन्छ । एकातिर वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रममा तिरिने विभिन्न शुल्क, पासपोर्ट शुल्क आदिका कारण सरकारी राजस्वमा वृद्धि भइरहेको छ भने अर्कातिर रोजगारीबाट प्राप्त आयबाट आन्तरिक रूपमा भएको लगानीका कारण आयआर्जनका अवसर बढ्नुका साथै समग्र उपभोगमा वृद्धि भई कर राजस्वमा टेवा पुगिरहेको देखिन्छ । यसै गरी बैंकिङ क्षेत्र, मनि ट्रान्सफर एजेन्सीहरू, एयरलाइन्स कम्पनीहरू, म्यानपावर एजेन्सीलगायत वैदेशिक रोजगारसंग सम्बद्ध व्यवसायहरूको विस्तार हुनुका साथै ती क्षेत्रहरूमा रोजगारीको अवसरमा वृद्धि भएको छ । विप्रेषण आयकै कारण सामाजिक विकास र मानव विकासमा सहयोग पुगेको, विदेशबाट फर्किएका नागरिकहरूसँगै सीप र दक्षता पनि देशमा भित्रिएको जस्ता सकारात्मक पक्षहरू रहेका छन् । वर्षेनी बढ्दो क्रममा रहेको वस्तु तथा सेवाको आयात धान्ने निर्विकल्प स्रोतका रूपमा पनि विप्रेषण आय नै रहेको छ । पछिल्लो समयसम्म आइपुग्दा ठुला पूर्वाधार विकासका लागि लगानीको आधारका रूपमा समेत विप्रेषण आयलाई लिन थालिएको छ ।

विप्रेषणबाट घरपरिवारको वचत तथा लगानी एवम् साना तथा घरेलु उद्योगहरूको स्थापना तथा प्रवर्द्धनमा समेत सघाउ पुगेको देखिएको छ । यसबाहेक विप्रेषण प्राप्त गर्ने घरपरिवारको शिक्षा तथा सञ्चारका क्षेत्रमा गर्ने खर्च एवम् स्थिर सम्पत्तिको खरिदमा समेत सकारात्मक प्रभाव परेको नेपाल राष्ट्र बैंकको अध्ययनबाट समेत देखिएको छ । यस्तै, विश्व बैंकले गरेको एक अध्ययनमा विप्रेषण आयले नेपालका ग्रामीण घरपरिवारको आयको संरचनामा परिवर्तन हुनाका साथै घरपरिवारको जोखिम बहन गर्ने क्षमता अभिवृद्धि भएको देखिएको छ । विप्रेषण

आयले मूलतः बाह्य क्षेत्र कारोवारमार्फत समष्टिगत अर्थतन्त्रमा प्रभाव पारेको हुन्छ । यस्तो आयको अभिवृद्धिले बाह्य क्षेत्र कारोवार अन्तर्गत ट्रान्सफर खाता अनुकूल हुने हुँदा सो अनुरूप चालू खाता सुदृढ हुँदै शोधनान्तर स्थितिमा समेत सकारात्मक प्रभाव परेको हुन्छ । खास गरी नेपाललगायत कतिपय विकासोन्मुख र विकासशील मुलुकहरूमा बहदो व्यापार घाटाका कारण सम्भावित चालू खाता र शोधनान्तर घाटामार्फत विदेशी विनिमय सञ्चितिमा देखिन सक्ने सङ्कटलाई विप्रेषण आयले धानेका कारण यसलाई अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा समेत लिने गरिएको हो । नेपालमा सञ्चित रहेको कुल वैदेशिक मुद्रामा करिब ८० प्रतिशत योगदान विप्रेषण आयकै रहेका कारण यसले मुलुकको शोधनान्तर अवस्थालाई सन्तुलित राख्न सहयोग पुऱ्याइरहेको छ ।

विप्रेषण आयका सन्दर्भमा देखिएका चुनौतीहरू

वैदेशिक रोजगारी र यसबाट सिर्जित विप्रेषण आयले नेपाली अर्थतन्त्र र देशको आर्थिक विकासमा उल्लिखित सकारात्मक प्रभावहरू मात्रै पारेको छैन । यसका धेरै नकारात्मक पाटाहरू पनि रहेका छन् । नेपालमा प्राप्त हुने विप्रेषण आय अत्यधिक मात्रामा उपभोगमा खर्च भइरहेका कारण यसले उत्पादन र रोजगारीमा नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ । विप्रेषण आयबाट प्राप्त करिब ८८ प्रतिशत रकम दैनिक उपभोग र अन्य गैरउत्पादक क्षेत्रमा लगानी हुने गरेको सरकारी तथ्याङ्क छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको एक अध्ययनको नतिजाले रेमिट्यान्स प्राप्त गरिरहेका नेपालका ८०.८ प्रतिशत घरपरिवारको रेमिट्यान्सबाहेक आयको अन्य स्रोतबाट खर्च धान्न नपुग्ने र १८.८ प्रतिशत घरपरिवारले उपभोग खर्चका लागि रेमिट्यान्स आयमा पूर्ण रूपमा भर पर्नुपर्ने देखिएको छ । विप्रेषण आयले उपभोक्तावादी संस्कृतिलाई बढावा दिइरहेका कारण विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा हुने कृषिजन्य उत्पादनको हिस्सामा व्यापक हास आइरहेको छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा रहेका कामदारहरूले आफ्नो आयबाट ठुलो मात्रामा जिन्सी सामानहरू खरिद गरी ल्याउने र पठाउने गरेका छन् । यसबाट आयात वृद्धि भएको छ । दीर्घकालसम्म आयातको मात्रा बढिरहनु अर्थतन्त्रका लागि स्वस्थकर मान्न सकिदैन । रोजगारीका लागि विदेशिने क्रमसँगै नेपाली समाजमा धेरै किसिमका नकारात्मक सामाजिक प्रभावहरू देखा परेका छन् । वैदेशिक रोजगारीमा जाने युवाहरूले त विदेशी भूमिमा मरिमेटर पसिना बगाइरहेका छन् तर, रेमिट्यान्स आयका कारण तिनका परिवार भने विलासी र निर्धक्य बन्दै गएको एवम् क्रामभन्दा फुसुदलाई छान्ने

(More leisure than work) प्रवृत्ति नेपाली समाजमा प्रशस्त देख्न सकिन्छ। दैनिक गर्जो टार्ने माध्यमका रूपमा विप्रेषण आयको उपयोग गर्नुपर्ने बाध्यताका कारण पनि यो मौसमी आयका रूपमा मात्र सीमित छ। यसबाट छोटो समयमा आर्थिक अवस्थामा सुधार र गरिबी न्यूनीकरण भएको देखिए तापनि दीर्घकालमा आयआर्जनका कार्यमा संलग्न हुने बानीमा नै नकारात्मक असर पर्दछ। वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरूको उमेर समूहलाई हेर्दा पनि देशका सिर्जनशील र ऊर्जावान् वयस्क जनशक्ति दैनिक हजारौंका सङ्ख्यामा विदेशिएका छन्। यसबाट देशमा सामाजिक रूपान्तरणका लागि सक्रिय जनशक्तिको अभाव भई सामाजिक विकासको क्रम अवरुद्ध बन्ने र समाज अभै पछिल्लो श्रेणीमा स्थिति पनि सिद्धमान छ।

वैदेशिक रोजगारीले तिम्त्याएको अर्को गम्भीर र सवेदनशील सामाजिक समस्याका रूपमा मानसिक स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित समस्या रहेको छ। रोजगारीका लागि घरपरिवार, समाज, आफन्त, साथीभाइ तथा स्वदेशी भूमिमाई चटक्क छोडेर विदेश लाग्नुपर्ने तरखरकै क्रममा मानिसहरूमा मनोवैज्ञानिक एक्लोपनाको आभास हुन थाल्छ। विदेशी भूमिमा तय्यो परिवेश, भाषा, संस्कृति, रहनसहन, मौसम आदिमा रहने पृथक्पना, सोचेजस्तो काम नहुने, खराब कार्यवातावरण, कार्यस्थलता, कामको दबाव तथा आर्थिक दबावसमेतका कारणहरूले नैराश्य, तनाब र चिन्तालाई निम्त्याइरहेको हुन्छ। यस अवस्थामा उचित मार्गदर्शन र उपचार एवम् सहयोगका अभावमा मानसिक स्वास्थ्य समस्याले आक्रान्त बन्न पुगी विदेशी भूमिमा आत्महत्या गर्नेसम्मका घटनाक्रमहरू बाक्लै हुने गरेका छन्। नेपाली कामदारहरूको विभिन्न कारणबाट विदेशमा नै मृत्यु हुने, वर्षेनी हजारौंको सङ्ख्यामा अह्राह्रा हुने, विदेशी जेलमा कैदी भएर बस्नुपर्ने, दीर्घरोगी भएर फर्कने, विदेशमा अलपत्र पर्ने, निकृष्ट प्रकृतिको श्रममा संलग्न रहनुपर्ने, श्रमशोषण आदि अनेक समस्यामा फस्ने जस्ता तिता र दर्दनाक समस्याहरू पनि विदेशिएका नेपाली र तिनका परिवारले व्यहोरिरहेका छन्। यसरी हेर्दा मुलुकको अर्थतन्त्रलाई विप्रेषणले धानिरहेको मात्र छैन संगसंगै ऊर्जावान् पुवाहरूको मानसिक तथा शारीरिक स्वास्थ्यमा देखिएका विभिन्न असरहरूको शोभन पनि शोकिरहेको छ।

सानो आकारको अर्थतन्त्र र विकासोन्मुख देश भएकाले मात्र विप्रेषण आयले मुलुकको अर्थतन्त्रमा प्रभाव देखाइरहेको छ। वैदेशिक रोजगारीका प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरूले आर्थिक विकासमा फड्को मार्दै जाँदा लामो समयसम्म हालकै जस्तो दैनिक हजारौं श्रमशक्तिसे विदेशमा रोजगारी पाउने र विप्रेषण आय पठाइरहने अवस्था रहँदैन। यही कारण नै

विप्रेषण आयलाई दिगो र भरपर्दो स्रोत मान्न नसकिएको हो। मुलुकको अर्थतन्त्र यस किसिमको मौसमी स्रोतमा आधारित बन्दै जानुको नकारात्मक प्रभावले अर्थतन्त्रलाई गाँजिरहेको र भविष्यमा अझ विकराल स्थिति निम्तन सक्ने अवस्था नजिकिएको छ।

जबको बाटो

वैदेशिक रोजगारीको दिगो र भरपर्दो विकल्प भनेकै देशभित्र पर्याप्त मात्रामा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्नु हो। मुलुकभित्रको श्रमशक्तिलाई देशभित्रै रोजगार र स्व-रोजगार बनाउनसके यसले आर्थिक विकासको मार्गप्रशस्त त गर्छ नै संगसंगै विप्रेषण आयजस्तो परनिर्भर स्रोतबाट मुलुक सञ्चालन गर्नुपर्ने बाध्यताको पनि अन्त्य गर्न सकिन्छ। तर हालकै स्थितिमा तत्कालै यस किसिमको अवस्था निम्तन सक्ने स्थिति भने छैन। अतः प्राप्त भइरहेको विप्रेषण आयको उत्पादनशील र दिगो उपयोगमा जोड दिन सके विप्रेषण आयको भूमिका अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ।

उपभोग र गैरउत्पादक क्षेत्रमा भइरहेको विप्रेषण आयको उच्च उपयोगलाई घटाउन र उत्पादनशील उपयोगलाई बढावा दिन प्रवर्द्धनात्मक उपायहरूमाफत नागरिकको चेतनाको स्तर उकास्नुपर्ने देखिन्छ। देशका अधिकांश गामीण क्षेत्रमा विप्रेषण आय भित्रिने गरेका सन्दर्भमा निकासीजन्य घरेलु उद्योगहरूमा यस्तो आयको लगानी बढाउन प्रेरित गरिनुपर्छ। यसका लागि रोजगारीमा गएका घरपरिवारका सदस्यहरूलाई व्यावसायिक कृषि तथा पशुपालनसगायत घरेलु उद्यम तथा सेवा व्यवसाय जस्ता व्यावसायिक क्षेत्रहरूमा लगानी गर्न उत्प्रेरित गरिनु आवश्यक छ। यसका साथै विप्रेषण आयलाई राष्ट्रनिर्माणका लागि उपयोग गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गर्ने वैदेशिक रोजगार वचतपत्रको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गरी लक्षित वर्गको आकर्षण बढाउनु जरुरी छ। यसो गर्न सकेमा वैदेशिक रोजगार वचतपत्र पूर्वाधार निर्माणका लागि स्रोत जुटाउने गतिलो माध्यम बन्न सक्ने प्रबल सम्भावना रहेको देखिन्छ। गत आर्थिक वर्षको बजेटमाफत परियोजनामा आधारित वैदेशिक रोजगार वचतपत्रको निष्कासन सुरुआत गर्ने सकारात्मक कदम अघि बढाइए तापनि हालसम्म कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। अर्कोतर्फ ठूला पूर्वाधार तथा ऊर्जासम्बन्धी परियोजनाहरूको सञ्चालनमा विदेशिएका नेपालीहरूलाई सोझि गरी ऋणपत्र उपलब्ध गराउनसके यस्तो लगानी वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका व्यक्तिहरूको दीर्घकालीन आयको स्रोत बन्नसक्ने अवस्था रहन्छ।

नेपालमा प्राप्त भइरहेको विप्रेषण आयको अनुत्पादनशील प्रयोगको मूल कारण नै न्यून आयस्तर भएका नेपालीहरूको

माध्यता हो । कतिपय घरपरिवारको दैनिक गर्जो टार्ने निर्विकल्प माध्यम नै विप्रेषण आय अनिरहेको छ । अर्कातर्फ वैदेशिक रोजगारीमा जाँदाका बखत तर्को ब्याजदरमा लिइने साहुको ऋण तिर्नुपर्ने माध्यताका कारण पनि यसको एकत्रौंथाई हिस्सा ऋण तिर्नमा खर्च भइरहेको छ । यस्तो स्थितिमा विप्रेषण आय प्राप्त गरिरहेका परिवारको खर्च व्यवस्थापन शैली बदलन र वैदेशिक रोजगारीमा जान चाहने नागरिकहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट सहस्रपत दरमा ऋण उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउन पनि हिलो भइसकेको छ । यसैगरी वैदेशिक रोजगारीका कारण देखिएका पारिवारिक र सामाजिक विचलनलाई न्यूनीकरण गर्न सामाजिक विकासका क्षेत्रमा समेत थप जोड दिनुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

विप्रेषण आयको बचतलाई वैदेशिक रोजगारीमा गएको व्यक्ति तथा घरमूलीको बैकिङ बानीले प्रभाव पार्ने गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकको अध्ययनले देखाएको छ । बैंक खाता खोसी वैदेशिक रोजगारीमा गएका व्यक्ति वा घरमूलीले खाता नभएका व्यक्तिका तुलनामा बढी रकम बचत गर्ने देखिएको परिप्रेष्यमा रोजगारीमा जाने व्यक्ति र परिवारलाई बैंक खाता खोल्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसै गरी देशभित्र निर्माण हुने जसविद्युत् परियोजनासमायतका उच्च प्रतिफलयुक्त उत्पादनशील उद्योगहरूको प्राथमिक सेयर (आइपिओ) निष्कासनमा वैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारहरूलाई एक निश्चित प्रतिशत आरक्षण प्रदान गर्ने, विप्रेषण कोषको व्यवस्था गरी संस्थागत तवरबाट यसको परिचालन गर्ने जस्ता तरिकाहरूबाट विप्रेषण आयलाई पूर्वाधार एवम् उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

विप्रेषण आय देशको आर्थिक विकासका लागि दिगो आर्थिक स्रोत होइन र रहनु पनि हुँदैन । विप्रेषण आयका कारण तत्कालका लागि नेपालीजन र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई राहत महसुस भइरहे तापनि यसमाथिको निरन्तरको निर्भरताले हितभन्दा बढी अहित गर्ने देखिन्छ । चित्तका केही वर्षसम्म

विप्रेषण आयका कारण आकार बढ्दै गएको कूल गार्हस्थ्य उत्पादन र नेपाली अर्थतन्त्रको अवस्था उद्भूत नसक्ने गरी घना पर्नसक्ने खतरातर्फ पनि बेसैमा सजगता अपनाउन जरुरी छ । अर्कातर्फ विप्रेषण आय आपवासी श्रमिकहरूको व्यक्तिगत आय भएकाले प्राप्त आयको परिचालन गर्ने अधिकार पनि व्यक्तिमा नै निहित रहने गर्दछ । त्यसैले यसमा राज्यको प्रत्यक्ष नियन्त्रण सम्भव छैन । तथापि प्राप्त आयको उत्पादनशील उपयोगका लागि राज्यद्वारा हरतरहले प्रेरित गरिनु जरुरी छ । अतः विप्रेषण आयलाई दिगो आर्थिक स्रोतका रूपमा नसिई यसका नकारात्मक प्रभावहरूको व्यवस्थापन गर्नु र तत्काल प्राप्त आयको उत्पादनशील उपयोग गर्नु नै नेपालजस्तो विकासोन्मुख देशको विकासका लागि हितकर हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अर्थ मन्त्रालय (२०८०), आर्थिक सर्वेक्षण २०७९/८०, नेपाल सरकार ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०७८), राष्ट्रिय जनगणना, सश्रिप्त तथ्याङ्क ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, अनुसन्धान विभाग (२०७६), नेपालमा विप्रेषण आपवाहको स्थिति ।

खनाल, गोपीकृष्ण (२०८०), "विप्रेषणको दृष्टिक", पशासन (वर्ष ५५, अङ्क १) सङ्घीय मामिला तथा सामान्य पशासन मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं ।

खतिवडा, रूपनारायण (२०७९), "रोमट्यान्सले जगाएको आशा" आर्थिक दैनिक ।

खतिवडा, रूपनारायण, (२०७३), "घट्टो रोमट्यान्सको जोखिम", कारोबार दैनिक ।

नेपाल राष्ट्र बैंक, अनुसन्धान विभाग (२०७३), विप्रेषण प्राप्त गर्ने घरपरिवारको बचत तथा लगानी प्रवृत्तिसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन ।

Nepal Development Update, october-2022, The World Bank, World Bank Group.

सार्वजनिक निजी साभेदारी र नेपालको अवस्था

वासुदेव शर्मा
पूर्व सहसचिव
नेपाल सरकार

सार्वजनिक निजी साभेदारीको प्रारूपलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण आयामका रूपमा लिइन्छ । विभिन्न स्वरूपका साभेदारीहरूको प्रयोग गरी सरकार, निजी क्षेत्र, गैरसरकारी क्षेत्र, सामुदायिक क्षेत्र, पेसागत क्षेत्र, उपभोक्ता समूह, प्रयोगकर्ता समूह र आम नागरिकको समन्वय, सहकार्य र सह-अस्तित्व सुनिश्चित गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले विकास निर्माणका कार्यहरू सार्वजनिक निजी साभेदारीको प्रारूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नु अहिलेको आवश्यकता हो ।

दुई वा दुईभन्दा बढी पक्षहरूबिच कुनै निश्चित उद्देश्य वा लक्ष्य हासिल गर्ने अभिप्रायले गरिने सहमति, सहकार्य, समन्वय र सम्भोजितालाई साभेदारी भनिन्छ । सार्वजनिक उद्देश्य हासिल गर्ने सार्वजनिक र निजी क्षेत्रबिच निश्चित सर्तका अधीनमा रही गरिने सहकार्य साभेदारी हो । सरकारी र निजी क्षेत्रका संघसंस्था, समूह र व्यक्तिबिच सेवा प्रदान गर्ने र त्यसको जोखिम एवं फाइदा संयुक्त रूपले वहन गर्ने गरी गरिएको सम्भोजितालाई साभेदारीका रूपमा लिइन्छ ।

सार्वजनिक र निजी संस्थाबिच करारनामा गरी कुनै महत्वपूर्ण आयोजना सम्पादन गर्ने कार्य नै सार्वजनिक निजी साभेदारी हो । सार्वजनिक निकाय (सरकारी पक्ष) र निजी क्षेत्र (उद्योगी, व्यापारी, व्यवसायी, उद्यमकर्ता, विकासकर्ता, निर्माणकर्ता) बिच सार्वजनिक उद्देश्य हासिल गर्नका लागि गरिने सहकार्यलाई सार्वजनिक निजी साभेदारी भनिन्छ । सार्वजनिक संस्था र निजी संस्था (सार्वजनिक पक्ष र निजी पक्ष) बिच जोखिम, जिम्मेवारी र प्रतिफल बाँडफाँट गर्ने उद्देश्यले सामोँ अवधिका लागि गरिने लिखित करारलाई सार्वजनिक निजी साभेदारीका रूपमा बुझिन्छ ।

निजी क्षेत्र र सार्वजनिक क्षेत्रबिच 4R (Resource, Risk Responsibility & Reward) अर्थात् स्रोत, जोखिम, जिम्मेवारी र फाइदा दुवै पक्षलाई उचित प्रकारले वितरण गरी दुवै पक्षको जितको अवस्था सिर्जना गर्ने सम्भोजिता नै सार्वजनिक निजी साभेदारी हो ।

सार्वजनिक क्षेत्र सरकारद्वारा नियन्त्रित हुन्छ । विभिन्न तहका सरकारहरू र सरकारी स्वामित्वमा रहेका संस्थाहरूद्वारा गरिने लगानी सार्वजनिक क्षेत्रको दायराभित्र पर्दछन् । मुलुकको समग्र विकासका लागि आवश्यक पर्ने कानून, नीति, नियम, मार्गदर्शन निर्माणमा सरकारको प्रत्यक्ष संलग्नता रहने हुनाले विकास निर्माणका काममा समेत पूर्ण रूपमा संलग्न रहेर कार्य गर्नु सहज हुँदैन । त्यस्तै सार्वजनिक क्षेत्र वा सरकारको व्यापित्व र जिम्मेवारीमा सम्पादन गरिनुपर्ने काम वा उपलब्ध गराउनुपर्ने सेवा सुविधाको निर्माण, व्यवस्थापन तथा सञ्चालन निजी क्षेत्र र सार्वजनिक क्षेत्रको संयुक्त प्रयास र सहभागितामा सम्पन्न गरी जनतालाई सेवा सुविधाको प्रत्याभूति दिने कार्यलाई उत्तम उपायका रूपमा समेत बुझिन्छ । विकासका लागि आवश्यक पर्ने पूँजी, ज्ञान, सीप तथा क्षमता एवं सूचना प्रविधिको पहुँचका कारण सार्वजनिक क्षेत्र एकैले राष्ट्रको विकास गर्न सक्दैन । त्यसैले सरकार र निजी क्षेत्रको आपसी सहकार्य समन्वय र साभेदारी आवश्यक हुन्छ ।

सरकारबाट नियन्त्रण नगरिएको क्षेत्र निजी क्षेत्र हो । निजी क्षेत्रद्वारा सञ्चालित व्यवसायमा आफ्नो पूर्ण लगानी र नियन्त्रण रहन्छ, प्रतिस्पर्धाको वातावरण रहन्छ, कार्यक्षमता र कार्यकुशलता रहन्छ । तय्यो सोच र जागरूका साथै नाफाद्वारा उत्प्रेरित हुने वातावरण स्थापित हुन्छ । निजी क्षेत्र व्यापक र फराकिलो हुन्छ । उद्यमशीलता र जोखिम वहन गर्ने क्षमता पनि हुन्छ । त्यसैले सार्वजनिक र निजी क्षेत्रका सकारात्मक पक्षहरूलाई उपयोग गरी देशको आर्थिक विकासमा परिचालन गर्नका लागि सार्वजनिक-निजी साभेदारीका सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

सार्वजनिक हितका लागि पूर्वाधार विकास र अन्य सेवा प्रदान गर्न सार्वजनिक निजी साभेदारीमा सार्वजनिक क्षेत्रले नियमनमा, गुणस्तरको परीक्षणमा, शुद्धतामा, उत्पादन, प्रतिफल र प्रभावमा परिणाममा (Output / Outcome) र निजी साभेदारीले ज्ञान सीप सिर्जनशीलता, उद्यमशीलता साधन स्रोत तथा क्रियाकलापमा (Input /

Activities) मा बढी ध्यान दिने गरी पारम्परिक सार्वजनिक व्यवस्थापनमा भन्दा सगानीको उचित प्रतिफल (Better Value for Money) प्रमाणित गर्न सकिने आधारमा सार्वजनिक र निजी निकायभित्र भएको करारीय सम्झौता गर्नु सार्वजनिक निजी साझेदारीको उद्देश्य रहेको हुन्छ ।

सार्वजनिक निजी साझेदारीका पूर्वसर्तहरू (Necessary elements of Public Private Partnership)

सार्वजनिक क्षेत्र र निजी क्षेत्र फरक फरक उद्देश्य, प्राथमिकता र कार्यक्षेत्र भएका क्षेत्रहरू हुन् । यस्तो साझेदारीमा निजी क्षेत्रका साथै सामुदायिक, पेसागत, सहकारी, उपभोक्ता समूह, प्रयोगकर्ता समूह एवं अन्य संगठित गैरसरकारी संस्थाको पनि साझेदारी हुन सक्ने हुनाले साझेदारीमा संलग्न हुन चाहने पात्रहरूवित्त निश्चित पूर्वसर्तहरू आवश्यक हुन्छ । यस्ता पूर्वसर्तहरूमा मुख्यतः निम्न गुणहरू हुनु आवश्यक हुन्छ :

- * इमानदारिता (Integrity)
- * सामर्थ्य (Capability)
- * सक्षमता (Competency)
- * वास्तविकता (Reliability)
- * विश्वसनीयता (Credibility)
- * निरन्तरता (Consistency)
- * पारदर्शिता (Transparency)
- * उत्तरादायित्व (Accountability)
- * सहभागिता (Participation)
- * सहकार्य (Collaboration)
- * आपसी समन्वय र विकास (Coordination and Trust)

सार्वजनिक निजी साझेदारीको औचित्य र महत्त्व

पर्याप्त स्रोत साधनको उपलब्धता नभएको बचत र सगानीका बिचमा ठुलो खाडल रहेको सार्वजनिक क्षेत्रबाट मात्र आवश्यक पर्ने सगानी जुटाउन नसकिने नेपालजस्तो मुसुकका लागि सार्वजनिक निजी साझेदारीको औचित्य र महत्त्वलाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट उपयुक्त मान्न सकिन्छ । आआफ्ना विशिष्टताहरूको पूर्ण उपयोगका साथै निम्न कारणहरूले गर्दा यसको औचित्य एवं महत्त्व छ भन्न सकिन्छ :

- सरकारी क्षेत्रको बढ्दो स्रोत साधनको आवश्यकतालाई पूर्ति गर्न,
- विकास सगानीका लागि आवश्यक पूँजी, व्यवस्थापकीय क्षमता, सृजनशीलता र प्राविधिक कमीलाई पूरा गर्न,

- सार्वजनिक र निजी क्षेत्र मिलेर स्रोतको अभाव पूरा गर्न तथा आआफ्ना तुलनात्मक लाभका क्षेत्र प्रयोग गर्न,
- जनतालाई सरल, प्रतिस्पर्धी, सुलभ र प्रभावकारी सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्न,
- राष्ट्रिय आयमा वृद्धि तथा आर्थिक वृद्धि दरमा तीव्रता ल्याउन,
- सार्वजनिक र निजी क्षेत्र मिलेर सेवा सुविधालाई बढी प्रभावकारी बनाउन,
- सार्वजनिक पूर्वाधार निर्माण तथा सेवा प्रवाहमा निजी क्षेत्रको संलग्नतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न,
- निजी क्षेत्र संलग्न हुन सक्ने क्षेत्रबाट सरकारी सगानी घटाई सार्वजनिक सेवामा सगानी प्रवर्द्धन गर्न,
- रोजगारी र आयमा वृद्धि गरी गरिबी न्यूनीकरण तथा आर्थिक सामाजिक समृद्धिमा सहयोग पुर्याउन,
- निजी क्षेत्रको पूँजी र प्रविधिलाई पूर्वाधार निर्माण र व्यवस्थापन तथा सामाजिक सेवाका क्षेत्रमा लगाउन,
- सार्वजनिक क्षेत्रको सामाजिक प्रतिष्ठा र निजी क्षेत्रको व्यावसायिक दक्षता प्रवर्द्धन र एकीकरण गरी सेवाको प्रभावकारिता बढाउन,
- साझेदारहरूप्रतिको सार्वजनिक विश्वास जगाउने र कायम राख्ने वातावरण बनाउन,
- सार्वजनिक सेवामा निजी क्षेत्रको सगानी आकर्षित गरी सार्वजनिक हितका लागि उपयोग गर्न ।

सार्वजनिक निजी साझेदारीका सिद्धान्तहरू

सार्वजनिक हित अभिवृद्धि गर्न आपसी समन्वय, सहकार्य, सहअस्तित्व र सद्भावमा विकास कार्य अघि बढाउन सार्वजनिक निजी साझेदारी निश्चित सिद्धान्तहरूका आधारमा परिचालन हुन्छ । यी सिद्धान्तहरूको पालना सार्वजनिक र निजी दुवै पक्षले गर्नुपर्दछ । यी सिद्धान्तहरूको अनुकरणबाट नै सार्वजनिक निजी साझेदारीले मूर्तरूप सिन सक्दछ :

- पारदर्शिताको सिद्धान्त (Principle of Transparency)
- प्रत्यक्ष प्रतिस्पर्धाको सिद्धान्त (Principle of

Direct Competition)

- जिम्मेवारी बाँडफाँटको सिद्धान्त (Principle of assigned responsibility)
- जवाफदेहिताको सिद्धान्त (Principle of Accountability)
- समताको सिद्धान्त (Principle of Equity)
- सहभागिताको सिद्धान्त (Principle of Participation)
- सशक्तीकरणको सिद्धान्त (Principle of Empowerment)
- जोखिम व्यवस्थापनको सिद्धान्त (Principle of Risk Management)
- विशिष्टताको सिद्धान्त (Principle of Specificity)

सार्वजनिक निजी साभेदारीका सम्भाव्य क्षेत्रहरू (Potential Areas)

पूर्वाधार निर्माण एवं विकासका लागि आवश्यक पूर्वसंरचनाहरूको विकास सार्वजनिक निजी साभेदारीका सम्भाव्य क्षेत्र हुन् । सार्वजनिक निजी साभेदारी तथा सगानी ऐन, २०७५ नियमावली, २०७३ तथा अन्य अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलित अभ्याससमेतका आधारमा निम्न पूर्वाधारहरूलाई सम्भाव्य क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ । सडक, सुरुङमार्ग, पुल, नहर, जलाशय बाँध, ढल, केवलकार, रेल्वे, ट्राम वे, मेट्रो रेल, मोनोरेल, स्काइरेल, टुलिबस, रयापिड, ट्रान्जिट, सुक्खा अन्दरगाह, जलमार्ग, परिवहन, विसौनी स्थल, विमानस्थल, अस्पताल, शीत भण्डार, गोदामघर, सार्वजनिक सभागृह, रङ्गशाला, जलविद्युत्, जैविक, वायु, सौर्यसहायतका ऊर्जाको उत्पादन, प्रसारण तथा वितरण, प्रदर्शनी स्थल, मनोरञ्जन पार्क, फोहोरमैला प्रशोधन तथा व्यवस्थापन, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि, वित्तीय बजार र पूर्वाधारका संरचनालाई समेत सम्भाव्य क्षेत्रका रूपमा लिइन्छ । विस्तृत रूपमा शुभनुपदा:

- भौतिक पूर्वाधार र यातायात (सडक, पुल, विमानस्थल, रेलमार्ग, केवलकार, रोपवे, अन्दरगाह आदि) सम्बन्धी ।
- विद्युत् क्षेत्र (उत्पादन, प्रसारण र वितरणसम्बन्धी) एवं अन्य ऊर्जासम्बन्धी ।
- सूचना र सञ्चार क्षेत्रसम्बन्धी ।
- सहरी तथा ग्रामीण वातावरण (फोहोरमैला

व्यवस्थापन, पिउने पानी, सरसफाइ, ढल विकास) सम्बन्धी ।

- शिक्षा स्वास्थ्यसम्बन्धी पूर्वाधार तथा अन्य सेवा र पर्यटन पूर्वाधारसम्बन्धी ।
- सामाजिक पूर्वाधारहरू र अन्य सेवा (सभागृह, पुस्तकालय, सामुदायिक भवन, खेलकुद विकास, पार्क उद्यान, स्नान गृह, पार्किङ सुविधा, दमकल, एम्बुलेन्स, शवदाहगृह आदि) सम्बन्धी ।
- पुरातात्विक, ऐतिहासिक, धार्मिक, पर्यटकीय स्थलको संरक्षण, विकास, व्यवस्थापन र उपयोगसम्बन्धी ।
- बजार पूर्वाधारहरूको विकास, विस्तार र उपयोगसम्बन्धी ।

सार्वजनिक निजी साभेदारीका स्वरूप

विभिन्न मुलुकहरूले विभिन्न प्रकृतिका साभेदारीको अभ्यासलाई मुलुकको विकासका लागि परिचालन गरेका छन् । आधाफो विशिष्टता र सीमिततालाई ख्याल गरी यस्ता स्वरूपको निर्धारण गर्ने गरिन्छ । सार्वजनिक निजी साभेदारीलाई विभिन्न प्रारूपमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । जस्तै: निर्माण र हस्तान्तरण, निर्माण सञ्चालन र हस्तान्तरण, निर्माण, स्वामित्व, सञ्चालन र हस्तान्तरण आदि । सार्वजनिक निजी साभेदारीका आधारमा विकास निर्माणका कार्यहरू एवं पूर्वाधारहरू सञ्चालन र विकास व्यवस्थापन गर्न निम्न विधिहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

❖ सेवा करार (Service Contract based)

सार्वजनिक क्षेत्रले प्रदान गर्नुपर्ने सेवाहरूमध्ये निजी साभेदारमाफत प्रदान गर्न सकिने सेवाहरू निश्चित सेवा शुल्क सिई निजी साभेदारमाफत सेवा प्रदान गर्ने गरी गरिएको करारीय व्यवस्था सेवा करार हो । नेपालमा यो पद्धति निकै समयअघिदेखि नै प्रचलनमा छ ।

❖ व्यवस्थापन करार (Management Contract based)

निजी क्षेत्रलाई निश्चित व्यवस्थापन शुल्क प्रदान गरी सार्वजनिक सङ्गठनको कुनै वा सबै कार्य तथा कुनै सुविधा प्रदान गर्ने कार्यको व्यवस्थापन निजी क्षेत्रमाफत गराउने गरी गरिएको करारीय व्यवस्था व्यवस्थापन करार हो । यस्तो करार सार्वजनिक क्षेत्र र निजी संस्था तथा व्यक्तिसिच हुन्छ ।

❖ निर्माण तथा हस्तान्तरण (Build and Transfer based)

पूर्वाधार संरचनाको निर्माण निजी क्षेत्रको पूरा वा आंशिक लगानीमा सम्पन्न गरी त्यसको सञ्चालनको आवश्यक ज्ञानसहित निजी क्षेत्रले आफ्नो लगानी एकमुष्ट वा किस्ताबन्दीमा पाउने गरी सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्ने गरी गरिएको करारीय व्यवस्थालाई निर्माण तथा हस्तान्तरणका रूपमा बुझिन्छ ।

❖ **निर्माण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (Build, Operate and Transfer based)**

पूर्वाधार संरचनाको सम्पूर्ण वा अधिकतम लगानीमा निजी साभेदारले निर्माण गरी निजी क्षेत्रको व्यवस्थापनमा सञ्चालन भई निश्चित अवधिमा उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता भइसकेपछि सार्वजनिक क्षेत्रलाई उक्त पूर्वाधार संरचना र त्यसमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू चालू हालतमा हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था निर्माण सञ्चालन तथा हस्तान्तरण हो ।

❖ **निर्माण, हस्तान्तरण र सञ्चालन (Build, Transfer and Operate based)**

कुनै पूर्वाधार संरचनाको विकासका लागि आवश्यक पर्ने अधिकांश वा आंशिक लगानी निजी क्षेत्रबाट हुने गरी त्यसको निर्माण सम्पन्न भएपश्चात् उक्त संरचनाको रेखदेखको मुख्य जिम्मेवारी सार्वजनिक क्षेत्रले लिई निजी साभेदारले उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता लिन एक निश्चित अवधिसम्म त्यसको सञ्चालनको जिम्मेवारी लिने गरी गरिएको करारीय व्यवस्थालाई निर्माण हस्तान्तरण र सञ्चालनका रूपमा बुझिन्छ । यस अन्तर्गत निजी क्षेत्र निर्माणमा संलग्न रहने निर्माणवापत सेवा शुल्क लिने गुणस्तरीय निर्माण सम्पन्न भएपछि सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गरी सञ्चालन गर्ने कार्य हुन्छ ।

❖ **विकास, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (Development, Operate and Transfer based)** भइरहेको कुनै सम्पत्ति वा पूर्वाधार संरचनामा कुनै सुविधा थप गर्न वा आवश्यक मर्मत सुधार गरी तत्कालको क्षमतामा विस्तार गर्न वा बढी उपयोगी हुने गरी विकास गरी सञ्चालन गर्ने र उचित मुनाफासहितको आफ्नो लगानी फिर्ता भएपछि विकास गरिएको संरचना वा सम्पत्ति सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्ने गरी गरिएको करारीय व्यवस्था विकास सञ्चालन तथा हस्तान्तरण हो ।

❖ **पट्टा (लिज), निर्माण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (Lease Build, Operate and Transfer based)**

कुनै सार्वजनिक सम्पत्ति लामो अवधिका लागि निजी क्षेत्रले भाडामा लिई सो सम्पत्तिमा तोकिएको पूर्वाधार संरचनाको निजी क्षेत्रले आफ्नै लगानीमा निर्माण गरी सञ्चालन गर्ने र उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता भएपछि हस्तान्तरण गर्ने गरी गरिएको करारीय व्यवस्था । प्रायः सार्वजनिक जग्गा वन तथा अन्य सम्पत्ति पट्टामा दिने प्रचलन छ ।

❖ **निर्माण, स्वामित्वकरण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (Build, Own, Operate and Transfer based)**

कुनै सेवा प्रदान गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण प्रणालीको स्थापनाका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण लगानी निजी साभेदारबाट हुने र एक निश्चित अवधिसम्म त्यसको स्वामित्वसमेत आफैमा राखी निर्माण र सञ्चालन गरी उचित मुनाफासहित आफ्नो लगानी फिर्ता भइसकेपछि त्यसमा प्रयोग भएका सम्पूर्ण संरचना र सम्पत्तिहरूको स्वामित्वसहित चालू हालतमा सार्वजनिक क्षेत्रलाई हस्तान्तरण गर्ने गरी गरिएको करारीय व्यवस्था । नेपालमा प्रैरेजसो पूर्वाधार विकासका आयोजना यही मोडेलिटीमा सञ्चालन गर्ने रणनीति लिइएको छ ।

नेपालमा सार्वजनिक निजी साभेदारीका लागि भएका नीतिगत एवं संस्थागत प्रयासहरू

सार्वजनिक निजी साभेदारीको अभ्यास नेपालमा विभिन्न सामाजिक, धार्मिक एवं जनउपयोगी क्षेत्रमा कल्याणकारी कार्यहरूमा नेपाली समाजमा परापूर्वकालदेखि नै प्रचलनमा रहेको देखिन्छ । सरकार नियन्त्रित एवं निर्देशित अर्थव्यवस्थामा निजी क्षेत्रको क्षमता सामर्थ्य र सीपलाई महत्व नदिइएका कारण यस अवधारणालाई व्यवस्थित र औपचारिक रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएको थिएन । उदाररीकरणको नीति अवलम्बनपश्चात् सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणालाई व्यावहारिक रूप दिनका लागि मूलतः निम्न प्रयासहरू भएको पाइन्छः

- निजीकरण ऐन २०५० जारी भएपछि देशको अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको संलग्नता व्यापक हुन पुगेको ।
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले दिगो विकासका लागि आधारभूत सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्ने नीति लिएको ।
- स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ ले प्रत्येक स्थानीय निकायमा सार्वजनिक निजी क्षेत्र

- साभेदारी प्रवर्द्धन समिति रहने व्यवस्था गरेको ।
- सार्वजनिक पूर्वाधार संरचना निर्माण सञ्चालन तथा हस्तान्तरणसम्बन्धी नीति, २०५७ से नीतिगत स्पष्टता कायम गर्ने प्रयास गरेको ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारी, नीति (स्थानीय निकायका लागि) २०६० तथा निर्देशिका २०६१ जारी भएको ।
- पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन २०६३ से कानुनी आधार तयार गरेको ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारी सुभानव समिति, २०६३ को प्रतिवेदनअनुसार निर्देशिका र कार्यविधिलाई समसामयिक संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको ।
- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा नियमावली, २०६४ बाट खरिदप्रक्रियालाई व्यवस्थित गरिएको ।
- आवधिक योजनाहरूमा सार्वजनिक, निजी, सहकारी, सामुदायिक साभेदारीसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था समावेश गरिएको ।
- सार्वजनिक पूर्वाधार संरचना निर्माण सञ्चालन तथा हस्तान्तरणसम्बन्धी नीति, २०५६
- नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, पूर्वाधार निर्माण विकास र सञ्चालन नियमावली, २०६६,
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४,
- लगानी ऐन र नियमावली २०६८,
- राष्ट्रिय योजना आयोगबाट सानिसा श्वेतपत्र, २०६७ जारी भई यससम्बन्धी अवधारणा, परिभाषा, उद्देश्य, तरिका र कार्यविधिगत स्पष्टता ल्याउने प्रयास भएको ।
- लगानी बोर्ड ऐन र नियमावलीको व्यवस्था तथा लगानी बोर्डको गठन भई सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणाअनुसारका कार्यहरू अगाडि बढाउन घातिएको ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारीसम्बन्धी व्यवस्था तथा अन्य नियमन र व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रावधानसहित सार्वजनिक निजी साभेदारी नीति, २०७२ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको ।
- सार्वजनिक पूर्वाधार, सेवाको विकास तथा सञ्चालनमा सार्वजनिक निजी क्षेत्रको लगानी

अभिवृद्धि गर्ने ।

- सार्वजनिक पूर्वाधार सेवाको विकास, पुनर्निर्माण र सञ्चालनका लागि निजी लगानी आकर्षण हुने वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- निजी क्षेत्रमा रहेको व्यावसायिकता, कार्यकुशलता, उद्यमशीलता र पावित्रिक दक्षताको सार्वजनिक क्षेत्रमा उपयोग गर्ने ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारीसम्बन्धी सिद्धान्त र मान्यताहरूलाई राज्यका सबै सम्भाव्य क्षेत्र, संयन्त्र, अङ्ग र निकायसे प्रवर्द्धन गर्ने ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारीसम्बन्धी आयोजनाको खरिद तथा स्वीकृति प्रकृयाको सरलीकरण, लाभ तथा जोखिमको न्यायोचित बाँडफाँट र सार्वजनिक लगानीको अंश स्पष्ट र सुनिश्चित गर्ने ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५
- सार्वजनिक निजी साभेदारी तथा लगानी नियमावली, २०७७
- सार्वजनिक निजी साभेदारी एकाइ र केन्द्रको व्यवस्था ।

सार्वजनिक निजी साभेदारी नीति, २०७२

साभेदारीको अवधारणासाई आवश्यकता अनुरूप परिभाषित गरी निम्न उद्देश्यहरू पूरा गर्न सार्वजनिक निजी साभेदारी नीति, २०७२ कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो ।

- सार्वजनिक निजी साभेदारीसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, सिद्धान्त र मान्यतालाई राज्यका विभिन्न क्षेत्र, संयन्त्र र अङ्गमा प्रवर्द्धन गर्ने ।
- पूर्वाधार सेवाहरूको विकास, पुनर्निर्माण, व्यवस्थापन र सञ्चालनमा आवश्यक पर्ने पुँजी, साधन, स्रोत, निजी (आन्तरिक वा बाह्य) क्षेत्रबाट लगानी गर्न अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- पूर्वाधार सेवाहरूमा निजी क्षेत्रको व्यावसायिकता, उद्यमशीलता, क्षमता एवं नवीनतम प्रविधिसाई मुलुकको सर्वाङ्गीण विकासमा अधिकतम उपयोग गर्ने ।

सार्वजनिक निजी साभेदारी नीतिमा निम्न क्षेत्रहरूमा साभेदारीको आवश्यकतासाई औल्याइएको छ :

- भौतिक पूर्वाधार र यातायात (सडक, पुल, विमानस्थल, केवलकार, रोप वे, बन्दरगाह)

- विद्युत् क्षेत्र (उत्पादन, प्रसारण, वितरण)
- सूचना र सञ्चार
- सहरी तथा गामीण वातावरणीय क्षेत्र (खानेपानी, डस विकास, सरसफाई, फोहोर व्यवस्थापन)
- शिक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी पूर्वाधार
- सेवा र सुविधाजन्य सहरी पूर्वाधार

सार्वजनिक निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७७ मा भएको व्यवस्था

पस ऐनले सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय र लगानीकर्ताबीच स्रोत वा प्रतिफल बाँडफाँट तथा जोखिम ब्यहोर्ने गरी आपसी सहकार्यमा पूर्वाधार संरचना निर्माण, सञ्चालन, पुनर्स्थापनासम्बन्धी परियोजना साभेदारीमा सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । साथै लगानी स्वीकृति र बोर्डसम्बन्धी व्यवस्थाका साथै निजी लगानीसम्बन्धी व्यवस्थासमेत उल्लेख गरेको छ । सार्वजनिक निजी साभेदारीलाई व्यवस्थित रूपमा परिचालन गर्न ६ अरबभन्दा बढीका आयोजनाहरू अनिवार्य रूपमा लगानी बोर्डबाट स्वीकृत गर्ने गरी कार्य अघि बढाउन सार्वजनिक निजी साभेदारीमा सञ्चालन हुने आयोजनाहरूका लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्न सार्वजनिक निजी साभेदारी ऐन र नियममा मूलतः अनुमतिपत्र कसरी प्राप्त गर्ने, लगानीको स्वीकृति कसरी प्रदान गर्ने, लगानी बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार के हुने ? अनुगमन तथा सहजीकरण कसरी गर्ने ? सार्वजनिक निजी साभेदारी एकाइ र लगानी एकाइ कसरी स्थापित गर्ने प्रस्ताव आह्वान, छनोट, सम्झौतासमायतका विषयहरूका बारेमा स्पष्ट पारिएको छ । यी व्यवस्थाहरूबाट सार्वजनिक निजी साभेदारीमा सञ्चालन गरिने आयोजनाको पहिचान, छनोट, प्रस्ताव मूल्याङ्कन, स्वीकृतिलगायतका कार्यहरू सम्पन्न गर्न सहज हुने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक निजी साभेदारीको अनुभव

नेपालमा सार्वजनिक निजी साभेदारीका केही सफल र असफल अनुभवहरू छन् । विशेष गरी काठमाडौं तराई द्रुतमार्ग, काठमाडौं कुसेखानी हेटौंडा सुरुङ मार्ग, हेटौंडा (भीमफेदी) देखी कुसेखानी (सिस्तेरी) सुरुङ मार्ग निर्माण र विभिन्न क्रेवस्कार सञ्चालन गर्ने परियोजनाहरू PPP Model मा सञ्चालन गर्ने गरी अघि बढाइएकामा ऐन नियमावली र न्यून परिपूरक कोषको पर्याप्त व्यवस्था नभएका कारण कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिएन तर विभिन्न जलविद्युत्सँग सम्बन्धित ऊर्जासम्बन्धी परियोजना र स्थानीय तहले सञ्चालन गरेका परियोजनाहरूमा भने सफलता हासिल भएको छ । उदाहरणका लागि

काठमाडौं महानगरपालिकाको अनुभव र अन्य सफल परियोजनाहरूलाई निम्न ढङ्गले उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

काठमाडौं महानगरपालिका र अन्य पालिका तथा संस्थाहरूको अनुभव

- काठमाडौं टावर परियोजना (BOOT model) आधुनिक बस टर्मिनल बनाउने कार्य अघि बढेको छ ।
- आकाशे पुल निर्माणको कार्य अघि बढेको छ । आकाशेपुल निर्माण, सञ्चालन र व्यवस्थापन । काठमाडौं महानगरपालिकाबाट काठमाडौं टावर निर्माण गर्न पुरानो काठमाडौं बसपार्कमा काठमाडौं टावर निर्माण कार्य अघि बढेको छ ।
- काठमाडौं उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन ।
- सार्वजनिक शौचालय सञ्चालन, हेटौंडा ।
- नगरपालिका क्षेत्रमा पार्किङ क्षेत्र विकास र व्यवस्थापन ।
- काठमाडौं उपत्यका फोहोरमैला व्यवस्थापन प्रक्रिया प्रारम्भ ।
- भुटवल तथा पोखरामा सौर्य ऊर्जावाट सडक बत्ती व्यवस्थापन ।
- जलविद्युत् उत्पादनसम्बन्धी विभिन्न आयोजनाहरू ।
- त्रिपुरेश्वरमा वर्ल्ड ट्रेड सेन्टर निर्माण तथा सञ्चालन ।

सार्वजनिक निजी साभेदारीमा भएका अन्य प्रयासहरू

- गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल संचालन भइसकेको र सरकारबाट निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थललाई सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणामा सञ्चालनमा ल्याउनका लागि बृहत् सर्भेक्षण, इन्जिनियरिङ अध्ययन गरी सम्भाव्य लगानीकर्ता साभेदारको खोजी गर्नका लागि प्रस्ताव अघि बढाइएको छ । लगानीकर्तालाई सहयोग गर्ने कोष जुटाइदिने अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको खोजी कार्य अघि बढेको छ ।
- कञ्चनपुर र भरतपुर नगरपालिकाद्वारा बसपार्कमा शुल्क सङ्कलन,
- भुटवल नगरपालिकाद्वारा बसपार्क सञ्चालन,
- मेचीनगर नगरपालिकाद्वारा फोहोरमैला सङ्कलन तथा प्रशोधन,

सार्वजनिक निजी साभेदारीका चुनौतीहरू

नेपालमा सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणालाई मुलतः

रूप दिई कार्यान्वयनमा सग्नका लागि निम्न चुनौतीहरू रहेका छन् । यिनै चुनौती एवम् जटिलताहरूले यसलाई व्यवहारमा ल्याउन अझै कठिनाईहरू रहेका देखिन्छन् । जस्तै - परम्परागत प्रशासनिक सोत्र र कार्यशैलीलाई परिवर्तन गरी निजी क्षेत्र र अन्य क्षेत्रसँग सहकार्य गरी कार्य अघि बढाउन सहज देखिंदैन । आपसमा जोखिम जिम्मेवारी र जान सीपको सहकार्य गर्नु चुनौतीपूर्ण हुन्छ । त्यस्तै:

- कमजोर पुँजीबजारका कारण पुँजी सङ्कलनमा समस्या ।
- निजी क्षेत्रका रूपमा परिभाषित गरिएका नागरिक समाज, सहकारी, उपभोक्ता समूह, नैसस र सेवाग्राहीको भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउन नसकिनु ।
- सार्वजनिक क्षेत्र, निजी क्षेत्र र नागरिक समाजविच विश्वासको सङ्कट देखिनु ।
- सार्वजनिक, निजी र सामुदायिक क्षेत्रले आफ्ना विचार, मान्यता र धारणा राख्ने साभत मञ्चको अभाव हुनु ।
- समन्वय र विश्वासको अभावले जोखिम बहन गर्न नचाहनु ।
- कानुनी एवं नीतिगत व्यवस्था अस्पष्ट र अपर्याप्त हुनु ।
- प्रतिस्पर्धात्मक लगानीको वातावरण बन्न नसक्नु ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट आवश्यक पुँजी जुटाउन नसकिनु ।
- सरोकारवालाहरूको भूमिका, अर्न्तसम्बन्ध, उत्तरदायित्व र जिम्मेवारी स्पष्ट नहुनु ।
- अनुगमन मूल्याङ्कन र नियमन पद्धति कमजोर हुनु ।
- सरोकारवालाहरूविच सार्वजनिक निजी साभेदारीको धारणामा एकरूपता र स्पष्टता नहुनु ।
- विवाद समाधानको उपयुक्त संयन्त्र र पद्धति निर्माण हुन नसक्नु ।
- नीति, नियम, कानून, सम्भन्धिता आदिको परिचालनको पक्ष कमजोर हुने र निर्णयमा फेरबदलको सम्भावना भइरहने हुँदा लगानीकर्ता सशङ्कित भइरहने अवस्था हुनु ।
- आयोजनाको स्वरूप निर्धारण, जग्गा प्राप्ति, समन्वय र स्वीकृति, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नहुनु ।
- आयोजनाको पहिचान, निर्माण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण जस्ता कार्यमा प्रकृयागत जटिलता हुनु ।

- जोखिमको विश्लेषण र शॉडफॉटसम्बन्धी उपयुक्त व्यवस्था नहुँदा समस्या सिर्जना हुनु ।
- आयोजनाको छनोट, सम्भाष्यता अध्ययन, उपयुक्तताको लेखाजोखा जस्ता कार्य पारदर्शी नहुनु ।
- विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने लगानीमुखी वातावरण बन्न नसक्नु ।

सार्वजनिक निजी साभेदारीलाई प्रभावकारी बनाउने उपाय

नेपालका लागि सार्वजनिक निजी साभेदारी नयाँ प्रयोगका रूपमा रहेको छ । त्यसैले सार्वजनिक निजी साभेदारीलाई प्रभावकारी बनाउन निजी क्षेत्र, सरकार अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको सहकार्य आवश्यक हुन्छ । साभेदारीलाई प्रभावकारी बनाउन निम्न उपायहरू अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ :

- नीतिगत एवं कानुनी आधारहरूलाई स्पष्ट र पर्याप्त बनाई निरन्तरताको प्रत्याभूति दिने ।
- सम्वद्ध सबै कृयाकलाप र सरोकारवालालाई समेट्न सक्ने सरल, पारदर्शी र स्पष्ट कार्यविधि अवलम्बन गर्ने ।
- सूचना गुणासीलाई अद्यावधिक गरी निगरानी, अनुगमन, मूल्याङ्कन, नियन्त्रण र पृष्ठपोषण व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउने ।
- लगानीका निम्ति सुरक्षित वातावरण र लगानीकर्ताको कानुनी एवं सामाजिक संरक्षणको प्रत्याभूति दिने ।
- नागरिक समाजको सशक्तीकरण, सामाजिक पुँजीको निर्माण तथा स्थानीय निजी संस्थाहरूको व्यवस्थापन क्षमता बढाउन सहयोग गर्ने ।
- सार्वजनिक निजी साभेदारी नीतिबमोजिमका संरचना गठन र अन्य प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- साभेदारीप्रतिको सार्वजनिक चासो र साभेदारप्रतिको विश्वास बढाउने कृयाकलापहरू सञ्चालन गर्ने ।
- साभेदारीका लागि उपयुक्त प्रवर्द्धनात्मक वातावरण, गतिशील संस्थागत व्यवस्था र बहुपक्षीय साभेदारी निर्माण गर्ने ।
- साभेदारीको अवधारणामा आमसहमति कायम गरी यसलाई राष्ट्रिय वहसको विषय बनाउने ।
- सबै पक्ष र क्षेत्रलाई समेटेी सक्षम र प्रभावकारी अनुगमन संयन्त्र निर्माण गरी क्रियाशील तुल्याउने ।
- साभेदारीका सिकाइ र अनुभवको प्रचार प्रसार

र अवलोकनको व्यवस्था गर्ने र कमीकमजोरी हटाउन सामूहिक पहल प्रारम्भ गर्ने।

- साभेदारीका प्रक्रियामा नागरिकहरूको सहभागिता र भूमिकालाई स्पष्ट गरिनुपर्ने।
- साभेदारी विकासका लागि स्थानीय निकायलाई आवश्यक प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराई स्थानीय तहमा साभेदारी विकासको प्रवर्द्धन गर्ने।

यी उपायहरू अवलम्बन गर्दै विश्वमा प्रचलित सार्वजनिक निजी साभेदारीका असल अभ्यासहरूलाई समेत मनन गरी सार्वजनिक निजी साभेदारी एकाइ र लगानी एकाइको स्थापना गरी आयोजनाहरूको कार्यान्वयनमा जोड दिन सकेमा सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणाले मूर्त रूप लिन सक्ने देखिन्छ।

निष्कर्ष

सार्वजनिक निजी साभेदारीको रणनीतिलाई आर्थिक सामाजिक एवं पूर्वाधार विकासको उपयुक्त स्वरूपका रूपमा लिन सकिन्छ। सार्वजनिक क्षेत्र, निजी क्षेत्र अन्य सहगठित एवं सामुदायिक क्षेत्रको सामूहिक प्रयासलाई एकत्रित गरी स्रोत, साधन, लाभ, जोखिम, उत्तरदायित्व, जिम्मेवारी र जवाफदेहितामा साभेदारी गरी विकास निर्माणका कार्यहरू अघि बढाउनु अहिलेको आवश्यकता हो। यही आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सार्वजनिक निजी साभेदारीको अवधारणालाई उत्तम विकल्पका रूपमा लिन सकिन्छ। यसको प्रभावकारिता कार्यान्वयन गर्न सकेमा नेपालमा पूर्वाधार विकासले उल्लेख्य गति लिन सक्ने देखिन्छ।

नेपालमा सरकारी लेखा र लेखापरीक्षण प्रणाली

शंकर प्रसाद पन्थी

नायक महालेखापरीक्षक

महालेखापरीक्षकको कार्यालय

पृष्ठभूमि

मानव सभ्यताको विकाससँगै सन् १४९४ मा इटालियन लेखाविद् ल्युका दि पेसियोली (Luca de-pacioli) से दोहोरो लेखाप्रणालीको आविष्कार गरेपछि आधुनिक एवम् वैज्ञानिक लेखाप्रणालीको विकास भएको पाइन्छ । सरकारी लेखाप्रणालीको विकास भने सरकारको भूमिकामा आएको परिवर्तनसँगै भएको देखिन्छ । कानूनसमोजिम जनताबाट कर असुल गर्ने र असुल गरिएको रकम समेत कानूनसमोजिम खर्च गरी उत्तरदायित्व बहन गर्ने सन्दर्भमा सरकारी लेखाको सुरुवात भएको देखिन्छ । सरकारी लेखा भन्नाले कुनै पनि देशको सरकारी कार्यालयले प्राप्त गर्ने आम्दानी, खर्च तथा वित्तीय कारोबारद्वारे राखिने अभिलेख हो । जनताबाट उठाइएको कर एवम् गैरकर राजस्वको सदुपयोग भएको छु भनी विश्वास दिलाउने र सरकारी कामकासको जिम्मेवारी पूरा गराउने सिलसिलामा भएका सम्पूर्ण वित्तीय कारोबारहरू दर्ता भएको लेखा नै सरकारी लेखा हो ।

नेपालमा वि.सं. १८२८ मा कुमारी चोक अड्डाको स्थापना भएको देखिन्छ जसले बहिखाताको परीक्षण गर्ने गरेको, वि.सं. १८७१ मा साल ढुङ्गा सेस्ताप्रणाली र वि.सं. १८७८ मा जग्गाजमिनको लगत राख्न मोठ ढुङ्गा सेस्ता प्रणाली लागू भएको प्रमाण भेटिन्छ भने नेपालमा वास्तविक रूपमा लेखाप्रणालीको विकास वि.सं. १९३६ मा खरिदार गुणवन्तसे स्याहा सेस्ताप्रणालीको विकास गरेवाट भएको देखिन्छ । वि.सं. १९६८ मा फाराम सेस्ताप्रणाली लागू गरियो जसमा ५१ वटा फारामको व्यवस्था गरिएको थियो । त्यस्तै वि.सं. २०१६ मा सरकारी खर्चसम्बन्धी (कार्यविधि) नियमहरू, २०१६ लागू भएपछि २०१७ वैशाख १ घाट भुक्तानी सेस्ताप्रणाली लागू गरियो ।

यसरी विभिन्न लेखाप्रणालीको विकास भए तापनि ती लेखाप्रणाली आफैमा वैज्ञानिक नभएकाले वि.सं. २०१७ मा एकाउन्ट्स समितिको सिफारिसमा २०१८ चैत्र २ मा नयाँ सेस्ताप्रणाली स्वीकृत भई वि.सं. २०१९ वैशाख १ गतेदेखि

लागू गर्न सुरु भई २०२४/२५ मा नेपालभर लागू गरियो ।

परिचय

सामान्य अर्थमा सरकारी रकमको अभिलेख वा आम्दानी र खर्चको अभिलेख राख्ने लेखा नै सरकारी लेखा हो । अर्थात् सरकारी आर्थिक कारोबारको पहिचान गर्ने, मापन गर्ने, अभिलेखाङ्कन गरी सारांश निकासी विश्लेषण गर्दै प्रतिवेदन सञ्चार गर्नेसम्मका समग्र प्रक्रियालाई सरकारी लेखाप्रणाली भनिन्छ ।

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ अनुसार लेखा भन्नाले कारोबार भएको ब्यहोरा देखिने गरी प्रचलित कानूनसमोजिम राखिने प्रारम्भिक प्रविष्टिको गोश्वारा भौचर तथा सो आधारमा तयार गरिने अभिलेख, खाता, किताब आदि र सो कारोबारलाई प्रमाणित वा सम्पुष्टि गर्ने प्रमाण कागजात र सोका आधारमा तयार गरिने वित्तीय प्रतिवेदन भनी सम्भन्तुपर्दछ, र सो शब्दले विद्युतीय माध्यमबाट राखिएको अभिलेख वा कारोबारलाई प्रमाणित गर्ने विद्युतीय अभिलेखलाई समेत जनाउँछ भनी विस्तृत रूपमा परिभाषित गरेको छ ।

यसरी सरकारी आर्थिक कारोबारको लेखा राख्ने र प्रतिवेदन तयार गर्ने प्रक्रिया नै सरकारी लेखाप्रणाली हो जसमा सरकारी आर्थिक कारोबार भन्नाले सरकारी आय (राजस्व, अनुदान, लाभांश, रोयल्टी), सरकारी व्यय (विनियोजित बजेट खर्च), ऋण हिसाब (आन्तरिक र बाह्य), लगानी (सेयर र ऋण लगानी), सरकारी कोष धरोटी आदिको कारोबार पर्दछन् ।

स्वीकृत लेखा ढाँचामा बजेटअनुसार खर्च गरी सोको निकासी र खर्च गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने, राजस्व, ऋण एवम् अनुदानको लेखाङ्कन गर्ने एवम् प्रतिवेदन तयार गर्ने गरिन्छ । सरकारी लेखाप्रणालीअन्तर्गत मुख्यतः आम्दानी, खर्च, सम्पत्ति एवं दायित्वको अभिलेख राख्ने, वित्तीय विवरण तयारी गर्ने तथा वित्तीय उत्तरदायित्व बहन गर्नुपर्ने समेत गरी तीन पक्ष समावेश हुन्छन् ।

सरकारी लेखाप्रणालीका विशेषताहरू

सरकारी लेखाप्रणालीको उपयोग एवम् कार्य प्रकृतिका सन्दर्भमा यसका विशेषतालाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- सरकारी लेखाप्रणालीमा नाफा नोक्सानसँग सरोकार हुँदैन, यसले केवल कारोबारको प्रदर्शन गर्दछ।
- विनियोजन, राजस्व तथा धरोटी लेखाप्रणाली समेत दोहोरो लेखाङ्कन प्रणालीमा आधारित छ।
- तिर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना भएका आधारमा वा रकम प्राप्त गर्न सक्ने पर्याप्त आधार सिर्जना भएका अवस्थामा कुनै लेखाङ्कन नगरी नगदमा आधारित सिद्धान्तमा लेखा राखिने।
- कार्यसञ्चालन र केन्द्रीय स्तर गरी दुई तहमा तयार गरिने।
- नगदमा आधारित भएकाले सबै किसिमले शुभनका लागि सरल।
- सबै कार्यालयमा महालेखापरीक्षणबाट स्वीकृत फारामहरूको प्रयोग हुने हुनाले एकरूपता पाइन्छ।
- निकायको बजेट र निकाससँग तुलना गर्न सहज।
- विभिन्न वार्षिक उपशीर्षकमा वर्गीकरण गरी सेस्ता राखिने।
- आर्थिक कार्यविधि ऐन नियमहरूबाट निर्देशित हुने।
- विनियोजन, राजस्व, जिन्सी, धरोटी, आयोजना र सार्वजनिक निर्माणसमेतको लेखा छुट्टाछुट्टै भएकाले विधिपटीकरणमा जोड दिइएको।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट फाराम तयार गरी महालेखापरीक्षणबाट स्वीकृत फारामहरूको प्रयोग।
- एकल खाता कोष प्रणालीको प्रयोगमापर्त इन्टरनेटमा आधारित बैंकिङ कारोबार।
- नियमित रूपमा अनिवार्य आन्तरिक लेखापरीक्षण गरी सार्वजनिक निकायबाट अन्तिम लेखापरीक्षणको व्यवस्था।
- विभिन्न निकाय तथा कर्मचारीलाई पछि फर्स्यौट गर्ने गरी प्रदान गरिएको पेस्कीलाई खर्चको व्यवहार गरिने।
- व्यावसायिक जगतमा व्यापक प्रयोग गरिने लागत लेखाप्रणालीका सिद्धान्तलाई अङ्गलम्बन नगरिएको जसले गर्दा सरकारी वस्तु वा सेवाको मूल्य व्यक्त गर्न कठिन भएको छ।

सरकारी लेखाका उद्देश्य : सरकारी लेखाप्रणाली आफैमा आर्थिक प्रशासनमा सुशासन कायम राख्ने औजार भएको हुनाले सरोकारवालाको आवश्यकताअनुसार आर्थिक वृत्तान्त उपलब्ध गराउन सक्ने हुनुपर्दछ। यसै सन्दर्भमा सरकारी लेखाप्रणालीका उद्देश्यहरू निम्नअनुसार छन् :

- सार्वजनिक वित्तीय कारोबारको पारदर्शिता एवम् जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गर्ने।
- सरकारी कार्यालयमा हुने आम्दानी र खर्चसँग सम्बन्धित आर्थिक कारोबारको अभिलेख ठिकसँग राख्ने।
- आन्तरिक नियन्त्रणप्रणालीलाई मजबुत बनाई स्वचालित बनाउन सघाउने।
- बजेटद्वारा कायम गरिएको सीमा उल्लङ्घन हुन नदिने।
- कार्यालयमा विभिन्न किसिमले प्राप्त भएका खर्च भएर जाने तथा नजाने जिन्सी समानको संरक्षण गर्ने।
- विभिन्न कोषको स्थिति र कार्य सञ्चालनको परिणाम दिने।
- लेखापरीक्षण सरल र कम खर्चिलो गर्ने।
- वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्न विवरण उपलब्ध गराउने।
- लेखाप्रणालीमा पारदर्शिता र एकरूपता ल्याउने।
- आम्दानी र खर्च गर्दा हुने गरेका चुहावटलाई नियन्त्रण गर्ने।
- कारोबारको प्रविष्टिमा एकरूपता (Uniformity) ल्याउने।
- वित्तीय कारोबारलाई स्वच्छ, बनाई वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने।

नेपाल सरकारले हाल अवलम्बन गरेका लेखाप्रणालीहरू

नेपालमा वि.सं.२०१७ सम्म एकोहोरो लेखाप्रणाली प्रचलनमा थियो। वि.सं.२०१८ मा नयाँ सेस्ताप्रणालीको आरम्भसँगै दोहोरो लेखाप्रणालीको थालनी भएको हो। नयाँ सेस्ताप्रणालीअन्तर्गत हाल निम्न अनुसारका लेखाप्रणालीको प्रयोग गर्ने गरिएको छ :

१. विनियोजन लेखा

वार्षिक बजेटले विनियोजन गरेको रकम निकास सिने, खर्चको हिसाब राख्ने र प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने गरी तयार पारिएको लेखालाई विनियोजन लेखा भनिन्छ। यसलाई

केन्द्रीय स्तर र कार्यसञ्चालन स्तर गरी २ भागमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

२. जिन्सी सेस्ताप्रणाली

सरकारी कार्यालयमा प्राप्त हुने सामानहरूको अभिलेख राख्ने लेखाप्रणाली नै जिन्सी लेखाप्रणाली हो । अर्को शब्दमा मालसमानको प्राप्ति, अभिलेख, प्रतिवेदन तयार गर्ने प्रणालीलाई नै जिन्सी लेखाप्रणाली भनिन्छ । खर्च हुने र खर्च नहुने मालसमानको सेस्ता राख्ने, मालसमानको अभिलेखबाट नीतिनिर्मातालाई सूचना प्रदान गर्ने, मालसमानको हिनमिना हुन नदिई संरक्षण गराउने, आवश्यकताअनुसार मालसमान उपलब्ध गराउने वा अभाव हुन नदिने, अनावश्यक मालसमानको खरिदमा नियन्त्रण गर्ने, काम नलाग्ने सामान पहिचान गरी मर्मत वा सिलाम गर्न सहयोग गर्ने, आर्थिक प्रतिवेदन तयार गर्न सूचना दिने जस्ता उद्देश्यले नेपालमा जिन्सी सेस्ताप्रणाली २०२० माघ १ देखि लागू भएको हो ।

३. राजस्व लेखा

जनताबाट सङ्कलन गरिने राजस्व रकमको यथार्थ हिसाब राखी लेखामा एकरूपता र सरलता ल्याउन आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखि यो लेखा प्रयोगमा ल्याइएको छ । आर्थिक वर्ष २०६२/०६३ देखि दोहोरो लेखाप्रणालीमा लेखा राखिदै आएको छ । वास्तवमा सरकारले प्राप्त गरेको राजस्व वा आम्दानीको अभिलेख राख्ने र सोको प्रतिवेदन तयार गर्ने लेखाप्रणालीलाई राजस्व लेखाप्रणाली भनिन्छ । राजस्व लेखाप्रणालीले सरकारले प्राप्त गरेको वा प्राप्त गर्ने अधिकार भएको रकमको अभिलेख राखी त्यसको लेखाजोखा गर्ने कार्य गर्दछ । यसअन्तर्गत राजस्व रकम प्राप्त गर्ने, राजस्व खातामा दाखिला गर्ने, लेखा राख्ने, प्रतिवेदन गर्ने र लेखापरीक्षण गर्ने कार्य समावेश भएका हुन्छन् । राजस्वको लेखा राजस्वको कारोबार गर्ने सरकारी कार्यालयले मात्र राख्दछन् । सरकारी रकम निकासालाई खर्च गर्ने, धरौटी प्राप्त र फिर्ता गर्ने कार्यालयले राजस्वको लेखा राख्नुपर्दैन ।

४. सार्वजनिक निर्माणको लेखा

सार्वजनिक निर्माणका क्रियाकलापको अभिलेखाङ्कन गर्ने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०३१/३२ देखि यसको प्रयोग गरिएको । यस लेखामा प्रयोग हुने महत्त्वपूर्ण फारामहरू निम्नानुसार छन् :

- कार्यअभिलेख खाता
- आइटमवाइज कार्य अभिलेख
- ठेक्कासम्बन्धी थिल

- ठेकेदारको व्यक्तिगत खाता
- धरौटी खाता
- नापी किताब
- नापीकिताब नियन्त्रण अभिलेख
- डोर हाजिरी फाराम
- भुक्तानी दिन बाँकी ज्यालाको किताब
- डोर हाजिरी नियन्त्रण खाता
- काममा खर्च भएको विवरण
- ठेक्कासम्बन्धी लगत
- कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन रहेका छन् ।

५. धरौटी लेखाप्रणाली

सामान्यतया कार्यसम्पन्न भएपछि हिसाब मिलाउन वा फर्सौट गर्ने गरी अग्रिम रूपमा शुभ्रणको रकमलाई धरौटी भनिन्छ । सरकारलाई प्राप्त धरौटी आम्दानी, फिर्ता, जफत र सदरस्थाहाको कारवाहीलाई व्यवस्थित गर्न धरौटी सेस्ता लागू गरिएको छ । नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको धरौटीको व्यवस्थित अभिलेख राख्दै यसको हिनमिना र दुरुपयोग हुन नदिने उद्देश्यले वि.स. २०४४ देखि यो सेस्ताप्रणालीको प्रयोग गरिँदै आएको छ ।

६. आयोजना लेखा

सरकारी सेस्ताप्रणालीले सरकारसमायत डातृसंस्थाको आवश्यकताअनुरूपका सूचना एवम् तथ्याङ्कहरू उपलब्ध गराउन सक्नुपर्दछ । त्यसैले डाताहरूको आवश्यकतासमेतलाई दृष्टिगत गरी वित्तीय प्रतिवेदन उपलब्ध गराउने प्रयोजनका लागि वि.सं २०५२/५३ देखि विस्तृत रूपमा आयोजना लेखा राख्न थालियो । माग दरखास्त नियन्त्रण खाता, मूल ऋण खाता, सहायक ऋण खाता, शोधकर्मा अभिलेख, विशेष खाता, स्रोतगत हिसाबको विवरणसमायतका खाता तथा अभिलेखहरू आयोजना लेखाअन्तर्गत राखिन्छ ।

सरकारी लेखाप्रणालीमा भएका सामयिक सुधारहरू

- सार्वजनिक क्रोष व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन बहुखाता प्रयोगका सङ्ग एकलखाता क्रोषप्रणाली (TSA- Treasury single account) लागू गरिएको छ जसले गर्दा सरकारी बैंक खाता सूचना प्रविधिमा आधारित भई प्रतिवेदनप्रणालीमा व्यापक सुधार आएको छ ।
- एकलखाता क्रोषप्रणाली सञ्चालन निर्देशिका, २०७३ जारी गरिएको छ ।

- नेपाल सरकारको लेखा निर्देशिका २०७३ जारी गरिएको छ ।
- अनलाइन भुक्तानीप्रणाली (EFT) सागू गर्नुका साथै इ-टेन्डर, इ-टिडीएस जस्ता इलेक्ट्रोनिक शासनप्रणालीलाई अमलमन्त्रन गरिएको छ ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट आन्तरिक नियन्त्रण मार्गदर्शन २०७५ जारी गरिएको छ ।
- नेपाल सरकारको सरकारी सम्पत्ति सूचनाप्रणाली PAMS(Public Assets Management System) सम्बन्धी सफ्टवेयर सञ्चालनमा ल्याइएको छ ।
- नेपाल सरकारको आर्थिक सङ्केत तथा वर्गीकरण २०७४ कार्यान्वयनमा आएको छ जसले गर्दा सङ्घ, प्रदेश एवम् स्थानीय तहको लेखाप्रणालीमा सहजता भएको छ ।
- नेपाल सरकारको आर्थिक सङ्केत तथा वर्गीकरण २०७४ अनुरूप हुने गरी २०७६।४।१ देखि नयाँ महालेखा परीक्षक फारामहरूको प्रयोगद्वारा लेखाङ्कनमा सुधार हुने देखिएको छ ।
- सरकारी निकायहरूद्वारा नगदमा आधारित सार्वजनिक गरिने वित्तीय विवरणका लागि आवश्यक लेखाङ्कन र प्रतिवेदनको सूचना प्रदान गर्न नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (Nepal Public Sector Accounting Standard-NPSAS) नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदद्वारा मिति २०६६।१।२० मा स्वीकृत भई सागू गर्ने क्रममा रहेको छ । यसले गर्दा वित्तीय विवरणमा पारदर्शिता कायम गर्न सहयोग पुग्न जाने निश्चित छ ।
- सङ्घीय कार्यालयमा CGAS, प्रदेश कार्यालयमा PCGAS र स्थानीय तहमा SUTRA माफर्त लेखा राख्ने प्रणालीको विकाससँगै तीनै तहको लेखा कम्प्युटरमा आधारित भएको छ ।

सरकारी लेखाप्रणालीका कमीजोरीहरू

नेपाल सरकारले अपनाएको लेखाप्रणाली नगदमा आधारित दोहोरो लेखाप्रणालीको सिद्धान्तमा आधारित छ । यस प्रणालीबाट नगद कारोबार र सोसँग सम्बन्धित वित्तीय कारोबारको मात्र आयव्ययको यथार्थता भल्कने तर सेवा प्राप्त भइसकेको वा सामान प्राप्त भइसकेको भुक्तानी दिन भने ऋकी रहेका अवस्थामा सिर्जित दायित्व नदेखाउने र सरकारी राजस्व आर्जन हुने स्पष्ट भइसकेको तर सङ्कलन हुन ऋकी रहेको अवस्थालाई यस लेखाप्रणालीले चित्रण

गर्दैन, यसैगरी चालू दायित्व तथा सम्पत्तिको अभिलेख राख्ने प्रावधान नहुने, स्थिर सम्पत्तिको स्थिति र लेखाङ्कन नहुने लगायत निम्न कमजोर पक्षहरू यसमा रहेका पाइन्छन् :

- नगदमा आधारित भएकाले ऋकी आम्दानी तथा भुक्तानी ऋकीको जानकारी प्राप्त गर्न नसकिने हुँदा सरकारी लेखाले सरकारको यथार्थ आम्दानी खर्च प्रदर्शन गर्न नसकेको देखिन्छ ।
- यस लेखाप्रणालीमा सगत लेखाशास्त्रको नियमअनुसार सगत विश्लेषण नहुँदा उत्पादित वस्तु र सेवाको सागत पत्ता लगाउन नसकी सेवाप्रवाह मितभ्ययी, दक्ष एवम् प्रभावकारी बनाउन नसकिएको देखिन्छ ।
- सम्पत्तिहरूको ढासकडी नहुँदा वास्तविक मूल्य यकिन गर्न नसकिनुका साथै सरकारको यथार्थ सम्पत्ति कति हो सोको जानकारी ढासको लेखाप्रणालीले दिन नसकेको देखिन्छ ।
- प्रचलित ऐन-कानूनभर्जिम निर्माणकार्यका लागि मौखिलाइजेसन पेस्की दिइएकामा समेत उक्त पेस्कीलाई तत्काल खर्च मानिने प्रचलनले सरकारको यथार्थ खर्च प्रदर्शन हुन नसकेको देखिन्छ ।
- यस लेखाप्रणालीमा प्रयोग हुने विभिन्न फारामहरू सानादेखि ठूला सङ्गठनले एकै किसिमको प्रयोग गर्नुपर्ने भएकाले कतिपय सानातिना कार्यालयलाई खर्चिलो हुन गएको छ भने आन्तरिक नियन्त्रण कायम गर्न कतिपय सङ्गठनलाई अपर्याप्त रहेको देखिन्छ ।
- सरकारी चल-अचल सम्पत्ति तथा दायित्वको सही र यथार्थ जानकारी नहुँदा वाससात तयार गर्न नसकिने देखिन्छ ।
- आर्थिक कार्रविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली, २०७७ ले सबै कार्यालय प्रमुखलाई आर्थिक जिम्मेवारी दिइएको, लेखा प्रमुख एवम् कार्यालय प्रमुखद्वारा विवाद उत्पन्न भएमा कार्यालय प्रमुखको निर्णय मान्य हुने प्रावधान रहेको तर कतिपय सेवा समूहमा कार्यालय प्रमुखहरू लेखा सम्बन्धमा जानकार नहुँदा आर्थिक प्रशासनमा समस्या आएको छ ।
- २०१९ सालदेखि सुरु गरिएको यो लेखाप्रणाली अझै पनि नयाँ सेस्ताप्रणालीकै नामले चिनिन्छ । यो लेखाप्रणाली सागू गरिँदा कारोबार थुङ्क करोडमा हुने गरेकामा ढाल खरबमा हुने गरेकाले यसमा

सामयिक सुधार नहुँदा आर्थिक कारोबारमा हुनसक्ने गल्ती, जाससाजी तथा अनियमितताहरूलाई रोक्नका लागि प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ ।

- राजस्व, विनियोजन, धरौटी र जिन्सीलेखामा व्यवस्थापन सूचनाप्रणाली व्यवहारमा लागू हुन सकेको छैन ।
- सरकारी क्षेत्रमा विश्वप्रचलित लेखा मानदण्डहरू लागू हुन सकेका छैनन् ।

सरकारी लेखापरीक्षणमा सुधारका क्षेत्रहरू

नेपाल सरकारले प्रयोग गरेको वर्तमान लेखाप्रणालीबाट सरकारको आम्दानी, खर्च, सम्पत्ति, दायित्व यथार्थ चित्रण हुन नसकिरहेको स्थिति विद्यमान छ । लेखाप्रणालीमा सरकारका तर्फबाट सामयिक सुधार गर्ने क्रम जारी रहेअनुरूप एकलखाता कौषप्रणाली, नेपाल सार्वजनिक क्षेत्रको लेखामानको प्रयोग, आन्तरिक लेखापरीक्षणमा सुधार आदि सरकारी लेखाप्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न नेपाल सरकारबाट पनि प्रयास गरेको देखिए तापनि यो प्रयास पर्याप्त हुन सकेको छैन । सरकारी लेखाप्रणालीमा बर्दासँदो परिवेशानुसार परिमार्जन गर्न महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, महालेखापरीक्षकको कार्यालय र नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थाको संयुक्त प्रयासमा हालको सरकारी लेखाप्रणालीमा निम्न पक्षमा सुधार आवश्यक देखिन्छ :

- सरकारको आर्थिक कारोबारको लेखाइन केवल नगदमा आधारित नगरी अन्तर्राष्ट्रिय सार्वजनिक लेखामान अनुकूल हुने गरी लेखामान बनाउनुपर्दछ ।
- सार्वजनिक सम्पत्तिको मूल्याङ्कन यथार्थ एवम् समुचित ढङ्गले गरी सरकारको सम्पत्तिको यथार्थ विवरण तयार हुने गरी लेखाडाँचामा परिमार्जन गरिनुपर्दछ ।
- कार्यालयको प्रकृति, कारोबारको आकार, सेवाप्रवाहको तरिकासमेतको विश्लेषण गर्दै आन्तरिक नियन्त्रणप्रणाली मजबुत हुने ढङ्गले लेखाडाँचामा सुधार हुनुपर्दछ । सडकनिर्माणका क्षेत्रमा प्रयोग हुने विटुमिन र अस्पताल क्षेत्रमा प्रयोग हुने ल्यास क्रेमिकलको नियन्त्रण एकै प्रकृतिको फारामबाट हुन सक्दैन ।
- आन्तरिक लेखापरीक्षणमा सुधार गरी आन्तरिक नियन्त्रणप्रणाली मजबुत बनाउन महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा आन्तरिक लेखापरीक्षण विभाग नै गठन गरी लेखा राख्ने र परीक्षण गर्ने जनशक्ति फरक फरक गरेमा लेखाप्रणालीमा आन्तरिक नियन्त्रण शक्तियो भई व्यापक सुधार हुन जाने देखिन्छ ।

- हास कानूनधर्मोजिम उपलब्ध गराइएको पेस्कीलाई खर्च मान्ने प्रचलनले यथार्थ खर्चको प्रतिनिधित्व गर्न सकेको छैन । यसमा सुधार गर्न विकासनिर्माणसँग सम्बन्धित पेस्की प्रदान गर्दा सम्भवेतामा खर्चको तालिका बनाई जुन समयमा खर्च भयो सोही समयमा मात्र खर्च देखाउन मिल्ने गरी लेखाडाँचा परिवर्तन गर्नुपर्दछ ।
- सरकारी वित्तीय विवरण अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रतिवेदनअनुरूप हुने गरी राष्ट्रिय सार्वजनिक वित्तीय प्रतिवेदन मानदण्ड बनाई लागू गर्नुपर्दछ ।
- सरकारी लेखाप्रणालीमा सूचनाप्रणालीको प्रयोगमा व्यापकता ल्याइनुपर्दछ । राजस्व सङ्कलन गर्ने सभै कार्यालयमा म्यानुअल नगदी रसिद काटेर रकम बुझ्ने प्रणालीको अन्त्य गरिनुपर्दछ ।
- सरकारी निकायहरूद्वारा नगदमा आधारित सार्वजनिक गरिने वित्तीय विवरणका लागि आवश्यक लेखाइन र प्रतिवेदनको सूचना प्रदान गर्न नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (Nepal Public Sector Accounting Standard-NPSAS) नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषदद्वारा मिति २०६६।१।३० मा स्वीकृत भएकामा १२ वर्ष वित्तिसंवदा समेत पूर्ण लागू हुन सकेको छैन अतः आगामी आर्थिक वर्षदेखि सभै सरकारी कार्यालयमा अनिवार्य लागू गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । लेखाप्रणालीमा भएका सामयिक सुधारहरूलाई दृढ इच्छाशक्तिका साथ कार्यान्वयनमा लैजानुपर्दछ ।

सरकारी लेखापरीक्षण प्रणाली

लेखापरीक्षणको अर्थ : लेखापरीक्षण भन्नाले प्रचलित ऐत, कानून, नीति, नियम, कार्यक्रम तथा निर्णय, आदेश र मापदण्डअनुसार आर्थिक कारोबारसँग सम्बन्धित लेखा, कारजात, प्रमाण र सोसम्बन्धी अभिलेखहरूको स्वतन्त्र निष्पक्ष एवम् उद्देश्यमूलक जाँच, मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी कृपियत औल्याई सुभवासहितको प्रतिवेदन तयार गर्ने कामलाई जनाउँछ । यसमा उद्देश्यमूलकता, पेसागत मान्यता, निष्पक्षता, वस्तुपरकता, यथार्थता र स्वतन्त्रतालाई विशेष ध्यान दिइन्छ । लेखापरीक्षणमा स्वतन्त्र ढङ्गबाट योजना बनाउने, स्वीकृत योजनाअनुसार लेखापरीक्षण गर्ने र देखिएका थयहोराहरूलाई सुभवासहित प्रतिवेदन दिने कामहरू अर्थात् लेखापरीक्षण प्रक्रियाहरू पर्दछन् साथै आर्थिक कारोबारमा जवाफदेहिता, विश्वसनीयता र अनुशासन प्रवर्द्धन गर्न गराउनका लागि लेखापरीक्षण अपरिहार्य रहेको हुन्छ । त्यसैले आर्थिक कारोबारमा

प्रचलित कानूनको पूर्ण अनुसरण गरिएको छु छैन ? ती कारोबारमा मितस्थयिता, कार्यक्षमता, प्रभावकारिता र औचित्य प्रतिबिम्बित हुन्छ हुँदैन ? भनी गरिने लेखाको जाँच, मूल्याङ्कन र विश्लेषणसहितका सुझावहरू उल्लिखित प्रतिवेदनलाई लेखापरीक्षण भन्दछन् । अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा लेखाका आधारमा तयार पारिएको आर्थिक विवरण र अभिलेखहरूको यथार्थता निश्चित गरी कारोबारमा भएका भूल, त्रुटि, जालसाजी र अनियमितता पत्ता लगाई उपलब्ध स्रोत र साधनको सही ढङ्गले प्रयोग भए गरेको छु छैन ? भनी प्रचलित ऐन, कानून, नीति, नियम, कार्यक्रम तथा प्रशासनिक निर्णय, आदेश तथा लेखा र लेखापरीक्षण मापदण्डलाई आधार मानी परीक्षण गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने कामलाई लेखापरीक्षण भन्दछन् ।

नेपालको संविधानको धारा २४१ अनुसार राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको कार्यालय, सर्वोच्च अदालत, सङ्घीय संसद्, प्रदेश सभा, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, सर्वैधानिक निकाय वा सोको कार्यालय, अदालत, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल लगायतका सबै सङ्घीय र प्रदेश सरकारी कार्यालयका लेखा कानूनसमोजिम नियमितता, मितस्थयिता, कार्यक्षमता, प्रभावकारिता र औचित्यसमेतको विचार गरी महालेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण हुने प्रावधान रहेको छ । आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ से सङ्घीय कार्यालयहरूमा आन्तरिक लेखापरीक्षण महालेखा नियन्त्रक कार्यालय मातहतका कोष तथा लेखा नियन्त्रकले गर्ने व्यवस्था गरेको छ भने अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखा परीक्षकबाट हुने व्यवस्था गरेको छ । सोही कानूनअनुसार आन्तरिक लेखापरीक्षणबाट देखिएका मैरुजुहरू अन्तिम लेखापरीक्षण हुँदासम्म फर्स्यौट गरी सक्नुपर्ने व्यवस्था छ । अन्तिम लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था रहेको छ ।

सरकारी लेखापरीक्षणका उद्देश्यहरू

- आर्थिक विवरणको सत्यता तथा विश्वसनीयता परीक्षण गर्नु
- आर्थिक कारोबारमा हुनसक्ने भूल, त्रुटि, जालसाजी पत्ता लगाई सोको रोकथाम गर्न सघाउनु
- स्रोतसाधनको परिचालनमा मितस्थयिता, कार्यक्षमता तथा प्रभावकारिता यकिन गर्नु
- सरकारी सम्पत्तिको हिनामिना तथा दुरुपयोग रोक्नु

- ऐन, कानून तथा मापदण्ड पालना भए नभएको हेर्नु
- हिनामिना र हानिनोक्सानी पत्ता लगाई रोकथाममा सहयोग गर्नु
- लेखा तथा लेखापरीक्षणको गुणस्तरमा सुधार गर्दै लैजानु
- व्यवस्थापनको दक्षता, कार्यकुशलता र योगदानमा अभिवृद्धि ल्याउनु
- सरकारको वित्तीय जवाफदेहिता पालना गराउनु
- सार्वजनिक सम्पत्तिको महत्तम उपयोगमा सहयोग गर्नु ।

लेखापरीक्षण प्रक्रिया

महालेखापरीक्षकले गर्ने लेखापरीक्षणको प्रक्रिया निम्नानुसार रहेको छ :

- **लेखापरीक्षण योजना तर्जुमा** : यो लेखापरीक्षणको महत्त्वपूर्ण चरण हो । यसमा महालेखापरीक्षकले वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार गरेपछि त्यसका आधारमा मन्त्रालयगत, निकायगत लेखापरीक्षण योजना तयार गरिन्छ । लेखापरीक्षणयोजनाले जाँचिमको वर्गीकरण गर्नुका साथै उच्च, मध्यम एवम् न्यून जाँचिमका कार्यालय छुट्ट्याई लेखापरीक्षण गर्दा निर्धारण गरिने प्रक्रिया उल्लेख गर्नुका साथै लेखापरीक्षण कहिले ?, कसरी ? कति जनशक्तिसाट ? कति खर्च लाग्ने ? कुन विषयको परीक्षण ? भन्ने जस्ता विषय समावेश गरी योजना तयार गरिन्छ ।
- **लेखापरीक्षण योजना कार्यान्वयन** : योजनाअनुरूप लेखापरीक्षण गर्ने टोली परिचालन तथा स्थलगत रूपमा लेखापरीक्षणको सुरुवात हुन्छ । यो चरणमा प्रवेश बैठक गर्ने, भौचरको परीक्षण गर्ने, लेखापरीक्षणको मस्यौदा प्रतिवेदन उपलब्ध गराउने गरिन्छ ।
- **लेखापरीक्षण प्रतिवेदन** : लेखापरीक्षण मस्यौदामा सहिर्गमन बैठक गरी छलफलका माध्यमबाट कायम भएका विषयहरू प्रतिवेदनमा समावेश गरी सहिर्गमन बैठक भएको थुँदा १५ दिनभित्र पारिष्क प्रतिवेदन जारी गरिन्छ । यसमा सुपरभिजन पनि हुने गर्दछ ।
- **गुणस्तर आश्वासिता** : लेखापरीक्षण गर्दा

योजनाअनुसार भए, नभएका सम्बन्धमा स्वतन्त्र शाखाबाट प्रतिवेदनको गुणस्तर परीक्षण गरिन्छ । यो प्रतिवेदन पठाउनु अगाडि एवम् पठाइसकेपछि दुई चरणमा गर्ने गरिन्छ ।

- **अनुगमन (सम्परीक्षण) :** लेखापरीक्षण प्रतिवेदन जारी भएपछि उल्लेख भएका बेरजुका सम्बन्धमा निकायले पेस गरेका प्रमाणहरूको जाँच गर्ने कार्य नै सम्परीक्षण हो । प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएको ३५ दिनभित्र निकायले बेरजुको प्रतिक्रिया दिनुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ ।

बेरजु (Audit irregularities)

बेरजु लेखापरीक्षणको उत्पादन (Output) हो । बेरजु भन्नाले कानूनले पुऱ्याउनुपर्ने भनी तोकिएको रीत नपुऱ्याई गरिएको आर्थिक कारोबार हो जुन लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा अँल्याइन्छ । अथवा संलग्न थिए एवम् भरपाईअनुसार रुजु गर्दा रुजु नभएको अनियमित वा बेरीतको हिसाब नै बेरजु हो ।

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ अनुसार बेरजु भन्नाले प्रचलित कानूनसमोजिम पुऱ्याउनुपर्ने रीत नपुऱ्याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिब तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको भनी लेखापरीक्षण गर्दा अँल्याइएको वा उहऱ्याइएको कारोबार सम्बन्धुपर्दछ । यसरी लेखापरीक्षकबाट नियमितता, कार्यदक्षता, मितव्ययिता, प्रभावकारिता एवम् औचित्यका आधारमा लेखापरीक्षण गरी बेरजु अँल्याउने गरिन्छ ।

बेरजुका प्रकार

महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षणबाट देखिन आएका ब्यहोराहरूको प्रकृतिअनुसार तिर्तीहरूलाई सगती र सँद्धान्तिक गरी २ किसिमबाट वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । मुख्यतः सँद्धान्तिक बेरजुमा लेखासम्बन्धी नियममा उल्लिखित सिद्धान्तलाई नअँगासेको, अख्तियार प्राप्त अधिकारीले कानूनले पासना गर्नुपर्ने कुरा पालना नगरेका कुराहरू उल्लेख गरेको हुन्छ । उदाहरणका लागि आर्थिक कार्य तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली २०७३ अनुसार घरजग्गाको लगत राख्नुपर्नेमा नराखेको, भ्रमण खर्च नियमावली २०६४ अनुसार भ्रमण अभिलेख नराखेको आदि । सगती बेरजुलाई पुनः तीन किसिमबाट वर्गीकरण गरिएको हुन्छ ।

१. असुल गर्नुपर्ने
२. नियमित गर्नुपर्ने र

३. पेस्की बाँकी

(१) असुल गर्नुपर्ने अन्तर्गत

- हिनामिना र मस्यौट
- हानिनोक्सानी पारेको
- अन्य असुल गर्नुपर्ने

(२) नियमित गर्नुपर्ने अन्तर्गत

- अनियमित भएको
- प्रमाण कागजात पेस नगरेको
- राजस्व लगत जिम्मेवारी नसारेको
- शोधभर्ना नलिएको

(३) पेस्की बाँकीअन्तर्गत

- संस्थागत पेस्की
- कर्मचारी पेस्की ।

असुलउपर गर्नुपर्ने रकमअन्तर्गत प्रचलित कानूनसमोजिम भुक्तानी दिन नहुने रकम भुक्तानी दिएको वा बढी हुने गरी भुक्तानी दिएको वा घटी रकम असुल गरेको, हिनामिना वा मस्यौट गरेको वा नेपाल सरकारलाई तिर्नु वा बुझाउनुपर्ने अन्य कुनै रकम वा कलमलाई समावेश गरिन्छ । नियमित गर्नुपर्ने बेरजुअन्तर्गत प्रचलित कानूनको पालना नगरी गरेको अनियमित आर्थिक कारोबार, कारोबारलाई प्रुष्टि गर्ने प्रमाण बेगर लेखेको खर्च, उठ्नुपर्ने राजस्वको जिम्मेवारी नसारेको रकम, शोधभर्ना लिने गरी गरिएको खर्च शोधभर्ना नलिएको रकम समावेश गरिन्छ । पेस्की बाँकी अन्तर्गत कर्मचारी एवम् संस्थागत पेस्की पर्छन् । नेपाल सरकारको सेस्ताप्रणाली नगदमा आधारित हुने हुँदा पेस्की दिँदा नै उक्त रकमलाई खर्च जनाउने गरिन्छ । पेस्की म्याद नाघेको र म्याद ननाघेको गरी दुई किसिमको हुन्छ । म्याद नाघेको पेस्की बाँकी रहनु आर्थिक प्रशासनको सापरवाही हो भने म्याद ननाघेको पेस्कीले कुनै काम गर्न बाँकी छ भन्ने कुरा इह्यगत गर्दछ ।

बेरजुको वर्तमान अवस्था

महालेखापरीक्षकबाट राष्ट्रपति समक्ष पेस भएको ५९ औं वार्षिक प्रतिवेदन २०७९ अनुसार ५ हजार ६६५ निकायको रु.४३ खर्ब ७७ अर्ब १७ करोड १६ लाखको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएकामा लेखापरीक्षण अंकका तुलनामा बेरजुको अवस्था निम्नानुसार रहेको छः

(रु. लाखमा)

सि.नं.	लेखापरीक्षण गरिएका तिकाय र विषय	संख्या	रकम	बेरुजू	बेरुजू प्रतिशत
१.	सघीय मन्त्रालय तथा निकाय (बक्यौता ४८ समेत)	३२८७	२८२०३७९८	४९४७०७	१.७५
२.	प्रदेश मन्त्रालय तथा निकाय (बक्यौता १२ समेत)	११३१	२९९५७०७	७४८११	२.५०
३.	स्थानीय तह (बक्यौता ५५ समेत)	७९९	१०५१०९९०	४३९०९५	४.१८
४.	समिति र अन्य संस्था	४४८	२०६१२२१	१४१९३७	६.८९
	जम्मा	५६६५	४३७७१७१६	११५०५५०	२.६३

उल्लिखित तालिका बमोजिम लेखापरीक्षण अंकको तुलनामा सघीय कार्यालयमा १.७५, प्रदेश मन्त्रालय तथा निकायमा २.५०, स्थानीय तहमा ४.१८ र समिति र अन्य संस्थामा ६.८९ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ, साथै समग्रमा लेखापरीक्षण अंकको तुलनामा २.६३ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ।

वर्गीकरण अनुसार बेरुजूको अवस्था - आर्थिक कार्याविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा २(त) मा प्रचलित कानूनबमोजिम पृथ्याउनुपर्ने रीत नपुन्याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिध तरिकामै आर्थिक कारोबार गरेको व्यहोरासाई

बेरुजूको रूपमा परिभाषित गरिएको छ।

बेरुजूलाई असुल गर्नुपर्ने, अनियमित भएको, प्रमाण कागजात पेस नभएको, जिम्मेवारी नसारेको, शोधभर्ना नसिएका र पेस्की काँकीमा वर्गीकरण गरिएको छ। पेस्की अन्तर्गत कर्मचारी पेस्की, मोबिलाइजेसन पेस्की, प्रतीतपत्र पेस्की र संस्थागत पेस्कीमा वर्गीकरण रहेको छ।

यो वर्ष सङ्घीय र प्रदेश, सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्थातर्फ लेखापरीक्षणबाट देहायअनुसार रु.१ खर्ब १५ अर्ब ५ करोड ५० लाख बेरुजू औल्याइएको छ। बेरुजू वर्गीकरण अङ्क निम्नानुसार रहेको छ:

(रु. लाखमा)

वर्गीकरण	सघीय सरकारी कार्यालय	प्रदेश सरकारी कार्यालय	स्थानीय तह	समिति/ अन्य संस्था	जम्मा	कुल बेरुजूको प्रतिशत
१ असुल गर्नुपर्ने	२६३७४९	७०२२	५९८०९	६८९९	३३७४७९	२९.३३
२ नियमित गर्नुपर्ने	१८८०३५	४५०५०	३२८२६१	१२४७९७	६९६९४३	६०.५१
२.१ अनियमित भएको	५२१७७	१६४५२	११७०६२	२१४५३	२०७१४४	१८.०
२.२ प्रमाण कागज पेस नभएको	१३४२२०	३८५९६	२१०९७६	१०२८०१	४८६५९३	४२.२९
२.३ जिम्मेवारी नसारेको	०	०	०	०	०	०.०
२.४ शोधभर्ना नसिएका	१६३८	२	२२३	५४३	२४०६	०.२२
३ पेस्की	४२९२३	१२७३९	५१०२५	१०२४१	११६९२८	१०.१६
जम्मा बेरुजू	४९४७०७	७४८११	४३९०९५	१४१९३७	११५०५५०	१०.०

आर्थिक प्रशासनमा बेरुजू बढ्नुका कारणहरू

- कार्यान्वयनमा ल्याउन नसकिने कानूनको निर्माण, ठुलादेखि साना सबै कार्यालयसाई एउटै कानूनको व्यवस्था, ऐन, र नियमहरू अस्पष्ट र दोहोरो अर्थ लाग्ने खालका हुनु,
- लेखाउत्तरदायी अधिकृतले अनुगमन मूल्याङ्कन

गरी अनुशासनहीन आर्थिक कारोबार गर्नेसाई ढण्डित नगरिनु, ढण्ड र पुरस्कारको सिद्धान्त वित्तीय प्रशासनमा विद्यमान नहुनु, र भएका सामान्य व्यवस्था पनि प्रभावकारी नहुनु,

- सार्वजनिक लेखासमितिमा पेस हुन नै ढिलाइ हुनुका साथै वर्षौं वर्ष छसफल नै हुन नसक्ने अवस्था, बेरुजू फर्स्याट गर्ने गराउने सम्बन्धमा

लेखाउत्तरदायी अधिकृतका तहबाट निरन्तर रूपमा प्रभावकारी अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन गर्ने गराउने परिपाटीको कमी,

- आर्थिक प्रशासनमा राम्रो दक्षता भएका व्यक्तिले अवसर नपाई विकास र समान्य कार्यालयको तर्म्स बनाई सरुवाको परिपाटीको विकास नगरिनु, आयोजना प्रमुख एवम् जिम्मेवार अधिकृतको छिटो छिटो सरुवा गरिनु,
- कार्य सम्पादनको स्तर (Level of performance) अनुसार मूल्याङ्कन हुन नसकी बेरुजु फर्स्यौट गर्ने र नगर्ने दुवैको समान मूल्याङ्कन गरिने व्यवस्था रहेकाले बेरुजु गराउने र नगराउने बिच भिन्नता नहुनु,
- बेरुजु फर्स्यौटको काम लेखाको मात्र हो भन्ने भावना राख्नु र बेरुजु फर्स्यौटलाई कम प्राथमिकता दिइनु,
- प्रक्रियागत अनियमितताको बेरुजु र आर्थिक भ्रष्टाचारको बेरुजुलाई समान व्यवहार हुनु अनि बेरुजुका आधारमा कारवाही नगरी जिम्मेवारी बढाउनु,
- सामाजिक तहमा भ्रष्टहरूलाई दुरुत्साहन नगरिनु, सामाजिक प्रणालीमा सजाय गर्ने र अप्रिय क्रम चाल्ने मानिसलाई राम्रो नमानिने हुँदा आफू छुट्टो बन्न वा अपजस लिन नचाहनु,
- अधिकार खोज्ने तर जिम्मेवारी वहन नगर्ने प्रवृत्ति हावी हुनु, उच्च तहबाटै पदीय आचरण पूरा नहुनु,
- बेरुजु रकम बेरुजु गर्नेको जिम्मेवारीभित्र तर्भई कार्यालयको जिम्मेवारीभित्र पर्ने भएकाले सरुवा भई गएपछि बेरुजु बनाउने पदाधिकारी उम्कने व्यवस्था रहनु,
- पेस्की दिएको रकम म्यादभित्र फर्स्यौटमा उदासीनता देखिनु,
- आन्तरिक जाँच (Internal check) प्रणाली फितलो र प्रभावहीन भएको र आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी रूपमा हुन नसकेको,
- कार्यालय प्रमुखको आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी लेखा कर्मचारीलाई पन्छाउने तथा बेरुजु फर्स्यौट कार्यमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहनको कमी हुनु,

- निमित्त कार्यालय प्रमुखका भरमा कतिपय कार्यालयहरू सञ्चालन हुनु तथा दरबन्दीअनुसार लेखासमूहका कर्मचारी व्यवस्थापन हुन नसक्नु ।

बेरुजु घटाउन अबलम्बन गर्नुपर्ने उपाय

- आर्थिक ऐन नियमहरू समयसापेक्ष गरिनुपर्ने, पारदर्शी हुनुपर्ने र दोहोरो अर्थ लाग्ने तर्भई स्पष्ट गरिनुपर्दछ,
- मन्त्रालयको सचिवलाई नै आर्थिक कारोबारका लागि जिम्मेवार मानिने हालको व्यवस्था छ । तर विस्तृत रूपमा फँसिएका कार्यालयहरूको आर्थिक कारोबारहरूका सम्बन्धमा निजको नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउन व्यावहारिक प्रकृया र सङ्गठनको व्यवस्था गरी कार्यालय प्रमुखलाई नै जिम्मेवारी तोकिनुपर्दछ,
- लेखापरीक्षणबाट कायम भएका बेरुजुहरू निश्चित अवधि तोकी सो अवधिभित्र अनिवार्य रूपले फर्स्यौट गर्ने गराउने व्यवस्था हुनु आवश्यक देखिन्छ । तोकिएको अवधिमा बेरुजु फर्स्यौट नगर्ने पदाधिकारीलाई विभागीय कारवाही गरिनुपर्दछ,
- कार्यालय प्रमुखहरूमा लेखासम्बन्धी ज्ञानको कमी भएर पनि बेरुजु पर्ने गएको हुँदा यस प्रकारको कमी हटाउन उनीहरूका लागि छोटो अवधिको तालिम वा गोष्ठीको व्यवस्था गरिनुपर्दछ । साथै बेरुजुलाई कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा समेत आशङ्क गर्नुपर्दछ,
- बेरुजु रकममध्ये असुलउपर गर्नुपर्ने तथा म्याद नाघेको पेस्की बेरुजुलाई आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन र नियमावलीमा निर्दिष्ट प्रक्रिया अनुसार असुलउपर गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ र केन्द्रीय अनुगमन संयन्त्र बनाई बेरुजुको प्रकृति र रकमको सीमा बनाएर विभागीय कारवाही समेत गर्नुपर्छ,
- बेरुजु फर्स्यौट गर्ने गठित अस्थायी समितिहरूका सङ्ग एक स्थायी बेरुजु फर्स्यौट गर्न अलग्गै एक अदालत वा स्थायी निकाय गठन गरिनुपर्दछ,
- खर्चको हिसाब राख्ने, प्रतिवेदन पेस गर्ने, लेखापरीक्षण गराउने र बेरुजु फर्स्यौट गराउने सम्बन्धमा कार्यालय प्रमुख, लेखा प्रमुख र सम्बद्ध

कर्मचारीहरूको जिम्मेवारी तोकितुपर्दछ,

- प्रमाण कागजात नभएको भन्ने बेरुजुका सम्बन्धमा लेखा प्रमुख र कार्यालय प्रमुखलाई जिम्मेवार बनाउन सके हासको बेरुजुमा केही कमी हुन जाने देखिन्छ,
- लेखापरीक्षकको पेसागत दायित्व आचारसंहिता प्रभावकारी रूपमा लागू भए नभएको अनुगमन गरिनुपर्दछ,
- राज्यले सेवासुविधा वा वस्तुको प्रवाहका लागि गरेको खर्च वा लगानीको प्रतिफलप्राप्तिको मापन गर्ने आधार कार्यमूलक लेखापरीक्षण हो। महालेखा परीक्षकले कार्यमूलक लेखापरीक्षणको सुरुवात गरिसकेको भए तापनि अझै नियमितताको लेखापरीक्षणमा बढी समय खर्चिनुपरेको छ। अतः नियमितताको लेखापरीक्षणका पक्षमा आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्ने निकायलाई जिम्मेवार बनाई महालेखापरीक्षकले कार्यमूलक लेखापरीक्षणमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्दछ,
- विकास आयोजनाहरूमा प्रमुखहरूको सरुवा गर्दा निश्चित अवधि तोकेर जिम्मेवारी दिइनुपर्दछ। बेरुजु रकम बेरुजु गर्नेको जिम्मेवारीभित्र नभई कार्यालयको जिम्मेवारीभित्र पर्ने भएकाले सरुवा भई गएपछि बेरुजु बनाउने पदाधिकारी उम्किकने व्यवस्था रहनुहुँदैन,
- राजनैतिक क्षेत्रबाट देशमा झुट्टै गएको बेरुजु घटाउने प्रतिबद्धता आउनुपर्दछ, र बेरुजु बढी निकाल्ने प्रशासनिक नेतृत्वलाई राजनैतिक संरक्षण हुनुहुँदैन,
- पेस्की रकम नियन्त्रण गरी म्याद नाघेको पेस्की तुरुन्त असुल उपर गरिनुपर्दछ,
- आन्तरिक नियन्त्रणप्रणालीको महत्त्वपूर्ण औजार आन्तरिक जाँचप्रणालीलाई कडाइका साथ लागू गरिनुपर्दछ। आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई भरपर्दो, प्रभावकारी र जवाफदेही बनाउन हालको कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको कार्यपद्धतिमा सुधार ल्याइनुपर्दछ।

निष्कर्ष

आर्थिक प्रशासन सार्वजनिक प्रशासनको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो। अनुशासनविनाको आर्थिक प्रशासन सफल मानिँदैन। सरकारी लेखाप्रणाली पारदर्शी, वैज्ञानिक एवम् विश्वसनीय भएमा सीमित राष्ट्रिय स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग गरी लोकतान्त्रिक व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ। हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रले देशको चौतर्फी विकास र जनताको सर्वोत्तम हित तथा समुन्नत जीवनका लागि आफ्नो सीमित स्रोत र साधन लगानी गर्दा मितव्ययिता, कार्यक्षमता एवम् प्रभावकारितालाई अक्षरशः अंगाली सन्तुलित किसिमले आर्थिक व्यवहार गर्नुपर्ने कुरामा दुई मत रहँदैन। कुनै पनि राज्यको आर्थिक प्रशासन त्यस राज्य सञ्चालनको रक्त सञ्चार हो। आर्थिक प्रशासनलाई अनुशासित र मर्यादित बनाउन लेखापरीक्षणले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। जससम्म सरकारी लेखाप्रणालीमा सुधार भई आर्थिक कारोबार अनुशासित, मर्यादित, नियमित तथा पारदर्शी हुन सक्दैन तसम्म सरकारी लेखापरीक्षणको प्रभावकारितासमेत देखिँदैन। अन्तर्राष्ट्रिय असस धम्यासहरूको अनुसरण गरी लेखामात एवम् लेखापरीक्षणमातमा समयसापेक्ष सुधार गर्दै आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई मजबुत बनाई सधैले आधाफला क्षेत्रबाट सकारात्मक भूमिका निर्वाह गरेमा सरकारी लेखा एवम् लेखापरीक्षण प्रणालीमा सुधार सुनिश्चित छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६, काठमाडौं : कानून किताब व्यवस्था समिति।

आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व नियमावली, २०७७, काठमाडौं : कानून किताब व्यवस्था समिति।

नेपालको सत्रियान, काठमाडौं : कानून किताब व्यवस्था समिति।

लेखापरीक्षण पत्रिकाका विभिन्न अङ्क, महालेखा परीक्षकको कार्यालय।

महालेखापरीक्षकको ५९ औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९, www.oag.gov.np

www.fcgo.gov.np

पराग राजस्व विशेषाङ्क १, काठमाडौं : नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी सङ्गठन, निजामती विभागीय कार्य समिति, अर्थ मन्त्रालय

२१औं शताब्दीमा प्रमुखता हासिल गर्न सक्ने अर्थशास्त्रका केही उदीयमान अवधारणाहरू

सार्थक कार्की
उपनिवेशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

पृष्ठभूमि

मूल धार (अर्थोडक्स) र फरक धार (हेटेरोडक्स) - अवधारणाहरूलाई बयान गर्ने यी विशेषणहरू समयका उपज हुन् । हिजो फरक धारमा मात्र सीमित रहेको अवधारणा आज मूल धारमा आइसकेको हुन सक्छ र आज मूल धारले अँगालेको अवधारणा भोलि फेरि सर्वमान्य नभइरहन पनि सक्छ ।

उदाहरणका लागि १८औं र १९औं शताब्दीको मूल धार अर्थशास्त्र अर्थात् क्लासिकल इकोनोमिक्सको अधिकांश ध्यान माइक्रो इकोनोमिक विषयवस्तुहरूमा केन्द्रित रहेको पाउन सकिन्छ । तत्समयको मूल धार अर्थशास्त्रको मुख्य ध्येय कुनै पनि वस्तुको मूल्य निर्धारण गर्नेतर्फ (अर्थात् थियरी अफ प्र्याल्यु) मा केन्द्रित रहेको र यसो गर्ने शैली फेरि कस्ट अफ प्रोडक्सन मेथडमा (अर्थात् औसत मूल्यमा) आधारित रहेको समेत पाउन सकिन्छ । एडम स्मिथ, डेभिड रिकार्डो, जन स्टुअर्ट मिस् र कार्ल मार्क्स जस्ता क्लासिकल इकोनोमिक्सका महानतम हस्तीहरूका कृति एवम् प्रमुख सिद्धान्तहरूलाई नियाल्दा यस कुरा प्रस्टै उजागर भएर आउँछ । २०औं शताब्दीमा फेरि अर्थशास्त्रको विद्याको मेथड अथवा शैली औसत मूल्यबाट मार्जिनल कस्ट मेथडमा रूपान्तरित भएको र १९२९-१९३९ को चरम सन्दी अथवा द ग्रेट डिप्रेसनपश्चात् यो विद्याको अधिकांश ध्यान माइक्रोबाट म्याक्रो इकोनोमिक्सतर्फ मोडिएको पनि देख्न सकिन्छ ।

अर्थशास्त्रको विद्यामा विद्यमान विचारधाराहरूको प्रतिस्थापन हुने क्रम २१औं शताब्दीमा पनि कायमै रहेको देखिन्छ । जस्तो कि डेभिड रिकार्डो र कार्ल मार्क्सको अर्थशास्त्रमा मुख्य विषयवस्तु रहेको उत्पादनको विभाजनसम्बन्धी मुद्दा (डिस्ट्रिब्युसन अप् आउटपुट) २०औं शताब्दीमा आएर मूल धार अर्थशास्त्रीहरूमाभन्दा करिब करिब विस्मृत हुन गएको देखिन्छ । तर फेरि २१औं शताब्दीमा आएपछि यही विषयवस्तुले पुनः निकै महत्त्व हासिल गरेको समेत देखिन्छ । विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष जस्ता मूल धार संस्थाहरूले आर्थिक असमानताको मुद्दालाई प्रदान गरेको महत्त्व, आर्थिक असमानतालाई आफ्नो अनुसन्धानको मुख्य

विषयवस्तु बनाएका टोमा पिकेटी जस्ता अर्थशास्त्रीहरूको उदय आदिलाई यसका केही प्रमुख उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा यो लेखको उद्देश्य २१औं शताब्दीमा प्रमुखता हासिल गर्न सक्ने सम्भावना बोकेका केही उदीयमान अर्थशास्त्रीय अवधारणाहरूलाई प्राठकवर्गसमक्ष पेश गर्नु रहेको छ ।

१. विहेभ्यरियल इकोनोमिक्स

२१औं शताब्दीमा अर्थशास्त्रको विद्याभन्तर्गत सम्भवतः सबैभन्दा अधिक सम्भावना बोकेको धार भनेको विहेभ्यरियल इकोनोमिक्स नै हो । सन् २००० देखि हालसम्म यस विद्याका दुई अनुयायीहरू ज्यानियल कननमन (सन् २००२ मा) र रिचर्ड थेलर (सन् २०१७ मा) ले नोबेल पुरस्कार प्राप्त गरेको तथ्यबाट समेत यो कुराको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

विहेभ्यरियल इकोनोमिक्सको विषयवस्तु वास्तविक दुनियाँमा मानिसहरूले सित्तै निर्णय र उपलब्ध विकल्पहरूमध्येबाट गर्ने छनोटसँग सम्बन्धित रहेको छ । अर्थात् यसले म्याक्रोभन्दा माइक्रो इकोनोमिक्ससँग सम्बन्ध राख्छ ।

अर्थशास्त्रको यस धारको विशेषता के हो भने यसको शैली (मेथड) वास्तवमा वैज्ञानिक छ । उदाहरणका लागि जहाँ माइक्रो इकोनोमिक्सको विद्यामा स्थापित रहेको मूल धार हाँगा - नियो क्लासिकल इकोनोमिक्स अनेकन काल्पनिक (र अक्सर गलत) पूर्वधारणा (अजम्सन) हरूका आधारमा मानवीय निर्णय र छनोटहरूका लागि सुन्दर सूत्रहरूमा व्यक्त गर्न सकिने गणितीय सिद्धान्तहरूको मृगतृष्णामा एक शताब्दीभन्दा अधिक समयदेखि भटकिरहेको छ, त्यही विहेभ्यरियल इकोनोमिक्सले सच्चा विज्ञानको शैलीमा कुनै पूर्वधारणाभिनै वास्तविक संसारमा विभिन्न परिस्थितिमा लिइने निर्णयहरूको पहिचान एवम् अध्ययन गर्छ र यसबाट जे नतिजा प्राप्त हुन्छ, सोहीप्रमाणित सिद्धान्त प्रस्ताव गर्दछ ।

उदाहरणका लागि सम्पूर्ण नियो क्लासिकल इकोनोमिक्स नै विवेकशील मानवको पूर्वधारणामा आधारित रहेको छ ।

यस्तो मानिससँग निर्णय गर्नका लागि आवश्यक हुने सम्पूर्ण विषयवस्तुहरूको पूर्ण ज्ञान हुन्छ र उसले प्रत्येक सानो-ठूलो निर्णय गर्दा उपयुक्त विकल्पहरूलाई विस्तारमा केलाउँछ र आफ्नो स्वाद एवम् प्राथमिकता अनुरूप सर्वोत्कृष्ट विकल्पको छनोट गर्दछ । नियोक्तासिकल इकोनोमिक्सले परिकल्पना गरेको विवेकशील मानवले सिले विभिन्न निर्णयहरूमा कुनै विरोधाभास हुँदैन र उसलाई परिस्थिति र अभव विशेष गरी मानवीय भावनाहरूले कुनै असर गर्दैन ।

अर्थशास्त्र विद्याका कट्टरपन्थीहरू बाहेक अन्य कुनै पनि साधारण मानिसले नियोक्तासिकल इकोनोमिक्सको यो चित्रणसँग सहमति जनाउन सक्दैन । कारण स्पष्ट छ - निर्णय गर्दा सम्पूर्ण ज्ञान कसैसँग पनि हुँदैन र यस्तो पूर्ण ज्ञान/ज्ञानकारी प्राप्त गर्न सकिने भए तापनि विभिन्न कारणले गर्दा (स्रोत-समयको अभाव, अन्धछीपना आदि) वास्तविक संसारका मानिसहरूले पूर्ण ज्ञानकारी प्राप्त गर्दैनन् । साथै हामीले सिले निर्णयहरूमा अक्सर विरोधाभास देखिन्छन् र बाह्य परिस्थिति एवम् विभिन्न भावनाहरूले हाम्रो निर्णयमा ठूलो प्रभाव पारिरेका हुन्छन् ।

विहेभ्यरियस इकोनोमिक्सले वास्तवमा यही जगजाहेर कुरालाई आफ्ना प्रयोगहरूमाफत थप उजागर गर्छ र यस पछाडिका कारणहरू प्रस्ताव गरी यसलाई एउटा सैद्धान्तिक ढाँचा प्रदान गर्छ । उदाहरणका लागि इपानियस कननमन र एमोस भेरस्कीले प्रतिपादन गरेको प्रोस्पेक्ट थ्योरीले के प्रस्ताव गर्छ भने अधिकांश व्यक्तिहरू नाफाका मामिलामा जोखिम सिले चाहँदैनन् तर नोक्सानको मामिलामा भने सोही व्यक्तिहरू अधिक जोखिम सिले उद्धत हुन्छन् (अर्थात् मानिसहरूको जोखिम सिले निर्णयमा विरोधाभास देखिन्छ र यो यदाकदा मात्र हुने होइन, सिस्टेमाटिक नै हुन्छ) ।

रिचर्ड थोसरले त नियोक्तासिकल इकोनोमिक्सको काल्पनिक संसारको मानिस र वास्तविक संसारको मानिसलाई इकोनस र ह्युमन्स भनी सटीक ढङ्गले छुट्ट्याएका छन् ।

नियोक्तासिकल इकोनोमिक्स वास्तवमा गलत पूर्वधारणा एवम् फगत इन्टरनेल कन्सिस्टेन्सीको शैली (मैथड) मै मात्र आधारित रहेको हुनाले यसमा विज्ञानभन्दा पनि प्राचीन युगमा स्याप्त रहेको मेटाफिजिक्सको भूलको आउँछ । यसका तुलनामा विहेभ्यरियस इकोनोमिक्सका सिद्धान्तहरू अनेकन् शोधकर्ताहरूको सयौं प्रयोगबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा प्रमाणित एवम् पटक पटक पुनः प्रमाणित हुँदै आएको हुनाले अन्ततः माइक्रो इकोनोमिक्सको विद्यामा विहेभ्यरियस इकोनोमिक्सले नियोक्तासिकल इकोनोमिक्सलाई प्रतिस्थापन गर्दै जाने सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

२. लिबरटेरियन पटर्नलिज्म

अर्थशास्त्रमा खुला विचारधारा अँगालेहरूका लागि

सम्भवतः सबैभन्दा ठूलो समस्याका रूपमा अर्थशास्त्रका सिद्धान्तहरूले दिने निष्कर्ष एवम् सुभवावहक र कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो इच्छानुसार आफ्ना लागि निर्णय गर्ने अधिकारविच तादात्म्य एवम् सन्तुलन कायम गर्ने कार्य रहँदै आएको छ । तीव्र गतिमा मोटरसाइकल चलाउनेलाई राज्यले हेलमेट अनिवार्य गर्नु हुन्छ कि हुँदैन भन्ने मुद्दादेखि तर्जिबिजी रूपमा अर्थतन्त्रमा हस्तक्षेप गर्ने अधिकार राज्य वा केन्द्रीय बैंकसँग हुन्छ वा हुँदैन भन्ने विषयमा समेत यो कथन सान्दर्भिक भई आउँछ ।

यस विषयमा खुला विचारधारा राख्ने खेमाका लागि रिचर्ड थोसर र कास सन्टिले आफ्नो उत्कृष्ट कृति नजमाफत निम्नानुसारको व्यावहारिक समाधान प्रदान गरेका छन् - लिबरटेरियन पटर्नलिज्म । भन्ट्ट हेर्दा विरोधाभासपूर्ण जस्तो देखिने यो अवधारणा वास्तवमा अक्षल एवम् उम्दा छ ।

लिबरटेरियन पटर्नलिज्मले व्यक्तिको छनोट एवम् निर्णय गर्ने स्वतन्त्रतालाई उसको हितभन्दा पनि माथि राख्दछ । तर, यदि कुनै व्यक्तिले पूर्ण जानकारीको अभावसमायतका कारणले गर्दा स्वयम्को हित पतिकूल हुने कुनै निर्णय गर्न खोज्दै छ भने उसलाई उपयुक्त वा भन्नु मनासिध निर्णय गर्नका लागि भन्कभन्काउनेसम्मको कार्य गर्दा निजको स्वतन्त्रता हनन हुँदैन, त्यसैले त्यो कार्यसम्म राज्यले गर्न मिल्छ र आफ्नो कर्तव्यभोजिम गर्नुपर्छ पनि भन्ने कुरा समेत यस अवधारणाले स्वीकार गर्छ ।

यसरी भन्कभन्काउने कार्यलाई विहेभ्यरियस इकोनोमिक्सको भाषामा नज भनिन्छ र यो भन्कभन्काहट अक्सर डिफल्ट अप्सनका रूपमा उपलब्ध हुन्छ । जस्तो कि भविष्यका लागि आज सामाजिक सुरक्षा योजना (ऐच्छिक प्रकारको) मा सहभागी हुने कि नहुने ? अवकाशपश्चात्को समयका लागि आजै तयारी गरेको सामान्यतया सबै जनाका लागि उत्तम नै हुने भएकाले यहाँ डिफल्ट अप्सनमा सामाजिक सुरक्षा योजनामा आश्रय हुने विकल्पलाई राख्न सकिन्छ ताकि आश्रय हुनका लागि केही गर्न नपरोस् तर आश्रय नहुनका लागि भने स्पष्ट अनुरोध नै गर्नु परोस् ।

साथै, राज्यले यसरी व्यक्तिलाई उसका लागि बढी फलदायी निर्णय सिलेका लागि भन्कभन्काउने कार्य सबै मामिलाहरूमा गर्न मिल्दैन । यो कार्य केही अतिमहत्त्वपूर्ण र/वा कुनै निश्चित विकल्पको चयन गरेमा स्पष्ट रूपमा व्यक्तिको हित हुन जाने कार्यहरूका हकमा मात्र गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा समेत यस अवधारणाले बताउँछ ।

उदाहरणका लागि उपर्युक्त उदाहरणमा लिबरटेरियन पटर्नलिज्म अवधारणा अन्तर्गतको नज हुनका लागि उत्तम विकल्प स्पष्ट रूपमा व्यक्तिको हितमा हुनुपर्दछ । जस्तो कि उत्तम सामाजिक सुरक्षा योजनाको ठूलो हिस्सा रोजगारदाताले भुक्तानी गर्ने प्रकारको रहेको हुनुपर्दछ ।

विकासका लागि अधिनायकवाद नै चाहिन्छ भन्ने मानसिकता व्याप्त रहेको हाम्रो जस्तो समाजसँगै लिबरटेरियन पटर्नसँगैको महत्त्व नभुन सक्ला तर समाजले भुम्नुपर्ने कुरा के हो भने विकासका लागि व्यक्तिगत स्वतन्त्रता अपरिहार्य भएर मात्र यस अवधारणाको महत्त्व उच्च रहेको होइन । वास्तवमा व्यक्तिगत स्वतन्त्रता त आफैमा एउटा गन्तव्य, एउटा अन्त्य, एउटा साध्य हो, फगत कुनै साधन होइन !

तसर्थ, २१ औं शताब्दीमा प्रजातन्त्र र खुला विचारधारा मौलाउँदै गएमा अर्थनीतिका क्षेत्रमा लिबरटेरियन पटर्नसँगैको अवधारणाले समेत प्रमुखता पाउँदै जाने अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

३. नियममा आधारित अर्थनीति

कुनै पनि मुलुकको अर्थनीति राज्य वा नियामक निकायको तजविजमा आधारित तर्क नितान्त लिखित नियमहरूमा आधारित हुनुपर्छ अर्थात् अर्थनीति नन डिस्क्रेसनरी हुनुपर्छ भन्ने अवधारणा प्रस्ताव गर्ने प्रमुख अर्थशास्त्रीहरूमा मिल्टन फ्रिडमनको नाम सम्भवतः प्रथम श्रेणीमा आउँछ । सन् १९२९-१९३९ को विश्वव्यापी चरम मन्दीका लागि अमेरिकाको केन्द्रीय बैंक (फेडरल रिजर्व) को समय अनुकूल नरहेको सङ्कटनमुखी मौद्रिक नीतिलाई मुख्य रूपमा दोषी ठहराउने फ्रिडमनको मौद्रिक नीतिसम्बन्धी प्रस्ताव अत्यन्त सरल छ । के रल का नामले प्रख्यात उनको मौद्रिक नीतिसम्बन्धी प्रस्तावको पृष्ठभूमि के हो भने समग्र अर्थतन्त्रलाई अत्यन्तै प्रभाव पार्ने मौद्रिक नीति तजविजी अधिकारसहितको केन्द्रीय बैंकहरूका हातमा सुम्पनु सही हुँदैन । तसर्थ, मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर (अर्थात् अर्थतन्त्रको ब्याजदर) लाई स्पष्ट नियमअनुसार मात्र सञ्चालन गर्नुपर्छ । यस्तो नियम कुनै स्थिर वृद्धिदर हुन सक्छ जस्तो कि कुल गृहस्थ उत्पादनको वृद्धिदर (के प्रतिशत) अनुसारको मुद्रा प्रदायको वृद्धिदर ।

सन् २००७ को विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कट, सन् २०२० को कोरोना महामारीलगायतका शृङ्खलाहरूबाट के उजागर भएर आएको छ भने संसारभरिका केन्द्रीय बैंकहरूको मुख्य मकसद मुद्रास्फीति नियन्त्रण नै भए तापनि आर्थिक एवम् वित्तीय सङ्कटका बखत अर्थतन्त्रलाई धराशयी हुनबाट जोगाउनका लागि तथा अर्थतन्त्रलाई पुनः चलायमान बनाउनका लागि समेत राज्यका अन्य निकायहरूका तुलनामा केन्द्रीय बैंकहरू नै बढी सक्षम छन् । यस क्षमताको मुख्य कारण हो वर्तमान युगमा व्याप्त रहेको वित्तीय पुँजीवाद र सोको पृष्ठभूमिमा आर्थिक मामिलाहरूमा कायम हुन जाने ब्याजदरको प्रमुखता ।

यस परिप्रेक्ष्यमा फ्रिडमनसँगै १९७० को दशकमा प्रस्ताव गरेको रल बेरुड मनिटरी पोलिसी अर्थात् नितान्त रूपमा नियममा आधारित मौद्रिक नीति (वास्तवमा समग्र

अर्थनीति) को महत्त्व भन्ने प्रगाढ भएर आएको देखिन्छ ।

विश्वका प्रमुख अर्थतन्त्रहरू र तिनको दिशा निर्धारण गर्ने तत् केन्द्रीय बैंकहरूका केही अभ्यासहरू हेर्ने हो भने पनि के देखिन्छ भने वर्तमान युग फ्रिडमनसँगै बताएको मार्गमा नै हिड्ने प्रयास गरिरहेको छ । उदाहरणका लागि संयुक्त राज्य अमेरिका, बेलायत, युरोपेली युनियनलगायतका मुलुक/क्षेत्रहरूमा मौद्रिक नीतिको कार्यान्वयनमा कुनै पनि तजविजी निर्णयको आवश्यकता रहेको देखिँदैन अर्थात् उक्त मुलुकका केन्द्रीय बैंकहरूले त्य गरेको मौद्रिक नीतिदर (अक्सर अल्पकालीन अन्तरबैंक ब्याजदर) अनुसार वाणिज्य बैंकहरूको केन्द्रीय बैंकमा रहेको नगद मौज्जातमा ब्याज प्रदान गर्ने कार्य अथवा उक्त ब्याजदरमा ऋण माग गर्ने वाणिज्य बैंकहरूलाई अल्पकालीन ऋण प्रदान गर्ने कार्य स्वचालित रूपसँगै (कुनै मानवीय हस्तक्षेपबिना) सञ्चालन भइरहेको देख्न सकिन्छ ।

अर्थतन्त्र सञ्चालन जस्तो बृहत् एवम् जटिल मामलामा तजविजी निर्णय एवम् सूक्ष्म व्यवस्थापनभन्दा स्पष्ट नियममा आधारित निर्णय प्रणाली र/वा (महान् अर्थशास्त्री एवम् विचारक फ्रिड्रिक हायाकका शब्दावलीमा) स्पन्टेनियस अडरमा आधारित निर्णय प्रणाली नै उपयुक्त हुने कुरामा २१ औं शताब्दीसम्मका अनुभवहरूलाई केलाउँदा कुनै विविधा नहुनु पर्ने हो ।

यस कारण पनि नियममा आधारित अर्थनीति र निर्णय प्रणाली २१औं शताब्दीमा यो प्रमुख हुँदै जान्छ भन्ने कुराको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

४. नियो माक्सिज्म

हालसम्म तर्का गरिएका सबै उदीयमान अवधारणाहरू पुँजीवाद र खुला बजार विचारधारासँग मात्र सम्बन्धित रहेका छन् । तर, समाजको आर्थिक सङ्गठन पुँजीवादी मोडलअनुरूप मात्रै हुन्छ अथवा हुनुपर्छ भन्ने पनि छैन । करिब पुँजीवाद जतिकै लामो इतिहास भोकेका साम्यवाद र समाजवाद पनि यस मामिलामा वैकल्पिक आर्थिक मोडलका रूपमा रहँदै आएका छन् ।

साम्यवादको इतिहास केलाउँदा यस अवधारणाको दुई मुख्य आयामहरू रहँदै आएको पाउन सकिन्छ । एक, उत्पादनको मुख्य कारक अर्थात् श्रम र उत्पादनका अन्य कारकहरू (पुँजी र जमिन) को स्वामित्व फरक व्यक्तिहरूसँग हुने अवस्थाको उन्मूलन गर्नु र दुई राज्यसँगै अर्थतन्त्र सञ्चालनको सम्पूर्ण जिम्मा सिई पुँजीवादमा अन्तरनिहित रहने आर्थिक सङ्कटहरू आउन नदिनु ।

तर २१औं शताब्दीसम्मका अधिकांश साम्यवादीहरू साम्यवादको यही दोस्रो (सामान्यतया गलत) आयाममा रुमल्लिरहेको पाउन सकिन्छ । तसर्थ, हालसम्म व्यवहारमा

देखिएको अधिकांश साम्यवादी व्यवस्था अधिनायकवाद र स्टेट क्यापिटलिज्मसँग सीमित रहेको पाउन सकिन्छ।

तर, २१औं शताब्दीका दुई प्रमुख साम्यवादी हस्तीहरू नोम चम्स्की र यानिस भारुफाकिस भने साम्यवादको पहिलो आयामलाई बढी महत्त्व दिन्छन्। यी दुवैले साम्यवादको वैकल्पिक मोडल पेश गरेका छन्, जसका मुख्य गरी दुई विशेषताहरू रहेका देखिन्छन्। एक, ज्यालाभा आधारित श्रमको अन्त्य र दुई कार्यरत श्रमिकहरूको मात्र (निजी) स्वामित्व रहने र स्थानीय समुदाय एवम् कार्यरत श्रमिकहरूको सामूहिक निर्णयसमोजिम सञ्चालित हुने प्रकारको व्यावसायिक मोडल।

चम्स्कीले ज्यालाका लागि श्रम गर्ने प्रथा हास्र व्याप्त रहेको भए तापनि यसको इतिहास केलाउँदा यो पहिले सामान्य नरहेको, यसको तुलना अक्सर दासतासँग गर्ने गरिएको र पुँजीवादीहरूको एकोहोरो प्रचार (प्रोपगान्डा) पश्चात् मात्रै यो अवधारणा मूल धारमा आएको तर्क प्रस्तुत गरेका छन्।

हाकिमरहित कार्य वातावरणका सन्दर्भमा भारुफाकिस भन्छन् कि गुगल, भाल्भ कर्पोरेसन (कम्प्युटर गेम बनाउने अमेरिकी कम्पनी) जस्ता कम्पनीहरूमा आज पनि कोही कसैको हाकिम र कोही कारिन्दा हुँदैन (भाल्भमा भात प्रतिशत कार्य नै यसरी सम्पन्न हुन्छन्)। यहाँ कसले के कार्य गर्ने भन्ने कुरा कसैले कसैलाई भन्दैन, स्वतःस्फुट निर्माण भएका स-साना टोलीहरूले नै कार्यविभाजन गर्छन् र आवश्यक निर्णयहरू लिन्छन्। अर्थात् यहाँ स्पन्टेनियस अर्डर र एनार्की सिन्डिकलिज्मले काम गरिरहेको देखिन्छ।

त्यसै गरी एम्सेन्टी ओनरसिप हुने (श्रमिक र मालिक छुट्टाछुट्टै हुने) जोइन्ट स्टक कम्पनीको अवधारणा आज सामान्य रहेको भए तापनि विभिन्न कालखण्डका पुँजीवादकै सर्वात्कृष्ट हस्तीहरू (जस्तै १९ औं शताब्दीमा एडम स्मिथ र २० औं शताब्दीमा जोसेफ सम्पिटर) ले जोइन्ट स्टक कम्पनी (एम्सेन्टी ओनरसिप) पुँजीवादको एउटा दुःखद र अनुत्पादक अवधारणा भएको कुरा प्रस्टैसँग उल्लेख गरेको तर्क भारुफाकिस प्रस्तुत गर्छन्।

साथै, आफ्नो कृति अनदर नाउमा भारुफाकिसले एम्सेन्टी ओनरसिप हुने कम्पनीको विकल्पका रूपमा एउटा अत्यन्तै व्यावहारिक मोडल समेत प्रस्ताव गरेका छन्। यस मोडलमा स्थानीय समुदायले आफ्नो क्षेत्रमा रहेका उद्योगहरूको महत्त्व र कामकारवाहीको निरन्तर रूपमा सोसल वेसफेयरनेस इन्डेक्समार्फत मापन गर्छ ताकि निरन्तर रूपले एउटा निश्चित सीमाभन्दा तल्लो स्तरमा कार्य गर्ने उद्योगहरू कि त बन्दै होउन् कि तिनको व्यवस्थापन नयाँ व्यक्तिहरूको हातमा जाओस्। साथै, यस क्रममा शक्तिको केन्द्रीकरण हुने प्रवृत्तिबाट बचनका लागि प्रत्येक पटक सिक्का उछालेर (न्यान्डमली डिटरमिन्ड मेथड) सोसल वेसफेयरनेसको मापन गर्ने विज्ञ टोली समुदायभित्रबाट छानिनुपर्छ भनेर

भारुफाकिसले प्रस्ताव गरेका छन्।

हास्रसम्म साम्यवाद र समाजवादका सन्दर्भमा अधिनायकवादी राज्यको आयामले मात्र बढी प्राथमिकता पाउँदै आएका चम्स्की र भारुफाकिसको नियो मार्क्सिज्मले साम्यवादको अवधारणामा नयाँ प्राण फुक्न सक्ने ल्याकत राखेको देखिन्छ, तसर्थ प्रजातन्त्र, स्वतन्त्रता र मानवतासँग बढी तादात्म्य राख्ने साम्यवादको यस मोडलले २१ औं शताब्दीमा कमसेकम साम्यवादी विचारधाराका अनुयायीमात्र प्रमुखता पाउँदै जाओस् भन्ने कामना गर्नु उचित छ, जस्तो लाग्छ।

५. एन्टी फ्राजिल

सन् २००७ को विश्वव्यापी वित्तीय सङ्कटपश्चात् अमेरिकाका ठूला बैंक र इन्भेष्टमेन्ट कम्पनी (स्याडो बैंक) हरूसँगै समग्र विश्वको अर्थतन्त्र नै धराशायी हुने अवस्था सिर्जना भयो। आर्थिक इतिहास केलाउने हो भने यो कुनै नौलो घटना होइन। वित्तीय पुँजीवाद हावी रहेका मुलुकहरूमा (समग्र पश्चिम क्षेत्र र विशेष गरी अमेरिकामा) हरेक १५ देखि २५ वर्षमा भीमकाय वित्तीय सङ्कट देखा पर्ने प्रवृत्ति सजिलैसँग पाउन सकिन्छ। यसका केही प्रमुख उदाहरणहरू देहाय समोजिम छन्:

सन् १९९८ मा रसियन रुबल सङ्कटसँगै विशाल अमेरिकी हेज फन्ड मड टर्म क्यापिटल म्यानेजमेन्टको कङ्गाली र यो एउटा विफलताले संसारभरिका प्रमुख वित्तीय संस्थाहरूको अस्तित्वलाई नै चुनौती दिने गरी उत्पन्न गरेको सङ्कट। सन् १९८० को दशकमा अमेरिकामा देखा परेका दुई भीमकाय बैंकिङ सङ्कटहरू - सेभिङ्स एन्ड लोन क्रडिसिस र ल्याटिन अमेरिकी ऋण सङ्कट। सन् १९२९ को ग्रेट डिप्रेसन र सन् १९०७, सन् १८७३, सन् १८५७ र सन् १८३७ मा अमेरिकामा देखा परेका बैंकिङ प्यानिकहरू।

वित्तीय क्षेत्रमा देखापरिरहने यस्ता सङ्कटहरूको कारण र यिनले समग्र अर्थतन्त्रमा वर्षौंसम्म पार्ने दृष्यभावभारे जन केनेथ ग्याल्ब्रेथ, यस त्रुमनसगायतका अर्थशास्त्रीहरूले उत्कृष्ट विवेचना गरेको पाउन सकिन्छ। यस्ता सङ्कटहरूले गर्दा केही निश्चित बैंक, कम्पनी वा व्यक्तिहरू हुन् तापनि समग्र वित्तीय क्षेत्र, अर्थतन्त्र, समुदाय एवम् मुलुकहरूले भने आफूलाई यस प्रकारको दुर्भाग्यबाट बचाउन पूर्वतपारी गर्नसक्ने र अभ्यर्ण गर्नेपर्ने तर्क अर्का उत्कृष्ट अर्थशास्त्री एवम् विचारक नसिम निकसस तालेबले पेश गरेका छन्। तालेबले यस अवधारणालाई प्रदान गरेको नाम हो एन्टी फ्राजिल।

एन्टी फ्राजिलको अवधारणाको दुई मुख्य आयामहरू रहेका देखिन्छन्। एक, स्क्रन इन द गेम अर्थात् पुँजीवादमा जसले जति जोखिम लिन्छ, परिआएमा सोहीअनुसारकै भरपाई

उसको भागमा पर्नुपर्छ । तालेभले यहाँ इङ्गित गरेका छन् ठूला बैंक र स्याडो बैंकहरूको ससाना सम्भावित साभका लागि अधिक जोखिम लिने प्रवृत्तिलाई र जोखिम साकार भएर आएमा राज्यले यी संस्थाहरूलाई सङ्कटबाट उन्मुक्ति दिने प्रवृत्तिलाई पनि । यसो भएमा स्वाभाविक रूपमा वित्तीय संस्थाहरूले अनावश्यक जोखिम लिई एकतर्फी (असिमेटिक) साभ लिने कार्य गर्दछन् । फलस्वरूप सारा वित्तीय प्रणाली तथा आर्थिक प्रणालीलाई जोखिममा पार्ने कार्य गर्छन् नै ।

एन्टी फ्रान्जिलको अवधारणाको दोस्रो महत्वपूर्ण आयाम हो टेल रिस्क इभेन्टस् अर्थात् घटी हाले न्यून सम्भावना भएका तर घटी हाले फेरि हदैसम्मको नोक्सान गराउने घटनाहरूका लागि तयारी । यससम्बन्धी तालेभ प्रस्ताव गर्छन् कि विशेष गरी बृहत् प्रकारका संस्थाहरू (जस्तै समग्र वित्तीय प्रणाली, राज्य आदि) ले टेल रिस्क एक्सपोजर लिने हुँदैन तर केही हदसम्म यस्तो जोखिम अपरिहार्य भएमा फेरि सोका लागि सीमा र/वा सङ्कटमोचनको पूर्वतयारी सहित बस्नुपर्छ ।

जोखिम लिने सक्ने व्यक्ति एवम् निजी संस्थाहरूका लागि तालेभ प्रस्ताव गर्छन् थारबेल रणनीति जसअन्तर्गत आफ्नो लगानीको अधिकांश हिस्सा (मानौं ९५ प्रतिशत) अति जोखिममुक्त क्षेत्र/उपकरणहरू (जस्तै अमेरिकी सरकारको ऋणपत्र) मा लगानी गरी बाँकी सानो अंश (मानौं ५ प्रतिशत) लाई धेरै बटा अति जोखिमयुक्त (तर मुनाफा भइहाले सोहीभूमोजिम अति मुनाफा हुने) क्षेत्र/उपकरणहरूमा लगानी गर्न सकिन्छ ।

आर्थिक एवम् वित्तीय सङ्कटले भरिपूर्ण रहेको इतिहासको परिप्रेक्ष्य र भन्ने मौलाउँदै गएको वर्तमान युगको वित्तीय पुँजीवादका यथार्थमा एन्टी फ्रान्जिलको अवधारणा धेरै सान्दर्भिक रहेको देखिन्छ तसर्थ यसले प्रमुखता पाउँदै जाने आँकलन गर्न सकिन्छ ।

६. मोडर्न मनिटरी थ्योरी

२०औं शताब्दीमा अर्थशास्त्रका मूल धार सिद्धान्तहरूमध्ये रहने गरी स्थापित हुन गएका सिद्धान्तहरू हुन् केन्द्रीय बैंकको स्वायत्तता तथा यससँग सम्बन्धित रहेको मौद्रिक नीतिको प्रसारण संयन्त्रसम्बन्धी अवधारणा । तर मोडर्न मनिटरी थियरी (एमएमटी) ले यिनै स्थापित सिद्धान्तहरूलाई सोभै चुनौती दिइरहेको देखिन्छ ।

हामी सबैले जानेको मौद्रिक नीतिको प्रसारण संयन्त्र के हो भने केन्द्रीय बैंकले मुद्राप्रदायको प्रवाह बढाउँदा वा घटाउँदा मुद्राबजारको ब्याजदर (अल्पकालीन) विपरीत दिशामा परिवर्तन हुन्छ अनि अल्पकालीन ब्याजदर मध्यकालीन एवम् दीर्घकालीन ब्याजदरहरूसँग सम्बन्धित रहेको हुनाले यी ब्याजदरहरूमा पनि सोहीभूमोजिम प्रभाव पर्छ । फलस्वरूप

अर्थतन्त्रमा विभिन्न प्रकारका उपभोग एवम् लगानीका निर्णयहरूमा विभिन्न माध्यमबाट (इन्टरेस्ट रेट च्यानल, एसेट प्राइस च्यानल, क्रेडिट च्यानल, आदि) प्रभाव पर्न जान्छ अनि अन्ततः मुद्रास्फीति एवम् उत्पादनको वृद्धिदरमा समेत प्रभाव पर्छ ।

एमएमटीले प्रसारण संयन्त्रबारे पूर्ण रूपले बेग्लै व्याख्या गर्छ । पहिले त यो नवीन सिद्धान्तले केन्द्रीय बैंकको मौद्रिक नीतिले सोभै प्रभाव पार्न सक्ने मुद्राबजारको सानो अंश (अन्तर बैंक ब्याजदर) ले समग्र अर्थतन्त्रकै ब्याजदरलाई प्रभाव पार्न सक्छ भन्ने कुरामै सन्देह प्रकट गर्छ । अर्थतन्त्रलाई दिशा प्रदान गर्नका लागि राज्य (वित्त नीति) को भूमिकालाई प्रधान मान्दै यस सिद्धान्तले राज्यले नै अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनका लागि खुलेर खर्च गर्नुपर्छ भन्ने कुरा प्रस्ताव गर्छ । खर्च गर्न सक्ने क्षमताका सन्दर्भमा राज्यका लागि खासै कुनै सीमा (राजस्वको आकारले तय गर्ने) नरहेको तर्क गर्ने यस सिद्धान्तले के प्रस्ताव गर्छ भने बजारमा मुद्राप्रदाय (तसर्थ ब्याजदर) निर्धारण वास्तवमा वित्त नीतिले नै बजेट खर्च (मुद्राप्रदाय बढाई) र राजस्व सङ्कलन (मुद्राप्रदाय सङ्कुचन गरी) मार्फत गर्दछ ।

केही कुराहरूमा गर्म्भीर त्रुटि रहेको देखिए तापनि लेखकका विचारमा एमएमटीका सबै आयामहरूलाई यतिकै नकारी हाल्न पनि सकिँदैन । संसारभरि पपुलिजस फेसिटरहेको परिप्रेक्ष्यमा यस सिद्धान्तले समेत प्रमुखता पाउँदै जाने सम्भावनालाई नकार्न सकिँदैन ।

अन्त्यमा

कुनै कालखण्डमा मूल धारमा रहेका सबै विचारधारा एवम् अवधारणाहरू समयसँगै फिँका भएरै जान्छन् भन्ने होइन । तर, यदि कुनै विद्या वास्तवमै वैज्ञानिक छ अर्थात् कट्टरपन्थी छैन भने उक्त विद्याका स्थापित विचारधारा एवम् अवधारणाहरूले निरन्तर रूपमा आफूलाई सिद्ध गरिरहनुपर्ने आवश्यकता हुन्छ नै । तसर्थ, स्थापित विचारधाराहरू प्रतिस्थापन हुने सम्भावना सदैव प्रबल रही नै रहन्छ किनकि कुनै पनि सिद्धान्त हजार पटक सही देखिएको भए तापनि गलत साधित हुनका लागि एक पटक नै काफी हुन्छ । दर्शन (एपिस्टेमलोजी) मा यसलाई फलिस्फिकेसन भनिन्छ ।

२१औं शताब्दीमा अर्थशास्त्रका कुन स्थापित सिद्धान्तहरू फलिस्फाइड हुन्छन् र यिनलाई कुन नयाँ वा पुराना सिद्धान्त एवम् अवधारणाहरूले प्रतिस्थापन गर्छन् भन्ने कुराले समग्र समाज तथा विश्वमै ठूलो असर पर्छ । व्यापकै अनुमान लगाउन मुस्किल भए पनि यस प्रक्रियालाई नजिकबाट नियाल्न यस विद्यामा रचि राख्नेहरूका लागि रोचक नै रहने देखिन्छ ।

Achieving Operational Excellence

Arjun Bahadur Kandel
Chief Manager
Nepal Bank Limited

Operational efficiency, in bank, is about optimizing many processes and systems within a bank to maximize productivity and revenue, while also minimizing costs and reducing errors. It encompasses everything from channels to customers, to staffing, to technology adoption. This pursuit of efficiency plays a key role in creating a positive customer experience that keeps clients coming back, which in turn, has a huge effect on a bank's revenue and profit margins. An efficiently run bank can process transactions quickly, reduce the likelihood of errors, and offer customers a hassle-free experience from simple account inquiries to complex financial transactions. It also allows banks to allocate resources more effectively. They have the means to invest in new technologies, improve customer service, and meet the latest security standards.

Operational Excellence has emerged as a crucial element for the banking business. Achieving operational excellence goes beyond simply optimizing processes; it is about fostering a culture of efficiency, innovation, and risk management. Operational excellence is vital for banking institutions with significant exposure to financial markets and it helps them stay competitive, resilient, and customer-centric. Banks are investing in more tailored and more appealing products and services for their customers. Operational excellence behind the scenes makes an essential contribution to the quality of customer experience. It deals with how to eliminate dependence on all low-value, high-volume manual processes. This isn't just about liberating staff to do real business. It's

also about reducing risks and the errors that go with it. In recent times all the banks have focused on improving operational efficiency in their branches because it's directly tied to customer satisfaction, employee satisfaction, and overall revenue outcomes.

Major Factors Influencing Operational Excellence

1. Channel Optimization

Channel optimization refers to the techniques used to increase key performance indicators (KPIs) across all bank service channels. Banks' main service channels are branches, extension counters, ATMs, Cards, call centers, KIOSK machines, digital banking, social media platforms, email, website, and relationship managers, etc. Its main aim is to assess the various ways customers interact with a bank to create a cost-effective combination that is adapted to each bank's specific customer base. Banks and their branches have to optimize their service channels, reconfigure roles, duties, and staffing within the branches, and employ new metrics for analyzing branch performance and value.

2. Enhancing Customer Experience

Customer satisfaction is the outcome of efficient branch operation. A seamless and efficient customer experience is a key differentiator for banking organizations, and operational excellence plays a pivotal role in achieving this goal. The way and mechanism of delivering banking services to customers have always played a crucial role

in enhancing the banking business. Customer service is highly affected by various factors such as energetic and dynamic staff, quick response mechanism, product knowledge, positiveness, understanding of customer's needs, proactiveness, time management skills, persuasion skills, unflappability, problem-solving skills, cleanliness, etc. By streamlining internal processes and optimizing customer-facing operations, banks can deliver faster and more reliable services to their clients.

3. Increasing Efficiency and Cost-Effectiveness

Operational excellence is synonymous with resource optimization and process efficiency. The goal of a bank is to improve the bank's efficiency ratio by reducing the unit cost-to-value ratio of each activity or transaction. For banking organizations with extensive financial market exposure, this translates into reduced operational costs and improved profitability. By continuously identifying inefficiencies and implementing targeted improvements, these institutions can allocate resources more effectively, freeing up capital for further investment or risk mitigation. Process improvement in this area involves continual performance monitoring and often comes about as a result of analyzing, mapping, benchmarking, and ultimately rethinking back-office processes.

4. Efficient Internal Control Mechanism

Internal control is a process effected by an entity's board of directors, management, and other personnel, designed to provide reasonable assurance regarding the achievement of objectives in the following categories:

- Effectiveness and efficiency of operations
- Reliability of financial reporting and
- Compliance with applicable laws and regulations

5. Ensuring Robust Risk Management

Banking organizations that operate in financial markets are exposed to an array of risks, such as market volatility, credit risk, liquidity risk, and regulatory compliance. By prioritizing operational excellence, these institutions can establish robust risk management frameworks to identify, assess, and mitigate potential threats effectively. A culture of continuous improvement ensures that risk management strategies remain up-to-date and relevant to the ever-changing financial landscape, safeguarding the institution and its stakeholders from adverse consequences.

6. Operational Risk Mitigation

Operational Risk is probability or threat of damage, injury, liability, loss, or any other negative occurrence that is caused by external or internal vulnerabilities in the operational area of banking these can be avoided through preemptive action. Simply it is a probability of loss because of operational issues. Major components of operational risk are people, processes, and systems.

Component of Operational Risk-People

Possibility of financial losses associated with negligence, wrongdoing with lack of knowledge, human error, damage, fraud, theft, work stoppages, appropriation of sensitive information, money laundering, inappropriate interpersonal relations, and an unfavorable working environment, and the loss due to lack of clear specifications in the terms of staff contracts; losses associated with insufficient staffing or staff with inadequate skills, inadequate staff training, and/or weak hiring practices and duty segregation, etc.

Components of Operational Risk- Process

Financial losses are related to the inappropriate design of critical processes or to inadequate or non-existent policies and procedures, which may result in shortcomings in transactions and services or the suspension of these.

This may therefore be considered to include risks associated with

- failings in the models used
- inadequate assessment of contracts or the complexity of products
- errors in transactions, operations, and services
- inadequate remuneration, settlement, or payment
- insufficient resources for the volume of operations
- inadequate documentation of transactions, and failure to meet planned deadlines and budgets
- inadequate internal policies, process notes, and instructions

Components of Operational Risk - System

This refers to the possibility of financial losses arising from the use of inadequate IT systems and related technologies, which may affect how the institution performs its operations and services by undermining the confidentiality, integrity, and availability of information. Complex or poorly designed systems and processes can give rise to operational losses, either because they are unfit for purpose, or because they malfunction. Increasing automation of systems and our reliance on IT has the potential to transform risks from minor manual processing errors to major systematic failures.

Warren Buffet "It takes 20 years to build a reputation and 20 minutes to ruin it". Therefore, operational risk management is a prerequisite for achieving excellence in bank branch operations.

7. Adapting to Regulatory Demands

BFI's are governed by stringent regulations, and non-compliance can result in severe penalties and reputational damage. Operational excellence ensures that banking organizations have well-defined and consistently implemented compliance procedures. This proactive approach enables these institutions to adapt swiftly to new regulatory requirements and to demonstrate their commitment to transparency

and responsible financial practices. Various policies, circulars, directives, and notices issued by NRB have to be adopted by all BFI's to ensure that all the bank operations are complying. So all the bank employees are required to perform their bank operations as per regulatory requirements.

8. Fostering Innovation and Agility

In an ever-evolving financial landscape, innovation and agility are indispensable for sustainable growth. Operational excellence encourages a culture of innovation, empowering employees to seek creative solutions to complex challenges. The ability to adapt quickly to changing market conditions, emerging technologies, and customer preferences gives banking organizations a competitive edge, enabling them to capitalize on opportunities and navigate potential disruptions successfully.

9. Enhancing Employee Experience

Happy employee ensures happy customers. Friendly behavior and relationships between the leader and the followers foster a sound working environment in an organization. When employees are in an environment that encourages employees to work hard, contribute more, to share ideas, thoughts, and doubts, they are more connected to both their own and the company's goals and success. We strive to ensure safe and fair working conditions and practices and to create an environment that allows our employees to flourish.

10. Enhancing Internal Processes

The bank conducted a range of internal process improvements throughout the year which focused on centralization and automation, resulting in increased efficiency and productivity in our back-office operations. The internal process of the bank should be smooth and less hierarchical.

11. Boost Staff Productivity

Operational efficiency can be achieved by increasing staff productivity. Automation tools can help improve staff productivity, enabling

banks to handle more transactions and greater volumes of activity with the same number of personnel. However, productivity improvement is not dependent on technology alone. Some of the most significant opportunities involve using established performance management techniques, such as clearly defined expectations, improved motivation and rewards systems, and better training and supervision. Bank employees are tasked with achieving the Bank's vision and embodying and representing strong customer-focused. They execute the strategy which essentially involves delighting the customer and maintaining operational excellence. They are at the heart of legacy of success and our future strategy.

12. Efficiency of Operation Incharge

In most of the bank branches designated staff is appointed as an operation in charge. He/she is a key person to ensure overall compliance with efficient service delivery by motivating the team. The branch operations in charge has been entrusted by the bank to ensure that all the laid down processes, procedures, directives, regulations, SOP, guidelines, and policies are adhered to while executing transaction banking and yet make the customers feel at home by providing quality service as per Bank's mission/vision statement and commitments.

13. Effective Leadership

The entire operation of bank branches depends on effective leadership. The branch manager is also a leader, coordinator, supervisor, and mentor who needs to drive their team to achieve set goals and targets and oversee and manage inherent risk associated with the day-to-day operation of the branch. Therefore, the commitment, ownership, vision, and dedication of branch managers are key to achieving operational excellence.

14. Better Decision-Making

Implementing an operational excellence program can help improve how a bank makes decisions. To streamline workflows and

eliminate inefficiencies, operational excellence requires good decision-making skills.

15. Increased Resilience and Ability to Adapt to Change

Operational excellence is about finding what isn't working well and making the changes needed. It requires a keen growth mindset and a sense of agility to be able to stay resilient.

16. A Thriving Company Culture

Banks can attract more customers with a positive work culture. Creating a positive work culture is not easy, but the payoff is worth it. To create a positive work culture every bank branch should adopt strategies such as communicating openly, rewarding excellence and teamwork, and supporting a healthy work-life balance. Banks strive for high-quality performance; they also strive to eliminate the pain points that employees feel in their daily work. At the end of the day, it leads to increased employee engagement, collaboration, and a thriving company culture.

17. Growth Mindset

To achieve operational excellence, the mindset of people needs to shift. People who have a growth mindset believe that even if they struggle with certain skills, their abilities aren't set in stone. They think that their skills can change over time. Contrary, people with fixed mindsets think their skills won't improve no matter how hard they try. So, all bank employees should have a growth mindset with the goal of making improvements. We have to examine our processes and identify areas that are broken. Make sure we're looking at the root cause of what's causing roadblocks, pain points, or challenges.

18. Fostering Communication

Operational excellence isn't a one-and-done type of pursuit. It takes constant care, intention, and improvement. For this, all lines of communication should be kept open for the workforce and even for customers. Two ways of communication i.e. top down and bottom-

up approach of communication should be implemented. It helps to establish a culture of feedback in a bank.

19. Measure Result

Various KPIs can be implemented to measure the efficiency of bank operations. We can count and rank every type of transaction and service in a bank to accurately evaluate performance, profit, customer service, and more. It can be hard to choose which measures to focus on. Major KPIs can be revenue, expenses, operating profit, ROA, ROE, average time to settle issues, customer feedback, number of accounts opened, sales volume, profit per employee, quality, culture, etc.

20. Commitment to Continuous Improvement

Once we've implemented the changes in bank operation, keep a pulse on how those changes helped improve our business. We might find new things to improve in this process, which means continuous improvement should always be top of mind. The backbone of success has always been our commitment to operational excellence. This commitment is more important

in today's world of heightened competition and flux.

Conclusion:

Operational excellence focuses on a consistent way of working. It has a balanced focus across customers, data-driven decision-making, continuous improvement, effective collaboration, and the use of technology to automate and improve efficiency. Operational excellence is made up of the entire organization, working in harmony to meet its purpose. It is creating a set of behaviors, mindsets, and a working culture that is specifically tied to the values of that organization. By enhancing efficiency, risk management, and innovation, banks can thrive in an increasingly competitive and unpredictable financial landscape. Today, the banking market is more saturated with an array of similar banking products and services, what sets an organization apart is its speed, accuracy, and quality of delivery. Therefore, operational excellence is considered as a tool that helps banks meet the ever-evolving expectations of customers and employees, while also helping the institution grow.

Insurance Industry in Nepal and Its Contribution to National Economy

Bhupendra Uprety
Manager

Nepal Insurance Company Ltd.

Background

Nepal's insurance industry has undergone significant transformation, emerging as a pivotal player in the nation's financial sector. This sector serves as a fundamental tool for risk management, asset protection, and the facilitation of economic growth and resilience. It offers a diverse array of insurance products, catering to a growing clientele and reflecting Nepal's evolving economic landscape, characterized by heightened awareness of the need for financial security. Nepalese insurance industry encompasses various categories – life, non-life, health, and agriculture insurance including microinsurance. Life insurance policies enable individuals and families to save for the future, shield themselves from uncertainties, and plan for retirement and education. Non-life insurance addresses a wide spectrum of risks, encompassing health, property, and vehicle coverage, offering a safety net against unforeseen financial setbacks.

Economic development in Nepal has been a key catalyst for industry growth. Regulatory reforms initiated in 1990s have also been instrumental, ensuring transparency, consumer protection, and a competitive environment. The establishment of the Nepal Insurance Authority (NIA) in 2079 BS as the successor of the Beema Samiti (Insurance Board) established in 2026 has further fortified regulatory oversight. As the nation experiences economic expansion in diverse sectors, individuals and businesses increasingly seek insurance to safeguard their assets and investments. Furthermore, rising financial inclusion and literacy have spurred

demand for insurance products. The significance of the insurance industry today extends beyond risk management. It serves as a contributor for capital formation, channeling funds collected through premiums into productive investments, and these investments, in turn, bolster infrastructure development, industrial growth, and other economic endeavors, fostering overall economic progress. Moreover, the insurance sector generates employment both directly within insurance companies and indirectly through intermediaries such as brokers and agents. This employment generation not only supports economic development but also aids in mitigating unemployment.

As Nepal continues to fortify its economy and enhance financial stability, the insurance industry emerges as a key contributor, furnishing individuals and businesses with financial security, promoting investments, and fortifying economic resilience. The sector's journey of growth and adaptation underscores its integral role in Nepal's financial landscape, assuring a more financially secure and prosperous future.

History of Insurance

The history of the financial system in Nepal is relatively short. In 1880, the *Tejarth Adda*, also known as the National Treasury Office, was established under the direction of the then Prime Minister Ranodweep Singh. It initially served as the government's bank and Ministry of Finance during the rule of the Rana dynasty. It wasn't until 1937, with the founding of Nepal Bank Limited (NBL), that the general public gained access to various financial services.

Prior to this, there were no insurance companies operating within Nepal, and the insurance needs of the country were met by foreign, mostly Indian, insurance companies (Shrestha et al, 2013).

Ten years after the establishment of NBL, the Nepal Insurance and Transport Company was founded in 1947 as a subsidiary of NBL. This was Nepal's sole national insurance company until the establishment of Rastriya Beema Sansthan (RBS) in 1968. Following the establishment of RBS, Life Insurance Corporation of India, which had been the primary life insurance provider, transferred its business to RBS and closed its office in Nepal in 1972. However, non-life insurance companies continue to operate in Nepal to this day.

In 1968, Rastriya Beema Sansthan (RBS) was established as a government-owned organization under the Company Act of 2024 and later converted into a corporation under the Rastriya Beema Sansthan Act of 1969. Prior to the enactment of the Insurance Act of 1968, there was no regulatory body overseeing the insurance business in Nepal. The Insurance Act of 1968 led to the formation of Beema Samiti as the regulatory authority for the insurance industry (Shrestha et al, 2013). The NIA, an autonomous entity established under the Insurance Act, 2079 BS, serves as the sole regulatory body for Nepal's insurance sector. Its primary objectives are to ensure fair, competitive, and trustworthy insurance services while protecting policyholders' rights and interests.

Nepal's insurance industry underwent significant changes in 1968 when a joint venture insurance company was licensed to offer both life and non-life insurance policies. The real expansion of the insurance industry, however, began in the 1990s as a result of financial sector reforms and the liberalization of the economy. These reforms and policies promoted the growth of the insurance business in the private sector, leading to the emergence of many

new companies, including branches of Indian and U.S. insurance companies with foreign equity. By the end of the fiscal year 2022/23, the number of insurance companies in Nepal had reached 36, including 18 life insurance companies, 16 non-life insurance companies, and two reinsurance company (MoF, 2023).

The economic liberalization policy along with the government's emphasis on privatization further fostered the development of Nepal's insurance industry. Various development projects and the increasing number of domestic airlines operating in the country also contributed to the expansion of the insurance market. New second-generation non-life insurance companies, such as Alliance Insurance Company, Premier Insurance Company, Himalayan General Insurance Company, United Insurance Company, and Sagarmatha Insurance Company, were emerged within this reform period. The Beema Samiti introduced provisions to distinguish between life insurance and non-life insurance companies (Shrestha et al. 2013). As a result, several life insurance companies, such as Nepal Life Insurance Company, Life Insurance Company of Nepal, and American Life Insurance Company (now MetLife Company), began operating in the country.

Insurance companies in Nepal's financial system have played a role in mobilizing funds for various development sectors. Non-life insurance companies offer services in areas like fire insurance, marine insurance, engineering and contract insurance, air insurance, as well as miscellaneous insurance, which includes theft insurance, crop insurance, earthquake insurance, and more.

Policy Reforms and Nepalese Insurance Sector

Policy reforms in Nepal's financial sector in the late 80s and early 90s of the last century encompass liberalization, regulatory framework establishment, and enhanced financial inclusion. The reforms promoted banking

and insurance services nationwide with their special focus on rural areas. Policy reforms in Nepal's insurance sector include liberalization, regulatory oversight through Beema Samiti established in २०२६ (which is now converted into Nepal Insurance Authority - NIA in २०७९ BS) and the separation of life and non-life insurance companies. The policy of mandatory reinsurance has ensured risk management of the insurance companies. Also, the government has encouraged microinsurance and rural outreach, enhancing accessibility. Consumer protection measures and technology adoption have improved transparency and services. Foreign investment and competition have modernized the industry, expanded its product range, and increased consumer access.

Policy reforms in the insurance sector have played a significant role in shaping and developing the industry. These reforms have aimed to increase efficiency, transparency, and competitiveness while ensuring consumer protection. The establishment of a regulatory authority, Beema Samiti, under the Insurance Act of १९६८ and now the NIA was a crucial reform. The NIA is the exclusive regulatory body established to organize, standardize, monitor, and oversee the country's insurance industry as an independent organization with a perpetual existence, as mandated by section ३ of the Insurance Act of २०७९ BS. The primary goal of NIA is to ensure that insurance services are equitable, competitive, dependable, and trustworthy. Additionally, it is responsible for effectively regulating insurance operations to safeguard the rights and interests of policyholders. In pursuit of these broad objectives, the Authority collaborates and liaises with various national authorities, the private sector, stakeholders, international counterparts, and global organizations. It's worth noting that the Authority holds the status of a founding member in the International Association of Insurance Supervisors.

One of the fundamental policy reforms in Nepal's insurance sector was the liberalization

and deregulation of the insurance industry. The government allowed private sector participation and foreign investment in insurance companies. This move led to increased competition, product innovation, and improved customer service. The policy reform also required the separation of life insurance and non-life insurance companies. This separation aimed to improve the focus and specialization of insurance companies in their respective sectors, leading to better services and products. In addition, insurance companies were required to obtain reinsurance. This helped spread the risk and ensure that insurance companies could meet their obligations to policyholders, even in the face of large-scale claims.

The liberalization and reform of the entire financial sector, not just insurance, have had a significant impact on the industry. The opening up of the financial sector led to the emergence of more financial institutions, creating a more robust environment for insurance companies to operate. The government has also promoted microinsurance products, making insurance more accessible to the rural population. These policies aim to address the specific needs of rural and low-income communities, providing coverage for events such as crop failure, health emergencies, and natural disasters.

Policy reforms have placed a strong emphasis on consumer protection. Regulations and oversight ensure that insurance companies operate fairly, transparently, and in the best interests of policyholders. Consumer awareness campaigns have also been launched to educate the public about their rights and responsibilities regarding insurance. Likewise, insurance companies have been encouraged to adopt modern technology to improve their operations and reach a broader customer base. Online sales, digital claims processing, and other technological innovations have been promoted to enhance the customer experience.

Additionally, the policy reforms have placed a strong emphasis on improving corporate

governance within insurance companies. Companies are required to adhere to higher standards of transparency, accountability, and ethics, ensuring that they operate in a financially sound and responsible manner. The introduction of Risk-Based Capital requirements was another reform in insurance business which ensures that insurance companies maintain an appropriate level of capital to cover the risks they undertake. This helps protect policyholders by ensuring that companies can meet their financial obligations. Overall, these policy reforms have had a positive impact on the insurance sector in Nepal, making it more competitive, consumer-friendly, and financially stable. They have also contributed to the sector's growth and development, leading to a wider range of insurance products and services available to the public.

Contribution of Insurance Industry to National Economy

Insurance constitutes a significant component of Nepal's financial system, ranking as the second-largest sector behind banks and financial institutions. It serves as a mechanism for transferring risks, offering financial security against unforeseen losses in a world fraught with uncertainties. Insurance mitigates and provides indemnity against losses that lie beyond human control, effectively shifting the burden of potential losses from one entity to another in exchange for a premium. Its primary objective is safeguarding human life, wealth, and assets. Moreover, insurance companies play a pivotal role in the economy, stimulating savings, contributing to capital formation, and ultimately bolstering the country's GDP (Pandit, 2021). Additionally, insurance generates employment opportunities and promotes economic and financial stability.

As of mid-March 2023, Nepal has a total of 36 insurance companies, comprising 18 life insurance companies, 16 non-life insurance companies, and 2 re-insurance companies. In the fiscal year 2023, the financial resources and

utilization of the insurance industry amounted to NPR 713.47 billion, with NPR 623.89 billion attributed to life insurance and NPR 89.58 billion to non-life insurance (MoF, 2023). In fiscal year 2022, the financial resources and utilization of the insurance industry amounted to NPR 604.03 billion, with NPR 521.6 billion attributed to life insurance and NPR 82.97 billion to non-life insurance. This marked an 18.11 percent increase compared to the previous year. The insurance industry has seen rapid growth, with the insurance premium rising from NPR 30.43 billion in the fiscal year 2013/14 to NPR 177.81 billion in 2022/23. Investment by both life and non-life insurers has steadily increased, reaching NPR 682.48 billion in 2021/22, with life insurance accounting for 84.7 percent and non-life insurance for 15.3 percent (MoF, 2022).

Table 1: Investment amount in life and non-life insurance sector (Rs. 10 million)

FY	Insurance		
	Life	Non-Life	Total
2016/17	13883.9	2242.5	16126.4
2017/18	17781.5	2745.0	20526.5
2018/19	22517.9	3667.8	26185.7
2019/20	28467.5	5844.1	34311.6
2020/21	34337.6	6339.4	40677.0
2021/22	57832.4	10415.5	68247.9
2022/23	62389.00	8958.00	71347.

Source: Economic Survey, 2022/23, Ministry of Finance, Government of Nepal

The insurance coverage for Nepal's population increased from 41.2 percent in mid-July 2022 to 44.05 percent in mid-March 2023 (MoF, 2023). This figure rises to 7 percent when including foreign employment temporary life insurance. As of mid-March 2022, there are a total of 3243 insurance company branches, comprising 2,206 for life insurance and 1,037 for non-life insurance, while in mid-March 2022, there were a total of 3,329 insurance company branches, comprising 2,292 for life insurance and 1,037 for non-life insurance. Nepal initiated an agricultural insurance program in 2012,

expanding to include livestock insurance since the fiscal year 2014/15. Subsidies for agricultural and livestock insurance were initially set at 75.0 percent, increasing to 80.0 percent from 2021/22. By the end of the fiscal year 2021/22, the total subsidy amounted to NPR 605.051 million out of a total insured amount of NPR 19.02 billion, with claim payments amounting to NPR 133.5 million. By mid-March of 2022, a sum of Rs. 240 million have been paid for 80 percent subsidy on insurance premiums for animal and fishery insurance and Rs. 39 billion worth of livestock and fish products have been protected. No amount has been paid towards crop insurance this year. A total of Rs. 43.30 billion was insured under agriculture and livestock insurance till mid-July of the FY 2020/21. Its insurance premium was Rs. 1.93 billion. A sum of Rs. 1.45 billion has been paid for the 75 percent of the premium subsidy in the FY 2020/21 including Rs. 115.38 million for crop insurance and for Rs. 1.33 billion for livestock and fisheries insurance (MoF, 2022). Although there has been no expected progress in crop insurance under crop and livestock insurance, significant progress has been achieved in livestock insurance.

Role of Insurance Sector in Economic Development

The insurance industry plays a crucial role in advancing Nepal's economic development in several ways as:

- i. **Risk Management:** Insurance offers individuals and businesses a financial safety net, enabling entrepreneurs to make calculated decisions, invest in their enterprises, and pursue growth opportunities without the fear of unexpected financial setbacks, such as natural disasters or accidents.
- ii. **Capital Mobilization:** The insurance sector channels funds into productive investments. Premiums collected by insurance companies are typically invested in various financial instruments,

contributing to capital formation. These funds can be utilized for infrastructure projects, industrial expansion, and other economic activities.

- iii. **Savings and Asset Accumulation:** Life insurance policies encourage long-term savings and the accumulation of wealth. These resources can be used for retirement planning, education, or investment in income-generating assets, ultimately enhancing an individual's financial well-being and bolstering overall economic stability.
- iv. **Job Creation:** The insurance industry generates employment opportunities, both directly within insurance companies and indirectly through intermediaries, brokers, and agents. This employment growth supports economic development and helps reduce unemployment.
- v. **Infrastructure Advancement:** Insurance is a vital component of major infrastructure projects. It attracts investments and ensures that critical infrastructure is safeguarded against potential risks, thereby promoting infrastructure development, which is crucial for economic progress.
- vi. **Boosting Business Confidence:** A well-functioning insurance sector instills confidence in businesses. Companies are more inclined to invest and expand when they have access to insurance coverage that safeguards their investments and operations. This increased confidence fosters economic growth.
- vii. **Enhancing Financial Stability:** Insurance companies contribute to the overall financial stability of the country by providing coverage for substantial losses. This stability is pivotal for attracting foreign investments and maintaining the trust of investors.

- viii. **Disaster Recovery:** In a country like Nepal, susceptible to natural disasters such as earthquakes and floods, insurance plays a critical role in the recovery process. It facilitates swift recovery for individuals and businesses after such events, minimizing the economic impact.
- ix. **Supporting Agriculture and Rural Development:** Insurance programs designed for agriculture, including crop and livestock insurance, assist rural communities in managing risks associated with farming. This, in turn, promotes agricultural and rural development, a key driver of Nepal's economy.
- x. **Government Revenue Generation:** The insurance sector generates government revenue through taxes and fees, enhancing the government's capacity to invest in infrastructure and public services.

Overall, Nepal's insurance sector significantly contributes to economic development by promoting risk management, capital formation, savings, wealth accumulation, job creation, and business confidence. It also supports infrastructure development, disaster recovery, rural advancement, and government revenue generation, all of which are essential for Nepal's economic progress.

SWOT Analysis of Nepalese Insurance Business

Nepal's insurance industry is on a growth trajectory, with opportunities for expansion, especially in rural areas and through technological advancements. However, challenges like low awareness and regulatory changes need to be managed, while threats such as natural disasters and economic instability should be addressed through robust risk management strategies. The following SWOT analysis of Nepal's insurance business examines its strengths, weaknesses, opportunities, and threats, providing insights into the industry's current position and future prospects:

<p>Strengths:</p> <ol style="list-style-type: none"> i. Growing Market: The insurance industry in Nepal is expanding due to increasing awareness and economic development. ii. Regulatory Framework: A well-established regulatory body, the Nepal Insurance Authority, ensures transparency and compliance. iii. Rising Financial Inclusion: Efforts to increase financial inclusion have opened up new markets for insurance products. iv. Diversification: Insurance companies are offering a variety of products, including microinsurance and innovative policies. 	<p>Weaknesses:</p> <ol style="list-style-type: none"> i. Low Penetration: Insurance penetration remains low, with many segments of the population still not covered. ii. Limited Awareness: There is a lack of awareness about the benefits of insurance, particularly in rural areas. iii. Dependency on Agriculture: Nepal's economy is heavily reliant on agriculture, making the insurance business susceptible to natural disasters. iv. Operational Challenges: Some insurance companies may face operational challenges, including risk assessment and pricing.
<p>Opportunities:</p> <ol style="list-style-type: none"> i. Rural Expansion: The untapped rural market offers significant growth potential for insurance companies. ii. Technological Advancements: Leveraging technology for online sales and claims processing can enhance accessibility and efficiency. iii. Economic Growth: As Nepal's economy grows, individuals and businesses may seek more 	<p>Threats:</p> <ol style="list-style-type: none"> i. Natural Disasters: Nepal is prone to earthquakes, floods, and other natural disasters, which can lead to substantial claims. ii. Regulatory Changes: Frequent changes in insurance regulations can create uncertainty for companies.

<p>insurance coverage.</p> <p>iv. V. Foreign Investment: The government's openness to foreign investment can attract international insurers, fostering competition and innovation.</p>	<p>iii. Competition: The industry's liberalization has led to increased competition, which may squeeze profit margins.</p>
---	---

Conclusion

The insurance sector in Nepal has transformed into a crucial element of the country's financial landscape, providing risk management, asset protection, and economic growth facilitation. With diverse offerings, it caters to a growing customer base, reflecting Nepal's evolving economy and increasing awareness of financial security's importance. This sector comprises life and non-life insurance, with life insurance promoting savings and protection, while non-life insurance covers health, property, and vehicles. Regulatory reforms, economic growth, and improved financial literacy have driven its expansion. Beyond risk management, insurance channels funds into productive investments, supporting infrastructure and industrial growth. It generates employment, reducing unemployment. As Nepal strengthens

its economy, the insurance industry contributes to financial security, investments, and economic resilience, ensuring a more prosperous future.

References

- Ministry of Finance (2021/22). Economic Survey of 2021/22. Kathmandu: Ministry of Finance, Government of Nepal.
- Ministry of Finance (2023). Economic Survey of 2022/23. Kathmandu: Ministry of Finance, Government of Nepal.
- Pandit, Rish Ram (2021). Role of Insurance in Economic Development of Nepal. Kathmandu: Insurance Khabar, Friday 2 July 2021.
- Shrestha, M. K., Bhandari, D. B., & Joshi, P. R. (2013). Foundation of financial institutions & markets (second ed.). Kathmandu: Asmita Books publishers and Distributors(P) Ltd.

The trade-off between Effective and Ethical Manager

Binod Thapa
Deputy Manager
Nepal Bank Limited

Background:

While doing day-to-day operational tasks, the manager always faces a clash between effectiveness and ethics. Sometimes, being ethical seems useless, yielding no fruit. Managers can bring effectiveness to the work and achieve goals compromising ethics. But, this effectiveness achieved by sacrificing ethics needs to be checked with greater inspection.

The relationship between commitment and trust ends whenever compromise is made with ethical practices. When goals are achieved in place of sacrifices by moral and ethical practices, it leads to losing faith and trust among the employees. The team loses trustworthiness from their manager as well. The process is slow and not apparent. This, in turn, sacrifices the togetherness of the group. In the long run, the viability is significantly diminished because of this need for attachment.

The question that arises in mind is "whether, to achieve effectiveness, we should sacrifice moral or ethical values or not?" The answer is a big "No" because true effectiveness can only be achieved if morals and ethics are followed. Ethical practices develop trust and mutual understanding among the team members and managers. This is important for the group's togetherness and helps achieve the desired goal on time.

Meanings of Effective and Ethical Manager

An effective manager is a person who delegates the task to their team or group. He/she manages management issues or critical tasks. Subordinates who feel trusted are better placed to achieve their desired objective and are offered

some monetary benefits if they performed well.

Ethical managers demonstrate many qualities that recognize them as supervisors who go past just observing approaches and complying with laws. Moral administrators are the individuals who ceaselessly practice the accompanying practices, staying focused on trustworthiness, decency, and generous, hard-working attitudes.

From the above discussion, we may say that an ethical Manager is far better than that of an effective manager, and every good organization always desires it. Some examples of ethical management are listed below:

Example 1

A news story exposing an employee for unethical behavior goes viral. The company remains transparent about the problem by addressing it in a press conference and updating the public on the progress of the investigation. The company retains the public's trust by apologizing for any harm and enacting steps to prevent future incidents.

Example 2

A company develops a new product and researches different vendors to source raw materials. The first vendor produces environment -friendly raw materials, but the second vendor doesn't, and its materials are a little cheaper. After consulting with colleagues, an executive decides the extra cost of the first vendor is worth maintaining the company's commitment to the environment.

From these examples, we can draw many characteristics regarding an ethical Manager:

- Integrity
- Neutrality
- Reliability
- Transparency
- Looking out for public benefits and respect for the environment and society
- Combat against the laundering of proceeds of crime and financing of terrorism
- Prevention of information abuse
- Avoiding unfair competition between organizations
- Implementing practices that increase overall confidence in the company
- Looking out for the common interest and reputation of the organization
- Growing the organization
- Informing the customer about the products and services
- Carefully keeping customer secrets
- Making the best use of resources
- Improving service quality and handling customer applications with precision
- Accurately, consistently, completely, and timely informing customers of products and services
- Making and implementing managerial decisions required for compliance with all principles of ethics published by the association of the organization

The above characteristics are guided by several principles, some of which are listed below:

A figure: Eight Ethical Principles

By adhering to these principles, any company or organization can ensure that it is operating ethically and keeping in mind the best interest of its employees and customers. When it comes to being an ethical leader or manager, a few things should be kept in mind. At its core, ethical management is about upholding the highest standards of business conduct and not about what's in your interest. In a world where businesses are constantly under pressure to increase profits and reduce costs, it's more important to focus on ethical practices that will help to build trust with employees and customers. Ensuring safety, health, and environmental standards are always top priorities for ethical management. It's because these issues can have a direct impact on employee morale and, automatically and indirectly, an even bigger impact on the customers.

Eight tips for becoming an Ethical Manager

1. Always be honest and straightforward when discussing business decisions with team members:

To become an ethical manager, always be honest and straightforward when discussing business decisions with team members. It will help to build a climate of trust, transparency, and rapport. It will ensure that everyone is on the same page when making critical decisions. Further, it will also make it easier to point out any possible ethical issues in making decisions, all of which are essential for effective communication and teamwork. Honesty is also a necessary virtue for making ethical decisions, as it prevents any misunderstandings or disputes down the line that can lead to conflict. Being upfront can help the team stay motivated and focused on the task at hand and reach their goals promptly.

2. Encourage open communication among the team members.

It is important to encourage open communication among the team members to become an ethical manager. It will also help to build trust and foster a collaborative environment, which is essential for effective teamwork and can identify and resolve any issues quickly, effectively, and ethically.

by working together. In addition, open communication also allows to identify and address any unethical behavior before it can become a problem. By promoting open communication within the team, it can be ensured that everyone is aware of the company's values and standards and that they are followed.

3. Make sure all team members know and follow the company's values

All team members must know and follow the company's values to be an ethical manager. They should know what is expected from them when it comes to the company's values. It's also essential that everyone on the team understands why ethical decision-making is crucial for the company and how it helps to achieve the organization's goals ethically and effectively. This way, they will be able to understand and comply with policies and procedures and can ethically work towards a common goal. Setting clear expectations for everyone who works for the company can foster a workplace where collaboration and teamwork are emphasized. In addition, making sure that the values are known and understood will help to create a positive corporate culture, which will benefit both the employees and the company.

4. Define what is ethical and what is unethical for the team, and be proactive in preventing unethical behavior in your team

Ethical management is about creating an environment where everyone understands and adheres to the organization's moral values. It encompasses creating an ethical culture, promoting moral values, implementing suitable ethical systems, and managing employees accordingly. To become an ethical manager, you first need to define what is ethical and unethical for the team. It can be done by forming and circulating strict and ethical codes. It would help prevent unethical behavior in the team and take disciplinary action when necessary. Making the company's ethics

the driving force behind the employees' decisions is crucial. Further, it will help to reach the common goal more effectively and ethically. It can also help to create a sustainable, ethically sound culture for the team.

5. Take disciplinary action that is necessary when violations of expected behavior are observed

To become an ethical manager, you must take disciplinary action when you see someone violating the expected behavior. Doing so can help to promote fairness and a healthy work environment and maintain a high level of morale among the team. By taking disciplinary action based on ethical misconduct, ethical managers can also send a clear message that they will not tolerate the violations. Taking swift and decisive action will also inspire employees to act ethically and comply with workplace regulations. By following these simple tips, you can become an ethical manager and maintain a positive reputation in the eyes of the team.

6. Be prepared to deal with failure and use it constructively to strengthen the team

Becoming an ethical manager is not always easy, but it is worth it. To become an ethical manager, one will need to face failure head-on and make an extra effort to help the team succeed. It will require you to be resilient, have a strong work ethic, and prepare yourself to take on tough challenges. It also helps the team develop a strong work ethic and become more responsible and accountable for their actions. You can build solidarity and mutual respect within the team through these challenging times. It can ultimately make them more robust in the long run.

7. Cooperate fully with investigations into any allegations of misconduct by team members

One of the critical things you will need to do is to cooperate fully with any investigations or allegations of the breach of the code of conduct of any of the team members. By doing this, you can build credibility with the employees and protect yourself from any legal liabilities. This will protect the business and help cultivate a positive work environment conducive to productivity and growth. It will also help build a strong case against anyone trying to undermine your authority or interfere with your work.

Being proactive and following all the correct procedures can end any unethical behavior. It can establish a trustworthy leader who cares for his team members. It will allow the creation of a safer and more trust-based workplace for everyone involved. Further, it will create a positive image for the organization in the industry and in front of stakeholders.

8. Make decisions based on the best interest of the team and the organization, not yourself

Becoming an ethical manager is not only about being compassionate and fair. It is also about making decisions that are based on the best interests of the team and the organization. The best way to become an ethical manager is to always put your team's best interest first. It means making fair and equitable decisions that will benefit everyone on your team. It can be challenging to put yourself in other people's shoes. But it's essential to be able to do so to become ethically sound.

HOW TO IMPLEMENT AN ETHICAL MANAGEMENT PLAN?

A figure: Process of Implement Management Plan

Some points are noted down to implement an ethical management Plan. They are:

1. Identify the organization's values: Identifying the organization's values can give a foundation for an ethical management plan. It also allows to compare the company's objectives with its values to prevent potential biases. Consider consulting the company's website and asking executives about the company's overarching values. If the values are unclear, we might suggest a campaign to clearly define the company's mission.

2. Hire the right employees: Organizations can foster their values through a positive culture, but starting with a good foundation is ideal. Hiring employees whose values align with the organization can make establishing a legacy of honesty and responsibility easier. During the recruitment and interview process, highlight the company's values to attract and retain compatible candidates.

3. Promote a positive company culture: The management team should emulate the company's values and encourage others to do the same via a positive company culture. It's ideal to start promoting relevant values during orientation, as it welcomes employees and encourages them to practice good behavior. It

can also conduct diversity training, schedule team-building activities, and distribute rewards to those who embody the company's values.

4. Emphasize respect, transparency, and procedural fairness: Approaches vary based on the organization's values, but most management teams put employees, customers, and society above the bottom line. They can achieve this goal by respecting employees and encouraging everyone to do the same. The ethical management team practices procedural fairness and remains transparent about its actions to guarantee impartial treatment.

5. Practice ethical behavior outside of work: The management team sets an example for their employees and represents the company even when they're off the clock, making it important to practice ethical behavior outside of work. Your actions can positively reflect on the company image and demonstrate an ability to be consistent. Practicing ethical behavior outside of work is as simple as using social media appropriately and keeping your personal and professional relationships separate. If you want to be more ambitious with your ethical behavior outside of work, consider volunteering for a cause that aligns with the organization's values.

Importance/Significance of Managerial Ethics

A figure: Importance/Significance of Managerial Ethics

1. Promotes Goodwill and Image

Goodwill and image are gained through the trust of society towards the organization. The supply of goods and services by considering quality, quantity, time, and price expected by the customers facilitates gaining their trust.

2. Helps to Maintain Good Relations with Stakeholders

The stakeholders are the parties who are directly or indirectly related to the organization, such as employees, customers, suppliers, lenders, government, etc. Ethical behavior helps to maintain relations with them. An ethical manager always tries to meet their requirements.

3. Less Interference from the Government

If the business/operation runs unethically and violates the government rules, it will attract the government's interventions. However, an ethical manager never performs any business/operation activity violating government rules and regulations.

4. Promotes Fair Competition

Business ethics helps to promote fair competition among business firms. It discourages to involved in unfair trade practices like an artificial shortage, black marketing, adulteration, obsolescence, etc.

5. Promotes Social Responsibility

The manager performs business in society to fulfill his economic objectives. Business ethics guide managers to be involved in social welfare programs like participating in education, healthy sports, environmental protection, etc.

6. Improves Working Environment

It guides the manager to develop a better working environment in the organization. He tries to motivate employees by

introducing a feeling of justice, equality, freedom, belongingness, a sense of responsibility, and ownership.

7. Helps to Increase Market Share

Gaining prestige and reputation in the market/industry, in the long run, helps to increase an organization's market share.

Conclusion

Becoming an ethical manager is not an easy task. It takes time and effort to develop the skills and understanding needed to be a role model for the subordinates/employees. It is also challenging to uphold the highest ethical standards in all business interventions. However, it benefits the employees and keeps them on board the win-win outcomes. Following the path of morals and ethics may not yield dividends in the shorter run, but they will be fruitful in the longer run. Moreover, true effectiveness can only be achieved when

morals and ethics are the foundation of the team. They build mutual trust, belief, and reliance between the team members and the manager, which is essential for the cohesion of the team. And cohesion is the key to higher effectiveness. Ethics always lead to effectiveness.

References

- K. Aswathappa: "Human Resource Management" 5th Edition, Tata MC Graw-Hill companies, New Delhi, 2008.
- P. Subba Rao: "Human Resource Management" 1st Edition, Himalaya Publishing House, 2010.
- Milind Kotwal (2008), model and method for competency mapping and assessment.
- Ferreil, O. C. and Fraedrich. [1991: Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases. Boston; Houghton Company.]
- Website: www.hrm.com, www.wikipedia.com

Cyber Resilience – 'An Introduction'

Deena Shrestha
Deputy Manager (IT)
Nepal Bank Limited

The history of modern banking in Nepal dates back to 87 years with the establishment of Nepal Bank Limited in 1994 B.S. Banking and financial institution has been the most flourishing services in Nepal. The financial institution is operating very well and introducing new services on an everyday basis. This tough competition among all the banks and financial services (BFIs) has motivated financial institutions to move forward in the digital path which has maximized digital transactions in tremendous numbers nationally and internationally. Over the past two decades, digital services have elevated along with grassroots penetration in internet services and the rise of smartphone users. In comparison to a pre-covid scenario where digital services were mostly limited to checking account statements, customers these days have been very handy with digital payment systems throughout the globe. Moreover, post-covid it can be seen that the financial market has been dominated by the digital payment system.

Realizing the skyrocketing growth in digital transactions and increasing dependence on digital products, Cyber resilience guidelines were introduced in Nepal on 10th Bhadra 2080 by Nepal Rastra Bank (NRB) to address the adversely raised cyber risk. The *Cyber Resilience Guidelines - 2023* (CRG) has been published by NRB according to its monetary policy of fiscal year 2022/23, policy number 128, which states "Cyber and Information Security Guideline will be issued for the institutions licensed to carry out payment-related transactions." The CRG was created by NRB to support *Guidelines on Cyber Resilience for Financial Market Infrastructures*

(GCR) by the *International Organization of Securities Commissions (IOSCO)* in June 2016. Through this CRG, NRB expresses its expectations for cyber resilience to overseers and Licensed Institutions (LI) by the Payment Systems Department i.e. Class A, B, C, and D of Banks and Financial Institutions (BFIs) along with Payment System Operators (PSO) and Payment System Providers (PSP). In this CRG document, NRB has also mentioned that it may also designate Financial Market Infrastructures (FMIs) to implement the CRG as per its need.

What is Cyber Resilience?

Cyber resilience is the ability of an organization to protect itself from, detect, respond to, and recover from cyber-attacks. Cyber resilience is a concept that brings business continuity, information systems security, and organizational resilience together. Cyber resilience describes the ability to deliver the desired services despite experiencing challenging cyber events such as cyber-attacks, natural disasters, or economic slumps.

According to the National Institute of Standards and Technology (NIST) "The ability to anticipate, withstand, recover from, and adapt to adverse conditions, stresses, attacks, or compromises on systems that use or are enabled by cyber resources. Cyber resiliency is intended to enable mission or business objectives that depend on cyber resources to be achieved in a contested cyber environment."

By being resilient, organizations can reduce the impact of an attack and ensure that they

can continue to operate effectively. A cyber-resilient organization can adapt to known and unknown crises, threats, adversities, and challenges. With the spiraling continuation of digital services, it's high time all the BFIs commonly accept the situation where it's no longer a matter of 'if' but 'when' an organization will suffer a cyber-attack. This means that instead of focusing on efforts to keep criminals out of the banking network, it's better to assume they will eventually break through the security defenses and to prepare oneself on a strategy to reduce the impact. It's high time in the Nepalese financial industry to understand that a measured level of information security, proficiency, and resilience has a direct effect on how well an organization can continue business with little to no downtime. Therefore, a high level of Cyber Resilience is a basic prerequisite for the smooth functioning of highly digitalized processes, networked products, and services.

Why cyber resilience is important?

The Licensed Institution's (LI's) security landscape in Nepal is changing rapidly. From radical migration of traditional business to digital approach and aggressive competition strategy all the BFIs and LIs of Nepal are under critical cyber compromise, thereby this is the peak time to plan on handling a broad range of cyber risks.

Being cyber resilient can help any BFIs in the following ways:

- Early detection of potential risks can mitigate the impacts, enabling continuous business operations and minimal downtime.
- Enhances overall security with strategies for improving IT governance, increasing data protection efforts, minimizing the impact of natural disasters, and reducing human error.
- Meet legal and regulatory requirements.
- Cyber resilience guidelines motivated the improvement of security culture and

internal processes.

- Improves compliance with government and industry regulations.
- Helps build brand and reputation.
- Reduces reputational damages and financial losses ultimately.

Since the number of cyber-attacks and their business impact has grown significantly in recent years the importance of cyber resilience is even more critical as it enables any organization to continue to function with the least amount of disruption in case of any accidents in cyber misinterpretation. Early detection and quick recovery allow BFIs and all other Licensed institutions to mitigate risks and impacts, enabling continuous business operations and ultimately controlling financial loss breaches.

How to achieve cyber resilience?

There are several steps that organizations can take to improve their cyber resilience, including:

1. **Improving security:** Organizations should improve their security measures to make it more difficult for attackers to gain access to their systems. This includes things like using strong passwords and two-factor authentication, keeping software up to date, using licensed products, and monitoring access.
2. **Detecting attacks:** Organizations need to be able to detect attacks quickly so that they can rapidly respond and minimize the damage. This includes having systems in place to monitor for suspicious activity and training staff to spot the signs of an attack.
3. **Responding to attacks:** Once an attack has been detected, organizations need to have a plan in place for how to respond to minimize the damage. This should include who to contact and what steps to take.
4. **Recovering from attacks:** Once an

attack has been successfully dealt with, organizations need to be able to recover their systems and data. This includes having backups in place and a plan for how to restore systems.

Realizing the importance of cyber resilience, CRG documents 2023 of NRB have pointed out some of the steps needed for achieving cyber resilience that also including change in employment status in security analytics to control insider threat. BFIs and LIs should do proper screening and background checks in every new employment, similar checks should be performed on every employee periodically throughout their employment. Any organization should set up processes and controls to mitigate risks associated with employees changing their job responsibilities or quitting their jobs. Moreover, access control should be followed strictly and should be monitored regularly. In the case of BFIs, standard rules and regulations are to be followed while allowing access to every system including user creation, report access, access to systems, and data center. These accesses should be monitored very strictly and even ID cards should be made compulsory for every staff as per the CRG for monitoring the unauthorized access to the premises. Moreover, skills and information should be shared among all the existing employees with proper training, situational awareness, and information-sharing portals. The main focus of the CRG document is also to ensure that the board of directors and senior management are aware of their responsibilities regarding cyber resilience including their role in managing cyber risk and if necessary, receive appropriate training.

CRG document of NRB also focuses on the accountability of cyber resilience architecture. Under the accountability section of the CRG document, it states that all the LIs should ensure that its senior executive such as the Chief Information Security Officer (CISO) should have sufficient authority and access to required

resources in both people and technology. The CISO should be responsible for carrying out the organization's cyber resilience architecture and should be responsible for mitigating any cyber-related activities with excessive authority like directly reporting to the board.

CRG's Practical Approach in Nepalese BFIs.

Cyber Resilience Guidelines is a legal framework that facilitates the cybersecurity requirements for possible hardware and software functions implemented on the Licensed Institutions (LIs) along with its control and authority. After the implication of this law, LIs are now obliged to take security seriously throughout a product's life cycle.

Before the NRB CRG act the various acts and initiatives taken at national levels only partially addressed the identified cyber security-related problems and risks, creating a legislative patchwork within the internal market. It increased legal uncertainty for both manufacturers and users of those products used in LIs and added pressure on companies to comply with a number of requirements for similar types of products and services.

The major problems addressed with NRB cyber resilience guidelines are:

1. The low level of cybersecurity of products with digital elements is reflected by widespread vulnerabilities and the insufficient and inconsistent provision of security updates to address them. It was not many years ago that BFIs went digital from manual transaction processing systems, Though the BFIs have gone digital the practice of licensed international software is not very common in Nepal. Nepal being a developing country all the organizations are taking baby steps towards technical investment. Though BFIs of class (A) and Class (B) have gone completely digitalized, we cannot deny that other

financial institutions of Class (C and D) and other non-class BFIs are still under the traditional bookkeeping system. It can be believed that the introduction of this CRG will guide all these financial institutions to understand the Cyber risks and their impact with deeper understanding.

2. The insufficient understanding and access to information by users, preventing them from choosing products with adequate cyber security properties or securely using them is believed to be solved with the CRG document. In the context of Nepalese BFIs, the user creation, and access controls policy was not monitored. This CRG has spread its light on Access control and the risks related to employee access, transfers, and movements.
3. The practice of appointing a Chief Information Security Officer (CISO) and its job description was not standard in the context of Nepalese BFIs to date. Different organization has different level and rights with CISO as per the organization. Now the CRG has set proper guidelines to appoint a CISO as a senior executive responsible for carrying out the organization's cyber resilience architecture and should be appointed by a board member as mentioned in the CRG document. Also, the CRG document has clear instructions on the roles, authority, and skills standard. This will help BFIs and all LIs to prepare themselves for their cyber responsibility and execute the organization's cyber resilience initiatives.

Limitation of CRG in Nepalese BFIs

1. Challenges for traditional business and economy.

Under certain conditions, all products with

digital elements integrated into or connected to a larger electronic information system can serve as an attack vector for malicious actors. The CRG document has set standards and rules for interconnections realizing the way many BFIs are operating now. It's not a new concept that almost all the LIs of Nepal have shared partnerships with third-party fintech offices for operating different business operations. Though CRG has set some standards in these interconnections, it seems that a standard set is a completely new strategy to adopt for all BFIs and software organizations. Also, the standard described in this CRG document can be followed by some national-level BFIs but it is very difficult for the existing general-level offices which have just begun to adopt the digital technologies. In the context of Nepal, not even all our government offices are digital, we still go through books and ledgers to get our mandatory services, introduction of different rules can be a big challenge for these kinds of offices to go digital. Therefore any amendments in CRG should be able to address from ground level of digitalization to digital product implementations.

2. Challenges for startup companies.

Nepal has just begun to move forward in startups with visible economic stability in the country, however facing the COVID-19, and world economic crisis, it's the biggest challenge for new founders to know which deadly trap they may face as they launch. Familiarizing oneself with different dominant factors with CRG can be helpful but the standard of licensing set may be a bit high for these startups to get the market in Nepalese BFIs. Banks being the most profitable business in our Nepalese economy, the high international standard for the products to be applicable in BFIs can be a big and expensive challenge for

the new startups in our Nepalese economy. From facing challenges like raising capital to complying with government regulations, it can be difficult for startups to survive and thrive in a competitive market. An ideal solution for an inclusive approach can be setting the standard with national practices, government investment programs, and encouragement policies for local startup companies so that it can promote Nepalese startup companies and the overall country's economy.

3. CRG fails to address e-commerce rules, digital theft, and crowd funding.

The visible shortcomings of the CRG document are it fails to address the issues of skyrocketing unregistered e-commerce and digital thefts. Nepalese online business is growing but the rules and regulation to bind them with digital transaction is a big challenge in today's economy. With these unregistered companies and their untraced transactions to highest rates of digital theft like voice scamming, ATM fraud, spam emails, counterfeiting, and forgery are very common nowadays which is the biggest challenge faced by Nepalese organizations in today's date. However, NRB's CRG document fails to shed light on these issues. Moreover, Crowdfunding is also not mentioned in the CRG document which could have helped startups and other

companies with its fund regulations.

Conclusion

Cyber resiliency plays a critical role in driving digital transformation which then enables enterprise resiliency and continuity. For example, organizations that embed cybersecurity at inception are better able to drive Agile development, robust and resilient platforms guarding cyber threats and ultimately providing proper guidance to stable organizations and the economy.

The introduction of this CRG in the Nepalese economy will help organizations and businesses to ensure that financial stability is maintained and contribute to the proper management of cyber threats throughout the Nepalese financial system. The ultimate goal of cyber resiliency is to help an organization thrive in the face of adverse conditions like crises, pandemics, financial volatility, etc.

References

<https://www.ibm.com/topics/cyber-resilience>

Why Startups Fail: A New Roadmap for Entrepreneurial Success, by Tom Eisenmann (Currency, 2021).

NIST Special Publication 800-171

Cyber Resilience Guidelines -2023 dated 2080/05/10 by Nepal Rastra Bank

Data Warehousing in Banking perspective

Deepak Bhatta
Assistant Manager
Nepal Bank Limited

Introduction

In today's dynamic and data-driven banking industry, the significance of data warehousing cannot be overstated. Banks deal with massive volumes of data daily, ranging from customer information to transaction records and risk assessments. To remain competitive and make informed decisions, banks need to efficiently store, manage, and analyze this wealth of data. Data warehousing is a vital technology that empowers banking institutions to achieve these objectives.

What is Data Warehousing?

A data warehouse is a system that stores data from a company's operational databases as well as external sources in a centralized repository that collects, stores, and manages data. Data warehouse platforms are different from operational databases because they store historical information, making it easier for business leaders to analyze data over a specific period of time. Data warehouse platforms also sort data based on different subject matter, such as customers, products or business activities. Data warehouse is designed to support business intelligence and decision-making processes by providing a unified and structured view of an organization's data. Data warehousing technology involves data Extraction, Transformation, Loading (ETL), data storage, and retrieval mechanisms.

Components of Data Warehousing: A typical data warehouse consists of several essential components which are listed as below:

- **Data Sources:** These can include various systems, databases, and applications used in banking, such as core banking systems, CRM software, and transaction processing systems.
- **ETL Process:** The ETL processes extract data from different sources, transform it to meet specific requirements, and load it into the data warehouse.
- **Data Warehouse Database:** This is the core component where data is stored, organized, and optimized for query performance.
- **Business Intelligence Tools:** These tools are used to retrieve and analyze data stored in the data warehouse. They enable users to generate reports, create visualizations, and make data-driven decisions.
- **Metadata:** Metadata is crucial for understanding the data stored in the data warehouse. It provides information about the data's source, structure, and meaning.

Data Warehousing in Banking Industry

The banking industry is characterized by the need to grow customers and by the ability to retain existing customers. Growing banking business can be difficult without access to historical and current customer data. Data warehousing improves the speed and efficiency of accessing different data sets and makes it easier for corporate decision-makers to derive insights that will guide the business and marketing strategies that set them apart from their competitors. Some of the aspects where the data warehousing seems to be important in

banking industry are

- **Customer Relationship Management:** One of the fundamental pillars of the banking industry is building and maintaining strong customer relationships. To accomplish this, banks need to have a deep understanding of their customers' preferences, behavior, and needs. Data warehousing plays a vital role in achieving this by consolidating customer data from multiple touch-points, including online and offline interactions, this can achieve via warehouse in following manner
- **Create a 360-degree customer view:** According to a research by McKinsey, bank is able to reduce customer loss by 15 percent by using data to develop a targeted campaign. A data warehouse consolidates customer data from various channels like Mobile Banking, CBS, chat bot, credit card transaction as well as social media, enabling banks to have a holistic view of their customers. Which helps in understanding customer preferences, predicting their needs, and offering personalized services.
- **Cross-selling and up-selling:** By analyzing customer data in a data warehouse, banks can identify opportunities for cross-selling and up-selling. For instance, if a customer frequently uses a savings account, the bank can recommend investment products that align with their financial goals.
- **Targeted marketing campaigns:** Banks can use data warehousing to segment their customer base and create targeted marketing campaigns. This ensures that the right message reaches the right audience at the right time, improving marketing ROI.

Risk Assessment and Management: Risk assessment is at the core of banking operations. Data warehousing also aids in risk assessment and management in various ways:

- **Historical data analysis:** Banks can use historical data stored in the data warehouse

to identify trends and patterns that may indicate potential risks. For example, by analyzing historical default rates, banks can refine their lending criteria.

- **Real-time monitoring:** Data warehousing allows banks to monitor transaction data in real-time, enabling early detection of suspicious activities and fraud. This is especially critical in today's digital banking landscape.
- **Regulatory compliance:** Compliance with regulatory requirements is paramount in banking. A data warehouse can store and manage historical data for audits and reporting, ensuring that the bank meets regulatory standards.

Improved Decision Making: In the fast-paced world of banking, timely and informed decision-making is crucial. Data warehousing empowers banks to make data-driven decisions by providing access to accurate and up-to-date information. Here's how:

- **Performance metrics:** Banks can track various performance metrics, such as loan approval rates, customer satisfaction, and revenue growth, through data warehousing. This data assists in setting targets, monitoring progress, and making strategic decisions.
- **Scenario analysis:** Data warehousing allows banks to perform scenario analysis by simulating different economic conditions and their impact on the institution. This helps in devising risk mitigation strategies and preparing for economic uncertainties.
- **Forecasting:** With historical data and advanced analytics, banks can create financial forecasts that guide investment decisions, asset management, and liquidity planning.

Regulatory Compliance: The banking sector is heavily regulated to ensure stability and protect the interests of depositors and investors.

Compliance with these regulations is a daunting task that requires rigorous data management and reporting. Data warehousing eases this burden in several ways:

- *Data integrity:* Data warehousing ensures the integrity and accuracy of the data stored, which is vital for regulatory reporting. The data is maintained in a consistent and auditable state.
- *Historical data retention:* Many regulations require banks to retain historical data for extended periods. Data warehousing systems are designed to store large volumes of data efficiently, making it easier to meet these requirements.
- *Reporting capabilities:* A data warehouse's reporting and querying capabilities allow banks to generate the necessary reports for regulatory bodies promptly and accurately.
- *Enhanced Customer Service:* Customers expect seamless and efficient services from their banks, whether they are using mobile banking apps or visiting a branch. Data warehousing can contribute to enhance customer service in the following ways:
- *Real-time account information:* Data warehousing allows banks to provide customers with real-time access to their account information, including balances, transaction history, and statements.
- *Customer support:* By analyzing customer data, banks can identify common issues or inquiries and provide better customer support. For instance, if a particular service or transaction is causing problems for many customers, the bank can proactively address the issue.
- *Personalization:* Data warehousing helps banks offer personalized services and recommendations to customers, fostering a sense of loyalty and satisfaction.

Challenges in Data Warehousing for Banking

- *Data Quality and Integration:* Banking data comes from diverse sources, and ensuring data quality and integration can be complex. Inaccurate or incomplete data can lead to incorrect analyses and decisions. Banks need to invest in data cleansing and integration processes to maintain high-quality data in the warehouse.
- *Security and Privacy:* The banking sector is a prime target for cyberattacks, and the security of customer data is a top priority. Data warehouses must be fortified with robust security measures to protect sensitive information. This includes encryption, access control, and monitoring.
- *Scalability:* As banks grow and acquire more customers, their data warehousing needs also grow. Ensuring the data warehouse is scalable to accommodate increasing data volumes is crucial. Banks should regularly evaluate and upgrade their infrastructure to prevent performance issues.
- *Compliance and Regulation Changes:* Regulatory requirements in the banking sector are subject to change. Data warehousing solutions must be adaptable to new compliance requirements and capable of generating the necessary reports to meet these requirements.
- *Data Governance:* Effective data governance is vital in the banking sector to ensure data accuracy and consistency. Banks must establish data governance practices and assign responsibility for data management.

Future Trends in Data Warehousing for Banking

- *Cloud-Based Data Warehousing:* Many banks are exploring cloud-based data warehousing solutions, which offer scalability, cost-efficiency, and flexibility. Cloud-based

data warehouses allow banks to focus on data analysis rather than infrastructure management.

- **Big Data Integration:** Banks are increasingly dealing with big data, including unstructured data from social media and external sources. Data warehousing solutions will need to integrate and analyze this diverse data for a more comprehensive view of customer behavior and market trends.
- **Advanced Analytics:** Advanced analytics, including machine learning and artificial intelligence, will play a crucial role in data warehousing. Banks will use these technologies to gain deeper insights, automate decision-making processes, and improve fraud detection.
- **Data Privacy and Ethical Considerations:** As data privacy regulations become more stringent, banks will need to incorporate strong data privacy and ethics frameworks into their data warehousing practices. This will involve anonymization, consent management, and adherence to ethical guidelines.

Conclusion

In the dynamic and competitive world of banking, data warehousing is an indispensable

technology that drives operational efficiency, enhances customer service, and ensures regulatory compliance. The importance of data warehousing in banking is evident in its ability to unify customer data, support risk assessment, enable data-driven decisions, and streamline regulatory reporting.

As technology continues to evolve, the banking sector will need to stay ahead of the curve by embracing cloud-based solutions, integrating big data, and harnessing advanced analytics. By doing so, banks can maintain their competitive edge and continue to meet the ever-growing demands of customers and regulators alike. In an era where data is king, data warehousing will remain a cornerstone of banking success.

Reference:

Jiawei Han Micheline Kamber and Jian Pei "Data Mining Concepts and Techniques", Third Edition, Morgan Kaufmann publishers.

<https://www.herzing.edu/blog/what-data-warehousing-and-why-it-important>

<https://polestarsolutions.medium.com/the-importance-of-data-warehouses-for-banks-938543523a14>

Does Board Governance of a Bank Matter ?

Deependra Bickram Thapa
Former Director
Nepal Bank Limited, Board

Curtain Raiser:

The writer of this article starts his argument by posing a blunt and childish question: does the governance of Board of Directors (BOD) of a bank matter? This question might have been constantly pondering into the mind of many bankers, both BOD and the management team. In the following paragraphs, an attempt is made to answer this question.

How of BOD Governance (a means not an end):

Before deep diving into this question, the writer likes to conceptualize the meaning of governance in relation to the BOD. The Board Governance is nothing but the how segment of the BOD, its operation, conduction and management. Therefore, the Board governance itself is a process, and a means to end. Therefore, it is how the various functions of BOD enshrined by Bank and Financial Institution Act (BAFIA), code of ethics of the board, and the various directives of Nepal Rashtra Bank (NRB) specific to policy, compliance, risk, audit, monitoring and other are being executed in the letter and spirit. Since the BOD is the apex decision making body, it is responsible to maintain good governance not only of the Board but also of the Bank destined to serve the very interest of the shareholders, customers and the depositors.

The moot question at this juncture is why and how of BOD governance. The writer would like to dissect the question from two important angles. In the first place one must not forget the importance of BOD processes and activities of its members, both on the Board and off the

Board, and in the second place the ultimate results of the BOD processes and decisions. The process, as mentioned above, is to do with the how segment of the Board while the results with the tangible and intangibles such as output, outcome, impact and customers' satisfaction with the services of the Bank rendered to them.

BOD operation within the legitimate jurisdiction stipulated in the Article 22 of BAFIA is extremely crucial. BAFIA has not imagined an Executive Chair of a Board. Therefore neither the BOD, collectively, nor members, individually, are to intervene and interfere into the administrative or operational and routine/daily affairs of the Bank. The daily conduct comprises of the functions like deposit collection, lending, investing, managing personnel, making expenses and so forth. Real life experience reveals that intervening into these areas especially with petty interest has resulted confusion, broken chain of command, mismanagement, broken unity of command, frustration, and eroded professional environment. This is where comes the issue of the individual quality of the BOD and the process through which they are selected and/or elected. Therefore, strict adherence to BAFIA provisions, the unified directives of NRB, the code of conduct of the Bank, and findings and suggestions of the NRB supervision reports is genuinely very important. Also, BOD education is must to this end to make it understand its roles and responsibilities and its scope of work both in individual and collective level. Few examples are there whereby BOD had either refused the candidacy of the Chair or lowered

the rank of Chair to member, unanimously, for one or other reasons mentioned above.

Equally important is the off the Board activity. Off the Board constitutes the activity while staying in the BOD as the member and also when the person has completed its tenure of BOD. The writer thinks that this is a pretty important aspect of BOD operation as meeting those client/s who are bidding for Bank's assignments, under public procurement law, out of office is really a suicidal as it clearly depicts that the person is under pecuniary influence. So is the case for management team as no one from it must meet the client/s unofficial. Meeting customers/clients to promote bank business is always welcome and of course, this is an expected behaviour on the part of BOD. There is a clear line of demarcation in between institutional interest and individual interest while meeting the clients. This is entirely contingent on the purpose of the meeting. So, it is the sole responsibility of the Director as S/he will be accountable to her/his acts. The sub-clause 2 of clause 23 of BAFIA has made a specific provision that the Director will be personally accountable to his/her act which is beyond the authority bestowed to her/him.

The former Directors of the Bank, I think, are the unpaid ambassadors who could propagate the image and credibility of the Bank staying off the Board. The Management and BOD are advised to get in touch with all the former Directors as far as practicable. A number of ways are there to maintain the relations with them. They can be invited to join the formal anniversary of the Bank as well as be used for various advisory assignments including facilitating training sessions of the Bank based on the individual expertise and experience. Even distributing yearly calendars to the former Directors could be a small but meaningful step. The BOD can also invite them in the BOD meeting to get their advices and guidance if so felt. BAFIA has made a specific mentioning of inviting experts in the BOD meeting.

Furthermore, information of the client and her/his business shall not be disclosed without the prior approval of the client. This provision applies for both Directors on the Board and off the Board (retired). Use of such confidential information for private gain is prohibited. Therefore, strict adherence to this must be there on the part of Directors and the Chair.

Again, the conduction of the BOD meeting is crucial in addition to the quality of Directors representing the Board as mentioned earlier. This, to a large extent, depends upon the dynamics of the BOD and the Chair, and the management style of the Chair. Participatory discussion/quality discussion backed by prior distribution of agenda and thorough reading of the distributed material is deemed necessary. It is the duty and responsibility of the Chair to seek and get quality discussion and inputs in the interest of the Bank. For those who represent their institution, it is better if they discuss the issue in the respective institutions that they represent. This is because BOD must get the institutional view than the individual view of the person participating BOD meeting. Since the voting is the last resort, unanimous agreement in the agenda discussed is important. The BOD and especially the Chair should be geared towards this. There should not be any space for dictatorship and intimidation of Directors and management team in the meeting.

The monitoring function of the Board, similarly, is of crucial importance. Monitoring can be looked upon from two angles. In the first place, the on-site inspection provides a first-hand experience of: how branches and offices are run? what challenges they are facing? what are the emerging opportunities? what are the personnel related issues? how is investment portfolio? what is the status of the bad loan, if any? and so forth. Therefore, need not to mention that quality monitoring is the main concern. Quality monitoring can only be achieved with enough homework and preparation. Directors should solve major problems then and there in the field and provide necessary guidance.

The writer holds the view that a tradition of preparing the field visit report and sharing it with the BOD and the management should be institutionalized to get the value for money of the field visits. Special attention must be paid by BOD around whether a team work between the Chief Executive Officer and senior Executives and other high ranked managers is being established. This is primarily for ensuring value addition by the senior Executives and other relevant officials to the decisions that may have far reaching impact.

Secondly under the policy function, the Board frames various policies in the areas such as risk management, internal control system, human resources development and management, credit facilities, new products and so forth. Therefore, it is the responsibility of the Board to monitor the compliance to such policies resulting quality loan/investment portfolio and so forth. There should not be any but and if with regard to policy compliance.

What out of BOD governance:

First and foremost is the constitution of the Board itself, meaning the length and breadth of BOD. Even a novice banker knows that one of the important factors of banking business is the image of the people who are in the leadership position. The personal credibility and image backed by expertise of the Directors constituting the board holds paramount importance ultimately translating it into the institutional image of the bank. Whereas, if wrong persons do constitute the BOD, reputational risk gets into play and institutional image significantly gets eroded. Here, now, comes the issue of professionalism verses politicization in selecting and/or electing the Directors in general and the Chair in particular. Experience on it unveils the actuality that the image of the Board backed by prudent decisions places the Bank as a leader in the banking industry.

These are some, amid many, of the major BOD governance processes and procedures.

As opined in the initial section of the article, governance is a means and not an end in itself. The end is the expected results out of BOD governance manifested by business growth, both in deposit and credit, higher profitability achieved, dividend distributed, employees expectations met, Annual General Meeting held on time and so forth.

Obviously, BOD governance must serve the interest of the major stakeholders, both external and internal. The internal stakeholders are primarily the bank personnel. BOD shall focus its special attention to the development of competencies of the Bank personnel in different fields of its business activities including prudent appraisal of loan/investment proposals, and to the adoption of modern technologies which can provide tremendous opportunities in terms of cost effectiveness, process simplification and attracting large number of customers, specifically the new generation.

Attraction and retention of best and bright human resources is a major issue that the BOD must pay attention and, accordingly, remedy it. Opportunities in developing the required competence followed by proper use of the staff resources will largely serve the problem of attraction and retention of competent staff. This is not a rhetoric as the performance of the Bank itself is the sum total of the performance of its personnel. Therefore, it is not necessary to mention the central role that the Bank personnel play in achieving the desired results. The cost incurred in competency development of personnel is an investment that pays for long and long.

Epilogue:

BOD is the ultimate governing body of the Bank accountable to results. BOD should ensure that the Bank is driven by policy and not all by hunch and intuition. From the above discussion, it can reasonably be concluded that much depends on the BOD governance. The answer to the question raised in the form of the title is, obviously, affirmative.

Characteristics of Nepalese Urban Informal Economy and Challenges

Dipak Bahadur Adhikari, PhD
Associate Professor
Central Department of Economics, T.U.

Abstract

This study tries to show the conceptual clarity of the urban informal economy and its characteristics. Urbanization is a universal phenomenon in the world; however, its nature is varied across countries. Most of the developing countries' urban economy is dominated by informal economy. The share of the informal economy grows in the beginning phase of urbanization due to pull and push factors that drive rural-urban migration for better-paying jobs. The urban informal economy includes a wide range of activities, from informal employees of formal businesses to small home-based enterprises, domestic services, and street vendors. The informal sector workers received low remuneration compared to formal sector workers. Women informal laborers received extremely low wages in the informal sector than men. The average productivity of the informal sector is only one-quarter compared to that of formal sector workers.

Background of the Study

The underdeveloped nation's urban economy can be classified into formal and informal. The urban informal economy is important in developing countries like Nepal (Sharma & Adhikari, 2020). There were generated lively debates across several fields, and by the 1980s, the informal economy was widely recognized in social science. In urban research, studies of informal housing and slums have appeared (Bromley, 1997) related to urban poverty. Urban informal settlements have continuously evolved since the early 1960s. The urban phenomenon

was first observed with patterns of 1950s Latin America's industrialization and urbanization. The meaning of urban informality has been debated, which was understood as closely associated with urban poverty (Lombard, 2015). In the 1970s, the informal sector was defined by Moser as "the urban deprived, or as the people situated in slums or squatter settlements (Moser, 1978)." According to Bromley, "nor do all municipal deprived live in informal settlements (Bromley, 1978)". Mazumdar designated the informal sector as the unprotected urban labor market (Mazumdar, 1976).

Urban informal settlements are commonly linked with poverty. It is important to note that they are only partially inhabited by the urban deprived; urban informality outspreads outside the urban deprived. They work in diverse segments, including middle and high-income urban inhabitants (Roy, 2005; McFarlane, 2012), due to the variability of concepts of informality with times, dwellings, discourses and so on. Different ways of thinking emphasize dynamic tensions in debates – suggesting the possibility of seeing urban informal as procedure and informal settlements as dynamic, continually varying places rather than observing static or standardized categorizations (Lombard, 2015). Irregular and seasonal work is the main feature of the urban poor. Urban deprivation is the property of the urban economy and is generally involved in the informal sector of the urban economy (Dahal, 2011). Kar and Marjit (2009) indicate that informal sector employees are pressed to adopt low-paid occupations in the city areas rather than waiting indefinitely/longer

for formal high-paying urban work to open up. The informal economy is primarily based on household labor. So, it is closely associated with household plans (Hossain, 2011). Many studies disclose that many poor urban women are prominent contributors to economic activities (Kabeer, 1991; Hossain, 2011).

Some claim that urban informality increased with the liberalization of towns as one of the moments of globalization (AlSaiyyad, 2004). Conversely, rural-urban relocation is the crucial root that clues to the rise of urban I.S. For those individuals who are newly traveled to the city, the urban informal sector offers the main entry point (Koo & Smith, 1983). The city areas offer improved public facilities, and urban I.S. offers improved prospects than the rural economic sector. Incomes of the individuals are more in urban casual employment than in rural jobs (Lipton, 1976). In most of the nations' cases, informal economic activities are very high in the primary phase of urbanization.

Terminologies Associated with Informality and Their Technical Definitions

To escape misperception in terminologies used in informality within the statistical community, the use of exact terminology is essential. The distinctions related to each term are tremendously significant from a technical point of view. The given information can assist as an easy orientation for the terminology related to the informal sector and informal economy and their technical meanings based on the International Labour Conference, 2002; 15th and 17th International Conference of Labour Statisticians (ICLS):

Informal Economy: All the economic units or activities that are not effectively covered by formal arrangements, law, or practice.

Informal Sector: A set of production units with enterprises of informal employers and informal own-account enterprises.

Informal Sector Enterprise: Non-agricultural activities in which goods or services are

produced for selling purposes by unregistered and small-scale private unincorporated enterprises.

Employment in the Informal Sector: All individuals who were engaged in at least one informal sector firm, regardless of their position in employment and whether it was their prime work or a subsidiary work.

Informal wage Employment: All worker works considered by an occupation link that is not subject to entitled to certain employment benefits or social security, national labor law, or income taxation.

Informal Employment: Total number of casual jobs, whether carried out in I.S. enterprises, F.S. enterprises, or households; counting workers holding informal works and own-account workers engaged in their own informal sector firm; members of casual producers' organizations; contributing family labors in own-account involved in the production of goods for their end used by their family; and formal or informal sector enterprises.

Employment in the Informal Economy: The total of employment outside the informal sector and within the informal sector.

Urban Informal Economy

The urban informal economy is more varied than the rural and comprises a vast and diverse variability of economic events over which most urban families earn their livelihoods. With urbanization in developing countries, the urban informal economy also increases sharply. Pull and push factors that drive rural-urban migration for better-paying jobs (Habitat, 2015). Several studies have been conducted on the world's urban informal sector. Therefore, this study aims to conduct on the urban informal sector.

The urban informal sector reveals a wide variety of acts in the urban informal sector that can be assembled under services, manufacturing, and construction work.

Small Business and Services:

Itinerant wholesalers, retailers, and cooked food vendors comprise small businesses. These laborers are commonly illiterate, semi-literate, and women. They acquire their knowledge and information to do these businesses typically from family.

- i. Native laborers, who are also primarily women who have partial social security and job safety;
- ii. menders of watches, refrigeration tools, radios, and mechanical or electrical/electronic equipment, primarily young male workers who have either received some primary education or are drop-outs, but among whom are to be found skilled workers whose skills are acquired mainly through years of apprenticeship;
- iii. garages workers, sprinklers, welders, and auto electricians, several of whom received particular elementary formal education together with many drop-outs and developed their abilities through long training;
- iv. graphic artists, commonly males, around two to six employees in each part who acquired their abilities through partial vocational training and internship;
- v. audio-visual laborers - snappers, cinema/video operators, actors, musicians, film developers - are trained workers who have developed their capacity through limited formal vocational training ;
- vi. Barbers who are old laborers with very low learning standards need more occupation safety and prospects for professional advancement and social safety.

Construction:

Construction workers – made up of masons, carpenters, steel benders, small-scale plumbers, house-wiring electricians, and carpenters who are primarily young males and mostly school drop-outs. Electricians often have some basic

training, while all the other groups go through years of apprenticeship.

Manufacturing:

In this sub-sector of the informal sector, the predominant activities cover food processing, textile and garments, wood processing, and metal works. Women dominate food processing, while men constitute a clear majority in metal works and wood processing.

Key Features of the Urban Informal Economy

The urban informal economy includes a wide range of activities, from informal employees of the formal business to small home-based enterprises, domestic services, and street vendors. (Sinha & Kanbur, 2012). Following Brown and McGranahan (2016), there are four main essential characteristics of the urban informal sector, which are as follows:

Persistent Growth:

The contribution to the informal economy at the state level is less, but the informal economy is significant for total employment and income generation (Brown & McGranahan, 2016). The recent trend shows that increasing countries' rapid urbanization leads to an increase in non-agricultural informal economy in urban zones (Satterthwaite & Mitlin, 2012; Elgin & Oyvatt, 2013). Researchers' debate shifted towards looking to casual activities for opportunities, poverty alleviation, and economic growth by the 1990s (Tokman, 1989).

Great Variety in Environmental Performance:

There are different views of urban informal economy in their environmental performance. So many casual activities are less hazardous to the environment than formal activities, including agro-food markets, waste management, energy delivery, housing, and infrastructure (Benson, 2014). These types of informal activities can be more complex to environmental degradation. On the other hand, several environmentally harmful informal

activities, such as battery reconditioning, street food vending, etc. Moreover, there needs to be more understanding that urban deprived are accountable for environmental degradation.

Bad Affairs with Local Authorities:

Local authorities view casual vendors' work as illegal because their process does not follow regulatory frameworks, and they think the informal economy may interfere with the formal one (Brown & McGranahan, 2016).

Highly Gendered:

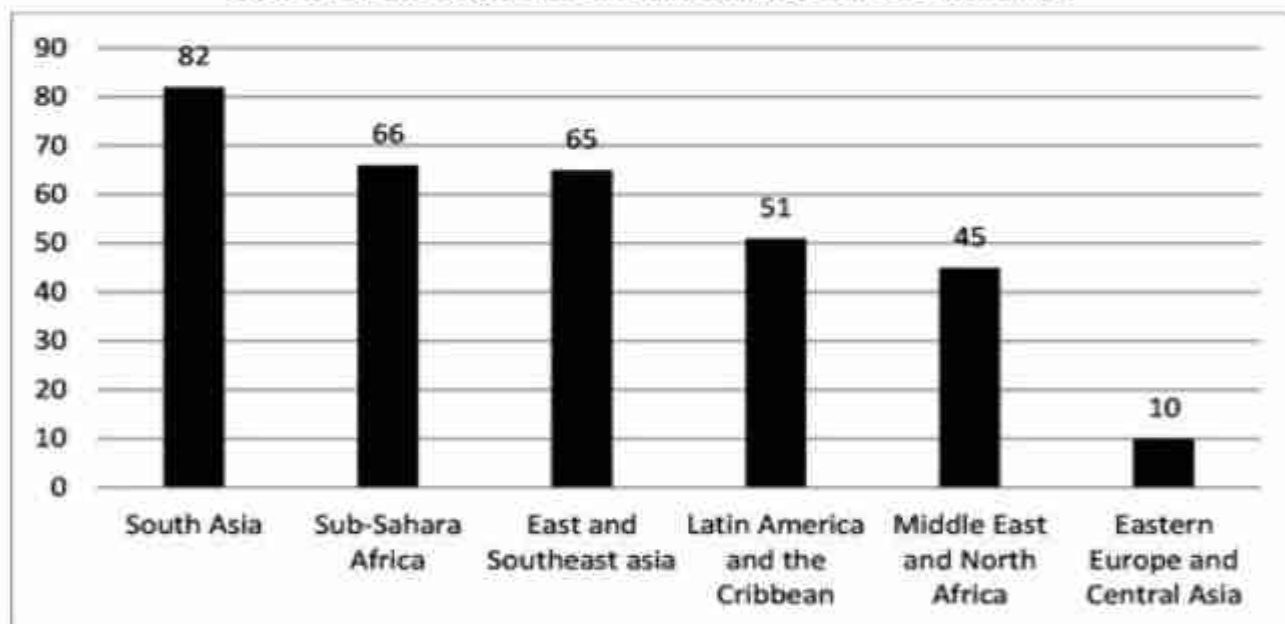
The urban informal economy is mainly dominated by women than men with worse quality, irregular, low-paid, and casual jobs (Chant, 2012; Chant & Pedwell, 2008; Herrera et al., 2012). Many women are involved in

earning-generating casual and home-based activities because of the extra burdens of domestic and care work. (Gough et al., 2003; Lawanson & Olanrewaju, 2012).

Informal Economy at the Global Scenario

In many underdeveloped countries, the informal economy has an essential and growing portion of total economic activity. The informal economy comprises the firms, laborers, production, and manufacturing activities led by businesses that are not registered and do not offer taxes (Rothenberg et al., 2016). Many kinds of research show the importance of the informal sector, such as providing employment opportunities for women who desire to work near their homes (Babbitt et al., 2015; Rothenberg et al., 2016).

Figure: 1, Non-Agriculture Informal Employment (In percentage)

Source: Vanek et al. (2014)

The non-agricultural sector employment in South Asia is 82 percent, which is very high compared to other continents. Whereas only 10 percent in Eastern Europe and Central Asia, 66 percent in Sub-Saharan Africa, 51 percent in Latin America, 45 percent in the Middle East and North Africa, and 65 percent in East and Southeast Asia.

Informal Economy in Nepal

Profiles of Some Typical Informal Sector Occupations in Nepal

Farmers and agricultural workers: farmers and agriculture in the informal sector refer to small and marginal landowners; landless farm workers; tenant farmers/sharecroppers; daily wage workers, including exchange laborers, haliyas (those who plow the land), and forced or bonded laborers (kamaiyas)

Livestock, fisheries, and forest workers: workforces involved in livestock rearing, cattle herding, poultry rearing, dairy, fisheries, sericulture, bee farming, and those living off the collection and processing of petty forest products.

Street traders: street sellers, hawkers, and small sellers

Craft workers: laborers involved in making clay, wood products, bamboo, and metal products.

Construction workers: day-to-day wage laborers involved in carpentry, construction and road repairing, brick kilns, stone quarrying and so on

Transport workers: transport worker consists of porters, cleansers, loaders, rickshaw pullers, automobile repair laborers, and auto-mechanics.

Traditional service providers: barbers services, cobblers' service, tailoring service, blacksmiths, traditional healers, priests etc.]

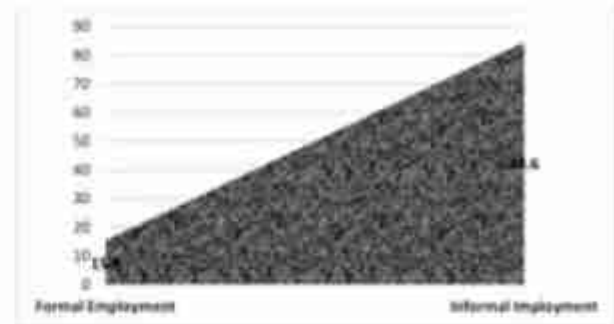
Nepal's Informal Employment by Sector

Lack of enough jobs in the formal economy, inadequate access to credit, and governing hurdles are the main reasons behind an increase in the informal economy in Nepal (Chen & Doane, 2008). In addition, an educated workforce has also begun to enter informal sectors due to low proficiency in generating employment in the formal sector. However, the informal sector characterizes a main portion of the economy in several nations, such as Nepal, and plays a crucial role in employment generation, creation of income, and production activities (Adhikari, 2011). About seventy percent of total non-agricultural employment aged 15 and over were presently working in the informal sector (NLFS, 2008), whereas the NLFS report (2018) stated that the informal

non-agricultural sector accounted for 41 percent of all jobs.

Figure: 2

Formal and Informal Employment (In percent)

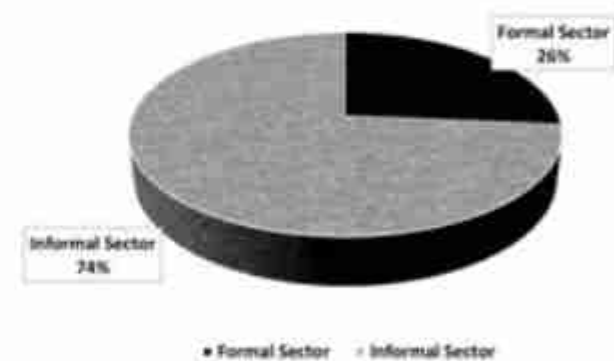

Source: Nepal Labour Force Survey, 2017/018

Informal employment is higher (84.6%) than formal employment (15.4%) in Nepal. In the formal sector, only 40.8 percent of workers are engaged, but 59.2 percent are engaged in informal jobs.

Figure: 3

Share of Informal Employment

Source: Nepal Labour Force Survey, 2017/018

According to the Nepal Labour Force Survey 2018, of 15 years and above employed people, 85 percent are employed informally, 74 percent are in the informal sector, and 26 percent are in the formal sector.

Challenges of Informal Workers in Nepal

Working conditions: working under risks like garbage collection work, risky construction work, pesticide use in agriculture farms, long and odd working hours working under difficult climatic conditions, chemical and other hazards

Higher vulnerability of women, marginal group: Marginalized communities and women are at risk of violence due to insecure working conditions and lack of access to legal recourse mechanisms. There is a high degree of gender disparity in employment, pay, and treatment of informal workers. Another problem is sexual harassment in the workplace for young women. Humiliation, harassment, and discrimination in employment and wages are highly intensified.

Wage Discrimination and Low Satisfaction: The informal sector workers received low remuneration compared to formal sector workers. Within the informal sector, women informal laborers received extremely low wages than men. Low job security for informal workers; due to this, they suddenly change their jobs from one informal job to another. That's why the satisfaction level to the job is very low.

Low skill, Less productive, and Low earnings: The average productivity of the informal sector is only one-quarter compared to formal sector workers, and they earn, on average, about 19 percent less than workers in the formal sector.

Difficulties in Exercising Worker Rights: No any terms noted in the latest Labour Act 2017 in Nepal for the informal workers. If any difficulties arise in their work, they cannot get rights for them.

Risk of Pandemic: Many informal workers lost their jobs and earnings with no social protection during COVID-19. Two in every five economically active workers lost their jobs, and about 46% of employed workers reported loss of earnings.

Key Problems of Informal Workers

Job security: In the light of globalization, flexibility in hiring and de-hiring is required in order to stay competitive. Many of the jobs being created in the platform and economy are also non-standard in nature.

The informal job arrangements may be a matter of choice and a way of supplementary their

income; for most, they are associated with job insecurity and earnings volatility and reflect precarious work as they can no longer rely on an employer to pay their pension or cover their health care.

Wages security: The government of Nepal has set the provision of a national minimum wage of N.R.s. 17,300 per month. But, this is not implemented in the informal sector or for informal workers. Given the diversity of the economy and living situation, one minimum wage is not suitable. So, the government should allow the state and local level to set their own minimum wages.

Social Security: One of the key features of informal workers is social security. Employers generally do not provide social security like health insurance, maternity leave etc. Therefore, the government actually need to save them through various scheme. The key problems of informal workers have not been addressed yet because the government has not defined them in the constitution or any of the country's laws.

Conclusion

There are vast diversifications in the urban informal economy. This urban informal economy is more varied than the rural one and comprises a vast and diverse variability of economic events over which most urban families earn their livelihoods. In total, 85 percent of workers are employed informally; 74 percent are in the informal sector, and 26 percent are in the formal sector. The contribution to the informal economy at the state level is less, but the informal economy is significant for total employment and income generation.

The informal sector characterizes a main portion of the economy in several nations, such as Nepal, and plays a crucial role in employment generation, creation of income, and production activities. However, the informal sector workers received low remuneration compared to the formal sector workers. Low job security for informal workers; due to this, they suddenly change their jobs from one informal job to

another. That's why the satisfaction level to the job is very low.

References

- Adhikari, D. B. (2011). Income generation in the informal sector: A case study of the street vendors of Kathmandu Metropolitan City. *Economic Journal of Development Issues*, 13 & 14 (1-2) Combined Issue, 1-14.
- Adu-Amankwah, K. (1999). Trade unions in the informal sector in Trade unions in the informal sector: Finding their bearings. *Nine country papers. Labour Education* 3. 116, ILO
- AlSaiyad, N. (2004). Urban informality as a "new" way of life. *Urban Informality: Transnational Perspectives from the Middle East, Latin America, and South Asia*, 7-30. Scientific Research.
- Babbitt, L. G., Brown, D., & Mazaheri, N. (2015). Gender, entrepreneurship and the formal and informal dilemma. Evidence from Indonesia. *World Development*, 73, 163-174.
- Benson, E. (2014). *Informal and green. The forgotten voice in the transition to a green economy*. London: International Institute for Environment and Development (IIED).
- Bromley, R. (Ed.). (1979). *The urban informal sector: Critical perspectives on employment and housing policies*. Oxford: Pergamon press.
- Brown, D., & McGranahan, G. (2016). The urban informal economy, local inclusion, and achieving a global green transformation. *Habitat International*, 53, 97-105.
- Chant, S., & Pedwell, C. (2008). Women, gender and the informal economy: An assessment of ILO research and suggested ways forward. <https://www.semanticscholar.org/paper/Women%2C-gender-and-the-informal-economy%3AAn-of-ILO-Chant-Pedwell/eb6166c04893957729551d27920a5c5c66f63e53>
- Chen, M. (2012). The informal economy: Definitions, theories, and policies (Vol. 1, No. 26, pp. 90141-4). WIEGO Working Paper.
- Chen, M., & Doane, D. (2008). *Informality in South Asia: a review*. Background paper for the Swedish International Development Cooperation Agency (Sida), Unpublished Working Paper.
- Dahal, K. (2011). Urban poverty: A study of income patterns and processes of the low-income families in Kathmandu. *Banking Journal*, 1(1), 29-45.
- Elgin, C., & Oyvatt, C. (2013). Lurking in the cities: Urbanization and the informal economy. *Structural Change and Economic Dynamics*, 27, 36-47.
- Gough, K. V., Tipple, A. G., & Napier, M. (2003). Making a living in African cities: The role of home-based enterprises in Accra and Pretoria. *International Planning Studies*, 8(4), 253-277.
- Habitat, U. N. (2015). *Habitat III Issue Paper 22- Informal Settlements*. New York: UN-Habitat.
- Herrera, J., Kuépiè, M., Nordman, C. J., Oudin, X., & Roubaud, F. (2012). Informal sector and informal employment: Overview of data for 11 cities in 10 developing countries. *Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing Working Papers*. *Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing*. Cambridge, MA.
- Hossain, S. (2011). *Urban poverty in Bangladesh: Slum communities. Migration and Social Integration*. London: I.B. Tauris.
- Kabeer, N. (1991). Gender production and well-being: Rethinking the household economy. *Institute of Development Studies, University of Sussex*, 50.
- Kar, S., & Marjit, S. (2009). Urban informal sector and poverty. *International Review of Economics & Finance*, 18(4), 631-642.
- Koo, H., & Smith, P. C. (1983). Migration, the urban informal sector, and earnings in the Philippines. *The Sociological Quarterly*, 24(2), 219-232.
- Lawanson, T., & Olanrewaju, D. (2012). *The home as workplace: Investigating home-based enterprises*

- in low-income settlements of the Lagos metropolis. *Ethiopian Journal of Environmental Studies and Management*, 5(4), 397-407.
- Lipton, M. (1976). *Why Poor People Stay Poor: Urban Bias in World Development*, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Lombard, M. (2015). Constructing informality and ordinary places: A place-making approach to urban informal settlements. In *The city in urban poverty* (pp. 85–110). Palgrave Macmillan, London.
- Mazumdar, D. (1976). The Urban Informal Sector, *World Development*, 4, 655–79.
- Moser, C. O. (1978). Informal sector or petty commodity production: dualism or dependence in urban development? *World Development*, 6(9-10), 1041-1064.
- McFarlane, C. (2012). Rethinking informality: Politics, crisis, and the city. *Planning Theory & Practice*, 13(1), 89–108.
- Osei-Boateng, C., & Ampratwum, E. (2011). The informal sector in Ghana. Accra: Friedrich-Ebert-Stiftung, Ghana Office.
- Rothenberg, A. D., Gaduh, A., Burger, N. E., Chazali, C., Tjandraningsih, I., Radikun, R., ... & Weiland, S. (2016). Rethinking Indonesia's informal sector. *World Development*, 80, 96-113.
- Roy, A. (2005). Urban informality: toward an epistemology of planning. *Journal of the American planning association*, 71(2), 147–158.
- Satterthwaite, D., & Mitlin, D. (2012). *Urban poverty in the global south: scale and nature*. Routledge.
- Sharma, B., & Adhikari, D.B. (2020). Informal Economy and Poverty Dynamics: A Review. *Quest Journal of Management and Social Sciences*, 2(1), 168-180.
- Sinha, A., & Kanbur, R. (2012). Introduction: Informality-Concepts, facts and models. *The Journal of Applied Economic Research*, 6, 91-102
- Tokman, V. E. (1989). Policies for a heterogeneous informal sector in Latin America. *World Development*, 17, 1067-1076

Fiscal Risks in Nepal

Dr. Gopi K. Khanal
Former Secretary
Government of Nepal

1. Introduction

- 1) Nepal has embarked on the journey of federalism to steer its governance and this system has brought new perils and promises in the fiscal architects of the public economy. Public economics studies the effects of government policies on the economy and provides policy recommendations to design economic policies for maximizing public welfare (Chetty, 2012). The path of fiscal federalism has devolved substantial expenditure responsibilities to sub-national governments but it has put tremendous stress on public purses. The country is facing a series of challenges to maintain its macro-fiscal health due to the exponential growth of politically driven public institutions and fiscal populism. In the fields of democracy and inclusive governance, the constitution has embedded the fundamental principles of liberal democratic values such as free media, independent judiciary, free speech, free periodic elections, and many others. On the structure, it has created a large number of political institutions in such a way that Nepal is moving towards the road to serfdom. We are becoming a country of steady state. This descriptive article will delve into different aspects of fiscal risks mainly in public economics.
- 2) The Nepali state has been struggling hard to liberate itself from the perpetual perils of a small size economy, low

level of capital formation, youth unemployment, remittance trap, and huge level of trade deficit. Despite key progress made in elected democracy, the country has not been able to enlarge the size of its economy and bring substantial economic fruits to the people. According to the Central Bureau of Statistics, the size of GDP in the current price is just Rs. 5381335 in millions for fiscal year 2022/23 and annual per capita income is around 1400 in US dollars. These figures are even below the South Asian average. We are lagging behind many countries around the world on the economic front. We have not been able to escape from the perils of economic backwardness. We focused too much on politics but we have virtually neglected to improve on economic fronts. As a result, a large number of youths are bound to leave the countries due to low levels of employment opportunities. On the global front, we have developed a humiliating identity of labor exporting countries.

- 3) For Nepal, economic progress is essential both for the equitable prosperity of people and the sustainability of democratic gains. Many democracies have collapsed due to slow progress in economic achievement. Asian financial crises of 1997, the financial crisis in the US in 2007-08, and recent macro-economic crises in Sri Lanka have shown that the key to sustainable economic prosperity lies with the macro-fiscal health of a country. Increasing the size of the economy is

quintessential for Nepal as we are living between China and India- the second and fifth largest economies of the world. Being poor with rich neighbors could be frustrating and it may humiliate the people in global forums. The journey of sustainable economic prosperity begins with maintaining sound macroeconomic health through the battle against fiscal risks. But this task involves restructuring the economic system. We have not well managed the structure of our public economy on many fronts. For example, Nepal is taking huge responsibility for social security and the political establishment has reduced the age limit from 70 to 68 years despite the increased level of life expectancy of birth which is 71 years now.

2. Conceptual Underpinnings of Fiscal Risks

- 1) A country's public finances could look sound now but may be vulnerable if underlying weaknesses threaten its future fiscal position and limit the government's ability to respond to fiscal policy challenges. The financial crises of the 1990s, the extensive use of guarantees by transition economies, the global financial crisis of 2007-8, and recent crises in Turkey and Sri Lanka have all shown that even a perfectly sound budget and debt position, can be subject to large hidden risks from off-budget fiscal activities and implicit liabilities.
- 2) Fiscal risks are the factors that may cause fiscal outcomes to deviate from expectations or forecasts. It is the exposure of governments to events or circumstances that could cause short-to-medium-term variability in the overall level of revenues, spending, fiscal balance, and key macroeconomic variables. Fiscal risks are generally categorized into general economic risks, specific fiscal risks, and institutional risks. The deviations in macroeconomic forecasts such as growth rate, public debt, exchange rate, inflation, interest rate, etc., are examples of general economic risks. Specific fiscal risks consist of explicit contingent liabilities- created by government guarantees to public corporations to secure their borrowings – and implicit contingent liabilities- liabilities created mainly by the sub-national government. The third category of fiscal risk is institutional or structural risks due to weaknesses in the structure of public economics such as domination of revenue in one or two sources or excessive earmarking of revenues to a specific sector.

Classification of Fiscal Risks

- 3) Countries with relatively high debt levels may be vulnerable to interest rate shocks, low-income countries to donor aid shortfalls. In 2007, before the global financial crisis, the projected level of public debt of advanced economies was forecast to stay around 70% to 72% of GDP

over the next five years. It increased sharply due to financial crises. So, the failure to identify measure, disclose, and prepare for such risks, caused additional government obligations. Larger public debt and in some countries, severe financing difficulties further fueled the crisis. Globally the public debt is soaring up again making many countries vulnerable to debt crises. The war in Ukraine and the changing landscape of geo-politics have put many countries under fiscal stress.

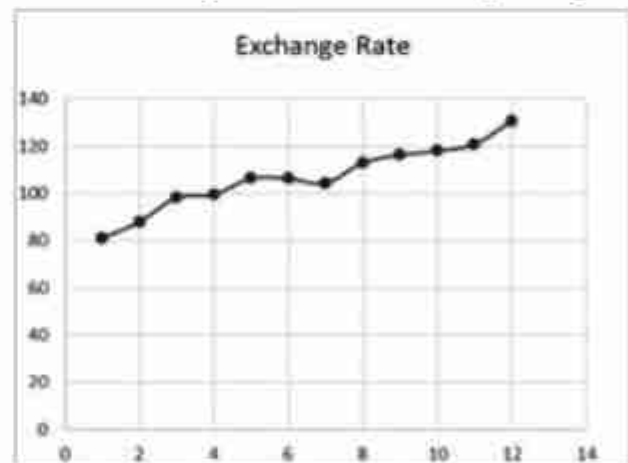
3. Fiscal Risks in Nepal

- 1) Nepal is vulnerable to fiscal risks which are manifested in the structure of economic variables. According to the Nepal Rastra Bank, the exchange rate of the Nepali rupee against the dollar has reached 133 for one dollar despite the peg of Nepali rupees with Indian currencies. There are different schools of thought among economists about the exchange rate of Nepal. Some economists argue that Nepal's depreciated exchange rate against the dollar has induced an import-led economy resulting in a huge trade deficit. However, for the time being, depreciation of the value of the currency against the international currencies is not beneficial for an import-driven economy like Nepal where the industrial economy has been facing the threat of extinction. The inflation, as measured by the consumer price index, has also reached 7.52 in percentage on a year-on-year basis (Nepal Rastra Bank, 2023), which is another sign of fiscal risk. Inflation in Nepal has been driven by the administrative weakness of the government such as syndicates, cartels, and the greed of private traders which could be controlled by strict enforcement of regulatory measures. Currently, the country is facing with problem of stagflation- low growth and high inflation

which is also a concern of fiscal risks. The notion of the Phillip Curve is not applied in Nepal. According to the Phillip Curve inflation and unemployment have an inverse relationship- higher inflation is associated with lower unemployment and vice versa. In our case, both the unemployment and inflation are trending upward¹.

Fiscal Year	Exchange Rate
2068/69	81.02
2069/70	87.96
2070/71	98.21
2071/72	99.49
2072/73	106.35
2073/74	106.21
2074/75	104.37
2075/76	112.88
2076/77	116.31
2077/78	117.87
2078/79	120.84
2079/80	130.58

Exchange rate of US\$ with Nepali Rupees

- 2) The biggest headache of our economy is a high level of trade deficit. According to the economic survey of Nepal, for the fiscal year 2021/22, the share of export

¹ An economic concept developed by A. W. Phillips stating that inflation and unemployment have a stable and inverse relationship. The Phillips curve was a concept used to guide macroeconomic policy in the 20th century, but was called into question by the stagflation of the 1970s.

in foreign trade was 7.9 % but the share of import in the foreign trade was 91.90 percent. According to the World Bank, Nepal's current account balance as a percentage of GDP is about negative 15 percent. Such balance in India is negative 1.1 percent and in Bangladesh,

it is negative 3.7 percent for the year 2021. Our northern neighbor China is enjoying a surplus in the current account. Up to 1976 Nepal was enjoying a current account surplus. Since 1977 we have been perpetually facing the problem of the current account deficit.

Export, Income, and Consumption as a Percentage of GDP

Variables/FY	FY 13/14	FY 14/15	FY 15/16	FY 16/17	FY 17/18	FY 18/19	FY 19/20	FY 20/21	FY 21/22
Export as % of GDP	10.12	10.21	8.18	7.81	7.82	7.78	6.81	5.12	6.76
Import as % of GDP	35.86	36.45	33.94	36.83	40.63	41.47	34.11	37.93	42.64
Total consumption as % of GDP	90.64	92.37	96.36	87.02	85.21	84.70	94.28	96.63	94.23

Economic Survey Nepal BS 2079/80

3) According to the Ministry of Finance, the total outstanding debt as a percentage of GDP for 2021 is about 40 percent. In a remittance-driven economy like Nepal, even this 40 percent seems to be sensitive and any increase in the level of public debt beyond this threshold could invite risks in the Nepali case. Remittances have alleviated poverty and unemployment. Household data shows that remittances have boosted consumption of productive goods (such as durable goods, education, and health), without discouraging the labor supply of remittance-receiving family members. However, the prolonged addiction to remittance has become another source of fiscal risks in Nepal. Remittance accounts for about 23 of the GDP in the country and it has fueled the consumption-led economy hurting the local production. Many economists are worried about this vulnerable source. Though remittance provides some safety net to people, recent evidence has suggested that remittance does not bring sustainable economic prosperity in the long term. Remittance has also negative

side effects on the political economy. The government may be less responsive to the needs of people as they do not have strong pressure to work hard due to a large number of active youths living outside the country. The structure of the budget is also a source of fiscal concern. For FY 2021/22 the recurrent expenditure accounts for 18.57 in percentage whereas the share of capital expenditure to GDP is just 6.26 percent (Ministry of Finance, 2023). This is a symptom of a steady state where a country spends a substantial amount of public budget for regular liabilities leaving limited resources for employment, growth, and productivity. A steady state consumes its resources to maintain the status quo rather than to increase the stock of capital.

Remittance as a percentage of GDP

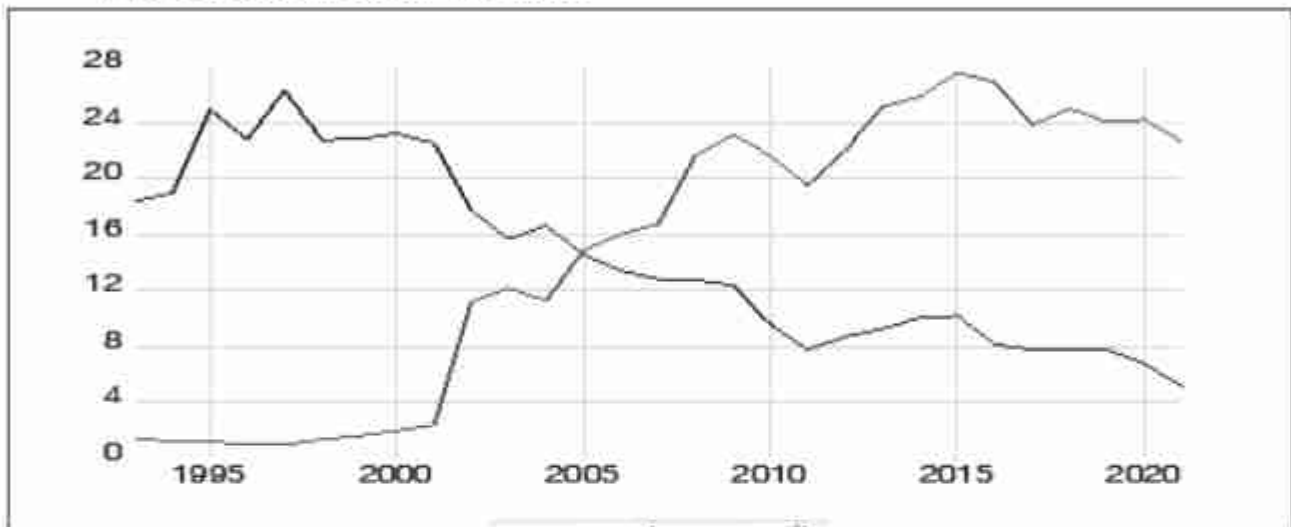
Fiscal Year	Remittance as a percentage of GDP
2068/69	20.45
2069/70	22.29
2070/71	24.34
2071/72	25.47

Fiscal Year	Remittance as a percentage of GDP
2072/73	25.5
2073/74	22.6
2074/75	21.85
2075/76	22.79
2076/77	22.5

Fiscal Year	Remittance as a percentage of GDP
2077/78	22.08
2078/79	20.42
2079/80	22.89

Source: Economic Survey of Nepal 2079/80

Nepal's export and remittance income

4. Managing Fiscal Risks

- 1) There are several ways the government can address the fiscal risks. The first approach is to reduce the probability of risk occurring. This can be applied to some endogenous risks, where the triggering events are under the control of the government. Some countries, like the Netherlands and the Czech Republic, have put limits on the total volume of government guarantees. The second approach to mitigating fiscal risks is to reduce the government's exposure to risks. Government can enforce building codes to insulate the earthquake or insurance facilities to cover some risks. The third approach is to manage the risks through the annual provision of a budget or provision of a buffer fund.
- 2) Adoption of fiscal rules through laws is one of the widely used approaches to mitigating fiscal risks. A fiscal rule is a

long-lasting constraint on fiscal policy through numerical limits on budgetary aggregates. In Nepal, the limit of internal borrowing has been set by the independent constitutional body called the National Natural Resources and Fiscal Commission. For the current fiscal year, the amount of internal borrowing for the federal government should not be more than 5.5 percent of GDP. The European Union has set the overall fiscal deficit ceiling at 3 percent of GDP and the debt-to-GDP ratio at 60 percent of GDP.

- 3) Nepal needs to follow the path of fiscal consolidation rather than fiscal populism. Despite some merits in the constitution, it has created huge political liabilities for the country which may invite fiscal risks in the future. After the federalism, all tiers of government have

intensively expanded their size. Many of these organizations have been enlarged for political motives. Strict adoption of fiscal rules is essential for a country like Nepal. One option could be to empower the National Natural Resource and Fiscal Commission to set limits on revenue and

expenditure rules. Managing fiscal risks is a systematic work. First, we need to identify and analyze the risks, second the mitigation of risks, and third one is reporting and disclosure.

The first step is to identify and analyze risks.

The second step is the mitigation of risks.

The third step is their reporting and disclosure.

5. Financial Programming and Managing Fiscal Risks

1) Managing fiscal risks involves sound financial programming. Financial programming is a framework to design economic policies aimed at maintaining or achieving macroeconomic stability. An economy is healthy if it enjoys macroeconomic stability. Broadly speaking, macroeconomic stability is a situation where the economy grows steadily and durably, inflation is under control, and the financial system is sound. It is a situation in which the economy is resilient to shocks, and it is not likely to face a crisis. In the opposite situation, that is, when the economy grows or contracts in a very erratic way, prices spiral out of control, the financial system is shaky, public finances are in bad shape, or the economy consumes beyond its means then the economy is not stable. In these situations, it would be difficult for firms and people to make decisions about their future, about whether or not to invest in physical or human capital, about whether or not to buy a house, borrow money, or lend money. Economic instability makes

everyone worse off.

- 2) The state of the economy, similarly to our health, depends upon three factors. One is the factor external to the economy and that the economy alone cannot easily control. For example, the emergence of a crisis in economic partners, or a natural disaster that destroys physical infrastructure. Two, factors that are intrinsic to the economy and that the economy cannot change, or that can be changed but only over time. Examples are the state of economic development, population dynamics, and the presence of natural resources.
- 3) Economic policies are levers that a country has and can use to affect the state of its economy. In financial programming we broadly classify economic policies into three groups: The first one is the fiscal policy, which is the use of the government's revenues and spending to affect the economy. Second is the monetary and exchange rate policies, which refer to what the central bank does to influence the amount of money in the economy, the overall availability of credit, interest rates, and the exchange rate. The third one is the structural policies, which refer to the design of all types of regulations and institutions that determine how the economy works.

Conclusion

- 1) The underlying causes of fiscal risks are the political and administrative misbehavior in the management public economy. We need a huge amount of public investment to boost our economy and we must expand the fiscal space to mobilize these resources. We have two options expenditure rationalization and revenue maximization. Nepal's tax-to-GDP ratio has already reached 21.88 for fiscal year 2021/22. This ratio is higher than the South Asian average. The best option to mobilize resources for public investment is to rationalize the expenditures which require strong administrative discipline and political commitment. Managing fiscal risks is protecting the economic life of people. Though the fiscal distress is not at a severe level, we need to adopt prudent measures to control fiscal risks.
- 2) We can observe fiscal risks just by analyzing the structure of the budget as well. For instance, in the fiscal year 2021/22, only 57.2 percent of the allocated budget of capital expenditure was spent. There is also a decreasing trend in the total share of the capital expenditure budget in total budget in the federal system. According to the current economic survey of Nepal, the total share of the capital expenditure budget reduced to 23.2 of the total budget in fiscal year 2021/22 from 29.7 percent in FY 2016/17. Fiscal federalism has been subject to fiscal risks and fiduciary risks Nepal's yearly budget is overwhelmingly dominated by the size of current expenditure. For instance, in the budget of fiscal year 2023/24, the share of current expenditure, capital expenditure, and financial services is 65.20 percent, 17.25 percent, and 17.55 percent respectively.

References

- Chetty, R. (2012). Public economics lectures. Retrieved from <https://rajchetty.com/research/public-economics-lectures-2nd-year-ph-d-course/>
- Nepal Rastra Bank. (2023, September 17). Nepal Rastra Bank. Retrieved from Current macroeconomic and financial situation: <https://www.nrb.org.np>
- Khanal, G. K. (2020, May 10). Escaping the remittance trap. Retrieved from <https://kathmandupost.com/columns/2023/05/09/rescuing-economy-from-remittance-trap>.
- Khanal, G. K. (2022). Fiscal Federalism in Nepal. Kathmandu: Ministry of Federal Affairs and General Administration.
- Khanal, G. K. (2022). Fiscal federalism in Nepal. Kathmandu: Ministry of Federal Affairs and General Administration.
- Khanal, G. K. (2022). Concept of federalism and its practice in Nepal. In Fiscal federalism in Nepal: Cocept and practice (pp. 1-7). Kathmandu: Ministry of Federal Affairs and General Administration.
- अर्थ मन्त्रालय (२०८०). आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट वक्तव्य काठमाण्डौ: नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय
- The World Bank. (2014). Municipal Finance: A handbook of local government. Washington: The World Bank.
- IMF. (2022). PIMA Handbook: Public Investment Management. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
- MoFAGA. (2021). Local government fiduciary risks assessment procedures, 2021. Kathmandu: Ministry of Federal Affairs and General Administration.
- नेपाल सरकार (२०७९). सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन ऐन, २०७९. काठमाण्डौ: सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय
- नेपाल सरकार (२०८०). आर्थिक सर्वेक्षण २०७९/८०. काठमाण्डौ: अर्थ मन्त्रालय
- नेपाल सरकार (२०७२). नेपालको संविधान. काठमाण्डौ: कानून किताब व्यवस्था समिति.

Navigating the Path to Leadership: Opportunities and Challenges for Young Public Sector Leaders in Nepal

Nabin Chapagain
Director of Studies,
Nepal Administrative Staff College

Nepal is changing both in the political and the bureaucratic frontier. The future of Nepal is in the hands of its youthful and energetic populace, and many of them aspire to serve it by pursuing employment in the public sector. However, there are particular possibilities and difficulties for young public sector leaders in Nepal. In this write-up, I will explore the promising opportunities and difficult challenges that young public sector executives in Nepal must overcome including its direct effects on the nation.

Opportunities

Contribution to National Development

The opportunity to actively contribute to the growth of the country is one of the most important opportunities for young public sector executives in Nepal. Young leaders have the opportunity to influence the policies and initiatives that will fuel the country's numerous socio-economic transitions. They can take part in the planning and execution of initiatives for improving infrastructure, educating children, providing healthcare, and other areas.

Innovation and Modernization

The public sector of Nepal is undergoing a digital transformation and modernization

process. Young executives are well-positioned to inspire innovation in governmental systems and procedures due to their tech-savvy mindset. They can improve the effectiveness, accessibility, and transparency of government services by utilizing technology, which will ultimately benefit the general public.

Youthful Perspective

Young public sector executives contribute new perspectives, vigor, and vitality to the government. They are useful resources in creating policies and programs that appeal to a wider part of the population because they are frequently more in tune with the needs and ambitions of the younger generation.

Global Exposure

The public sector in Nepal frequently works with foreign governments and organizations. Young leaders can participate in international alliances, exchange programs, and conferences. These encounters not only broaden their knowledge but also assist in introducing cutting-edge approaches and international best practices to Nepal.

Career Growth

Unlike many other nations, Nepal's public sector offers a distinct and organized professional path. Young leaders can begin in entry-level

roles and work their way up the hierarchy over time by passing exams and getting promoted. Long-term career planning is encouraged by this system's steadiness.

Challenges

Bureaucratic Hurdles: The Nepalese public sector is known for being bureaucratic and inefficient. Young executives frequently find it difficult to maneuver through the red tape because of their innovative and quick-thinking style.

Corruption: In Nepal's public sector, corruption continues to be a serious problem. Young leaders with high ethical standards could run against opposition while trying to stop corrupt behavior. This not only saps morale but also creates a huge barrier to efficient government.

Resource Constraints: A lack of financial resources might make it difficult to carry out important projects and programs. When young leaders recognize the potential for significant change, it can be discouraging when they find it difficult to get funding and resources for their efforts.

Lack of Training and Development: Although Nepali public sector has a well-defined career path, there aren't enough in-depth training and development initiatives available. Young leaders frequently have to pick things up on the job, which can result in errors and inefficiencies. Their capacity to adopt contemporary practices and technologies is further hampered by this lack of training.

Social and Cultural Barriers: Social and cultural barriers exist since Nepal is

a multicultural nation with many different cultures, languages, and traditions. Young leaders frequently encounter difficulties because of linguistic and cultural disparities, particularly when operating in remote locations. Building relationships and trust with local communities can take time and be difficult.

Strategies for Success

Young public sector leaders in Nepal might want to think about the following ideas to meet the difficulties and seize the opportunities.

Create a Strong Network: Creating a network of like-minded coworkers, mentors, and peers can offer assistance, direction, and the chance for group problem-solving. Networking can be facilitated by joining professional organizations and going to workshops.

Strengthen Educational Foundations

Success requires lifelong learning. To develop their abilities and keep current with the most recent developments in public administration, young leaders can enroll in higher education programs, attend workshops, and take part in online courses.

Embrace Technology: Young leaders should embrace technology to improve service delivery, increase transparency, and streamline operations. To improve the effectiveness and accessibility of government services, they might suggest and implement digital alternatives. To improve the effectiveness and accessibility of government services, they might suggest and implement digital alternatives.

Advocate for Change: Young leaders should

take up the cause of change in order to fight corruption and bureaucracy. To uncover and eliminate corrupt activities, they can cooperate with civil society organizations, encourage openness, and work with anti-corruption organizations.

Adaptability and Patience: It's crucial to realize that change in the public sector can be gradual and that not every battle can be won right away. Young leaders should be tenacious and patient while concentrating on making little but meaningful improvements.

Cultural Sensitivity: Young leaders might spend time learning about the community they serve to get through linguistic and cultural obstacles. This entails becoming fluent in the language, observing customs, and becoming actively involved in the community to foster trust.

Public Awareness: It is essential to raise awareness of the job being done. To gain support

and guarantee openness, young leaders should make their efforts known to the public through a variety of platforms, including social media. Representativeness in all forms matters because it ensures visibility.

Conclusion

To sum up, young public sector leaders in Nepal have a great opportunity to influence the course of the nation. While they face particular difficulties like political unpredictability, red tape, and corruption, they also have the chance to innovate and offer new viewpoints to governance. They may overcome these obstacles and guide the nation toward a better and more affluent future by implementing techniques like networking, education, and technology. The path may be difficult, but young leaders can have a big impact on Nepal's public sector and society as a whole if they are persistent, flexible, and firmly committed to serving the people.

The Era of Sustainable Banking

Namrata Khatri
Assistant Manager
Nepal Bank Limited

"The real value of a bank is not just in its balance sheet, but in the positive impact it has on the environment and society." - Ralph Hamers.

Sustainable Banking is a new phenomenon in the financial world. Banks acting as the financing agent of the economic and social developmental activities have a vital role in promoting overall sustainable development. Sustainable banking is the term used by banks to make them much more responsible for the environment through developing inclusive banking strategies that will ensure sustainable economic development. Sustainability is not a mere buzzword in the banking industry now but rather a key concept that will shape the direction of the industry in the years to come (World Finance, 2019). Moreover, the banking aspect deals with sustainable finance, which is all about making investment decisions in the finance sector aiming at higher investment in sustainable economic activities whilst considering environmental, social, and governance (ESG) issues. It prioritizes investing money into projects that are sustainable. Sustainable financing is traditional profit-driven financing on the one hand and environmental, social, and risk management on the other hand. The concept of social banking, ethical banking, green banking, and corporate social responsibility (CSR) comes under the scope or umbrella of sustainable banking.

The future of green banking and sustainable business investment has started looking encouraging in the Nepalese banking sector as well. Sustainability is increasingly being acknowledged as the pivotal factor in the growth of an economy. Like many other countries, sustainable banking in Nepal involves financial institutions integrating environmental, social,

and governance (ESG) factors into their operations, decision-making, and lending practices. Sustainable banking aims to promote responsible and sustainable development while reducing negative impacts on the environment and society. Here are some key aspects of sustainable banking in Nepal:

Regulatory Framework

The Nepal Rastra Bank (NRB), the central bank of Nepal, has been taking remarkable steps to encourage sustainable banking practices. It has issued guidelines and directives related to ESG risk management, green financing, and social responsibility. In 2018, NRB issued guidelines and directives related to Environmental and Social Risk Management (ESRM) to promote sustainable and responsible banking practices in Nepal. Financial institutions are expected to adhere to these guidelines.

United Nations Sustainable Development Goals (SDGs)

The United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) are a set of 17 global goals established by the United Nations in 2015 as part of the 2030 Agenda for Sustainable Development, which includes financial sustainable goals such as impact investment, microfinance, climate finance, inclusive financing, transparency and reporting and so on. Under the strict supervision of Nepal Rastra Bank, Nepalese banks are making sure to meet these goals with their utmost efforts and investments. When directed in alignment with the SDGs, finance can be a powerful driver for sustainable development for a developing country like Nepal. It can help address issues related to poverty, inequality,

climate change, education, healthcare, and more, which are prevailing in the country's rural areas. This alignment requires a concerted effort from governments, financial institutions, and investors to prioritize the SDGs in their decision-making and resource allocation.

Green Financing

In Nepal, green finance initiatives are crucial for addressing environmental and social issues while promoting economic growth and development. Nepal has enormous potential for renewable energy sources, including hydropower, solar, and wind. Green finance can be used to fund projects in these sectors, reducing the country's reliance on fossil fuels and contributing to a cleaner and more sustainable energy supply. FMO, a Dutch entrepreneurial development bank with over 50 years of expertise in sustainable private sector investments in emerging markets, has partnered with private sector banks since 2015 to work in renewable energy, hydropower, and project financing. This marks a good stepping stone in the sustainable banking journey of Nepal.

Financial inclusion

Financial inclusion initiatives in Nepal Rastra Bank (NRB) aim to promote access to financial services for all segments of the population, especially those who are underserved or excluded from the formal financial sector. These initiatives are essential for poverty reduction, economic development, and improving the overall wellbeing of the people in Nepal. Some of the key financial inclusion initiatives undertaken by NRB include:

Branch Expansion: NRB has encouraged commercial banks to expand their branches to rural and underserved areas. This has helped in improving the accessibility of banking services to people in remote regions.

Microfinance and Cooperatives:

NRB has promoted establishing and regulating microfinance institutions and cooperatives, which focus on providing small loans and financial services to rural and marginalized populations.

Financial Literacy and Education: NRB has made

it compulsory for the country's financial sectors to conduct financial literacy and education programs to enhance the understanding of financial services and the benefits of saving and investing among the population, especially in rural areas. Commercial banks are trying their best in the present situation to achieve this sustainable goal by reaching the rural doors of Nepal.

Context of Nepal Bank in attaining Sustainable goals

Nepal Bank being recognized as the first commercial bank of Nepal, has come across multitudes of banking growth and development in accordance with changing times and circumstances, which are tremendously remarkable. Talking about chasing sustainable goals, the bank is trying its best to achieve the sustainable targets to ensure that a larger portion of the Nepalese population has access to formal banking services, which can empower them economically and improve their overall quality of life. As discussed above, NRB has developed a comprehensive financial inclusion strategy to guide its efforts and partnerships with various stakeholders in promoting banking access across the nation's country. Now, let us discuss some major highlights that elucidate the sustainable banking effort of NBL in detail:

Deposits and Savings Products:

NBL has introduced a wide range of savings products with beneficial interest rates to promote savings tailored to the needs of low-income women, youths, marginalized, and rural populations. Some of the popular deposit accounts are Chhori Beti Kalyan Bachat Khata, Women Special Saving Account, Yuva Saving account, Samridhha Bachat Khata and so on. Additionally, the Green Saving Deposit Account is one of the major attractions where the amount collected as charges through this account would be utilized in the renewal energy and environment sector.

Agricultural Financing:

NRB has introduced various policies and programs to support agricultural and rural financing. This includes directed lending

to the agriculture sector and encouraging banks to allocate a portion of their loans to the rural sector. Under this provision set up by NRB, Nepal Bank has come up with special agriculture sector loans to encourage and induce the natives to be involved in the agricultural sector. Furthermore, funded and non-funded credit facilities are provided to the firm/business entities involved in commercial agriculture farming with minimal interest rates. Cash Crops, Food crops, livestock farming, vegetable farming etc. are the subsectors under the agricultural financing of the bank.

Digital Payment Systems:

NBL has played a significant role in providing digital payment systems in Nepal. It has promoted the use of electronic payment methods, such as mobile banking and digital wallets, to reach unbanked and underbanked populations. The COVID-19 pandemic accelerated the adoption of digital payment systems and transformed how people and businesses handle financial transactions. Contactless payments, which include methods like QR code payments, became more popular during the pandemic due to their convenience and reduced physical contact. This trend likely continued, with more businesses and consumers adopting these methods. As a result, NBL has been facilitating seamless, automated payments for various services, such as utility and transportation bills.

Corporate Social Responsibility (CSR)

Corporate Social Responsibility (CSR) activities by Nepal Bank typically involve various initiatives and programs aimed at contributing to the well-being of society and the environment. In recent years, CSR has gained importance in the Nepalese banking sector as banks increasingly recognize their role in promoting sustainable development and social welfare. NBL has been actively participating in CSR initiatives that include the educational and health sector, community development, disaster relief efforts, and post-disaster rehabilitation programs. CSR Support to Maitri Samaj Nepal, We Will Foundation, and Nepal Rastra Pra Bi in Bara are considerable examples of NBL's participation in societal wellbeing as a part of

CSR.

The Way Forward

To recapitulate, achieving financial sustainability involves a combination of responsible financial management, economic stability, and a commitment to social and environmental responsibility. Incorporating the SDGs into banking practices is not only a responsible and ethical approach but also has the potential to generate business opportunities by addressing sustainability challenges. Nevertheless, reaching sustainable goals requires a collective effort from governments, businesses, civil society, and individuals worldwide. The banking sector in Nepal has been increasingly recognizing the importance of environmental, social, and governance (ESG) principles in their operations. Despite the fact that there are plenty of barriers on the way, every little effort counts a lot. Although bigger achievements are yet to be made, some steps are signaling the upcoming sustainable initiatives in the entire banking sector.

Ranging from green financing products, such as loans for renewable energy projects and energy-efficient buildings, to sustainable agriculture, this plethora of initiatives are certainly aims to promote environmentally friendly practices and investments by ensuring a safe, green, and sustainable earth for forthcoming generations after all banks may exist if the planet exists and sustainability is only key to save the planet. Just as a popular quote rightly says:

"Sustainability is no longer about doing less harm. It's about doing better." - Jochen Zeitz.

References

- <https://nepalbank.com.np/>
- <https://financing.desa.un.org/iatf/report/financing-sustainable-development-report-2019>
- <https://www.nrb.org.np/>
- <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/AGJSR-04-2022-0017/full/html>
- <https://english.onlinekhabar.com/sustainable-banking-nepal-nabil-bank.html>
- <https://www.brainyquote.com/>

Human Resource Challenges in the Nepali Banks

Shant Bahadur Shah
Chief Manager
Nepal Bank Limited

Introduction

In a service industry like banking, human resources is the most important resource to attain the desired goals of the bank. Most private banks in Nepal have already adopted new strategies to streamline their operations; however, the development of human resources to make them more productive lies low on the priority list of many banks. To improve the productivity of employees, many banks in Nepal have successfully implemented many cost-cutting initiatives such as VRS, recruitment freeze, outsourcing of some activities such as security and support, etc. However, many people doubt that there is sufficient investment in the training and development of employees and transparency in the recruitment and promotion system in many Nepali banks.

Generally, public sector banks follow a hierarchical structure that prefers seniority over performance. It is less prevalent in the case of private banks as they have a lateral entry system across the organizational hierarchies. The human resource management system in Nepalese banks does not have an international standard, as the governance of many banks in Nepal is not up to a satisfactory level.

In most of the public sector banks, clear-cut succession planning, placement, and transfer policies, performance appraisal systems are almost absent. These banks should follow the

government policies in their human resource management policies, including compensations.

In the future, the response of Nepalese banks to the challenges imposed by the changing economic and business environment will mainly depend upon the extent to which they can leverage their fundamental strength, called human resources. The Banking system confronts certain rigidities in this regard. Especially the large public ownership has operated as a drag on human resources development, particularly in skill development, management change, and career planning. A major challenge for many banks will be to develop the special competencies and skills for credit appraisal, operation management, and risk management in an environment of deregulation and openness. In this context, the importance of building and reinforcing corporate vision and culture that fosters creativity and recognizes talent and merit cannot be downgraded to the behind.

Human Resource Challenges:

Based on the above scenario, an attempt has been made to highlight the factors which, if applied, may lead to considerable transformation of the bank to compete in an environment of risks and uncertainty.

Human Resources Planning

Good HR Planning should ensure that the bank's demand and supply of manpower are aligned. The strategic goal that the bank has set

has to be achieved with the use of a judicious mix of resources. Human Resources planning sets the right number of employees, their skill sets, and knowledge in the current and future to perform jobs efficiently and compete well in the market. It helps to achieve a bottom line of the business through increased productivity and better customer Service.

Recruitment and Selection

It is a foremost important aspect of human resource management in any organization. Failure of management to adopt a scientific process in recruitment and selection may result in a less competitive organization. The organization is where employees' hard and soft skills, which they have learned, are expected upon landing a job, which they would have accumulated from their birth at school, society, and home. A well-groomed employee is preferable; even the bank should have a good working environment to further groom and retain those employees. Recruitment of less nurtured candidates requires extensive training and development programs to support them in the workplace. Recruitment and Selection in public banks take place through the Public Service Commission in Nepal and directly and through the Human Resource Consultancies in the private banks.

Performance Appraisal

An effective performance appraisal system is one of the HRM tools that helps to create and retain a performing organization, and it should distinguish employees between performers, less performers, and non-performers. A sound appraisal system motivates employees to perform better and leads to innovation. In Private banks in Nepal, the appraisal system is more transparent and detailed and linked to performance rewards to some extent. The public

banks have a similar appraisal system to those of Government institutions. As the public banks have to compete with the private banks in each parameter on equal footing, they should make their appraisal system completely transparent and objective.

Motivation and Promotion

The degree of effectiveness of motivational tools is higher in Private banks than in Public banks, as evidenced by the higher productivity of employees in private banks. The employees' motivation comes from the effectiveness of the Board and Management, the availability of the right policy and procedure, the infrastructure and equipment, the physical environment, employee benefits, the performance appraisal system, financial reward, innovation, the ambition of the banks, and the like. Banks that have managed all these aspects of a motivational environment have performed better in the market.

The promotion of employees should be transparent and linked to performance. Non-alignment of performance and promotion demotivate employees to perform better and make an innovative bank.

Management Development

Developing management skills is a continuous process that requires a combination of learning, practice, and feedback. Management in the driver's seat has an enormous responsibility to lead a bank forward sustainably. The employees with management responsibility should be acquainted with the entire banking environment and develop themselves to fine-tune with such an environment, which includes the international banking trend, economy of the world, regional as well as national, technological changes, political and societal changes, banking rules and regulation, emerging management tools

and techniques, data-driven decision making, customize learning, etc. Management always needs to be forward-looking ethical, challenge the status quo, be committed, and have a drive to excel.

Training and Development

Training is an essential ingredient to improve the skill, knowledge & competency of employees. Training prepares employees at different levels to acquire competencies in critical areas like computers, core banking software, credit appraisal, international banking, treasury management, risk management, asset liabilities management, financial services etc., and to operate effectively in an ever-changing environment.

Both systems for alternative methodology to classroom and on-the-job training must be strengthened. A time-bound framework for developing a pool of competent and trained employees in the critical areas of banking should be created by instituting a system of identification of potential employees and thoroughly grooming them in these areas.

Skills Development

It is a fact that the most significant effects of diversification and technological revolution are in the sphere of skills. With new lines of business, product diversification, and widespread technological adoption, it is imperative to have employees prepared to cope with these new realities to remain competitive in the new business environment. The new competencies of the ability to operate in the ever-changing environment and the capacity to deal with non-routine work processes can only effectively respond to the process of deregulation and globalization of banking. Similarly, emerging competencies are characterized by the capacity to manage duties and navigate the ever-

expanding temporal and geographical frontiers.

Technological Development

The success of any business expansion and diversification depends much on adopting new technology. Major thrust areas of advanced banking include retail banking, free accounts checking, electronic fund transfers, high-yielding money market operations, relationship banking, and point-of-sale terminals. Telephonic banking, automated teller machines etc., are immensely successful due to the high content of technological inputs in these operations.

Private sector banks operating in Nepal compete intensely with public sector banks because they are attuned to performing business with the induction of high-level technology in their day-to-day operations. Thus, public sector banks increasingly require a more technological orientation to process and analyze database information to make database decisions. As technological orientation will have implications on organizational structure, manpower planning, reward system, and career path design should be reviewed thoroughly.

Change in Mindset

Banks need to build a service culture using technology in a customer-friendly manner. This requires reorienting HR strategies in the bank on an urgent basis, and the bank needs to emphasize the right size. The right skills and attitude need to be in employees to achieve a paradigm shift in employee mindset to successfully enable the bank to transition to a global and competitive environment.

Developing Marketing Culture

Developing a marketing culture requires a comprehensive plan in a bank, which includes setting a target market, developing a unique

value proposition, creating a consistent brand value, and creating a well-crafted marketing plan and strategies. The marketing culture should align with the strategic goal of a bank and should be engrained in every employee. In the Nepalese banking scenario, all the banks have a similar marketing culture except for some foreign banks, which are guided by their headquarters and do not cater to all the markets in Nepal. Many banks in Nepal serve the same market with common products, technology, and marketing tools, and a few have also focused in areas like credit card, MSME, Letter of Credit, Remittance, etc.

Knowledge Management

It is the process of identifying, organizing, storing, and disseminating information within an organization. It involves creating, sharing, using, and managing the knowledge and information of an organization. Knowledge management is a multidisciplinary approach to achieve organizational objectives by making the best use of knowledge. Sound decision-making asks for good Knowledge management in an organization. The marketing landscape is constantly evolving, and the bank has to stay up-to-date with the latest trends and technologies to ensure that the marketing strategies remain effective.

Service Management

Service/Relationship management is the core of any business. Banks should have winning strategies and develop core competencies around it as the product, price, place, people, process, promotion, physical layout, etc., have a bearing on the quality of service, and managing these factors gives more customer satisfaction and business growth. Only the availability of the right human resources and other resources in an organization ensures the right capability

of the bank to compete in the fast-changing financial market. In recent years, the mode of communication with customers and banking transactions has changed significantly after the discoveries of digital technology and electronic devices, which demands the reengineering of transaction processes to be delivered through digital devices at the time of customer relevance. Customers have become more demanding, and competition has become more ruthless, which necessitates banks to be more agile and innovative to cater to the customers' individual needs. Banks in Nepal need to align their employees to the digitalization trend, and choices fetched to the customers by it. In recent years, many banks in Nepal, including Nepal Bank, have also employed call centers to manage customer service proactively.

Synergy and Teamwork

Collaboration and teamwork bring out the best in any work environment. Many research findings emphasize leadership's role in building a learning organization. The leaders should strive to build effective teams to achieve synergy by coordinating and cooperating with team members and cross-functional teams. Participation and transparency in decision-making, an open and learning culture, and a well-articulated vision, mission, value system, goal, and strategies, among others, will help to have strong teamwork.

Trade Union Relations

There should exist a cordial relationship between unions and management for the smooth functioning of the banks. Both parties' goals and strategies are for the betterment of the bank and should not be driven by personal goals. There needs to be a clear demarcation for which the bank needs to set a communication mechanism with unions at different layers of hierarchies.

The unions should play a professional role where no employees are treated differently. The rules governing the employees, like employee bylaws and labor laws, must be complied with by both parties. Both parties should strive to build trust in each other.

Transfer and Dislocation

Transfer of employees from one location to another location and from one job to another job happens mainly for three reasons: personal reasons, job requirements, and policy requirements. Unwanted transfers by the employees may not motivate the employee to perform willingly, leading to poor performance. On the other hand, transfer only at the request of employees may result in increased operational risk and poor quality performance of banking jobs. So, the right people for the right jobs are necessary. To have the right transfer of employees, the banks shall formulate a right transfer policy without prejudice to anyone in stakeholders' participation. The transfer policy should be in the bank's best interest, honoring the interest of even the voiceless, and should promote transparency and equality.

Human Resource Strategies:

Human resources, the most important management component, has a significant role in an organization. Human Resource strategies are not formulated in isolation; rather, it is formulated to align with business goals and other strategies. The nature of job requirements defines the requirements of types of knowledge and skills people should have. HR strategies state numbers, types, and skill sets required at present as well as future courses of business. The HR strategies consist of recruitment and selection, transfer, promotion, reward and punishment, wellbeing, succession planning, compensation strategies, etc. These policies

should be supportive of attaining business goals.

Functional Leadership

The functionaries, essentially the managers, will be given more importance to develop as leaders rather than mere caretakers. Therefore, a thorough orientation in their approach, attitude, risk-bearing capabilities, and leadership styles should be projected to achieve the corporate goals.

Corporate Vision

Instead of simply highlighting the vision statements in corporate bulletins, the management will lead the employees to share and propagate the vision.

Corporate Culture

No organization can ever flourish without a strong organizational culture. The work ethic, corporate values, morale, discipline, code of conduct, and loyalty to the bank must be strongly embedded in the minds of all employees.

Environmental Culture

The bank must provide the necessary infrastructure and work environment for talented employees to flourish. The transfer, postings and promotions system must be transparent and free from personal bias or unkindness.

Recognition of Talents

The bank will explore talent in the form of knowledge, skill, competence, and effectiveness. It will identify, recognize, nourish, protect, and promote the employees who are bestowed with specific talents.

Organizational structure

The administrative machinery should be such that they are competent enough to handle, monitor, and control the units under

their domain. The decision-making process should not only be fast but also effective. The manpower planning of the bank should ensure that the right man is placed at the right place in order to generate optimum productivity.

Sound Systems

Banks should adopt such systems where the performers should not only be recognized but should also be suitably rewarded. The bank should create a competitive environment to motivate the employees to excel in their respective fields. A system of exemplary punishment should be devised to discourage malicious acts by employees.

Reorientation Policy

The bank has to review the quality of its employees on an ongoing basis to cope with the market conditions. As banking has become highly specialized and competitive, more and more marketing employees are required to sell products and services to customers. Simultaneously, the existing workforce must undergo complete reorientation and extensive training to update their knowledge and sharpen their skills.

Conclusion

The Human Resource Management Department has to be more proactive in shaping the employees

to materialize strengths and opportunities and manage weaknesses and threats coming into the banking business. Managing human resources to support business goals is not easy but requires tremendous effort and resources. In the new business environment in which banking transaction moves electronically through mobile with a click from any part of the world to any other parts, it has become imperative for the bank to convert their banking transaction into digital and develop human resource to perform this task. The banks in Nepal are struggling to reengineer their business process using digital technology, but they have achieved greater success so far in digitalizing financial transactions.

References:

- B. K. Swain, "Commercial Banking in a Changing Scenario", Excel Books, New Delhi, 2006.
- Gary Dessler and Biju Varkkey, "Human Resource Management", Dorling Kindersley (India) Pvt. Ltd, Licensees of Pearson Education in South Asia, New Delhi, 2012.
- Dev Raj Adhikari, "Human Resource Management", Buddha Academic Publishers and Distributors Pvt. Ltd, Kathmandu, 2009.
- Advance Bank Management, National Banking Institute Limited, Kathmandu, 2020.

Employee Turnover and Career Orientation in Gig Economy

Shikhar Nath Khanal
Senior Manager
Nepal Bank Limited

From the perspective of human resource management, people and organizations are indispensable to each other. People need jobs which organizations can offer and organizations need people who can take up and perform jobs for them. The coincidence of interests makes the association possible and enduring as in most economic transactions. The longevity of relations depends on how well the two parties feel their interests – those at the time of joining as well as those developed over time- are served and nurtured. Today with the advent of gig economy and the shift to short term jobs the idea of long-term association is on the decline and career progression of a present-day professional is rather to take place through skips across different jobs at different organization. In this paper I like to start from the conceptual foundations of people-organization association leading the discussion to the two different paradigms on jobs and careers. An idea of compromise or balance is put forth before serving some concluding remarks on the topic.

People and Organization

Any organization has meticulously worked and set out objectives, plans, and goals. Similarly, a person as an employee also has own aims and aspirations in life regarding what to achieve and how to live the life. Organization's interests rest on their obligation to the investors to earn some reasonable rate of return on their investment. A person's interests and life goals can derive from inspirations from the family or family circumstances, impressions

from some big personalities or some striking incidents at childhood, school or college days. Organizations can discuss and adopt right strategic choices regarding how and with what desperation to achieve the short and longer term goals. Similarly a person also assumes a plan of his life regarding what to excel on, what talents to capitalize, what weakness or deprivations to overcome or compensate with what strengths while working and advancing along the career. People being a rational creature and organizations being consciously and deliberately formed structures, neither of them face the things as they just happen though some fatalistic element remains in the way people think, plan and act.

Jobs and Careers

Putting in common and simple parlance, employees join organizations for a job. Organizations need people of some defined qualification and competence for some defined job to perform being assigned to a defined position in the organization's structure. There are terminologies like job vacancy, job application, job interview, job description, job performance, job satisfaction across an employee's life through the organization/organizations. But when we conceive the entire thread of continuation and concentrate to the gradual progression or flow of the active work-life of a person, a new term connoting a longer perspective is considered better. Derived from a Latin word 'carrus' meaning a chariot and referring to the course of movement as a chariot is supposed to take a

race along, the term "career" is used to refer to the course of one's public or professional life. This idea naturally leads to a logic that while job refers to a piece of work offered or taken up as a short term transaction or contract, career refers to a long term perspective about the way one's professional life takes.

Career management

From the concept of career follows the idea of career management. A person's career being a long-term thing requires some planning and predisposition. Career management is concerned with the provision of opportunities for people to develop their abilities and their careers in order to ensure that the organization has the flow of talent it needs and to satisfy their own aspirations. So career management carries a developmental orientation of professional life than simply doing a job and collecting a paycheck in return. Prospects of career exposure affects motivation and the level of energy an employee tends to put on the present job. If one feels the career prospects of the present job to be ripe and promising he/she is likely to work with higher energy and positive orientation. Put differently, if an organization can provide an impression of reasonably good growth opportunities and prospects in the professional life to its people it is more likely that it secures their utmost energy and motivation for the work. If instead, an organization focuses on getting more and more work in the present jobs from the people without any concern on the aspect of their career development then it is natural that people not only remain at lower level of work motivation; rather they tend to seek alternative avenues elsewhere and the high employee turnover and instability of workforce may follow.

A Concern of Employers too

Organizations are basically considered the entities of perpetual existence. They are not like

any time-bound projects. So they need people who would work with a sense of ownership and sincerity to the organization. On the other hand employees who join for a long term job also have an implicit psychological contract at the time of joining the organization. They have naïve and good expectations that the organization shall pay well, value the capabilities, support to unleash the talents and help to rise along the career ladder ending up with a prestigious and reputable personal standing at the later stage of life. When they feel this psychologically presumed arrangement not taking the right direction over time it is not unjust that they get de-motivated and the reflection of the same could come in workplace behavior and performance. So it is better that organizations also take care of the career path and progression of the deserving people before the potent and capable people seek elsewhere for better jobs and the trouble of frequently hiring and developing new people continues. Organizations so need career management policies deciding how responsible to be towards the career management of the employees or how to manage talent, potent and committed workforce in the organization.

Gig Economy and the New Paradigm

Gig Economy, the abbreviation 'Gig' commonly used to mean 'Get in Gear', 'Growing in Grace' or 'God is Good' refers to a quite different style of work behavior characterized by short term and on-demand work mediated by digital platforms. Mahato et al (2021) trace the origin of the word 'gig' back to 1920s when the Jazz music performers performing for fixed time and single occasion were gaining popularity. The same term was recalled to refer the need-based and non-permanent type of jobs as gig jobs pertaining to gig workers and gig economy emerged in the digital world today. This is the economy where there is temporary employment. Employees are rather contractors who contribute to the organization through piecemeal efforts of

hourly, daily or weekly contracted pieces of work rather than a long-term association and sense of belongingness with the company.

Retrieved from: wallstreetmojo.com

As Meijerink and Keegan (n.d.) observe, this is a growing trend to recast workers as self-employed contractors and their work for a firm or consumer as episodic rather than indeterminate. So, the notions of people-organization association, organizational behavior and career management in organizations require a different thought and perspective with the shift. People have short term flexible contractual jobs and less emotional attachment to any organization or boss. Under this new context the meaning and orientation of career planning has logically to be different and to be redefined. The relationship of employee and employer now needs a new perspective. The rise of the gig economy eradicates a key touchstone of HRM research: the standard employment relationship between an employee and employer.

Cao (2021) enumerates the inherent characteristics of gig economy in discussing how the gig economy got to flourish replacing the significant chunk of traditional labor market. The dependence on Internet technology is the first one. Internet technology is the ultimate element in the evolution of the gig economy.

Flexibility in working time and choice of work station at one's convenience is made possible thanks to the advent of nothing more than the internet technology. The international blockade in the times of Covid-19 created a pivotal thrust to expand the online working system as the safe alternative of work in the difficult times of pandemic. People who could work using online platform worked as freelancers rather than the traditional discipline of nine-to-five job. Organizations too found it convenient and cost effective utilizing casual labors to fit the uneven demands and need of work. Increasing preference to autonomy and flexibility in the world of flourishing democratic wisdom was quite natural and appropriate. Career growth and advancement of a person is nothing to be designed, framed or limited with the compassionate plans or generousities of any lifetime employer. One could grow, explore and find the avenues of professional growth unbounded. A job taken up in one organization for some time could just be a building block or part rather than the whole of the expanse of his/her grand project of professional career.

Reconciliation

Having discussed the two different and conflicting perspectives on employee career development pertinent to the old and emerging trend in the world of work, a compromise, can be sought for the present time while the new trend of gig is on and the existing long-term employment system is also not to phase out soon. Oyer (2020) underlines that non-traditional employment is a great opportunity for many, but it won't replace traditional employment. As Mahato et al (2021) observe, a blend of full-time workers and independent contributors are to constitute the workplace milieu in the modern age. Organizations will continue to have permanent type employees for administrative and fundamental works and for the changing type of products and services commensurate with the uneven demands and changing technology, contractual gig workers shall also form a part of the workforce.

Final Remarks

The world has changed and so has the world of work as well. The view about jobs and careers has also changed from the view of the people born in the twenty-first century. Employees of the new generation no longer expect any 'standard contract' with training, pensions or health insurance in the package. What they value more is the flexibility and development of career through changes in the portfolio, organization and even the industry to be engaged with. As Cropanzano et.al. (2022) cite, gig workers lack a full-time position with a single firm, are not formal "employees" in a legal sense, and manage a changing portfolio of assignments, "gigs," with multiple organizations. The questions of long-term association, emotional attachment and sense of belongingness to the organization as well as the organization's responsibility to the grooming and development of workers are losing importance. Employee

turnover is no longer the worry of human resource management. Rather, it is a way by which an organization can acquire workforce of different talents and capacities for the uneven and unpredictable needs escalating time to time. It is easier to organizations to relieve of the burden of carrying obsolete and redundant employees in the face of decreasing scope of manual jobs due to changes in technology or reduced demand of traditional products and services. To gig workers there is an increasing acceptance to the absence of any continuous work relation with the employer, or lack of stability and predictability of income and work schedules.

References

- Cao, J. (2021). Research on Development and Optimization of Human Resources in Gig Economy. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 615.
- Cropanzano, R., Keplinger, K., Lambert, B. K., Caza, B., & Ashford, S. J. (2022, October 10). The Organizational Psychology of Gig Work: An Integrative Conceptual Review. *Journal of Applied Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/apl0001029>.
- Mahato et.al. (2021) Re-thinking gig economy in conventional workforce post-COVID-19: a blended approach for upholding fair balance Jena School of Human Resource Management, XIM University, Bhubaneswar, India. <https://www.emerald.com/insight/2205-2062.htm>
- Meijerink, J., & Keegan, A. E. (2019). Conceptualizing human resource management in the gig economy: toward a platform ecosystem perspective. *Journal of Managerial Psychology*, 34(4)
- Oyer, P. (2020). The gig economy. *IZA World of Labor* 2020: 471 doi: 10.15185/izawol.471 | Paul Oyer © | January 2020 | wol.iza.org

Leadership: Traits and Today's Complexities

Susant Neupane
Assistant Director
Nepal Rastra Bank

Leadership Definition

A variety of attitudes, attributes, and behaviors displayed by people in positions of power or influence collectively make up the concept of effective leadership, which has many facets and is dynamic. Here is a concrete definition of effective leadership, along with some of the most important relevant traits, attributes, and behaviors related to it, based on recent leadership research and insights. The art of skillfully directing people or organizations toward the accomplishment of common goals and objectives is known as effective leadership. It requires having the capacity to uplift, sway, and empower people while exhibiting a high degree of self-awareness, adaptability, and moral integrity.

Traits and Characteristics

Effective leaders have a distinct and compelling vision for the future. Their staff is motivated and aligned by the strategic direction they define, which promotes a feeling of direction and purpose.

Effective leaders use open, transparent, and sympathetic communication to effectively transmit their vision, ideas, and expectations. They make an effort to understand what others are saying, promote conversation, and ensure that messages are understood.

- Leaders who possess emotional intelligence are sensitive to both their feelings and those of others. Effective

relationship management is exhibited by them, along with compassion, understanding, and the capacity to consider many points of view.

- By giving their team members liberty, authority, and a supportive environment where everyone can contribute positively, effective leaders empower their workforce.
- Leadership requires flexibility and an open mind to deal with change and ambiguity. They modify their approaches and strategies in response to changing conditions and market dynamics.
- Effective leaders balance analytical thinking with intuition to make well-informed decisions that are implemented on time. Before acting, they take into account several perspectives and possible outcomes.
- Effective leaders have a keen awareness of the larger context in which their organizations function. They consider long-term objectives when making decisions and prepare for upcoming difficulties.
- Leaders positively resolve problems, looking out for win-win solutions and encouraging a supportive team environment. They resolve disputes amicably and objectively.

- By upholding high ethical standards and acting honorably, leaders build confidence and trust with their stakeholders as well as their team members.
- In the face of difficulty, effective leaders maintain their resilience, displaying tenacity, and the capacity to recover from failures.
- By giving feedback, offering guidance, and generating chances for learning and progress, leaders help their team members grow and develop.
- Leaders support innovation and creativity within their teams by creating an atmosphere that is open to new ideas and supportive of experimentation.
- Leaders create cohesive and effective teams by appreciating diversity, encouraging cooperation, and identifying and utilizing personal strengths.

Reflection and Evaluation of past leadership experiences

Taking stock of one's behavior in light of previous leadership experiences entails evaluating how closely it adheres to the fundamentals of effective leadership. Visionary thinking, effective communication, emotional intelligence, empowerment, adaptability, decision-making, strategic thinking, conflict resolution, integrity, resilience, coaching and development, innovation, team building, accountability, and servant leadership are all included in the definition of effective leadership. Comparing these characteristics and behaviors to prior encounters can provide insightful information for improvement.

One might look back on instances of visionary thinking—articulating clear goals and motivating teams—in personal, academic, or professional settings. It takes open discourse,

attentive listening, and idea transmission for communication to be effective. Understanding emotions and creating wholesome relationships are two components of emotional intelligence. To foster a sense of ownership among team members, empowerment necessitates the transfer of power and the encouragement of autonomy.

How difficulties and adjustments were handled demonstrates adaptability. Making decisions requires balancing analysis and intuition while taking into account various viewpoints (Strait, 2020). Strategic thinking involves foreseeing problems in the future and coordinating activities with long-term goals. Maintaining a pleasant team environment and tackling problems constructively are essential components of conflict resolution.

Leaders uphold morality and ethics, building confidence and trust. Resilience is demonstrated by retaining optimism and tenacity in the face of setbacks. Supporting team growth through feedback and learning opportunities is a part of coaching and development (Surji, 2015). New ideas and experiments are stimulated through encouraging innovation and creativity. Collaborative teamwork is encouraged, and individual talents are valued. Accepting accountability for one's actions and encouraging it among team members is essential. The welfare of others and meeting their needs come first under servant leadership (Singh & Sinha., 2013).

Greater leadership development is made possible by identifying areas of strength and development. While identifying areas for improvement opens the path for targeted skill enhancement, reflecting on successful examples can guide future activities. People improve their skills and ultimately become more skilled and effective leaders by reflecting on their experiences through the prism of effective leadership.

Critical Evaluation

A popular technique for classifying people into 16 personality types based on preferences in four dichotomies is the 16 Personalities Test (MBTI). Its consistency and accuracy have been criticized due to its low reliability and validity. Its binary approach ignores personal evolution and oversimplifies complex qualities. There are biases based on culture and gender, and the test's Jungian foundation is not well-supported by actual data. The Barnum effect and confirmation bias might occur as a result of vague descriptions. Concerns concerning bias in decision-making are raised by commercialization. While offering basic insights, the MBTI's flaws, such as simplicity, a lack of empirical support, and the possibility of biases, call for a more thorough and scientifically sound approach to personality assessment (Svärd, 2017).

The **Emotional Intelligence (EI) Test**, which assesses emotional awareness, offers advantages but also drawbacks. These include biases caused by a limited definition of the construct, the use of self-reporting that is prone to prejudice, cultural and contextual biases, and differences in predictive validity. Challenges include assessment variability, lack of standardization, and an excessive focus on self-perception. Evaluation of EI is further complicated by complex connections with other personality traits and insufficient social skill assessments. Complexity is increased by the variety of theories and the contradictory results of empirical research. For accurate and thorough assessment, improving EI tests to solve these shortcomings is essential. This will help people understand emotional intelligence better and apply it in a variety of situations (Bolino & Turnley, 2005).

Tests for **cultural intelligence (CQ)** measure a person's capacity for navigating intercultural encounters. They are beneficial, but they also have limitations. Given the size and complexity

of cultural contexts, it is difficult for assessments to adequately reflect the range of variation. These assessments could unintentionally perpetuate prejudices or overlook subtle cultural differences. Additionally, self-reporting introduces biases because respondents could exaggerate their skills. The relationship between CQ ratings and success in the actual world is still up for debate, and predictive validity varies. Because cultures are constantly changing, it might be difficult to standardize exams and adapt them to other cultures. What is deemed culturally intelligent action in one place may not be in another, thus context is important. Last but not least, CQ exams could fall short in addressing the emotional and attitudinal components necessary for successful cross-cultural interactions. Cultural intelligence assessments need to be improved to account for the complexity and fluidity of intercultural competence while still providing insights.

A popular self-report self-esteem measure is the **Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES)**. Although it offers a quick and easy examination, it has several restrictions. The shortness of the scale may cause it to be oversimplified, perhaps overlooking subtleties in self-esteem. Because of the emphasis on self-reporting, biases in responses, such as social desirability, are introduced, which affect the accuracy of the results (Aarons, et al, 2016). As self-esteem manifestation differs between cultures, cultural biases could also affect perception. The scale's emphasis on intrinsic value may obscure other aspects of self-esteem, like self-competence. Furthermore, over time, self-esteem fluctuations or changes might not be captured by the RSES. Its psychometric characteristics, such as test-retest reliability and internal consistency, have drawn criticism. As a result, even while the RSES provides a useful instrument for a quick evaluation of one's self-esteem, its shortcomings call for critical analysis and the investigation of supplementary or comprehensive measures.

4. Key Areas for Development

Effective leadership necessitates strong communication and influence skills, as these abilities are crucial for conveying ideas, building trust, and driving positive change. Emphasizing these skills is key to enhancing thought-clear communication, fostering deeper interpersonal connections, and encouraging transformative behaviors within the team and organization. Participation in communication programs that focus on refining both verbal and nonverbal communication skills is essential. Actively engaging in exercises to enhance active listening abilities is important for understanding and appreciating diverse perspectives. Continuous improvement of public speaking skills through courses and speeches is vital for building confidence in persuasion. Seeking guidance from experienced leaders as mentors provides valuable insights into developing influential tactics, enabling adept handling of challenging leadership situations.

To deal with this, enrolling in specialist conflict resolution training and acquiring useful negotiation and mediation skills is crucial. Attention should be placed on increasing emotional intelligence and empathy to accurately identify the fundamental causes of conflicts. Team-building exercises that foster trust and cooperation among team members should be initiated proactively. Input from colleagues should be actively sought to improve conflict resolution techniques, understanding the need for continual improvement. This multidimensional strategy aims to provide the necessary tools to handle conflicts productively, fostering teamwork that promotes success for all.

Regarding decision-making practices, strengthening strategic decision-making abilities is vital for effective leadership and aligning decisions with organizational goals. Developing expertise in this area is essential

to significantly contribute to the organization's success. Specialized courses on strategic thinking and decision analysis should be pursued to acquire the necessary frameworks and tools. In-depth case study analysis of real-world decision-making scenarios should be employed to analyze difficult situations and draw insightful conclusions. Building a network of accomplished strategic planner mentors will offer valuable advice and diverse viewpoints. A proactive approach involving regular analysis and reflection on previous choices should be taken to identify areas that need improvement. Improving the capacity for strategic decision-making and enhancing the organization can be achieved through these diversified strategies.

References

- Aarons, G. A., Green, A. E., Trott, E., Willging, C. E., Torres, E. M., Ehrhart, M. G., & Roesch, S. C. (2016). The roles of system and organizational leadership in system-wide evidence-based intervention sustainment: A mixed-method study. *Administration and Policy in Mental Health, 43*(6), 991-1008. <https://doi.org/10.1007/s10488-016-0751>
- Bauer, T. (2016). 23 different ways to conceptualize leadership. *The Digital Transformation People*. Retrieved from <https://www.thedigitaltransformationpeople.com/channels/people-and-change/23-different-ways-to-conceptualize-leadership>
- Benson, D. (2015). Creating Your Personal Leadership Philosophy. *Physician Leadership Journal, 2*(6), 64-66.
- Strait, Dawn. (2020). What is Leadership?
- Surji, Kemal. (2015). Understanding Leadership and Factors that Influence Leaders' Effectiveness, *7*, 10.7176/EJBM/7-33-2015-03.
- Singh, M. P., & Sinha, J. (2013). Job satisfaction in organizational executives. *International Journal of Scientific and Research Publications, 3*(4), 1-6.
- Svård, P. (2017). 7-Accountability, transparency, and the role of information management. *Enterprise Content Management, Records Management, and Information Culture Amidst e-Government Development, 83-96*.
- Bolino, M. C., & Turnley, W. H. (2005). The personal costs of citizenship behavior: The relationship between individual initiative and role overload, job stress, and work-family conflict. *Journal of Applied Psychology, 90*(4), 740.

Public Finance Management in Nepal: Status and Issues

Tika Ram Timilsina
Deputy Director
Nepal Rastra Bank

1. Introduction

Public finance deals with the income and expenditure of the government. Therefore, it is often referred to as the finance of the government. It consists of revenue, expenditure, and borrowing of the government. Its activities range from arranging resources to financing the day-to-day running of administration to allocation of resources for development activities. It has a significant impact in lowering poverty, minimizing inequality, and price stability as well as has a significant role in overall macroeconomic stability. Nowadays, there is a wide array of discussions regarding the rapid rise in the expenditure of the Government of Nepal in the last five years. However, the revenue mobilization is not increasing in proportion to the increase in expenditure. The public debt of the government of Nepal is also been increasing rapidly in the period. This often raises a question regarding the likely situation of a debt trap among stakeholders. The recent crisis in Sri Lanka has also fueled the debate regarding the consequences of the inability to repay the public debt. Nonetheless, there are fundamental differences in the macro foundations of Nepal and Sri Lanka. In this article, I'm analyzing the trend of major components of public finance in Nepal, the challenges underlying them, and ultimately the strategies to translate challenges into opportunities.

2. Trend analysis

The government collects the resources through revenue mobilization, foreign assistance, and

domestic borrowing. These receipt components serve as the sources to finance the government expenditure. The trend of various components of public finance is discussed below:

2.1 Revenue

To expedite the internal resource mobilization is imperative to implement the fundamental rights and directive principles as stated in the constitution of Nepal and fulfill the enhanced need for public expenditure to satisfy the development needs of the people of Nepal. However, in the aftermath of the COVID pandemic and after the imposition of some restrictions for import management to defend against depleting foreign reserves, pressure is felt in revenue mobilization evening in the running fiscal year.

The revenue receipt can be classified into tax revenue and non-tax revenue. Value-added tax (VAT), income tax, Custom and Excise are the major sources of tax revenue in Nepal. In the Nepalese context, VAT constitutes the highest proportion of total tax revenue followed by income tax, customs, and excise respectively. The average growth rate of tax revenue as of the last 10 years is around 17 percent and the ratio with GDP in the same period is almost 19 percent. In total revenue, the tax receipt constitutes around 90 percent whereas the non-tax receipt on average is around 10 percent. The data showing the tax revenue of the Government of Nepal in the last 3 consecutive fiscal years along with their growth rate and composition in total revenue mobilization is given below in table 1.

Table 1: Government Revenue Collection (Annual, Rs. in Million)

Heading	Amount			Growth Rate		Composition	
	2020/21	2021/22R	2022/23P	2021/22	2022/23	2021/22	2022/23
Value Added Tax	282019.1	314279.1	286197.9	11.4	-8.9	28.2	28.3
Customs	223862.1	242030.0	182531.2	8.1	-24.6	21.7	18.1
Income Tax	230077.3	259990.0	251819.1	13.0	-3.1	23.3	24.9
Excise	133780.5	166790.0	143068.1	24.7	-14.2	15.0	14.2
Educational Service Tax	367.6	1240.9	2003.3	237.5	61.4	0.1	0.2
Other Tax*	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Non-Tax Revenue	68214.4	81010.0	91534.1	18.8	13.0	7.3	9.1
Total Revenue	938321.1	1065340.0	957153.7	13.5	-10.2	95.6	94.7
Other Receipts	40433.0	48500.0	53240.5	20.0	9.8	4.4	5.3
Total Revenue/Receipts	978754.1	1113840.0	1010394.2	13.8	-9.3	100.0	100.0

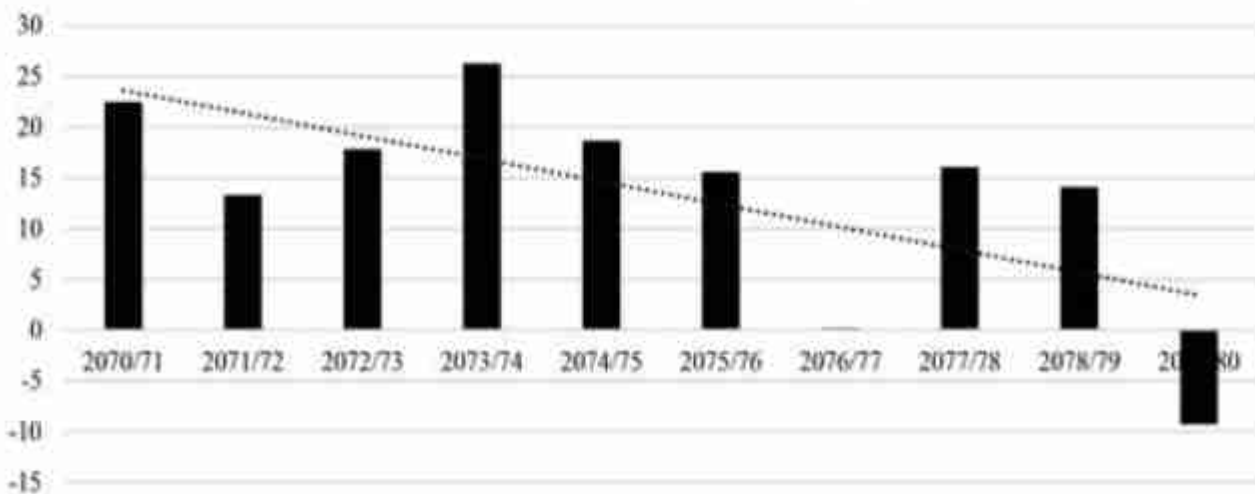
* Other tax includes road maintenance and improvement duty, road construction and maintenance duty, firm and agency registration fee, and ownership certificate charges. (Source: Ministry of Finance)

Nepal in the last 3 consecutive fiscal years along with their growth rate and composition in total revenue mobilization is given below in table 1.

Chart 1, given below shows the growth rate of the revenue of the government of Nepal. In the last 10 years, the growth remained negative in fiscal year 2079/80 by almost 10 percent. On one side the increasing size of the budget whereas on the other side, the negative growth of revenue

kept public finance management under pressure in Nepal in recent years. The aforementioned import management activities, slack in real estate and stock market, lower aggregate demand in the market, and slower credit expansion by the banks and financial institutions are believed to be the primary reasons for the outcome. However, it urges serious scrutiny to reach the root cause of the issue.

Chart 1: Growth rate of Revenue (%)

2.2 Expenditure

Efficient and effective public expenditure is the means to achieve the desired prosperity of the country. The needs and necessities of the

citizens must be addressed through the limited resources available in the government treasury. The federation, province, and local levels must mobilize the expenditure in a balanced and

equitable way adhering to their expenditure responsibilities. It is most urgent to focus on efficiency, efficacy, sustainability, maximum and quality capital expenditure, boost domestic capital formation as well and implement fiscal

federalism in public expenditure management. The increasing capital expenditure since the last decade is escalating the discussion regarding its efficiency in Nepal.

Chart 2: Public Expenditure (% of GDP)

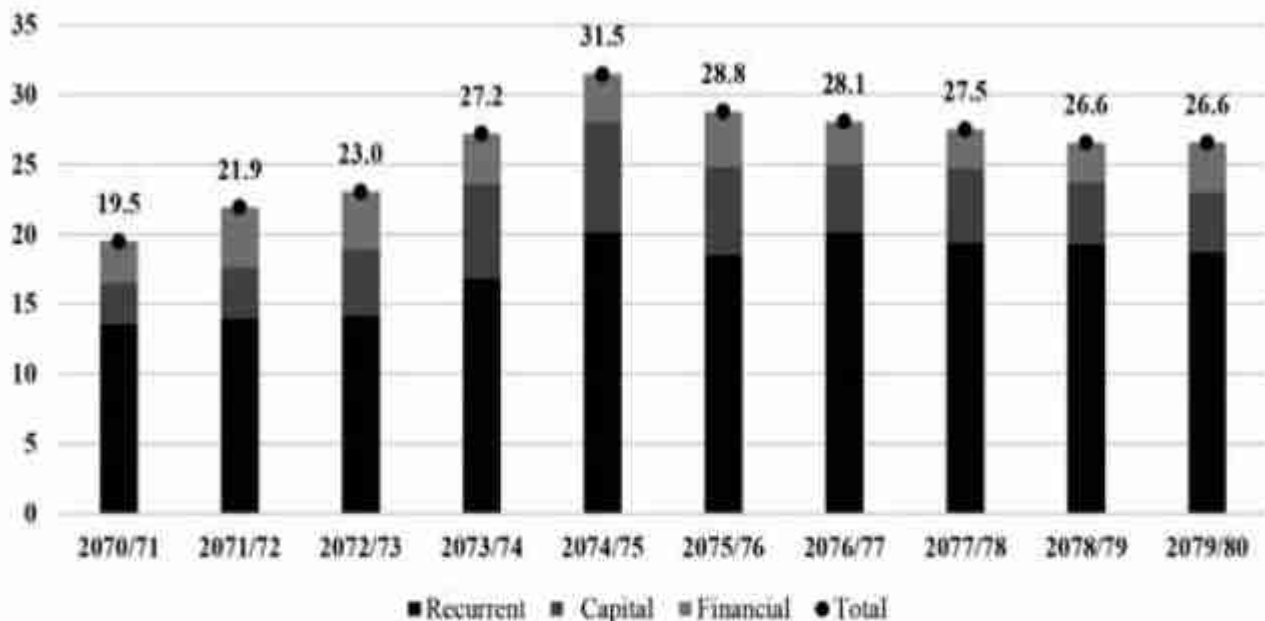

Chart 2 presented above shows the composition of public expenditure in Nepal in the last 10 years. It is evident from the fact that recurrent expenditure has a significant proportion compared to the capital expenditure. But, there is also the amount that has been transferred to sub-national government from the federal government under various types of grants as mentioned in the intergovernmental fiscal management act. It is also clear from the figure that the ratio of capital expenditure to GDP of Nepal is around 5 percent. This is insufficient to achieve the growth promised by the government in the 15th plan document. The increasing financial management expenditure in recent years poses new risks in the public financial management of Nepal.

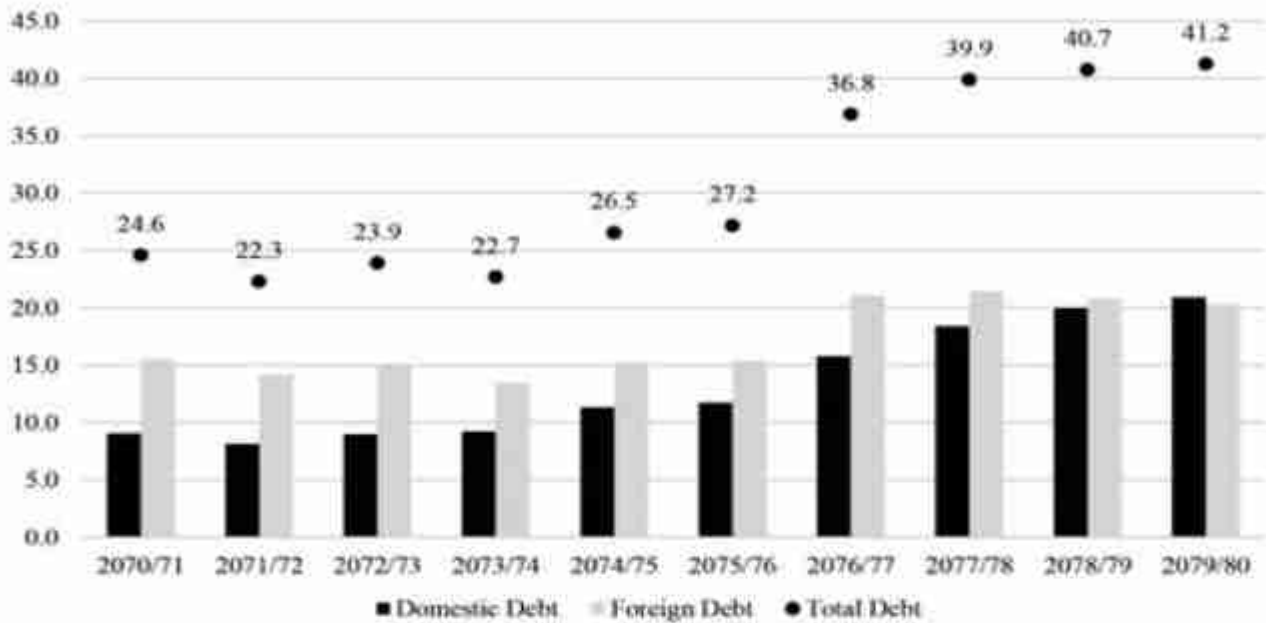
2.3 Government borrowing

Public debt has a prominent role in financial resource mobilization, maintaining macroeconomic stability as well as in the mobilization of foreign investment and

technology transfer. If the debt is mobilized in areas of national need and priority, it would help for the socio-economic transformation of the country by fulfilling the resource gap. The government of Nepal issues the debt from the domestic market and also from internationally. The rapid rise of public debt of Nepal in recent years has raised questions in different areas of public debt management.

2.3.1 Foreign assistance

- Foreign assistance consists of foreign grants and loans.
- The amount of foreign grants is decreasing whereas loans are increasing over a period.
- The average growth rate of foreign assistance in the last 10 years is 13.2 percent.
- The outstanding foreign debt in FY 2022/23 is Rs.1093 billion which is 20.3 percent of the GDP of Nepal.

Chart 3: Outstanding Debt of GON (% of GDP)

2.3.3 Domestic borrowing

- The annual average growth rate of domestic borrowing in the last 10 years is almost 33 percent.
- In FY 2022/23 GON has mobilized Rs.256 billion domestic borrowing.
- The outstanding domestic debt of GON in FY 2022/23 is 1125 billion, which is 20.9 percent of the GDP of Nepal.
- The volume of domestic borrowing is gradually increasing every year and has increased significantly in the last 3 fiscal years.

3. Challenges of public finance management in Nepal

3.1 Revenue

- To expand the range of taxation lowering the tax rate.
- Build tax payer-friendly tax administration.
- To decrease the cost of tax collection and cost of tax compliance.
- Increase professionalism, transparency, and integrity among taxpayers.

- Controlling revenue leakage.
- Making transaction value the basis of custom checks.
- Making provision of compulsory issuance of actual invoice.
- Maintaining the balance between revenue collection and business facilitation.
- Enhance the use of ICT in tax administration to end the need for the physical presence of taxpayers in the tax office.
- Expanding the scope of taxation under the federation, province, and local level, etc.

3.2 Expenditure

The following are the challenges:

- Managing public expenditure focusing long long-term vision.
- Making adherence between the SDGs road map and the 15th periodic plan.
- Implementation of fiscal federalism.
- Enhance allocation and spending efficiency.

- Raising capital expenditure.
- Keeping recurrent expenditure in the desired limit.
- Harmonizing aid mobilization with national priority.
- Managing political influence in the allocation of resources.
- Improving project governance and removing project duplication.
- Maintaining the balance between needs and available resources at different levels.
- Institutionalizing the public expenditure system at the provincial and local levels.
- Making the VAT system more effective.
- Taxpayer awareness program to ensure everyone's participation in the scope of the tax.
- Make revenue administration efficient, professional, and clean through modernization.
- Adopting excise duty tickets with barcodes and tracking system.
- Improving coordination with the province and local level in revenue collection, identification, and expansion of tax base.

3.3 Government borrowing

Some major challenges under public debt mobilization can be listed as:

- Making public debt sustainable and result-oriented.
- Mobilization of debt resources into areas of production and infrastructure development.
- Managing public debt without discouraging the private sector.
- Reducing foreign debt burden by mobilizing domestic capital.
- Maintaining macroeconomic stability.
- Attracting investors in internal debt mobilization.
- Developing capital market with diverse instruments.
- Coordination between federation, province, and local levels in debt mobilization.
- Develop the capacity of PDMO office.
- Develop taxpayer information management system.
- Build tax system business and investment friendly.
- Developing taxation system as a catalyst for manufacturing industries.
- Expansion of areas of non-tax.
- Strengthen the social security tax system.
- By making the taxation system simple and more equitable.
- Carrying reform in structural and systematic aspects of tax administration in accordance with the federal system.
- Review income tax and custom tax rates based on international best practices.

4. Approaches to deal with challenges

4.1 Revenue mobilization

- Broaden the tax base by lowering the tax rate; providing PAN to individuals and firms.
- Adoption of an electronic invoicing system.

4.2 Expenditure management

- Strengthen the public expenditure system of government through efficiency, transparency, and accountability in all three tiers of government.
- Develop an integrated system of expenditure at all three tiers of government.
- Develop MTEF as medium-term financial, budget, and results framework for alignment between periodic plans and annual plans.

- Arrangement of capital expenditure from the beginning of the FY.
- Capacity development program for staff involved in budget and program formulation.
- Through efficient and effective allocation of public expenditure in areas of economic and social capital formation.
- Developing standards for recurrent expenditures.
- Public expenditure to those infrastructure sectors can broaden the tax base and yield a high investment return.
- Sufficient budget for social development; health, education, sanitation, etc.
- Develop and implement project management guidelines at all levels of government.
- By making public expenditure transparent through the use of ICT.
- To arrange intergovernmental finance as per the development needs of people.
- Ensuring project good governance.
- One-door policy for grant distribution.
- Develop and implement co-investment and joint investment framework between three levels of government.
- Full-fledged implementation of public payment via electronic system.
- Incorporating LMBIS into TSA.
- Develop a system to monitor public expenditure.
- No government guarantee for pocket-picked projects.
- Develop medium and long-term strategies for public debt management.
- Develop technology friendly and research-oriented PDMO office.
- Facilitate the development of the capital market.
- Arrangement of automated trading of government securities in the secondary market.
- Need base mobilization of foreign debt.
- Developing suitable instruments of public debt at the province and local levels based on potential, financial capacity, and expected return.

5. Conclusion

Sound public finance management is imperative to enhance the living standard of the people through allocation, distribution, and stabilization functions. The gap between revenue target and actual collection must be dealt with by the government through various legal, procedural, and administrative reforms. Similarly, by successfully dealing with the challenges of expenditure management, it would help to achieve high economic growth through efficient, equitable, and result-oriented management of public expenditure. The mobilization of the public debt in areas of socio-economic transformation is crucial to fulfill the development aspiration of people as well as in overall macroeconomic stability.

References

- Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal, Nepal Rastra Bank.
- 15th plan document, National Planning Commission, Nepal.
- GDP statistics published by the Statistics Office of Nepal.
- Ministry of Finance, Nepal.
- Annual report, Public debt management office, Nepal.

4.3 Public borrowing

- To mobilize public debt in high-yielding sectors; Infrastructure and production
- To mobilize public debt to contribute to internal resource mobilization, import management, and export promotion.

The Path to a Corruption-Free Society: Nepal's Journey Towards a Cashless Economy

Uma Shankar Prasad
Associate Professor
Central Department of Economics, T. U.

Introduction

With a per capita income of US\$ 1,336 (US\$ 4,725 in PPP term) in 2022 (WDR, 2023), Nepal is on the path of graduating from a least developed to a developing country by the year 2026. Despite high possibilities of economic prosperity with the enormous availability of natural resources including water, the country has been an LDC since the category was created in 1971. The high magnitude of corruption is one of the major reasons for Nepal's underdevelopment among others.

Corruption is a persistent challenge that hampers economic growth, social development, and political stability in many countries around the world. Corruption has long been a pervasive issue in Nepal, affecting various aspects of the country's development and impeding progress. In the pursuit of a transparent and corruption-free society, the adoption of cashless transactions has emerged as a promising tool. A cashless society, where digital payments and transactions replace physical cash, can significantly contribute to reducing corruption in Nepal. This article explores how transitioning to a cashless society can help combat corruption and promote transparency in the country.

This paper is divided into five sections. Section one provides an introductory snapshot with a statement of the problem and the objectives of the paper. Section two presents Nepal's corruption status and initiatives to control the black economy and corruption within the

country. Section three analyzes the advantages and challenges of a cashless economy, along with the role of cashless transactions in combating corruption. Section four focuses on making Nepal 100% cashless and discusses the key instruments for achieving this goal. Section five delivers concluding remarks.

Corruption in Nepal

The high magnitude of corruption results in policy failure at both the macro and micro levels. It lowers the rate of investment and raises the savings propensity so that the multiplier falls while the level of income and the growth rate of the economy fall below their potential. Ultimately, correct estimates of employment generation cannot be estimated correctly as the actual level of consumption differs by ignoring the black part of the economy.

Nepal has been struggling with corruption for many years, impacting its economic growth, public services, and overall development. Corruption is often seen as a major obstacle to attracting foreign investment, fostering a business-friendly environment, and ensuring that public funds are allocated efficiently. Common forms of corruption in Nepal include bribery, embezzlement, nepotism, and fraud.

The 2022 Corruption Perceptions Index (CPI) estimated by Transparency International ranks Nepal at 110th position among 180 countries throughout the world with a CPI score of 34. Systemic corruption has become a significant issue in Nepal, with several high-profile

scandals gaining widespread attention. In medias and public discussion, some recent scandals have been debated, which includes the fake Bhutanese refugee scam, Lalita Niwas land grab scam, Pashupati Jalahari scam, and e-payment gateway system scam, among many others, in which high level politicians and bureaucrats are dragged in controversy due to their alleged involvement.

Annually, thousands of complaints related to corruption, fake certificates, damage to public property, revenue leakage, and illegal amassing of property are registered in the Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA). In the fiscal year 2022/23, the CIAA submitted its 33rd Annual Report to the President, highlighting the filing of corruption cases against 766 individuals in 162 cases. During the fiscal year, the CIAA received a total of 20,905 complaints through various channels. The majority of these complaints, accounting for 35.95 percent, were related to local-level government issues.

It is believed that the magnitude of corruption has grown in Nepal over time through illegal activities. It has become a part of the economic system. It has resulted in the concentration of income and wealth. Widespread corruption has been one of the most important causes of internal conflict as it results in policy failure both because of inadequate allocation and ineffectiveness of public expenditure.

No systematic study has been conducted to estimate the magnitude of corruption and black economy in Nepal. National and international experiences indicate that it has been rampant in the country. Analysts believe that corruption in Nepal has been increasing day by day because of political transition and instability.

It is widely believed that the magnitude of tax evasion and avoidance has been extensive in Nepal. The practices of VAT fraud have been

widespread by evading VAT compliance by producing fake invoices. Despite legal and administrative provisions to control leakages in excise duty, the huge leakage and the corresponding loss of revenue are frequently reported. Although it is difficult to say how much leakage exists as there is no national survey conducted on excisable products, the Department of Inland Revenue believes that the leakage amounts to more than 40 percent annually. The reason for such a huge proportion of leakage is attributed largely to the illegal production of low-quality liquor at the domestic level, smuggling of foreign liquor and cigarettes in the domestic market, and lack of effective monitoring and follow-up.

The Auditor General's Report states that the license of some of the manufacturers has not been renewed in time and the department does not know their existence indicating a lack of monitoring and follow-up, the recovery from the tobacco to manufacture different brands is grossly underestimated, the exemption of production loss during the production process is claimed by the manufacturer and is largely not verified by the Department of Inland Revenue.

Methods of excise evasion are illicit distillation, selling alcoholic products without a license under-reporting of production and sales, quantity and quality manipulation by not showing actual records of raw material imports, local raw materials used in production, and removal of final products. Apart from excise evasion and leakages in liquor, there have also been leakages in other excisable products like self-removal products, duplicate wine, and cigarette imports from Tibet. Therefore, further studies are required regarding the magnitude of excise evasion and leakages in Nepal.

The Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA) stated that government bodies committed millions of rupees in

corruption in the relief packages and rescue processes. It is stated that more than NPR 15 billion from the Prime Minister's Disaster Relief Fund and an additional amount from the regular budget has been spent for carrying out relief and rescue works immediately following the Gorkha Earthquake in 2015. Various case of irregularities has also been identified in buying different items such as tarpaulin sheet, foodstuffs, water pipe and fittings, and gabion wires by government as well as non-government organizations.

Initiatives to control black economy and corruption in Nepal

Many cases of corruption also existed before the unification of Nepal in 1769 by Prithivi Narayan Shah. The Panchayat regime (1960 to 1989) has also been regarded as having included a huge amount of corruption. Even after the restoration of democracy in 1990, it is argued that the size of black income has not decreased. Many cases of corruption existed in the name of privatization policy and economic reforms.

No act was formulated to curb corruption in Nepal before the unification. The Muluki Ain (Country's Law), the first written law of the country, was the first legal attempt to check corruption during the Rana regime. The 'Buch Commission' formed in 1953, headed by NM Buch-an Indian administrator comprising senior officials of Nepal, was the second effort to check corruption in the country. The name of the commission was 'Administrative Restructuring Commission'. As the name suggests, the commission was formed not only to check corruption but it was also intended to find ways to reform the entire administrative sector.

The government issued two anti-corruption laws in 1952—the Nepal Corruption Act and Nepal Corruption Control Regulations. The act was further amended in 1965 and 1991.

The act has restricted government officials from being involved in income-generating private businesses directly or indirectly. The two major attributes have been set up under the act – the corruption control department and the special police department to take steps to curb corruption. The government bodies and independent institutions involved in corruption control in Nepal are:

The government established the office of Auditor General in 1961 to prevent financial irregularities in the country. The responsibility of the office has been to examine the financial matters of the government offices and to come up with reports. Each year the department submits its audit report to the government. Based on this report, the government takes action. However, the office is not entitled to take any action against corruption.

The Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA), established in 1991, serves as a vital constitutional body in Nepal's ongoing efforts to combat corruption. With its multifaceted role as an ombudsman, investigator, and prosecutor, the CIAA plays a pivotal role in upholding integrity and transparency within the country's public sector.

Enshrined in the Constitution of Nepal, the CIAA is entrusted with specific functions and responsibilities. Firstly, it possesses the authority, in accordance with the law, to conduct or initiate inquiries and investigations into instances of improper conduct or corruption by individuals holding public office. When the CIAA uncovers instances of misuse of authority through improper conduct during its inquiries or investigations, it has the power to make recommendations in writing to the relevant authorities. These recommendations are aimed at facilitating the initiation of departmental or any other necessary actions against the individuals involved.

Furthermore, if the CIAA identifies actions by a person holding public office that are legally defined as corruption, it is authorized to initiate legal proceedings against such individuals in a court of law. This proactive approach is crucial in the pursuit of justice and the deterrence of corrupt practices within the public sector.

In summary, the Commission for the Investigation of Abuse of Authority (CIAA) stands as a cornerstone of Nepal's anti-corruption efforts, wielding its authority to investigate and prosecute corrupt activities while promoting transparency and accountability in the nation's public administration.

The Department of Revenue Investigation (RID) was established with the mission to control illegal activities in tax revenue and to conduct research activities in tax administration. The objectives of the department have been to control leakage in direct taxes as well as indirect taxes, to check the irregularities in foreign exchange transactions, and to take legal action against such activities by investigating them. However, the activities of these institutions are also looked upon with suspicion.

Apart from these institutions, various laws (regulations) are formulated and implemented in Nepal to maintain the basic principles and assumptions of good governance including the Good Governance (Management and Operation) Act, 2007; Civil Service Act, 1993; Local Self-Governance Act, 1998; Corruption Alleviation Act, 1992; Public Procurement Act, 2007; Right to Information Act, 2007, etc. A Special Court has been established to hear and make decisions on cases related to institutional corruption. The National Vigilance Centre was established to make vigilance over the preventive measures of corruption. However, the lack of effective implementation of the legal provisions, lack of transparency in the decision-

making process, centralized decision-making system, and lack of an effective mechanism to discourage irregularities are the problems in curbing corruption.

Cashless economy: advantages and challenges

A cashless economy, where transactions occur primarily through digital means, offers several advantages. Digital transactions are faster, efficient, and leave a clear financial trail, making it easier to track and audit financial activities, which can help combat fraud and financial crimes. It also makes it more challenging for individuals and businesses to evade taxes through off-the-books transactions. Furthermore, a cashless economy can stimulate economic growth and reduce environmental impact.

However, there are challenges to consider. Not everyone has access to the technology required for digital transactions, creating a digital divide. Cybersecurity threats, privacy concerns, and dependency on technology are also issues to address.

The role of cashless transactions in combating corruption

Transitioning to a cashless society in Nepal can significantly reduce corruption through enhanced transparency and the creation of robust audit trails. Digital payment systems can minimize opportunities for corrupt practices in sectors vulnerable to bribery and reduce leakage in government programs. Bridging the digital divide, ensuring cybersecurity and building trust are essential for a successful transition.

Making Nepal 100% cashless

Many countries worldwide have 100% literacy rates and could potentially transition to a 100% cashless system. Their people can easily adapt to using digital money instead

of cash. However, these countries haven't fully switched to digital payments mainly because their governments are not eager to make the change. The reason is that if they go completely cashless, it would lead to the disappearance of big industries that deal with legal matters, politics, crime, prisons, and security. These industries rely on handling various issues, often related to minority groups, and are usually controlled by the majority population.

Nepal has little to lose and could even serve as a role model for other countries striving to adopt cashless systems while ensuring equitable treatment of minority populations. However, Nepal still faces two major challenges: convincing rural people to use technology for payments and ensuring that digital transactions are secure from cyber threats.

In Nepal, one of the significant challenges to going completely cashless would be the resistance from rural communities towards adopting technology. Even though literacy rates are high, there is still a digital divide between urban and rural areas. Many rural inhabitants may not have access to smartphones or the internet, making it difficult for them to participate in a cashless economy. To address this challenge, the government and organizations could launch initiatives to promote digital literacy in rural areas, provide affordable access to technology, and ensure that digital payment solutions are user-friendly and accessible to all.

Another important challenge is cyber security. As Nepal transitions to a cashless society, it becomes more susceptible to cyber-attacks and fraud. It's crucial to establish robust cyber security measures to protect citizens' financial data and transactions. This includes investing in cyber security infrastructure, creating awareness about online security best practices among the population, and implementing

stringent regulations to deter cybercriminals. Collaboration with international organizations and countries experienced in managing cyber security could also be beneficial.

Key instruments for making Nepal a cashless economy

To make Nepal a fully cashless economy, two major instruments have been proposed. The first one involves the introduction of personalized currency with barcodes. Under this plan, each currency note would have a unique barcode, and a set of 3-5 currency notes would be personalized for each family. This concept is appealing as it can help convince rural residents to embrace digital transactions. They can still use their familiar currency notes, but instead of handing them to a shopkeeper, they would simply scan the barcode to complete the transaction. The currency notes could be kept in their possession indefinitely, and a single note could remain in circulation for decades. This approach offers convenience and addresses issues like damaged or stuck-together notes and distrust between shopkeepers and customers (Sah, 2023).

The second instrument proposed for a cashless Nepal is a cyber-security measure. It involves creating sub-accounts under a main account. For example, if someone has a bank balance of 5 lakh, 25k would be kept in a sub-account, with the remaining 4.75 lakh in the main account. The main account details would not be shared anywhere, and it would primarily be used for transferring money to the sub-account for small transactions, when necessary, as well as for personal deposits (Sah, 2023). These two ideas, when implemented, have the potential to pave the way for Nepal to become a 100% cashless economy, and they appear to be feasible solutions.

Concluding remarks

Transitioning to a cashless society in Nepal can be a powerful tool in the fight against corruption. By promoting transparency, accountability, and financial inclusion, digital transactions can help reduce opportunities for corrupt practices. However, it is important to recognize that this transition will require careful planning, investment in technology infrastructure, and ongoing efforts to address the challenges of a digital divide and cyber security. With the right strategies in place, Nepal can move closer to its goal of becoming a more transparent and corruption-free society, ultimately leading to improved economic growth and social development for its citizens.

No study has been undertaken to estimate the magnitude of corruption in Nepal. Some data exists but it is also not sufficient, systematic, and authentic to estimate the actual size. National and international experiences indicate that it has been rampant in the country. The paper concludes that there is an urgent need to conduct a nationwide survey to estimate the magnitude of corruption in Nepal so that it would facilitate the policymakers in formulating proper policies for the country.

In summary, while Nepal may have the potential to become a 100% cashless society given its high literacy rates, it must address the challenges of rural technology adoption and cyber security to ensure a smooth transition. By overcoming these hurdles, Nepal can serve as a role model for countries striving to achieve cashless economies while being inclusive and secure. Personalized currency with a barcode could be an instrument in making Nepal 100% cashless. However, it needs rigorous research. Hence, the government should initiate to conduct nationwide research on the matter. It could be instrumental in making Nepal a corruption-free country.

References

- TI (2023). *Corruption Perception Index 2022*, Berlin: Transparency International
- World Bank (2023). *World Development Report 2023*, Washington DC: The World Bank
- CIAA (2023). *33rd Annual Report of Commission for the Investigation of Abuse of Authority 2079/80*, Kathmandu: Commission for the Investigation of Abuse of Authority
- Sah, J. (2023). *The Kalkitist Manifesto: A Roadmap to End Kalyug*, Kathmandu: Sagoon Book House

Nepal Aims to Embrace the Digital Age for a Bright

Er. Uttam Karki
PhD Scholar

In a world driven by technology and data, Nepal is poised to take a significant leap into the digital age, paving the way for a promising and prosperous future. With the collective vision of government officials, businesses, and citizens, the nation is embarking on a transformative journey that promises to bring substantial benefits across all sectors. Technology is a multi-dimensional term; it can be defined as a practical application of knowledge and skill to accomplish work efficiently. It can be tangible assets like machinery, equipment, utensils, etc., or intangible assets like ideas, innovation, software, etc., or a combination of both. Technology is one of the major factors driving the economy in the present day. Several theories have been developed in economics considering land, labor, capital, and entrepreneurship as the factors of production. Modern economists argue that technology-driven economies have higher speed growth rates so most of the countries are trying to adopt advanced technology in the various sectors of the economy. After the Industrial Revolution of the 18th century, technology was given high priority which altered the agricultural system, manufacturing industries, and distribution channels. Technology intervention grew for the production and distribution of goods as well as the generation and delivery of services as machines gradually replaced humans in the production sector. Information and communication technology (ICT) is the most widely used and rapidly growing form of technology, which has brought dramatic changes in the sectors of health, education, infrastructural development, public service delivery, etc. It has reduced production costs and time along with rendering the efficient and effective mobilization of resources.

Nepal's Attempt and Status

During the 17th and 18th centuries, as well as the preceding periods, Nepal's economy was robust and flourishing. There is a belief that Nepal had more exports, provided aid to neighboring states, and spent more in building up several infrastructures such as temples, monasteries, palaces, etc. During that era, Western countries propelled their economies through investments in technology and innovation. Many analysts questioned why Nepal did not prioritize similar investments in technology, innovation, and research instead of focusing on the development of religious sites. Nevertheless, it is important to note that Nepal's economy was self-reliant and experienced steady growth at its own pace until the early 20th century. As an impact of the 1980s globalization and liberalization process, Nepal has made some remarkable achievements in exploring technology in the country. For the first time, the Nepal Academy of Science and Technology (NAST), an autonomous apex body was established in 1982 to promote science and technology in the country.

Likewise, the Council for Technical Education and Vocational Training (CTEVT) was established in 1989 to develop a skilled workforce in Nepal through technical and vocational education and training. In the later years, Mahabir Pun led the National Innovation Centre (NIC) established in 2012 as a private entity supported by the general public and is playing an appreciative role in developing newer technology. There are government institutions providing education and research programs in sectors of agriculture and forestry too. Private colleges and institutes are also providing technical education in the fields of engineering, health, agriculture, etc.

Moreover, an environment of self-reliance technical education system is being created within the country which is expected to support the GDP.

According to the latest report published by the International Telecommunication Union (ITU) in 2021, Nepal ranked 142nd out of 193 countries in the ICT Development Index (IDI). Similarly, as per the Global Innovation Index (GII) 2021, Nepal is ranked 111th out of 132 economies in terms of innovation performance. Nepal's innovation strengths were found to be in the areas of human capital and research, while its weaknesses were in the areas of institutions, business sophistication, and infrastructure. In developed countries, the economy is being supported by technology and innovation with more than 10 percent contribution to GDP whereas in underdeveloped countries it is negligible. However, the adoption of technology by developing countries like Nepal has a significant positive impact on the economy such as reducing domestic production costs, setting standards for quality, and allowing individuals to communicate from a distance.

Opportunities and the way forward

Amid a steep rise in both cybercrime cases and complaints in recent years, the Nepal government Cabinet on August 8 endorsed the National Cyber Security Policy 2080 BS (2023). While multiple stakeholders welcomed the move, they also pointed out that the new policy lacks a collaborative approach and seems to be a copy of similar measures in neighboring countries. Recently Government of Nepal decided to allocate at least one percent budget to science, technology, research, and innovation. Local governments are also promoting tech-supported start-up businesses by launching 'idea-bank' programs. As an exemplary attempt, Kathmandu metropolitan city has started the 'Book-free Friday' program to implement technical and practical education at the school level. The increasing trend of tech-supported start-up businesses, e-commerce businesses, tech-supported production sectors, etc. is the green signal for the Nepali economy. However, Nepal's economy is still highly informal and dominated by the primary sector, and Nepal

should emphasize the adoption of technology in the various sectors of the economy, for which certain attempts have to be made immediately. First of all, the government should adopt an 'anti-brain drains' policy so that an environment will be created for all types of technical experts to halt within the country's territory. The IT policy should be reviewed and updated sooner. A new e-commerce policy should be developed along with clear-cut legal provisions. Then, all the government agencies working in science, technology, research, and innovation should be restructured and reformed to justify their existence. Similar types of non-government agencies which are expected to develop newer technology for export or declining foreign dependency, should be promoted by the government. Schools, colleges, and universities should revamp their curriculum to provide quality technical education which enables them to produce and supply competent human and non-human resources in the international market. The big corporate houses should strengthen their research and development units to retain and expand their business. Prizes and awards should be arranged for the technical manpower, equipment, and methodologies based on suitable parameters. The government and the private sector should work in tandem to explore technology in the various sectors of production and achieve a higher economic growth rate.

Knowing the importance of technology for the future growth of the country, Nepal also brought favorable policies to help take the country forward. In the 1990s, the country drafted the Foreign Investment and Transfer of Technology Act 1992 to create an environment for attracting foreign investment and technology transfer in Nepal. Similarly, the country also brought a Telecommunication Act in 1997 to encourage private sector investment in the telecommunication industry. The first Internet service in Nepal was introduced in 1993 by the government-owned Nepal Telecom through a dial-up connection which was later commercialized by Mercantile Communications in 1995. To regulate computer and IT-related offenses, Nepal is adopting the Electronic Transaction Act (ETA) 2008 which aims to provide legal provisions for secure and authentic

means of electronic communication and data security, and control cybercrime.

Nepal, known for its picturesque landscapes and rich cultural heritage, is now making its mark in the world of technology and data. The country's commitment to embracing the digital age is evident in several key areas:

1. Expanding Internet Connectivity: Nepal has recognized the importance of widespread internet access as the backbone of a digital future. The government, in collaboration with private sector partners, is working on increasing internet connectivity, especially in remote areas. This effort will bridge the digital divide and ensure that every citizen has access to information and resources.

2. Digital Governance: The government is harnessing technology to improve public services and governance. Initiatives such as e-governance and digital identification systems are streamlining administrative processes, reducing bureaucracy, and promoting transparency.

3. Innovation and Startups: Nepal's thriving tech startup ecosystem is fostering innovation. These startups are not only creating job opportunities but are also bringing fresh ideas to the table, revolutionizing industries like agriculture, healthcare, and tourism.

4. Education and Skills Development: The younger generation is being equipped with digital skills, ensuring they can actively participate in the digital economy. Educational institutions are integrating technology into their curricula, and various training programs are being offered to upskill the workforce.

5. E-commerce and Digital Finance: The rise

of online marketplaces and digital payment systems is transforming the way businesses operate. Nepali consumers are increasingly relying on e-commerce platforms for their shopping needs, and digital financial services are becoming more accessible.

Nepal's commitment to embracing the digital age not only promises to improve the quality of life for its citizens but also to enhance economic growth. The integration of technology into various sectors will unlock new opportunities, promote efficiency, and foster innovation. However, this transformation is not without its challenges. Issues such as data security, digital literacy, and infrastructure development must be addressed to ensure a smooth transition into the digital era. Furthermore, this digital revolution must remain inclusive, benefiting all segments of society. As Nepal embarks on its journey towards a digital future, government, businesses, and citizens must work in tandem to harness the full potential of this transition. Collaborative efforts will be the key to achieving the vision of a more connected, efficient, and prosperous Nepal.

Mobile Banking, Internet Banking, And ATM Users

A, B, and C Class BFIs have opened in a total of 4,855 ATMs out of which commercial banks occupy 4,465 ATMs. The number of mobile banking users has surged rapidly in recent times. Altogether 2.13 crores customers are currently taking banking services through the use of mobile banking. Likewise, 18.56 lakh users are involved in the Internet banking service. See the current data (Mid-July 2023) related to mobile banking, internet banking, and ATMs in the table below.

	A-Class	B-Class	C-Class	Total
No. of Mobile Banking Customers	18,438,455	2,772,852	152,682	21,363,989
No. of Internet Banking Customers	1,34,790	494,753	13,472	1,856,195
No. of ATMs	4,465	346	44	4,855

In conclusion, Nepal's determination to embrace the digital age is not just a commendable aspiration but a reality in the making. As the nation takes these bold steps, we can look

forward to a brighter and more promising future, where technology and data become powerful tools for growth and development.

नेपाल बैंकको कार्ड सुविधाहरू... के तपाईंले प्रयोग गर्नुभयो...

NBL INSTANT ATM CARD

NBL TRAVEL CARD

NBL PREPAID/DOLLAR CARD

NBL CREDIT CARD

NBL VISA ATM CARD

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

अनवरत
विश्वासको ७० औं वर्ष

आजदेखि सेवाको ७०औं वर्ष प्रवेशको सु-अवसरमा यस बैंकका आमग्राहक वर्ग, शेयरधनी, शुभेच्छुक एवम् सम्पूर्ण सरोकारवालामा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आगामी दिनमा अझ बढी प्रभावकारी, गुणस्तरीय, आधुनिक प्रविधिमैत्री, विश्वसनीय बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै जाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रमुख कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
फोन नं.: ०१-४२४५२०२, टेलि फ़ी नं. ९६६००९३७३७३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np